SCRIPTORES ROMANI.

TOMUS QUINTUSDECIMUS.

M. T. CICERO.

M. TVLLII

CICERONIS

OPERA OMNIA

EX RECENSIONE NOVISSIMA

IO. AVGVSTI ERNESTI

CVM EIVSDEM NOTIS

ET CLAVE CICERONIANA.

EDITIO PRIMA AMERICANA.

TOM: XV.

BOSTONIAE: WELLS ET LILLY.

MDCCCXVI.

BOSTONIAE: WELLS ET LILLY,
Typographis.

M. TULLII CICERONIS

TUSCULANARUM QUAESTIONUM

AD M. BRUTUM

LIBER PRIMUS.

DE CONTEMNENDA MORTE.

ARGUMENTUM.

Praefatus de instituto philosophiae Graecae Latinis litteris illustrandae, ut, in quo uno a Graecis vincerentur Romani, id ad ipsos quoque transferretur, c. 1-4. ponit id, de quo tota est primi libri disputatio: *An mors malum sit?* quod deinde multis refellit. Primo ostendit, mortem non posse malum esse mortuis, quod falsa sint omnia, quae de inferis apud poëtas narrentur, et, si nusquam sint mortui, non possint esse miseri, quod nil sentiant, neque adeo mors malum. c. 5-7. Deinde non esse malum mortem morituris c. 8. demonstrare suscipit. Mors quid sit, non constare inter philosophos, qui de natura animi valde dissentiant: c. 9. 10. qua non cognita, ne mors quidem qualis sit, posse intelligi. Qui animum cum corpore confundant, interitum etiam mentis et corporis conjungere, reliquos spem immortalitatis afferre. Quicquid sit, mortem non esse malum. Nam si intereat animus, non esse miserum: sin superstes sit corporis ruinis, beatum esse. c. 11. Immortalitatem autem animi confirmari auctoritate antiquitatis omnis, c. 12. 13. cura, quam quisque rerum post mortem futurarum gerat, c. 14. s. consensu nationum omnium, c. 16. natura animorum vel animali, h. e. spirabili, vel ignea, qua, cum corpore excesserint, propter agilitatem in sublime ferantur, c. 17. divinis denique rebus, quae animo insint, quae nec a corpore oriri, nec in terra natae esse possint. c. 24-27. Quod autem primo propterea quidam animum a corpore discretum negent, quod, ubi sit, aut qualis sit, non intelli-

gant, id esse leve; quod nec oculus se videat, et animus, quamquam non suam formam, tamen sagacitatem, memoriam, ingenium videat. c. 28-29. Deinde, quod negent animum vacantem corpore esse posse, quod qualis ejusmodi animus sit, et quomodo possit vacare corpore, non intelligant; ne in corpore quidem qualis sit intelligi, difficiliusque esse, comprehendere, quomodo in alieno et diversae naturae corpore esse, quam quomodo vacare corpore possit. c. 22. Stoicos autem esse perabsurdos, qui animos manere dicant, cum e corpore excesserint, sed non semper; quod dent id, quod difficillimum in causa sit, posse animum manere corpore vacantem, quod facile sit, tollant, semper manere. c. 32. Neque Panaetii rationem duplicem valere, qui animos mortales velit, primo, quod quicquid nascatur, intereat; deinde, quod animus saepe aeger sit: quod autem aegrum esse, et in morbum cadere possit, id etiam interire possit. Nam cum de immortalitate disputetur, de mente dici, quae omni turbido motu vacet, non de iis partibus, in quibus aegritudines versentur, c. 32. 33. Quod si vero animus intereat, non esse tamen, quare mortem timeamus, cum propter eam rationem, quam supra attulerit, c. 11. tum propter multas alias. Mortem non propter se, fieri enim in puncto, saepe etiam sine sensu, timeri, sed propter discessum ab omnibus vitae bonis: sed ea esse aut opinata tantum, aut tam pauca et parva, ut a malorum et magnitudine aut multitudine obruantur; et morte omnia mala et pericula effugi. c. 34-36. Nullis bonis rebus carere mortuos, quod carere is demum dicatur, cui desit, quod desideret: c. 36. neque, sine sensu esse, odiosum esse tum, cum sensus ablatus sit. c. 37. Ac propterea omnem metum mortis pellendum esse, neque miserum putandum mature mori, et, ut ajunt, ante tempus, quod nullum vivendi spatium natura dederit, sed incertam vitae usuram. c. 39-41. De humatione autem et sepultura non esse laborandum, quod nihil ad mortuum pertineat: c. 42-45. operam potius dandam esse, ut laudabilem vitam gloriosa ratione finiamus: eam esse optimam aequo animo oppetendae mortis rationem. c. 46. 47. Epilogi loco afferuntur ipsorum deorum de morte testimonia, et hominum de morte pro patria oppetita opiniones.

1 Cum defensionum laboribus, senatoriisque muneribus aut omnino, aut magna ex parte essem aliquando liberatus, retuli me, Brute, te hortante maxime, ad ea

studia, quae retenta animo, remissa temporibus, longo intervallo intermissa revocavi: et, cum omnium artium, quae ad rectam vivendi viam pertinerent, ratio et disciplina, studio sapientiae, quae philosophia dicitur, contineretur; hoc mihi Latinis litteris illustrandum putavi: non, quia philosophia Graecis et litteris, et doctoribus percipi non posset: sed meum semper judicium fuit, omnia nostros aut invenisse per se sapientius, quam Graecos, aut accepta ab illis, fecisse meliora, quae quidem digna statuissent, in quibus elaborarent. Nam mores, et instituta vitae, resque domesticas ac familiares nos profecto et melius tuemur et lautius: rem vero publicam nostri majores certe melioribus temperaverunt et institutis et legibus. Quid loquar de re militari? in qua cum virtute nostri multum valuerunt, tum plus etiam disciplina. Jam illa, quae natura, non litteris assecuti sunt, neque cum Graecia, neque ulla cum gente sunt conferenda. Quae enim tanta gravitas, quae tanta constantia, magnitudo animi, probitas, fides, quae tam excellens in omni genere virtus in ullis fuit, ut sit cum majoribus nostris comparanda? Doctrina Graecia nos, et omni litterarum genere superabat. in quo erat facile vincere non repugnantes. nam cum apud Graecos antiquissimum sit e doctis genus poëtarum, si quidem Homerus fuit, et Hesiodus ante Romam conditam, Archilochus regnante Romulo; serius poëticam nos accepimus: annis enim fere [1] DX post Romam con-

[1] DX] hunc esse verum numerum, non vulgatum ante CCCCX. certum est. nam hi Consules fuere a. V. DXIV. vel DXIII., et Ursinus. in Ms. reperit. quia autem Cicero dicit fere, videtur numerum rotundum x. posuisse.

ditam Livius [2] fabulam dedit, C. Claudio, Caeci filio, M. Tuditano, consulibus, anno ante natum Ennium:
2 qui fuit major natu, quam Plautus [3] et Naevius. Sero igitur a nostris poëtae vel cogniti, vel recepti. Quamquam est in Originibus, solitos esse in epulis canere convivas ad tibicinem de clarorum hominum virtutibus: honorem tamen huic generi non fuisse, declarat oratio Catonis, in qua objecit, ut probrum, M. Nobiliori, quod is in provinciam poëtas duxisset. duxerat autem consul ille in Aetoliam, ut scimus, Ennium. Quo minus igitur honoris erat poëtis, eo minora studia fuerunt. [4] nec tamen, siqui magnis ingeniis in eo genere exstiterunt, non satis Graecorum gloriae responderunt. An censemus, si Fabio, nobilissimo homini, laudi datum esset, quod pingeret, non multos etiam apud nos futuros [5] Polycletos et Parrhasios fuisse? Honos alit artes, omnesque incenduntur ad studia gloria: jacentque ea semper, quae apud quosque improbantur. Summam eruditionem Graeci sitam censebant in nervorum, vocumque cantibus. igitur et Epaminondas, princeps, meo judicio, Graeciae, fidibus praeclare cecinisse dicitur: The-

[2] *fabulam dedit.*] Ms. Ursini habebat *docuit.* sed et dari fabulae dicuntur.

[3] *et Naevius.*] Cum constet Naevium Ennio majorem natu fuisse: nec credibile, Ciceronem in hoc errasse, qui in Bruto recte rem tradidit: aut omittendum hoc est, quia et a Ms. apud Verburgium abfuit, ut et placet Pearcio, aut addendum est *ut.*

[4] *nec tamen, siqui.*] Davisius in ed. sec. dedit, *nec tamen sic, qui,* nescio unde.

[5] *Polycletos et Parrhasios*] quia de pictoribus sermo est, alienum videtur Camerario Polycleti nomen, corrigitque *Polygnotos.* atque ita edidere P. Manutius et Lambinus. Sed *Polycletus* etiam pictoria arte excelluit, unde et ap. Aelian. *V. H.* XIV, 8. pictor dicitur. Ms. Guelf. habet *Polycletos et Praxiteles.*

[illegible]

usasset lyram, habitus est indoctior. Ergo in Graecia musici floruerunt, [8] discebantque id omnes, nec, qui nesciebat, satis excultus doctrina putabatur. In summo apud illos honore geometria fuit. itaque nihil mathematicis illustrius. At nos, metiendi, ratiocinandique utilitate, hujus artis terminavimus modum. At contra oratorem celeriter complexi 3
sumus: nec eum primo eruditum, aptum tamen ad dicendum: post autem eruditum. nam Galbam, Africanum, Laelium, doctos fuisse traditum est: studiosum autem eum, qui iis aetate anteibat, Catonem: post vero Lepidum, [9] Carbonem, Gracchos: deinde ita magnos nostram ad aetatem, ut non multum, aut nihil omnino Graecis cederetur. [10] Philosophia jacuit usque ad hanc aetatem, nec ullum habuit [11] lumen litterarum Latinarum: quae illustranda, et excitanda nobis est, ut, si occupati profuimus aliquid civibus nostris, prosimus etiam, [12] si possumus, otiosi. In quo eo magis nobis est elaborandum, quod multi jam esse Latini libri dicuntur scripti inconsiderate, [13] ab optimis

6 *aliquos ante annos*] ante Epaminondam.

7 *cum recusasset.*] Sic et latinitas postulat, et habent edd. vett. plures, Mediol. Junt. Ald. Steph. Post edidere *recusaret*. male. Post. Ms. Guelf. habet *est habitus indoctior*, ut Davisius dedit.

8 *discebantque id omnes*] quorsum *id* pertinet? *artificium* intelligendum sit. sed malim *ideo*.

9 *Carbonem.*] Edd. pr. habent *Catonem*: ut et Guelf. eaque erat Camerarii tempore vulgata lectio, qui tamen corrigi volebat *Carbonem*, idque et Beroaldo placuisse dicit. quia sic in edd. pluribus antiquis reperi Ald. Steph. etc. retinui.

10 *Phil. jacuit.*] Edd. vett. habent *latuit*, quod et seqq. bene convenit. sed sensus tamen idem est in *jacuit*.

11 *lumen literarum Lat.*] nemo latine de philosophia scripsit.

12 *si possumus*] malim *si possimus*.

13 *ab optimus illis quidem viris*] malim *illi* pro *illis*, ut ad libros pertineat.

illis quidem viris. sed non satis eruditis. fieri autem potest, ut recte quis sentiat, et id, quod sentit, polite eloqui non possit. sed mandare quemquam litteris cogitationes suas, qui eas nec disponere, nec illustrare possit, nec delectatione aliqua allicere lectorem, hominis est intemperanter abutentis et otio, et litteris. Itaque suos libros ipsi legunt cum suis, nec quisquam attingit, praeter eos, qui eandem licentiam scribendi sibi permitti volunt. Quare [14] si aliquid Oratoriae laudis nostra attulimus industria, multo studiosius philosophiae fontes aperiemus, e quibus etiam [15] illa mana-
4 bant. Sed, ut Aristoteles, vir summo ingenio, scientiae copia, cum motus esset Isocratis rhetoris gloria, [16] docere etiam coepit, adolescentes dicere, et prudentiam cum eloquentia jungere: sic nobis placet [17] nec pristinum dicendi studium deponere, et in hac majore, et uberiore arte versari. hanc enim perfectam philosophiam semper judicavi, quae de maximis quaestionibus copiose posset, ornateque dicere: in quam exercitationem ita nos studiose [18] [operam] dedimus, ut jam etiam scholas Graecorum more

[14] *si aliquid Oratoriae laudis*] correxere quidam, in his Davis. *laudi*. atque ita et habent quaedam edd. vett. Mediol. etc. non necesse erat, *attulimus* referri potest ad Latinos, Romanos, his attulit laudem oratoriam. Ms. Guelf. habet *laudis*.

[15] *illa manabant*] ferri potest. sed valde placet Pearcii correctio *manabat*, ut ad oratoriam laudem pertineat.

[16] *dicere etiam coepit, adolescentes docere.*] Falsum est Aristotelem *dixisse*, i. e, oratorem egisse. Sed motus invidia erga Isocratem, qui scholas dicendi haberet, coepit et ipse rhetorem agere. itaque pro *dicere* legendum videtur *docere* et post delendum hoc verbum. Bentlejus correxit, *dicere etiam coepit ad adolescentes*: quid non placet. optimum videtur verba *dicere et docere permutare.*

[17] *nec - - deponere*, etc.] usitatins foret et - - *non deponere, et*. Sed et alibi Cicero sic *nec* vel *neque* ponit, sequente *et, v. ad Or. pro* Quint. 1. et Clav. in *neque*.

[18] *operam dedimus*] *operam* mihi suspectum est, putoque delendum. Sic vidi et placuisse Lambino et aliis.

habere auderemus: ut nuper tuum post discessum in Tusculano, cum essent plures mecum familiares, tentavi, quid in eo genere possem. ut enim antea declamitabam causas, quod nemo me diutius fecit: sic haec nunc mihi senilis est declamatio. Ponere jubebam, de quo quis audire vellet: ad id aut sedens, aut ambulans disputabam. Itaque dierum quinque scholas, ut Graeci appellant, in totidem libros contuli. fiebat autem ita, ut, cum is, qui audire vellet, dixisset, quid sibi videretur, tum ego contra dicerem. haec est enim, ut scis, vetus, et Socratica ratio contra alterius opinionem disserendi. nam ita facillime, quid verisimillimum esset, inveniri posse Socrates arbitrabatur. sed quo commodius disputationes nostrae explicentur, sic eas exponam, quasi agatur res, non quasi narretur. ergo ita nascetur exordium.

A. Malum mihi videtur esse Mors. M. Iisne, qui mortui sunt, an iis, quibus moriendum est? A. Utrisque. M. Est miserum igitur, quoniam malum. A. Certe. M. Ergo et ii, quibus evenit jam, ut morerentur, et ii, quibus eventurum est, miseri. A. Mihi ita videtur. M. Nemo ergo non miser. A. Prorsus nemo. M. Et quidem, si tibi constare vis, omnes, quicunque nati sunt, eruntve, non solum miseri, sed etiam semper miseri. nam si solos eos diceres miseros, quibus moriendum esset: neminem tu quidem eorum, qui viverent, exciperes: moriendum est enim omnibus: esset tamen miseriae finis in morte. quoniam autem etiam mortui, miseri sunt, in miseriam nascimur sempiternam. necesse est enim, miseros esse eos, qui centum millibus annorum ante occiderunt, vel potius omnes, quicumque nati sunt.

A. Ita prorsus existimo. M. Dic, quaeso, num te illa terrent, triceps apud inferos Cerberus, Cocyti fremitus, transvectio Acherontis, mento summam aquam attingens siti enectus Tantalus? num illud, quod

[19] Sisyphu' versat
Saxum sudans nitendo, neque proficit hilum?

fortasse etiam inexorabiles judices, Minos, et Rhadamanthus. apud quos nec te L. Crassus defendet, nec M. Antonius, nec, [20] quoniam apud Graecos judices res agetur, poteris adhibere Demosthenem: tibi ipsi pro te erit maxima corona causa dicenda. Haec fortasse metuis, et idcirco mortem censes esse sempiternum malum. A. Adeone me delirare censes, ut ista esse credam? M. An tu haec non credis? A. Minime vero. M. [21] Male hercule narras. A. Cur? quaeso. M. Quia disertus esse possem, si contra ista dicerem. A. [22] Quis enim non in ejusmodi causa? aut quid negotii est, haec poëtarum, et pictorum portenta convincere? M. Atqui pleni sunt libri contra ista ipsa philosophorum disserentium. A. Inepte sane. quis est enim tam excors, quem ista moveant? M. Si ergo apud inferos miseri non sunt, [23] ne sunt quidem apud inferos ulli. A. Ita prorsus existimo. M. Ubi ergo sunt ii, quos miseros dicis?

[19] *Sisyphu' versat*] est clausula versus, itaque sic exprimi curavi.

[20] *quoniam apud Gr. j. res agetur*] quae ista ratio? immo lege *quamquam*.

[21] *Male h. narras*] i. e. non libenter hoc audio.

[22] *quis enim*, etc.] int. non est, quod doleas hanc dicendi facultatem tibi non dari. nam non multum laudis inde ad te rediret.

[23] *ne sunt q. apud inferos ulli*] i. e. omnino nemo est in illo loco: si tamen locus sanus est.

aut quem locum incolunt? si enim sunt, nusquam esse non possunt. A. Ego vero nusquam esse illos puto. M. Igitur ne esse quidem. A. Prorsus isto modo: et tamen miseros ob id ipsum quidem, quia nulli sunt. M. Jam mallem Cerberum metueres, quam ista tam inconsiderate diceres. A. [24] Quid tandem? M. Quem esse negas, eundem esse dicis. ubi est acumen tuum? cum enim miserum esse dicis, tum eum, qui non sit, dicis esse. A. Non sum ita hebes, ut istuc dicam. M. Quid dicis igitur? A. Miserum esse, verbi causa, M. Crassum. qui illas fortunas morte dimiserit: miserum Cn. Pompejum, [25] qui tanta gloria sit orbatus: omnes denique miseros, qui hac luce careant. M. Revolveris eodem. sint enim oportet, si miseri sunt. tu autem modo negabas eos esse, qui mortui essent. si igitur non sunt, nihil possunt esse; ita [26] ne miseri quidem sunt. A. Non dico fortasse etiam, quod sentio. nam istuc ipsum, non esse, cum fueris, miserrimum puto. M. [27] Quid? miserius, quam omnino numquam fuisse? ita, qui nondum nati sunt, miseri jam sunt, quia non sunt: et nos ipsi, si post mortem miseri futuri sumus, miseri fuimus, antequam nati. ego autem non commemini, antequam sum natus, me miserum. tu si meliore memoria es, velim scire, [28] ecquid de te recor-

[24] *Quid tandem.*] Bentlejus corrigebat *Quî tandem.*

[25] *qui tanta gloria.*] Davis. e Mss. duobus addidit *tanta dignitate.*

[26] *ne miseri quidem sunt*] *sunt* puto delendum. multis aliis locis in tali conclusione verbum hoc non additum reperi.

[27] *Quid? miserius*] sic bene interpunxit Pearcius. Vulgo: *Quid miserius.*

[28] *ecquid de te recordare.*] Putavi scribendum *recordêre*, et sic est in edd. vett. ut Junt. Ald.

7 dere. A. Ita jocaris, quasi ego dicam, [29] eos miseros, qui nati non sunt, et non eos, qui mortui sunt. M. Esse ergo eos dicis. A. Immo, quia non sunt, cum fuerint, [30] eo miseros esse. M. Pugnantia te loqui non vides? quid enim tam pugnat, quam non modo miserum, sed omnino quidquam esse, qui non sit? an tu egressus porta Capena, cum Calatini, Scipionum, Serviliorum, Metellorum sepulcra vides, miseros putas illos? A. Quoniam me verbo premis, posthac non ita dicam, miseros esse, sed tantum, miseros, ob id ipsum, quia non sunt. M. Non dicis igitur, miser est M. Crassus, sed tantum, miser M. Crassus. A. Ita plane. M. Quasi non necesse sit, quidquid isto modo pronunties, id aut esse, aut non esse. an tu dialecticis ne imbutus quidem es? in primis enim hoc traditur: omne pronuntiatum (sic enim mihi in praesentia occurrit, ut appellarem ἀξίωμα: utar post alio, [31] si invenero melius) [32] id ergo est pronuntiatum, quod est verum, aut falsum. cum dicis igitur, miser M. Crassus: aut hoc dicis, miser est M. Crassus, ut possit judicari, verum id, falsumne sit: aut nihil dicis omnino. A. Age, jam concedo, non esse miseros, [33] qui mortui sunt, quoniam extorsisti, ut faterer, qui omnino non essent, eos ne miseros

29 *eos miseros*] *esse* delevi. abest et a Mss. Paris. ap. Alemannum et edd. vett. ut Junt. Ald. tum alterum *miseros* post *non eos* delevi auctoribus Mss. ap. Davisium.

30 *eos miseros esse*] Davisius e Ms. *eô*. placet.

31 *sed si inv. melius.*] *Sed* non habent edd. vett. ut Junt. Ald. nec Ms. Guelf. itaque delevi. nam et friget.

32 *id ergo pronunciatum*, etc.] hoc non satis bene consentit cum superiori ante parenthesin, *omne pronunciatum*. sequi debebat, omne ergo pr est aut verum aut falsum.

33 *qui m. sunt.*] Videtur legendum *sint*.

quidem esse posse. quid? qui vivimus, cum moriendum sit, nonne miseri sumus? quae enim potest in vita esse jucunditas, cum dies et noctes cogitandum sit, jam, jamque esse moriendum?

M. Ecqui ergo intelligis, quantum mali de humana 8
conditione dejeceris? A. Quonam modo? M. Quia, si mori etiam mortuis miserum esset, infinitum quoddam, et sempiternum malum haberemus in vita. nunc video calcem: [34] ad quam cum sit decursum, nihil sit praeterea extimescendum. sed tu mihi videris Epicharmi, acuti, nec insulsi hominis, ut Siculi, sententiam sequi. A. Quam? non enim novi. M. Dicam, si potero, Latine. scis enim me Graece loqui in Latino sermone non plus solere, quam in Graeco Latine. A. Et recte quidem. sed quae tandem est Epicharmi ista sententia? M.

Emori nolo: sed me esse mortuum nihil aestimo.

A. Jam agnosco Graecum. et quoniam coëgisti, ut concederem, qui mortui essent, eos miseros non esse, perfice, si potes, ut ne moriendum quidem esse, miserum putem: M. Jam istuc quidem nihil negotii est: sed etiam majora molior. A. Quo modo hoc nihil negotii est? aut quae sunt tandem ista majora? M. Quoniam si post mortem nihil est mali, ne mors quidem est malum: cui proximum tempus est post mortem, in quo mali nihil esse concedis: ita ne moriendum quidem esse, malum est. id est enim, perveniendum esse ad id, quod non esse malum confitemur. A. Uberius ista quaeso. haec enim spinosiora,

[34] *ad quam.*] Vulgo *quem*: quod miror esse tam diu toleratum. *quam* habet Ms. Guelf. ed. Mediol.

prius, ut confitear, me cogunt, quam ut assentiar. sed
quae sunt ea, quae dicis te majora moliri? M. Ut
doceam, si possim, non modo malum non esse, sed
bonum etiam esse mortem. A. Non postulo id qui-
dem; [35] aveo tamen audire. ut enim non efficias quod
vis, tamen, mors ut malum non sit, efficies. sed nihil
te interpellabo. continentem orationem audire malo.
M. Quid? si te rogavero aliquid, nonne respondebis?
A. Superbum id quidem est. sed, nisi quid necesse
9 erit, malo ne roges. M. Geram tibi morem, et ea,
quae vis, ut potero, explicabo, nec tamen quasi Py-
thius Apollo, certa ut sint, et fixa, quae dixero: sed
ut homunculus unus e multis, probabilia conjectura
sequens. ultra enim quo progrediar, quam ut veri vi-
deam similia, non habeo. certa dicent ii, qui et per-
cipi ea posse dicunt, et se sapientes esse profitentur.
A. Tu, ut videtur. nos ad audiendum parati sumus.

M. Mors igitur ipsa, quae videtur notissima res esse, quid sit, primum est videndum. sunt enim, qui discessum animi a corpore putent esse mortem. sunt, qui nullum censeant fieri discessum, sed una animum, et corpus occidere, [36] animumque cum corpore exstingui. qui discedere animum censent, alii statim dissipari, alii diu permanere, alii semper. Quid sit porro ipse animus, aut ubi, aut unde, magna dissensio est. aliis cor ipsum, animus videtur: ex quo excordes, vecordes, concordesque dicuntur: et Nasica ille prudens, bis consul, Corculum, et

[35] *aveo tamen.*] Sic edd. vett. omnes. non *habeo*, ut quaedam recentiores. mox illae et *ut enim non efficias* recte, ut edidit Davisius. post *non* delevi ante *efficies*, iisdem auctoribus.

[36] *animumque cum corpore.*] Sic edd. vett. Med. Ald. Junt. etc. aliae *in*.

Egregie cordatus homo catus Aeliu' Sextus.

Empedocles animum esse censet, cordi suffusum sanguinem. aliis pars quaedam cerebri visa est animi principatum tenere. aliis nec cor ipsum placet, nec cerebri quandam partem, esse animum: sed alii in corde, alii in cerebro dixerunt animi esse sedem, et locum. animum autem alii animam, [37] ut fere nostri declarant nomen. nam et agere animam, et efflare dicimus, et animosos, et bene animatos, et ex animi sententia: ipse autem animus ab anima dictus est. Zenoni Stoico animus, ignis videtur. Sed haec quidem, quae dixi, cor, cerebrum, animam, ignem, vulgo: reliqua fere singuli, ut multi ante veteres. [38] Proxime autem Aristoxenus, musicus, idemque philosophus, ipsius corporis [39] intentionem quandam, velut in cantu, et fidibus, quae harmonia dicitur, sic ex corporis totius natura, et figura, varios motus cieri, tamquam in cantu sonos. Hic ab artificio suo non recessit, et tamen dixit aliquid, quod ipsum quale esset, erat multo ante et dictum, et explanatum a Platone. Xenocrates animi figuram, et quasi corpus, negavit esse, verum numerum dixit esse, cujus vis, ut jam antea Pythagorae visum erat, in natura maxima esset. ejus doctor Plato triplicem finxit animam:

[37] *ut fere nostri declarant nomen*] locus hic varie legitur. sed nulla dum lectio mihi reperta est, quae satis placeret. *declarant nomen* si abesset, nihil laboraremus: vulgatum est, quo verbo, *animae* sc. nostri pro synonymo utuntur.

[38] *Proxime autem A.*] Bentlejus hoc cum antecedente conjungit, *ut multi ante veteres, proxime autem.* nempe quia et Plato hujusmodi quid statuit in Phaedone *ut ante, proxime autem* non bene consentiunt. itaque Bentlejus pro *multi* volebat legi *multo.*

[39] *i. quandam, velut,* etc.] Hic sensus non satis planus. Edd. pr. habent post *quandam* semicolon. clara erit sententia, si ex *velut* fecerimus *et ut*: cui deinde respondet *sic.*

cujus principatum, id est rationem, in capite, sicut in arce, posuit: [40] et duas partes parere voluit, iram et cupiditatem: quas locis disclusit; iram in pectore, cupiditatem subter praecordia locavit. Dicaearchus autem in eo sermone, quem Corinthi habitum tribus libris exponit, doctorum hominum disputantium, primo libro multos loquentes facit: duobus Pherecratem quendam Phthiotam senem, quem ait a Deucalione ortum, disserentem inducit, nihil esse omnino animum, et hoc esse nomen totum inane, frustraque animalia, et animantes appellari; neque in homine inesse animum, vel animam, nec in bestia: vimque omnem eam, qua vel agamus quid, vel sentiamus, in omnibus corporibus vivis aequabiliter esse fusam, nec separabilem a corpore esse, quippe quae nulla sit, nec sit quidquam, nisi corpus unum, et simplex, ita figuratum, ut temperatione naturae vigeat, et sentiat. Aristoteles longe omnibus (Platonem semper excipio) praestans et ingenio, et diligentia, cum [41] quattuor illa genera principiorum esset complexus, e quibus omnia orirentur, quintam quandam naturam censet esse, e qua sit mens. cogitare enim, et providere, et discere, et docere, et invenire aliquid, [42] et tam multa alia meminisse, amare, odisse, cupere, timere, angi, laetari: haec, et similia eorum, in horum quattuor generum nullo inesse putat. quintum genus adhibet,

[40] *et duas partes separare voluit*] hoc intelligi non potest, Ms. Vatic. habet *duas p. parere voluit*, quod et Davisius et Alemannus recepere. imitatus eos sum.

[41] *quattuor illa genera pr.*] In Ms. Paris. est *nota illa*, quod et edidere Buherius, Davisius sed id est glossema *τοῦ illa.*

[42] *et tam multa alia meminisse*] sustuli interpunctionem post *alia*, quod verbum tamen deletum velim. nam nihil est, quo referatur.

vacans nomine: et sic ipsum animum, [43] ἐντελέχειαν appellat novo nomine, quasi quandam continuatam motionem, et perennem. Nisi quae me forte fugiunt, 11
[44] hae sunt fere omnium de animo sententiae. Democritum enim magnum quidem illum virum, [45] sed laevibus et rotundis corpusculis efficientem animum concursu quodam fortuito, omittamus. nihil est enim apud istos, quod non atomorum turba conficiat. Harum sententiarum quae vera sit, deus aliquis viderit: quae verisimillima, magna quaestio est. utrum igitur inter has sententias dijudicare malumus, an ad propositum redire? A. Cuperem equidem utrumque, si posset: sed [46] est difficile confundere. quare si, ut ista non disserantur, liberari mortis metu possumus, id agamus. sin id non potest, nisi hac quaestione animorum explicata, nunc, si videtur, hoc: illud alias. M. Quod malle te intelligo, id puto esse commodius. efficiet enim ratio, ut quaecumque vera sit earum sententiarum, quas exposui, mors aut malum non sit, aut sit bonum potius. Nam si cor, aut sanguis, aut cerebrum est animus, certe, quoniam est corpus, interibit cum reliquo corpore. si anima est, fortasse dissipabitur: si ignis, exstinguetur: si est Aristoxeni harmonia, dissolvetur. Quid de Dicaearcho dicam, qui nihil omnino animum dicat essse? His sententiis

[43] ἐντελέχειαν] v. Clav. in Graec.

[44] *hae sunt fere omnium d. a. s.*] Davisius delevit *omnium*, non bene. facilius erat dicere *omnes*: sed qui omnium sententias recenset, idem et omnes narrat.

[45] *sed laevibus*] *sed* non videtur sententiae loci convenire, mihique insititium videtur. nempe putabant librarii post *quidem* esse debere sed.

[46] *est diff. confundere*] aut intelligendum est *conjungere* aut sic legendum.

omnibus nihil post mortem pertinere ad quemquam potest. pariter enim cum vita sensus amittitur. non sentientis autem, nihil est, ullam in partem quod intersit. reliquorum sententiae spem afferunt, si te forte hoc delectat, posse animos, cum e corporibus excesserint, in coelum, quasi in domicilium suum, pervenire. A. Me vero delectat: idque, primum ita esse velim: deinde, etiam si non sit, mihi tamen persuaderi velim. M. Quid tibi ergo opera nostra opus est? num eloquentia Platonem superare possumus? evolve diligenter ejus eum librum, qui est de animo: amplius quod desideres, nihil erit. A. Feci mehercule, et quidem saepius, sed nescio quo modo, dum lego, assentior: cum posui librum, et mecum ipse de immortalitate animorum coepi cogitare, assensio omnis illa elabitur. M. Quid hoc? dasne aut manere animos post mortem, aut morte ipsa interire? A. Do vero. M. Quid, si maneant? A. Beatos esse concedo. M. Si intereant? A. Non esse miseros, quoniam, ne sint quidem. jam istuc, coacti a te, paullo ante concessimus. M. Quo modo igitur, aut cur mortem malum tibi videri dicis, quae aut beatos nos efficiet, animis manentibus, aut non miseros, sensu carentes?

12 A. Expone igitur, nisi molestum est, primum animos, si potes, remanere post mortem: tum, si minus id obtinebis: (est enim arduum) docebis, carere omni malo mortem. ego enim istuc ipsum vereor, ne malum sit, non dico carere sensu, sed carendum esse. M. Auctoribus quidem ad istam sententiam, quam vis obtineri, uti optimis possumus; quod in omnibus causis et debet, et solet valere plurimum: et primum

quidem omni antiquitate; quae quo propius aberat ab ortu et divina progenie, hoc melius ea fortasse, quae erant vera, cernebat.

Itaque unum illud erat insitum priscis illis, quos Cascos appellat Ennius, esse in morte sensum, neque excessu vitae sic deleri hominem, ut funditus interiret: idque cum multis aliis rebus, tum e pontificio jure, et caeremoniis sepulcrorum intelligi licet; quas maximis ingeniis praediti nec tanta cura coluissent, nec violatas tam inexpiabili religione sanxissent, [47] nisi haesisset in eorum mentibus, mortem non interitum esse omnia tollentem atque delentem, sed quandam quasi migrationem, commutationemque vitae, quae in claris viris, et faeminis dux in caelum soleret esse: [48] in ceteris humi retineretur, et permaneret tamen. [49] Ex hoc, et nostrorum opinione,

Romulus in caelo cum diis agit aevum,

ut famae assentiens dixit Ennius: et apud Graecos, indeque perlapsus ad nos, et usque ad Oceanum Hercules, tantus et tam praesens habetur deus. hinc Liber deus, Semele natus, eademque famae celebritate Tyndaridae fratres: qui [50] non modo adjutores in proeliis victoriae populi Romani, sed etiam nuntii fuisse perhibentur. Quid? Ino, Cadmi filia, nonne Leucothea nominata a Graecis, Matuta habetur a nos-

[47] *nisi haesisset.*] Mss. quidam, in his Guelf. *haereret*, quod et receptum est a Davisio et Alemanno.

[48] *in ceteris humi retineretur et p. tamen*] non sana haec puto. quorsum *retineretur* et *perm.* referuntur? nempe ad *vitam*? ut mentes eorum humi manerent, sed viverent tamen. Conjeci *cum ceteri h. retinerentur et permanerent tamen.*

[49] *Ex hoc et nostrorum opinione.*] An, *ex hac nostrorum op.*

[50] *non modo adjutores - - sed etiam nuncii*] sc. in bello Macedonico II. v. Flor. II, 12. et ibi Freinsh.

tris? quid? totum prope caelum, ne plures perse-
13 quar, nonne humano genere completum est? Si vero scrutari vetera, et ex his ea, quae [51] scriptores Graeci prodiderunt, eruere coner: ipsi illi, majorum gentium dii qui habentur, hinc a nobis profecti in caelum reperientur. Quare, quorum demonstrantur sepulcra in Graecia: reminiscere, quoniam es initiatus, [52] quae traduntur mysteriis: tum denique, quam hoc late pateat, intelliges. Sed qui nondum ea, [53] quae multis post annis tractari coepissent, physica didicissent, tantum sibi persuaserant, quantum natura admonente cognoverant: rationes, et causas rerum non tenebant: visis quibusdam saepe movebantur, hisque maxime nocturnis, ut viderentur ii, qui vita excesserant, vivere. [54] Ut porro firmissimum hoc afferri videtur, cur deos esse credamus, quod nulla gens tam fera, nemo omnium tam sit immanis, cujus mentem non imbuerit deorum opinio. multi de diis prava sentiunt; id enim vitioso more effici solet: omnes tamen esse vim et naturam divinam arbitrantur. [55] nec vero id collocutio hominum, aut consensus effecit: non institutis opinio est confirmata, non legibus. Omni autem in re consensio omnium gentium, lex naturae putanda est. quis est igitur, qui

[51] *scriptores Graeci.*] Vulgo *Graeciae:* quod corrigere non dubitavi, cum sic loqui Cicero non soleat. *Graeci* habet Ms. Guelf.

[52] *quae traduntur.*] Sic edd. fere vett. etiam in Ms. repertum est: ferri tamen vulgatum posset, si et ante fieret *demonstrentur.*

[53] *quae m. p. a. tractari coepissent.*] Legendum puto *coeperunt.*

[54] *Ut porro firm. h. a. v.*] In seqq. non est quod huic *ut* respondeat. unde mihi τὸ *ut* suspectum semper fuit, putavique pro eo *at* esse legendum, quod et Lambino in mentem venisse vidi; sed idem *vero* pro *porro*. Sed ita argumentatio perit.

[55] *nec vero id - - efficit.*] Correxi *effecit:* postulat res, et in ed. vet. reperit Buherius.

suorum mortem primum non eo lugeat, quod eos orbatos vitae commodis arbitretur? Tolle hanc opinionem: luctum sustuleris. nemo enim maeret suo incommodo. [56] dolent fortasse et anguntur: sed illa lugubris lamentatio, fletusque maerens, ex eo est, quod eum, quem dileximus, vitae commodis privatum arbitramur, idque sentire. Atque haec ita sentimus natura duce, nulla ratione, nullaque doctrina.

Maximum vero argumentum est, naturam ipsam de 14
immortalitate animorum tacitam judicare, quod omnibus curae sunt, et maxime quidem, [57] quae post mortem futura sint. *Scrit arbores, quae alteri saeculo prosint.* ut ait Statius in Synephebis: quid spectans, nisi etiam postera secula ad se pertinere? Ergo arbores seret diligens agricola, quarum adspiciet baccam ipse numquam: vir magnus leges, instituta, rempublicam non seret? Quid procreatio liberorum, quid propagatio nominis, quid adoptiones filiorum, quid testamentorum diligentia, quid ipsa sepulcrorum monumenta, quid elogia significant, nisi nos futura etiam cogitare? Quid illud? num dubitas, quin [58] specimen naturae capi debeat ex optima quaque natura? quae est igitur melior in hominum genere natura, quam eorum, qui se natos ad homines juvandos, tutandos, conservandos arbitrantur? abiit ad deos Hercules. numquam abiisset, nisi, cum inter homines esset, eam sibi viam munivisset. Vetera jam ista, et religione omnium consecrata. Quid in hac republica tot, tantosque 15

[56] *dolent fortasse*] cur *fortasse* in re minime dubia? Credo esse vitiosum: correctionem probabilem nec ipse reperi, nec alii, destituentibus libris.

[57] *quae - - futura sint*] edd. Juntae, etc. *sunt.* forte rectius.

[58] *specimen n. capi debeat.*] Sic correxi vulgatum *deceat*, cum Lambino et Davisio, ut alibi supra.

viros ob rempublicam interfectos, cogitasse arbitramur? iisdemne ut finibus nomen suum, quibus vita, terminaretur? Nemo umquam sine magna spe immortalitatis se pro patria offerret ad mortem. Licuit esse otioso Themistocli, licuit Epaminondae, licuit, ne et vetera et externa quaeram mihi: sed nescio quomodo inhaeret in mentibus quasi saeculorum quoddam augurium futurorum: idque in maximis ingeniis, altissimisque animis et existit maxime, et apparet facillime. quo quidem demto, quis tam esset amens, qui semper in laboribus, et periculis viveret? loquor de principibus. Quid poëtae? nonne post mortem nobilitari volunt? unde ergo illud?

Adspicite o cives senis Ennii imagini' formam.
Hic vestrum pinxit maxima facta patrum.

Mercedem gloriae flagitat ab iis, quorum patres affecerat gloria, idemque,

Nemo me lacrymis decoret, nec funera fletu
Faxit. cur? volito vivu' per ora virûm.

Sed quid poëtas? opifices post mortem nobilitari volunt. quid enim Phidias sui similem speciem inclusit in clypeo Minervae, [59] cum inscribere non liceret? quid nostri philosophi? nonne in his ipsis libris, quos scribunt de contemnenda gloria, sua nomina inscribunt? Quod si omnium consensus, naturae vox est: omnesque, qui ubique sunt, consentiunt esse aliquid, quod ad eos pertineat, [60] qui vita cesserint: nobis

[59] *cum inscribere non liceret.*] Videatur excidisse *nomen* ante *non.* intelligi e verbo *inscribere* potest. illud tamen melius videtur.

[60] *qui vita cesserint*] quaedam edd. *e vita.* sed haec phrasis dicitur proprie de iis, qui se ipsi interfecere. igitur malim *excesserint,* ut edidit Davisius, sed nullis libris auctoribus.

quoque idem existimandum est. et si, quorum aut ingenio, aut virtute animus excellit, eos arbitramur, quia natura optima sunt, cernere naturae vim maxime: verisimile est, cum optimus quisque maxime posteritati serviat, esse aliquid, cujus is post mortem sensum sit habiturus.

Sed ut deos esse natura opinamur, qualesque sint, 16
ratione cognoscimus; sic permanere animos arbitramur consensu nationum omnium: qua in sede maneant, qualesque sint, ratione discendum est. cujus ignoratio finxit inferos, easque formidines, quas tu contemnere non sine causa videbare. in terram enim cadentibus corporibus, hisque humo tectis, e quo dictum est humari, sub terra censebant reliquam vitam agi mortuorum. quam eorum opinionem magni errores consecuti sunt: quos auxerunt poëtae. Frequens enim consessus theatri, in quo sunt mulierculae, et pueri, movetur audiens tam grande carmen:

> Adsum, atque advenio Acheronte, vix, via alta, atque ardua,
> Per speluncas saxis structas asperis, pendentibus,
> Maximis: ubi [61] rigida constat crassa caligo inferûm.

tantumque valuit error, [62] qui mihi quidem jam sublatus videtur, ut, corpora cremata cum scirent, tamen ea fieri apud inferos fingerent, quae sine corporibus [63] nec fieri possent, nec intelligi. animos enim per se ipsos viventes non poterant mente complecti: formam aliquam figuramque quaerebant. inde Homeri

[61] *rigida constat crassa c. i.*] *constat* sine dubio vitiosum est. tenebrae dicuntur *stare*, non *constare*. itaque *con* delendum.

[62] *qui - jam sublatus videtur*] immo *videbatur*, quod consentit melius τῷ *valuit*.

[63] *nec fieri possent.*] Scr. forte *possunt*.

tota νεκυια: [64] inde ea, quae meus amicus Appius νεκρομαντεια faciebat: inde in vicinia nostra Averni lacus,

> Unde animae excitantur obscura umbra, [65] aperto ostio
> Alti Acherontis, falso sanguine, imagines mortuorum.

has tamen imagines loqui volunt: quod fieri nec sine lingua, nec sine palato, nec sine faucium laterumve et pulmonum vi, et figura potest. nihil enim animo videre poterant: ad oculos omnia referebant. Magni autem est ingenii, [66] sevocare mentem a sensibus, et cogitationem a consuetudine abducere. itaque credo equidem etiam alios tot saeculis: sed, [67] quod litteris exstet proditum, [68] Pherecydes Syrius primum dixit, animos hominum esse sempiternos: antiquus sane. fuit enim meo regnante gentili. Hanc opinionem discipulus ejus Pythagoras maxime confirmavit: qui cum Superbo regnante in Italiam venisset, tenuit magnam illam Graeciam [69] cum honore disciplinae, tum etiam auctoritate: multaque saecula

[64] *inde ea, quam m. a. A. νεκρομαντεια f.*] edd. vett. *quae νεκρομαντεια*. recte edidit Davisius pro vulgato νεκρομαντια. Appius utebatur divinationibus e mortuis.

[65] *aperto ostio*] friget epitheton *aperto*. placet correctio ed. Dav. *opertae*, ut ad *umbra* referatur. post dedi *falso* pro *salso* ex Ms. Guelf. edd. vett. quae consentiunt in hac lectione.

[66] *revocare mentem a sensibus.*] Alibi Cicero in hoc dicit *sevocare*. itaque secutus sum Davisium, qui *sevocare* hic eddidit.

[67] *quod litteris exstet*] addendum aut intell. *traditum* vel *proditum*. nam sine hoc formam illam nuspiam reperi. Vestigia sunt in edd. et Ms. Guelf. qui post *exstet* addunt *probo*. itaque sic edidi.

[68] *Pherecydes Syrius.*] Vulgo male *Syrus*. non enim fuit e Syria, sed ex insula Syro, unde fit *Syrius*. sic et Ms. Guelf.

[69] *cum honore et disciplina*] Warburtonus corrigebat *ex disciplina*, probante Pearcio. Davisius autem legit *more et disciplina*, ego edidi ex edd. vett. quibusdam *honore disciplinae*, quod ejus disciplina optima putabatur et laudabatur.

postea sic viguit Pythagoreorum nomen, ut nulli alii docti viderentur.

Sed redeo ad antiquos. rationem illi sententiae 17
suae non fere reddebant, nisi quid erat numeris aut descriptionibus explicandum. Platonem ferunt, ut Pythagoreos cognosceret, in Italiam venisse, et didicisse Pythagorea omnia, primumque de animorum aeternitate non solum sensisse idem, [70] quod Pythagoram, sed rationem etiam attulisse. quam, nisi quid dicis, praetermittamus, et hanc totam spem immortalitatis relinquamus. A. [71] An tu, cum me in summam exspectationem adduxeris, deseris? errare mehercule malo cum Platone, quem tu quanti facias, scio, et quem ex tuo ore admiror, quam cum istis vera sentire. M. Macte virtute. ego enim ipse cum eodem ipso non invitus erraverim. [72] Num igitur dubitamus, [an,] sicut pleraque, sic et hoc? quamquam hoc quidem minime. persuadent enim mathematici, terram in medio mundo sitam ad universi caeli complexum quasi puncti instar obtinere, quod κέντρον illi vocant: eam porro naturam esse quattuor omnia gignentium corporum, ut quasi partita habeant inter se, et divisa momenta: terrena et humida suopte nutu, et suo pondere ad pares angulos in terram, et in mare

[70] *quod Pythagoram*] sic pro vulgato *Pythagoras* scribere ratio Grammatica jubet et sic semper putavi legendum. Sed jam sic edidit Davisius et sic Ms. Guelf. post *rationes* Mss. quidam habent non male.

[71] *An tu, cum me - - - deseris?*] Malim, *An tu me, cum in - - - deseres?* Davisius correxit *Ain' tu.* nec hoc male. *deseres* est et in Ms. Guelf.

[72] *Num igitur dubitamus, an, sicut pleraque,* etc.] *an* molestum est. nec enim est, quo referatur. Itaque nil melius scio, quam cum Bentlejo delere. *Sic et hoc*, quod de animorum aeternitate statuit cum Pythagora Plato. Edd. quaedam etiam pro *num* habent *non*. non male.

ferantur; reliquae duae partes, una ignea, altera animalis, ut illae superiores in medium locum mundi gravitate ferantur et pondere, sic hae rursum rectis lineis in caelestem locum subvolent, sive ipsa natura [73] superiora appetente, sive quod a gravioribus leviora natura repellantur. quae cum constent, perspicuum debet esse, animos, cum e corpore excesserint, sive illi sint animales, id est, spirabiles, sive ignei, [74] in sublime ferri. Si vero aut numerus quidam sit animus, quod subtiliter magis, quam dilucide dicitur, aut quinta illa [75] non nominata magis, quam non intellecta natura: [76] multo etiam integriora, ac puriora sunt, ut a terra longissime se efferant. horum igitur aliquid animus est, [77] nec tam vegeta mens aut in corde, cerebrove, aut in Empedocleo sanguine de-
18 mersa jaceat. Dicaearchum vero cum Aristoxeno aequali et condiscipulo suo, doctos sane homines, omittamus: quorum alter ne condoluisse quidem umquam videtur, qui animum se habere non sentiat: alter ita delectatur suis cantibus, ut eos etiam ad haec transferre conetur. Harmoniam autem ex intervallis sonorum nosse possumus, quorum varia compositio etiam harmonias efficit plures: membrorum vero situs, et figura corporis, vacans animo, quam possit harmoniam efficere, non video: sed hic

73 *superiora appetente.*] Davisius dedit *appetentes*, melius vulgato.

74 *sublime ferri.*] Videtur addendum *in*, idque et in edd. vett. Med. Junt. Ald. est, item in Ms. Guelf.

75 *non nominata magis*] sc. in sermone Latino quae nomen non habet.

76 *m. etiam integriora ac puriora sunt*] genus non convenit superioribus. i. e. animis humanis. unde Davisius edidit *integriores ac puriores sunt.*

77 *nec - - jacet.*] Sic habent edd. Med. Junt. et Ms. Guelf. quod vulgato *ne - - jaceat*, jure, opinor, praetuli.

quidem, quamvis eruditus sit, sicut est, haec magistro
concedat Aristoteli: canere ipse doceat. bene enim
illo proverbio Graecorum praecipitur.

Quam quisque norit artem, in hac se exerceat.

Illam vero funditus ejiciamus individuorum corporum
laevium et rotundorum concursionem fortuitam:
quam tamen Democritus concalefactam et spirabilem,
id est, animalem esse voluit. is autem animus, qui,
si est horum quattuor generum, ex quibus omnia con-
stare dicuntur, ex inflammata anima constat, ut potis-
simum videri video Panaetio, superiora capessat
necesse est. nihil enim habent haec duo genera proni,
et supera semper petunt. ita, sive dissipantur, procul
a terris id evenit: sive permanent, et conservant
habitum suum, hoc etiam magis necesse est ferantur
ad caelum, et ab his perrumpatur et dividatur cras-
sus hic et concretus aer, qui est terrae proximus.
calidior est enim, vel potius ardentior animus, quam
est hic aer, quem modo dixi crassum atque concretum.
quod ex eo sciri potest, quia corpora nostra terreno 19
principiorum genere confecta, ardore animi conca-
lescunt. Accedit, ut eo facilius animus evadat ex
hoc aëre, quem saepe jam appello, eumque perrumpat,
quod nihil est animo velocius; nulla est celeritas,
quae possit cum animi celeritate contendere. qui si
permanet incorruptus, suique similis: necesse est ita
feratur, ut penetret, et dividat omne caelum hoc, in
quo nubes, imbres, ventique coguntur: quod et humi-
dum, et caliginosum est, propter exhalationes terrae.
quam regionem cum superavit animus, naturamque

sui similem contigit, et agnovit; [78] junctis ex anima tenui, et ex ardore solis temperato, ignibus insistit, et finem altius se efferendi facit. cum enim sui similem et levitatem, et calorem adeptus, tamquam paribus examinatus ponderibus, nullam in partem movetur, eaque ei demum naturalis est sedes, cum ad sui similem penetravit, in quo nulla re egens aletur, et sustentabitur iisdem rebus, quibus astra sustentantur et aluntur. Cumque corporis facibus inflammari soleamus ad omnes fere cupiditates, eoque magis incendi, quod iis aemulemur, qui ea habeant, quae nos habere cupiamus: profecto beati erimus, cum, corporibus relictis, et cupiditatum, et aemulationum erimus expertes: quodque nunc facimus, cum laxati curis sumus, ut spectare aliquid velimus, et visere, id multo tum faciemus liberius, totosque nos in contemplandis rebus perspiciendisque ponemus, propterea, quod et natura inest mentibus nostris insatiabilis quaedam cupiditas veri videndi: et orae ipsae locorum illorum, quo pervenerimus, quo faciliorem nobis cognitionem rerum caelestium, eo majorem cognoscendi cupiditatem dabunt. Haec enim pulcritudo etiam in terris [79] patriam illam et avitam (ut ait Theophrastus) philosophiam, cognitionis cupiditate incensam, excitavit. praecipue vero fruentur ea, qui tum etiam, cum has terras incolentes, circumfusi erant caligine, tamen acie mentis dispicere cupiebant. etenim si nunc aliquid assequi se putant, qui ostium Ponti viderunt,

[78] *junctus.*] Davisius edidit *junctis* ut ad *ignibus* referatur. placet. Sic Mss. ap. Alemannum, qui et ipse sic edidit.

[79] *patriam illam et avitam*] *patriam* habent Mss. omnes, etiam Guelf. et edd. vett. P. Manutius e Nonio dedit *patritam*, quem Steph. Colin. Lambinus secuti sunt. Cicero etiam alibi *patrium et avitum* conjungit. itaque veterem lectionem revocavi.

et eas angustias, per quas penetravit ea, quae est nominata

> Argo, *quia Argivi in ea, delecti viri,*
> Vecti, petebant pellem inauratam arietis;

aut ii, qui Oceani [30] freta illa viderunt,

> Europam, Libyamque rapax ubi dividit unda:

quod tandem spectaculum fore putamus, cum totam terram contueri licebit, ejusque cum situm, formam, circumscriptionem, tum et habitabiles regiones, et rursum omni cultu propter vim frigoris aut caloris, vacantes? Nos enim ne nunc quidem oculis cernimus ea, quae videmus: neque enim est ullus sensus in corpore: sed, ut non solum physici docent, verum etiam medici, qui ista aperta et patefacta viderunt, viae quasi quaedam sunt ad oculos, ad aures, ad nares a sede animi perforatae. itaque saepe aut cogitatione, aut aliqua vi morbi impediti, apertis atque integris et oculis, et auribus, nec videmus, nec audimus: ut facile intelligi possit, animum et videre, et audire, non eas partes, quae quasi fenestrae sunt animi: quibus tamen sentire nihil queat mens, nisi id agat, et adsit. Quid, quod eadem mente res dissimillimas comprehendimus, ut colorem, saporem, calorem, odorem, sonum? quae numquam quinque nuntiis animus cognosceret, nisi ad eum omnia referrentur, et is omnium judex solus esset. Atque ea profecto tum multo puriora, et dilucidiora cernentur, cum, quo natura fert, liber animus pervenerit. Nam nunc quidem, quamquam foramina illa, quae patent ad animum a

[30] *freta illa viderunt*] *viderunt* forte delendum, e superioribus petitum. Ms. Guelf. *viderant.*

corpore, callidissimo artificio natura fabricata est, tamen terrenis, concretisque corporibus sunt intersepta quodammodo. cum autem nihil erit praeter animum: nulla res objecta impediet, [81] quo minus
21 percipiat, quale quidque sit. [82] Quamvis copiose haec diceremus, si res postularet, quam multa, quam varia, quanta spectacula animus in locis caelestibus esset habiturus. Quae quidem cogitans, soleo saepe mirari [83] nonnullorum insolentiam philosophorum, qui naturae cognitionem admirantur, ejusque inventori, et principi gratias exsultantes agunt, eumque venerantur, ut deum: liberatos enim se per eum dicunt gravissimis dominis, terrore sempiterno, et diurno, ac nocturno metu. quo terrore? quo metu? quae est anus tam delira, quae timeat ista, quae vos videlicet, si physica non didicissetis, timeretis?

> [84] Acherusia templa, alta Orci, pallida
> Leti, obnubila, obsita tenebris loca.

Non pudet philosophum in eo gloriari, quod haec non timeat, et quod falsa esse cognoverit? ex quo intelligi potest, quam acuti natura sint, qui haec sine doctrina credituri fuerint. Praeclarum autem nescio quid adepti sunt, quod didicerunt, se, cum tempus mortis venisset, totos esse perituros. quod ut ita sit (nihil enim pugno) quid habet ista res aut laetabile,

[81] *quo minus percipiat.*] Bentlejus correxit *perspiciat.* placet.

[82] *Quamvis copiose haec diceremus, f. r p.*] Pearcius interpungit post *haec*, et intelligit *dixerimus*, *diceremus* tamen copiosius adhuc, etc.

[83] *nonn. philosophorum.*] Epicureorum.

[84] *Acheruntia templa*] sunt versus ex Ennii Andromache. hos versus et Varro habet L. L. L. VI. sed ille habet *Acherusia t.* ut et Lucretius dicere solet. quia etiam Mss. quidam hic sic habent, recepi et cetera quoque paullo aliter ille.

aut gloriosum? nec tamen mihi sane quidquam occurrit, cur non Pythagorae sit et Platonis vera sententia. ut enim rationem Plato nullam afferret (vide, quid homini tribuam) ipsa auctoritate me frangeret. tot autem rationes attulit, ut velle ceteris, sibi certe persuasisse videatur.

Sed plurimi contra nituntur, animosque quasi capite 22
damnatos, morte multant, [85] neque aliud est quidquam, cur incredibilis his animorum videatur aeternitas, nisi quod nequeunt, qualis animus sit vacans corpore, intelligere, et cogitatione comprehendere. Quasi vero intelligant, qualis sit in ipso corpore, quae conformatio, quae magnitudo, qui locus: [86] ut, si jam possent [87] in homine uno cerni omnia, quae nunc tecta sunt, casurusne in conspectum videatur animus: an tanta sit ejus tenuitas, ut fugiat aciem. Haec reputent isti, qui negant, animum sine corpore se intelligere posse. videbunt, quem in ipso corpore intelligant. mihi quidem naturam animi intuenti, multo difficilior occurrit cogitatio, multoque obscurior, qualis animus in corpore sit, tamquam [88] alienae domi, quam qualis, cum exierit, et in liberum caelum, quasi domum venerit. [89] nisi enim, quod numquam vidimus, id quale sit, intelligere non possumus, certe, et deum

[85] *neque aliud est quicquam*] malim *neque vero*, vel *nec vero*.

[86] *ut, si jam possent*, etc.] *ut* non aptum huic loco videtur. non displicet Lambini correctio *aut*. possis etiam conjicere *et*.

[87] *in h. uno*] Bentlejus malebat *vivo*.

[88] *alienae domi.*] Sic Davisius ed. 2. bene. pro vulgato *domui*: nam dativus ab h. l. est alienus.

[89] *nisi enim - - intelligere non possumus*, etc.] Sensus huic loco non constat. mederi voluit Davisius expungenda particula *non*, in extremo *complecti non possumus*. Mihi vero in principio corrigendus videtur locus, aut *si* scribendo pro *nisi*, aut negatione post *intelligere* tollenda, ut placuit etiam Alemanno.

ipsum, et divinum animum, corpore liberatum, cogitatione complecti non possumus. Dicaearchus quidem, et Aristoxenus, quia difficilis erat animi, quid, aut qualis esset, intelligentia, nullum omnino animum esse dixerunt. Est illud quidem vel maximum, animo ipso animum videre: et nimirum hanc habet vim praeceptum Apollinis, quo monet, ut se quisque noscat. non enim, credo, id praecipit, ut membra nostra, aut staturam, figuramve noscamus. neque nos corpora sumus: neque ego, tibi dicens hoc, corpori tuo dico. cum igitur, nosce te, dicit, hoc dicit, nosce animum tuum. nam corpus quidem, quasi vas est, aut aliquod animi receptaculum. ab animo tuo quidquid agitur, id agitur a te. hunc igitur nosse, nisi divinum esset, non esset [90] hoc aerioris cujusdam animi praeceptum, sic, ut tributum deo sit. [91] [hoc est, se ipsum posse cognoscere.]

Sed si, qualis sit animus, ipse animus nesciet: dic, quaeso, ne esse quidem se sciet? ne moveri quidem se? ex quo illa ratio nata est Platonis, quae a Socrate est in Phaedro explicata, a me autem posita est
23 in sexto libro de republica. *Quod semper movetur, aeternum est. quod autem motum affert alicui, quodque ipsum agitatur aliunde, quando finem habet motus,* [92] *vivendi finem habeat necesse est. solum igitur quod se ipsum movet, quia numquam deseritur a se, numquam ne moveri quidem desinit; quinetiam ceteris, quae*

[90] *acrioris c. animi.*] Suspicatus sum *altioris.*

[91] *hoc est - - cognoscere*] hoc est sine dubio insititium, ut et Manutius et alii judicarunt, recteque a Davisio uncis inclusum. Sed Ms. Guelf. habet sic: *a. a praeceptum tributum a Deo hoc sit, se ipsum posse agnoscere.*

[92] *videndi h. n. e.*] Edd. vett. addunt *finem* ut et Ms. Guelf. item Junt. *quoque*. etsi e superiori intelligi potest *finem*, tamen melius est addi. itaque feci.

moventur, hic fons, hoc principium est movendi. principii autem nulla est origo. Nam e principio oriuntur omnia: ipsum autem nulla ex re alia nasci potest. nec enim esset principium, quod gigneretur aliunde. quod si numquam oritur, ne occidit quidem umquam. nam principium exstinctum nec ipsum ab alio renascetur, nec a se aliud creabit, siquidem necesse est a principio oriri omnia. ita fit, ut motus principium ex eo sit, quod ipsum a se movetur. id autem nec nasci potest, nec mori: vel concidat omne caelum, [93] *omnisque terra consistat necesse est, nec vim ullam nanciscatur, qua primo impulsa moveatur. Cum pateat igitur, aeternum id esse, quod se ipsum moveat, quis est, qui hanc naturam animis esse tributam neget? inanimum est enim omne, quod pulsu agitatur externo. quod autem est animal, id motu cietur interiore, et suo. nam haec est propria natura animi atque vis. quae si est una ex omnibus,* [94] *quae se ipsa semper moveat: neque nata certe est, et aeterna est.* Licet concurrant plebeji omnes philosophi, (sic enim ii, qui a Platone, et Socrate, et ab ea familia dissident, appellandi videntur) non modo nihil umquam tam eleganter explicabunt, sed ne hoc quidem ipsum, quam subtiliter conclusum sit, intelligent. Sentit igitur animus se moveri: quod cum sentit, illud una sentit, se vi sua, non aliena moveri: nec accidere posse, ut ipse umquam a se deseratur. ex quo efficitur aeternitas: nisi quid habes ad haec. A. Ego vero [95] facile sum passus, ne in mentem quidem

[93] *omnisque terra consistat*] *terra* pro vulgato *natura* legendum esse, Muretus, Lambinus viderunt. nam in loco Platonis est γην στηναι.

[94] *quae se ipsa semper moveat.*] Vulgati contra latinitatem *se ipsam.*

[95] *facile sum passus*] an *sim passus*, pro patiar? melius mihi videtur.

mihi aliquid contra venire: ita isti faveo sententiae.

24 M. Quid illa tandem? num leviora censes? quae declarant inesse in animis hominum divina quaedam: quae si cernerem, quemadmodum nasci possent, etiam, quemadmodum interirent, viderem. nam sanguinem, bilem, pituitam, ossa, nervos, venas, omnem denique membrorum, et totius corporis figuram videor posse dicere, unde concreta, et quo modo facta sint. [96] [per] animum ipsum, si nihil esset in eo, nisi id, ut per eum viveremus, tam natura putarem hominis vitam sustentari, quam vitis, quam arboris. haec enim etiam dicimus vivere. item si nihil haberet animus hominis, nisi ut appeteret, aut refugeret, id quoque esset ei commune cum bestiis. Habet primum memoriam, et eam infinitam, rerum innumerabilium. quam quidem Plato recordationem esse vult superioris vitae. nam in illo libro, qui inscribitur Menon, pusionem quendam Socrates interrogat quaedam geometrica de dimensione quadrati. ad ea sic ille respondet, ut puer: et tamen ita faciles interrogationes sunt, ut gradatim respondens [97] eodem perveniat, quo si geometrica didicisset. ex quo effici vult Socrates, ut discere, nihil aliud sit, nisi recordari. quem locum multo etiam accuratius explicat in eo sermone, quem habuit eo ipso die, quo excessit e vita: docet enim, quemvis, qui omnium rerum rudis esse videatur, bene interroganti respondentem, declarare, se non tum illa

96 *per animum ipsum*] molestum est h. l. *per*. Camerarius corrigebat *praeterea*, melius Davisius delevit: quem sum imitatus, quia non est in Ms. Guelf

97 *eodem perveniat*] semper putavi *eo*, sc. quo tendebat Socrates, aut post cum Lamb. legendum *quo si g. d.* ut edidit Davis. nunc et in Ms. Guelf. reperi.

discere, sed reminiscendo recognoscere: nec vero fieri ullo modo posse, ut a pueris tot rerum, atque tantarum insitas, et quasi consignatas in animis notiones, quas ἐννοίας vocant, haberemus, nisi animus, antequam in corpus intravisset, in rerum cognitione viguisset. [98] Cumque nihil esset, ut omnibus locis a Platone disseritur, (nihil enim ille putat esse, quod oriatur et intereat, idque solum esse, quod semper tale sit, [99] qualem ideam appellat ille, nos speciem) non potuit animus haec in corpore inclusus agnoscere: cognita attulit. ex quo tam multarum rerum cognitionis admiratio tollitur. neque ea plane videt animus, cum tam repente in insolitum tamque perturbatum domicilium immigravit, sed cum se collegit atque recreavit, tum agnoscit illa reminiscendo. Ita nihil aliud est discere, nisi recordari. ego autem majore etiam quodam modo memoriam admiror. quid est enim illud, quo meminimus? aut quam habet vim? [100] aut unde natam? non quaero, quanta memoria Simonides fuisse dicatur, quanta Theodectes, quanta is, qui a Pyrrho legatus ad senatum est missus, Cyneas, quanta nuper Charmadas, quanta, qui modo fuit, Scepsius Metrodorus, quanta noster Hortensius: [1] de communi hominum memoria loquor, et eorum maxime, qui in aliquo majore studio, et arte versantur:

[98] *Cumque nihil esset*] reliquum est in parenthesi, et ex ea intelligendum *quod oriretur et interiret.*

[99] *qualem ideam a. i.*] Puto legendum *quam.*

[100] *aut unde naturam*] *natura* quid hic sit, nemo dicat: Mss. ap. Davisium habent; quod Lambinus conjecerat *natam.* quod recepi. Vitium ortum est e compendio *natam*, quod est in Guelf. quod et *naturam* et *natam* legi potest.

[1] *de communi hominum m.*] Sic edd. vett. et Ms. Guelf. recentiores *omnium.*

quorum quanta mens sit, difficile est existimare: ita
25 multa meminerunt. Quorsum igitur haec spectat oratio? quae sit illa vis, et unde, intelligendum puto. non est certe nec cordis, nec sanguinis, nec cerebri, nec atomorum. anima sit animus, ignisve, nescio: nec me pudet, ut istos, fateri nescire, quod nesciam. illud, si ulla alia de re obscura affirmare possem, sive anima, sive ignis sit animus, eum jurarem esse divinum. Quid enim, obsecro te, terrane tibi, aut hoc nebuloso, et caliginoso coelo aut sata, aut concreta videtur tanta vis memoriae? si, quid sit hoc, non vides: at, quale sit, vides. si ne id quidem: at, quantum sit, profecto vides. Quid igitur? utrum capacitatem aliquam in animo putamus esse, quo, tamquam in aliquod vas, ea quae meminimus, infundantur? absurdum id quidem. qui enim fundus, aut quae talis animi figura intelligi potest? aut quae tanta omnino capacitas? an imprimi quasi ceram, animum putamus, et memoriam esse signatarum rerum in mente vestigia? quae possunt verborum, quae rerum ipsarum esse vestigia? quae porro tam immensa magnitudo, quae illa tam multa possit effingere? Quid? illa vis, quae tandem est, quae investigat occulta, quae inventio atque excogitatio dicitur? ex hacne tibi terrena, mortalique natura et caduca, [2] concreta ea videtur? [3] Aut qui primus, quod summae sapientiae Pythagorae visum est, omnibus rebus imposuit nomina? aut qui dissipatos homines congregavit, et ad societatem vitae convocavit? aut qui sonos vocis, qui infiniti videbantur, paucis litterarum notis terminavit? aut

[2] *concreta ea*] sc. vis inveniendi.
[3] *Aut*] int. is tibi concretus videtur.

qui errantium stellarum cursus, [4] regressiones, institiones notavit? omnes magni: etiam superiores, qui fruges, qui vestitum, qui tecta, qui cultum vitae, qui praesidia contra feras invenerunt: a quibus mansuefacti et exculti, a necessariis artificiis ad elegantiora defluximus. nam et auribus oblectatio magna parta est, inventa et temperata varietate, et natura sonorum: et astra suspeximus, tum ea, quae sunt infixa certis locis, tum illa non re, sed vocabulo errantia. quorum conversiones, omnesque motus [5] qui animus vidit, is docuit, similem animum suum ejus esse, qui ea fabricatus esset in caelo. Nam cum Archimedes lunae, solis, quinque errantium motus in sphaeram illigavit, effecit idem, quod ille, qui in Timaeo mundum aedificavit Platonis deus, ut tarditate et celeritate dissimillimos motus una regeret conversio. Quod si in hoc mundo fieri sine deo non potest, ne in sphaera quidem eosdem motus Archimedes sine
divino ingenio potuisset imitari. Mihi vero ne haec 26
quidem notiora, et illustriora carere vi divina videntur, [6] ut ego aut poëtam grave plenumque carmen sine caelesti aliquo mentis instinctu putem fundere,

[4] *progressiones, institutiones.*] Sic vulgo editum est. At *institutiones* hic sensum non habent. Camerarius primus correxit *institiones* atque edidit. Manutius, Lamb. eodem modo corrigi voluerunt. Buberius malebat *insecutiones*, ob antecedens *progressiones*, vel ut placuit nonnullis recentioribus, *regressiones*. nam Davisius quidem sic edidit: *regressiones, institiones*, quia planetae non modo progredi, et insistere, sed etiam interdum regredi videntur, unde et in libris de Nat. D. II, 20. *regressus* tribuit: eum secutus sum.

[5] *qui animus vidit*] durior modus loquendi. Bentlejus correxit *animo*: sed id nimis generale est. *Mihi* venerat in mentem *primus*: ita vidi placuisse et Buberio. nec dubito id verum esse.

[6] *ut ego aut poëtam*, etc.] clarum est, negationis particulam in hac sententia deesse. eam putavit reddere se Davisius pro *aut* edens *haud*. Sed est hic alieno loco. si hic negationem addere voluisset, dixisset *nec poëtam - - nec eloquentiam*. Igitur *non* alio loco, ut ante *putem*, ponendum.

aut eloquentiam sine quadam vi majore fluere, abundantem sonantibus verbis, uberibusque sententiis. Philosophia vero, omnium mater artium, quid est aliud, nisi, ut Plato ait, donum, ut ego, inventum deorum? Haec nos primum ad illorum cultum, deinde ad jus hominum, quod situm est in generis humani societate, tum ad modestiam, magnitudinemque animi erudivit: eademque ab animo, tamquam ab oculis, caliginem dispulit, ut omnia supera, infera, prima, ultima, media videremus. Prorsus haec divina mihi videtur vis, quae tot res efficiat, et tantas. quid est enim memoria rerum, et verborum? quid porro inventio? profecto id, quo nec in deo quidquam majus intelligi potest. non enim ambrosia deos, aut nectare, [7] aut Juventate pocula [8] ministrante, laetari arbitror: nec Homerum audio, qui Ganymedem a diis raptum ait propter formam, ut Jovi bibere ministraret. non justa causa, cur Laomedonti tanta fieret injuria. fingebat haec Homerus, et humana ad deos transferebat. divina mallem ad nos. quae autem divina? vigere, sapere, invenire, meminisse. [9] Ergo animus, [qui,] ut ego dico, divinus est, ut Euripides audet dicere, deus: et quidem si deus, aut anima, aut ignis est, idem est animus hominis. nam ut illa natura caelestis et terra vacat, et humore: sic utriusque harum rerum humanus animus est expers. sin autem est quinta

7 *aut Juventate*] *aut* delebat Bentlejus; non necessario. tria ponit, quibus laetarentur dii, ambrosia, nectare et Juventate.

8 *ministrante*] memini ex h. l. citari *administr.* et id verbum inprimis de pincernis dicitur v. Clav. in h. v. si scriptum fuit *administrante* facilis error fuit. est in edd. pr. Ven. Med. Junt. etc.

9 *Ergo animus, qui - - divinus est*] *qui* delet Valkenarius ad fragm. Eurip. p. 238. bene, opinor. sed sic jam placuit Manutio et Lambino.

quaedam natura ab Aristotele inducta: [10] primum haec et deorum est, et animorum. Hanc nos senten- 27 tiam secuti, his ipsis verbis in consolatione haec expressimus: *Animorum nulla in terris origo inveniri potest: nihil enim est in animis mixtum atque concretum, aut quod ex terra natum atque fictum esse videatur. nihil ne aut humidum quidem, aut flabile, aut igneum. his enim in naturis nihil inest, quod vim memoriae, mentis, cogitationis habeat, quod et praeterita teneat, et futura provideat, et complecti possit praesentia:* [11] *quae sola divina sunt. nec invenietur umquam, unde ad hominem venire possint, nisi a deo. singularis est igitur quaedam natura, atque vis animi, sejuncta ab his usitatis, notisque naturis. Ita quidquid est illud, quod sentit, quod sapit,* [12] *quod vivit, quod viget, caeleste et divinum est, ob eamque rem aeternum sit necesse est. Nec vero deus ipse, qui intelligitur a nobis, alio modo intelligi potest, nisi mens soluta quaedam et libera, segregata ab omni concretione mortali, omniaque sentiens, et movens, ipsaque praedita motu sempiterno.* Hoc e genere, atque eadem e natura est humana mens.

A. Ubi igitur, aut qualis est ista mens? Ubi tua, 28 aut qualis? potesne dicere? an, si omnia ad intelligendum non habeo, [13] quae habere vellem, ne iis quídem, quae habeo, mihi per te uti licebit? non valet tantum animus, ut se ipse videat. at, ut oculus, sic animus se non videns, alia cernit. non videt autem,

[10] *primum haec et d. est et a.*] *primum* non convenit loco. et, si referatur ad *inducta*, langueat. Puto scribendum *nimirum*.

[11] *quae sola divina sunt*] quomodo *sola*? immo *tota*, ut opinor.

[12] *quod vult*] edd. quaedam vett. ut Junt. *vivit*, quod revocavit Davis. quia sic et Ms. Guelf. recepi.

[13] *quae h. vellem*] l. *velim*.

quod minimum est, formam suam. fortasse: quamquam id quoque: sed relinquamus: vim certe, sagacitatem, memoriam, motum, celeritatem videt. Haec magna, haec divina, haec sempiterna sunt. qua facie quidem sit, aut ubi habitet, ne quaerendum quidem est. ut, cum videmus speciem primum, candoremque caeli: deinde conversionis celeritatem tantam, quantam cogitare non possumus; tum vicissitudines dierum, atque noctium, commutationesque temporum quadripartitas, [14] ad maturitatem frugum, et ad temperationem corporum aptas, eorumque omnium moderatorem et ducem solem, lunamque accretione, et diminutione luminis, [15] quasi fastorum notis signantem dies; tum in eodem orbe in XII partes distributo, quinque stellas ferri, eosdem cursus constantissime servantes, disparibus inter se motibus, nocturnamque caeli formam undique sideribus ornatam; tum globum terrae eminentem e mari, fixum in medio mundi universi loco, duabus oris distantibus habitabilem, et cultum: quarum altera, quam nos incolimus, sub axe posita ad stellas septem, unde

Horrifer Aquilonis stridor gelidas molitur nives.

altera Australis, ignota nobis, quam vocant Graeci ἀντίχθονα. Ceteras partes incultas, quod aut frigore rigeant, aut urantur calore: hic autem, ubi habitamus, non intermittit suo tempore

[14] *ad maturitatem frugum.*] Davisius in Ms. Norvic. reperit *maturationem*, quod probat Pearcius; ego non.

[15] *quasi fastorum notis signantem dies*] hanc lectionem confeci partim ex edd. vett. quae habent *notis significantem* et Ms. Eliens. ap. Davisium et duobus Paris. ap. Alemannum. Vulgo est *notantem et significantem*.

[16] Caelum mitescere, arbores frondescere,
[17] Vites laetificae pampinis pubescere,
Rami baccarum ubertate incurviscere,
Segetes largiri fruges, florere omnia,
Fontes scatere, herbis prata convestirier:

[18] tum multitudinem pecudum, partim ad vescendum,
partim ad cultus agrorum, partim ad vehendum, par-
tim ad corpora vestienda: hominemque ipsum qua-
si contemplatorem caeli ac deorum, ipsorumque cul-
torem: atque hominis utilitati agros omnes et maria
parentia. Haec igitur, et alia innumerabilia cum 29
cernimus, possumusne dubitare, quin his praesit ali-
quis vel effector, si haec nata sunt, ut Platoni vide-
tur: vel, si semper fuerint, ut Aristoteli placet,
moderator tanti operis [19] et muneris? sic mentem
hominis, quamvis eam non videas, ut deum non vi-
des: tamen ut deum agnoscis ex operibus ejus, sic ex
memoria rerum, et inventione, et celeritate motus,
omnique pulcritudine virtutis vim divinam mentis
agnoscito. In quo igitur loco est? credo equidem
in capite: et, cur credam, afferre possum: sed alias:
[20] nunc ubi sit animus, certe quidem in te est. Quae

[16] *Caelum mitescere.*] Sic vulgati. At edd. vett. plures habent *nitescere* ut et Ms. Guelf. quod coelo non ita bene convenit, ut vulgatum. Sed Camerarius in Comm. in Tusc. edidit *solum nitescere*, nescio unde. id maxime placet. in ed. Operum Cic. tamen habet vulgatum *coelum nitescere*. *Solum* bene dicitur *nitescere* tempore verno, ubi et *agri nitent*.

[17] *Vites laetificae.*] Sic edd. vett. omnes, item Ms. Guelf. vulgo *laetiscere*.

[18] *tum multitudinem*, etc.] haec conjunguntur cum superioribus *ut cum videmus speciem primum*, etc.

[19] *et muneris*] verbum ductum a spectaculis Rom. quae munera dicebantur.

[20] *nunc ubi sit animus.*] In Dav. 1. est *ubi ubi*. non male. sed sic *ubi* intelligi potest.

est ei natura? Propria puto, et sua. sed fac igneam, fac spirabilem: nihil ad id, de quo agimus. Illud modo videto, ut deum noris, etsi ignores et locum, et faciem, sic animum tibi tuum notum esse oportere, etiam si ejus ignores et locum, et formam. [21] In animi autem cognitione dubitare non possumus, nisi plane in physicis plumbei sumus, quin [22] nihil sit animis admixtum, nihil concretum, nihil copulatum, nihil coagmentatum, nihil duplex. quod cum ita sit, certe nec secerni, nec dividi, nec discerpi, nec distrahi potest: nec interire igitur. est enim interitus quasi discessus, et secretio [23] ac diremtus earum partium, quae ante interitum junctione aliqua tenebantur.

His, et talibus rationibus adductus Socrates, nec patronum quaesivit ad judicium capitis, nec judicibus supplex fuit: adhibuitque liberam contumaciam, a magnitudine animi ductam, non a superbia: et supremo vitae die de hoc ipso multa disseruit, et paucis ante diebus, cum facile posset educi e custodia, noluit: et cum paene in manu jam mortiferum illud teneret poculum, locutus ita est, ut non ad mortem trudi,
30 verum in caelum videretur ascendere. Ita enim censebat, itaque disseruit: duas esse vias, duplicesque cursus animorum a corpore excedentium. nam qui se humanis vitiis contaminavissent, et se totos libidinibus dedidissent, quibus caecati, vel domesticis vitiis atque flagitiis se inquinavissent, vel republica

[21] *In animi cognitione*] i. e. cum autem animum, qualis sit, cognoscere atque pronunciare volumus.

[22] *nihil sit animis admixtum*] malim *q. n. s. in animis mixtum?* nam alibi sic Cicero.

[23] *ac diremtus.*] Vulgg. *direptus.* male. In Ms. Guelf. est *diremtus.* v. Clavis in h. v.

violanda fraudes inexpiabiles concepissent, iis devium quoddam iter esse, seclusum a concilio deorum. qui autem se integros, castosque servavissent, quibusque fuisset minima cum corporibus contagio, seseque ab his semper sevocassent, essentque in corporibus humanis vitam imitati deorum: his ad illos, a quibus essent profecti, reditum facilem patere. Ita commemorat, ut cygni, qui non sine causa [24] Apollini dicati sint, sed quod ab eo divinationem habere videantur, qua providentes quid in morte boni sit, cum cantu et voluptate moriantur: sic omnibus et bonis, et doctis esse faciendum. nec vero de hoc quisquam dubitare posset, nisi idem nobis accideret, diligenter de animo cogitantibus, [25] quod iis saepe usu venit, qui cum acriter oculis deficientem solem intuerentur, ut adspectum omnino amitterent: [26] sic mentis acies seipsa intuens, nonnumquam hebescit; ob eamque causam contemplandi diligentiam amittimus. Itaque dubitans, circumspectans, haesitans, [27] multa adversa revertens, [28] tamquam in rate, in mari immenso, nostra vehitur oratio. Sed haec et vetera, et a Graecis. Cato autem sic abiit e vita, ut causam moriendi nactum se esse gauderet. Vetat enim

[24] *Apollini dicati.*] Ms. Guelf. *edicati*. librarius voluit dare *dedicati*.

[25] *quod iis saepe usu venit, aut cum*, etc.] Primum pro *venit* legendum *veniret*: tum *cum* delendum est.

[26] *sic - - hebescit*] omnino tota oratio non satis apte cohaeret, nam debebat esse: *ut enim hi adspectum omnino amittunt, sic mentis acies - - hebescit*, etc. pro *seipsam* cum Dav. e Mss. edidi *se ipsa*, quod et latinitas jubebat.

[27] *multa adversa revertens*] vitiosum esse *revertens*, in promtu est. Davisius edidit *reverens* quod minime placet. *verens* tolerabilius esset. Conjeci olim *refugiens*. nec melius quid reperi.

[28] *tamquam in rate in m. immenso.*] Dav. post Ald. et Steph. edidit *tamquam ratis*, etc. ita venustior fit oratio. nec. tamen correctio est *necessaria*.

dominans ille in nobis deus, injussu hinc nos suo demigrare. cum vero causam justam deus ipse dederit, ut tunc Socrati, nunc Catoni, saepe multis: nae ille, medius fidius, vir sapiens, laetus ex his tenebris in lucem illam excesserit: nec tamen illa vincla carceris ruperit. leges enim vetant. sed tamquam a magistratu, aut ab aliqua potestate legitima, sic a deo evocatus, atque emissus, exierit. tota enim philosophorum vita, ut ait idem, commentatio mortis
31 est. Nam quid aliud agimus, cum a voluptate, id est, a corpore, cum a re familiari, quae est ministra, et famula corporis, cum a republica, cum a negotio omni sevocamus animum? quid, inquam, tum agimus, nisi animum ad seipsum advocamus, secum esse cogimus, maximeque a corpore abducimus? Secernere autem a corpore animum, [29] nec quidquam aliud est, quam emori discere. quare hoc commentemur, mihi crede, disjungamusque nos a corporibus, id est, consuescamus mori. Hoc et, dum erimus in terris, erit illi caelesti vitae simile: et, cum illuc ex his vinculis emissi feremur, minus tardabitur cursus animorum. nam qui in compedibus corporis semper fuerunt, etiam cum soluti sunt, tardius ingrediuntur, ut ii, qui ferro vincti multos annos fuerunt. quo cum venerimus, tum denique vivemus. Nam haec quidem vita mors est: quam lamentari possem, si liberet.

A. [30] Satis quidem tu in consolatione es lamentatus: quam cum lego, nihil malo, quam has res relin-

[29] *nec quidquam aliud est*] i. e. prorsus nil aliud est. Sed Bentlejus interpungi volebat sic, *nec quidquam aliud, est mori discere.* non male. Buherius *discere* putabat delendum e Platonis Phaedone p. 64. 67. *Secernere* est sevocare.

[30] *Satis tu quidem.*] Sic edd. vett. omnes et Ms. Guelf. Vulgg. *satis quidem tu.* illud melius.

quere; his vero modo auditis, multo magis. M. Veniet tempus, et quidem celeriter, et [31] sive retractabis, sive properabis. volat enim aetas. [32] tantum autem abest [ab eo,] ut malum mors sit, quod tibi dudum videbatur, ut verear, ne homini nihil sit, [33] non malum aliud certe, sed nihil bonum aliud, potius: si quidem vel dii ipsi, vel cum diis futuri sumus. A. Quid refert? [34] adsunt enim, qui haec non probent. M. Ego autem numquam ita te in hoc sermone dimittam ulla uti ratione, [35] ut mors tibi videri malum possit. A. Quî potest; cum ista cognoverim? M. Quî possit, rogas? [36] catervae veniunt contra dicentium, non solum Epicureorum, quos equidem non despicio, sed nescio quo modo [37] doctissimus quisque contemnit: acerrime autem deliciae meae, Dicaeachus contra hanc immortalitatem disseruit. is enim tres libros scripsit, qui Lesbiaci vocantur, quod Mytilenis sermo habetur; in quibus vult efficere, animos esse mortales. Stoici autem usuram nobis largiuntur, tamquam cornicibus: diu mansuros ajunt animos, semper,

[31] *sive retractabis sive properabis*] si *retractabis* verum est, idem est, quod alibi in his libris tergiversabere, cunctabere. eam lectionem prima habet ed. Ven. post hanc Juntina. aliae *retardabis*, ut et Ms. Guelf. quod defendit Wopkensius, ut et *properabis* pro quo Bentlejus malebat *parebis*.

[32] *tantum a. abest ab eo*] *ab eo* delendum puto: numquam alibi additum reperi.

[33] *non malum aliud certe, sed bonum aliud, potius*] hoc non capio, nec incorruptum puto. Ms. Guelf. habet *sed nihil bonum aliud potius* ut et Davisius edidit.

[34] *adsunt enim.*] Buherius malebat *absunt*.

[35] *ut mors*] *ut* delendum est, aut ante *uti*.

[36] *catervae veniunt*] an *venient?*

[37] *d. quisque contemnit*] *contemnit* a Manutio et Lambino in Mss. quibusdam non repertum est. commode abfuerit. placet etiam Buherio: qui hoc refert ad *non solum*, ne oratio sit ἀνακόλουθος, et pro *despicio* legit *respicio*, curo. sic Ms. Manutii.

32 negant. Num vis igitur audire, cur, etiam si ita sit, mors tamen non sit in malis? A. Ut videtur: sed me nemo de immortalitate depellet. M. Laudo id quidem: etsi [38] nihil animis oportet confidere. movemur enim saepe aliquo acute concluso: labamus, mutamusque sententiam clarioribus etiam in rebus. in his est enim aliqua obscuritas. id igitur si acciderit, simus armati. A. Sane quidem: sed, ne accidat, providebo.

M. Num quid igitur est causae, quin amicos nostros Stoicos dimittamus; eos dico, qui ajunt animos manere, e corpore cum excesserint, sed non semper? A. Istos vero: qui, quod tota in hac causa difficillimum est, suscipiant, posse animum manere corpore vacantem: illud autem, quod non modo facile ad credendum est, sed eo concesso, quod volunt, consequens, id certe non dant, ut, cum diu permanserit, ne intereat. M. Bene reprehendis: ut se isto modo res habet. [39] Credamus igitur Panaetio, a Platone suo dissentienti? quem enim omnibus locis divinum, quem sapientissimum, quem sanctissimum, quem Homerum philosophorum appellat, hujus hanc unam sententiam de immortalitate animorum non probat. vult enim, quod nemo negat, quidquid natum sit, interire: nasci autem animos, [40] quod declaret eorum similitudo, qui procreantur: quae etiam in ingeniis,

[38] *nihil animis oportet confidere.*] Bentlejus probabat lectionem Manutii et Lambini *nihil nimis.* quod jam Aldus edidit. sed et vulgatum commodum sensum habet.

[39] *Credamus - - dissentienti*] sic, interrogative, hoc legendum, res docet.

[40] *quod declaret eorum sim.*] Sic edidi cum Davisio pro vulgato *declarat* etiam sine libris. re et latinitate postulante. alterum *procreantur* non mutavi in *procreentur*, ut ille.

non solum in corporibus appareat. alteram autem affert rationem: nihil esse, quod doleat, quin id aegrum esse quoque possit: [41] quod autem in morbum cadat, id etiam interiturum: dolere autem animos: ergo etiam interire. Haec refelli possunt. sunt enim 33
ignorantis, cum de aeternitate animorum dicatur, de mente dici, quae omni turbido motu semper vacet, non de partibus iis, in quibus aegritudines, irae, libidinesque versentur: quas is, [42] contra quem haec dicuntur, semotas a mente, et disclusas putat. [43] Jam similitudo magis apparet in bestiis: quarum animi sunt rationis expertes. hominum autem similitudo in corporum figura magis exstat: et ipsi animi, magni refert, quali in corpore locati sint. multa enim e corpore existunt, quae acuant mentem: multa, quae obtundant. Aristoteles quidem ait, omnes ingeniosos melancholicos esse: ut ego me tardiorem esse non moleste feram. enumerat multos: idque quasi constet, rationem, cur ita fiat, affert. Quod si tanta vis est ad habitum mentis in iis, quae gignuntur in corpore: (ea sunt autem, quaecumque sunt, quae similitudinem faciant) nihil necessitatis assert, cur nascatur animi similitudo. [44] Omitto dissimilitudines. Vellem adesse posset Panaetius. vixit cum Africano. quaererem ex eo, cujus suorum similis fuisset [45] Afri-

[41] *quod autem in morbum cadat*] venit mihi olim in mentem *in quod autem morbus cadat.*

[42] *contra quem haec dicuntur.*] Vulgo vitiose *dicantur.*

[43] *Jam similitudo m. a. in bestiis*] quae *similitudo?* excidit verbum *ingenii,* opinor, quod contextus desiderat.

[44] *Omitto dissimilitudines.*] Non dubitavi sic edere, ut Bentlejus voluit, pro *similitudines;* ita clare hoc sequentia postulant. de similitudinibus dixit ante.

[45] *Africani fratris nepos*] qui fuerit nescio. Africani frater Paullus

cani fratris nepos, facie vel patris, vita, omnium perditorum ita similis; ut esset facile deterrimus. cujus etiam similis, P. Crassi, et sapientis, et eloquentis, et primi hominis, nepos, multorumque aliorum virorum clarorum, quos nihil attinet nominare, nepotes, et filii. Sed quid agimus? oblitine sumus, hoc nunc nobis esse propositum, cum satis de aeternitate dixissemus, ne si interirent quidem animi, quidquam mali esse in morte? A. Ego vero memineram: sed te de aeternitate dicentem aberrare a proposito facile patiebar.

34 M. [46] Video te alte spectare, et velle in caelum migrare. A. Spero fore, ut contingat id nobis. sed fac, ut isti volunt, animos non remanere post mortem. video nos, si ita sit, privari spe beatioris vitae. M. Mali vero quid affert ista sententia? fac enim sic animum interire, ut corpus. num igitur aliquis dolor, aut omnino post mortem sensus in corpore est? nemo id quidem dicit: etsi Democritum insimulat Epicurus: Democritici negant. ne in animo quidem igitur sensus remanet. ipse enim nusquam est. ubi igitur malum est? quoniam nihil tertium est. an, quoniam ipse animi discessus a corpore, non sit sine dolore? ut credam ita esse, quam est id exiguum! [47] et falsum esse arbitror: et fit plerumque sine sensu: nonnumquam etiam cum voluptate: totumque hoc leve est, qualecumque est. fit enim ad punctum temporis. illud

aliquis fuit. nec magis constat de P. Crassi nepote. Ignorabat etiam Camerarius.

[46] *Video te alte spectare*] edd. vett. plures *alta*: qua forma et alibi Cicero utitur. sed et *alte spectare* est in Somnio Scip. c. 7. in eadem, qua hic est, sententia.

[47] *et falsum e. a.*] Buherius malebat *at*. non male.

angit, vel potius excruciat, [48] discessus ab omnibus iis, quae sunt bona in vita. Vide, ne a malis dici verius possit. quid ego nunc lugeam vitam hominum? vere et jure possum. sed quid necesse est, cum id agam, ne post mortem miseros nos putemus fore, etiam vitam efficere deplorando miseriorem? fecimus hoc in eo libro, in quo [49] nosmetipsos, quantum potuimus, consolati sumus. a malis igitur mors abducit, non a bonis, verum si quaerimus. Hoc quidem a Cyrenaico Hegesia sic copiose disputatur, ut is a rege Ptolemaeo prohibitus esse dicatur illa in scholis dicere. [50] quod multi, his auditis, mortem sibi ipsi consciscerent. Callimachi quidem epigramma in Ambraciotam Cleombrotum est: quem ait, cum nihil ei accidisset adversi, e muro se in mare abjecisse, lecto Platonis libro. ejus autem, quem dixi, Hegesiae liber est, ἀποκαρτερῶν, quod a vita quidam per inediam discedens, revocatur ab amicis: quibus respondens, vitae humanae enumerat incommoda: [51] possem id facere, etsi minus, quam ille, qui omnino vivere expedire nemini putat. Mitto alios. [52] etiamne nobis expedit, qui et domesticis et forensibus solatiis ornamentisque privati, certe, si ante occidissemus, mors

[48] *discessus ab omnibus*, etc.] Davisius in ed. 2. edidit *discessus a bonis his*, etc. quod, propter correctionem, *vide ne a malis*, etc. probabile valde est. Nec minus placet Buherii opinio, hoc *illud angit - - in vita*, Ciceronis discipulo tribuens: *Vide*, etc. Ciceroni.

[49] *nosmetipsos.*] Davisius *nosmetipsi*, recte, opinor, nisi Cicero hic se opposuit aliis, sensusque sit, in quo non alios, ut aliis locis, in epistolis v. c. Sulpicium, sed memetipsum consolatus sum. atque hanc ob causam nil mutavi.

[50] *quod multi*] *quod* leg. esse pro *quo*, res ipsa docet: sed sic habent et edd. veteres Ven. Mediol. Ald. etc. Ms. Guelf.

[51] *possem id facere.*] An *idem*.

[52] *etiamne nobis expedit*] hoc sensum commodum non habet. Legendum puto *etiam nobis expedisset*.

35 nos a malis, non a bonis abstraxisset? Sit igitur aliquis, qui nihil mali habeat, nullum a fortuna vulnus acceperit. Metellus ille [53] honoratis quattuor filiis: at quinquaginta Priamus: [54] e quibus septem et decem, justa uxore natis. in utroque eandem habuit fortuna potestatem: sed usa in altero est. Metellum enim multi filii, filiae, nepotes, neptes in rogum imposuerunt: Priamum tanta progenie orbatum, cum in aram confugisset, hostilis manus interemit. Hic si vivis filiis, incolumi regno occidisset;

> Astante ope barbarica,
> Tectis caelatis, laqueatis:

utrum tandem a bonis, an a malis discessisset? tum profecto videretur a bonis. At certe ei melius evenisset, nec tam flebiliter illa canerentur,

> Haec omnia vidi inflammari,
> Priamo vi vitam evitari,
> Jovis aram sanguine turpari.

Quasi vero [55] ista, vel quidquam tum potuerit ei melius accidere. Quod si ante [56] occidisset, [57] tamen eventum omnino amisisset: hoc autem tempore sensum malorum amisit. Pompejo nostro familiari, cum

[53] *honoratis q. filiis*] non dubitavi sic edere cum Davisio pro *honoratus*. nam Cicero exemplum felicitatis facit Metellum, qui quatuor filios habuit magistratibus functos; qui dicuntur *honorati*.

[54] *e quibus septem*, etc.] addidi *e* ex edd. vett. pluribus et Ms. Guelf. alibi dicit *in his*.

[55] *ista vel. q.*] Bentlejus correxit *ista vi q.* Buherius *ista nece q. t.* an excidit *mala? quasi vero ista mala, vel*, etc.

[56] *occidisset.*] Sic edd. vett. male vulgo *accidisset*.

[57] *tamen eventum o. amisisset*] quid hoc est? nemo intelligat. puto *regnum* esse legendum, aut simile quid. aliae conjecturae, ut Bentleji *talem* non aptae sunt. quis dicit *eventum amittere*?

graviter [58] aegrotasset Neapoli, melius est factum. coronati Neapolitani fuerunt: nimirum etiam Puteolani, vulgo ex oppidis publice gratulabantur. Ineptum sane negotium, et Graeculum: sed tamen fortunatum. Utrum igitur, si tum esset exstinctus, a bonis rebus, an a malis discessisset? Certe a miseris. non enim cum socero bellum gessisset; non imparatus arma sumsisset: non domum reliquisset: non ex Italia fugisset: non, exercitu amisso, nudus in servorum ferrum, et manus incidisset: non [59] liberi defleti: non fortunae omnes a victoribus possiderentur. qui, si mortem tum obisset, in amplissimis fortunis occidisset. is propagatione vitae quot, quantas, quam incredibiles hausit calamitates? Haec morte effugiun- 36
tur, etiam si non evenerint, tamen quia possunt evenire. sed homines ea sibi accidere posse non cogitant. Metelli sperat sibi quisque fortunam: perinde quasi aut plures fortunati sint, quam infelices, aut certi quidquam sit in rebus humanis, aut sperare sit prudentius, quam timere.

Sed hoc ipsum concedatur, bonis rebus homines morte privari: ergo etiam carere mortuos vitae commodis, idque esse miserum. certe ita dicant necesse est. An potest is, qui non est, re ulla carere? triste enim est nomen ipsum carendi, quia subjicitur haec vis: habuit, non habet: desiderat, requirit, indiget. opinor, haec incommoda sunt carentis. caret oculis, odiosa caecitas; liberis, orbitas. valet hoc in vivis:

[58] *aegrotasset*] pro vulg. *aegrotaret*, quod est vitiosum et contra latinitatem. illud ed. vet. ap. Buherium habet et Ms. optimus apud Alemannum.

[59] *liberi defleti.*] Davisius edidit *deleti*, non mala, sed tamen non satis certa correctione. Buherius conjecit *non liberis indefletus*, paullo audacius, at commodo sensu certe. nihil certi est aut habeo.

mortuorum autem non modo vitae commodis, sed ne vita quidem ipsa quisquam caret. de mortuis loquor, qui nulli sunt. nos, qui sumus, num aut [60] cornibus caremus, aut pennis? sit, qui id dixerit: certe nemo. quid ita? quia cum id non habeas, quod tibi nec usu, nec natura sit aptum, non careas, etiam si sentias te non habere. Hoc premendum etiam atque etiam est argumentum, confirmato illo, de quo, si mortales animi sunt, dubitare non possumus, quin tantus interitus in morte sit, ut ne minima quidem suspicio sensus relinquatur. hoc igitur probe stabilito, et fixo, illud excutiendum est, ut sciatur, quid sit carere, ne relinquatur aliquid erroris in verbo. Carere igitur hoc significat, egere eo, quod habere velis. inest enim velle in carendo, nisi cum sic, tamquam in febri, dicitur, alia quadam notione verbi. dicitur enim alio modo etiam carere, cum aliquid non habeas, et non habere te sentias, etiam si id facile patiare. [61] carere enim in malo non dicitur. nec enim esset dolendum. dicitur illud, bono carere, quod est malum. sed ne vivus quidem bono caret, si eo non indiget: sed in vivo intelligi tamen potest, regno carere: dici autem hoc in te satis subtiliter non potest: [62] potuisset in Tarquinio, cum regno esset expulsus. at in mortuo ne intelligi quidem potest. carere enim, sentientis est: nec sensus in mortuo: ne carere quidem igitur in mortuo est. Quamquam quid opus est in hoc philo-

[60] *si cornibus caremus*] delevi *si* auctoribus edd. vett. post ante *sit* addiderim *aut*.

[61] *carere enim in malo n. d.*] edidi ex edd. vett. *malo* pro *morte*; quamquam non multum refert. sed *enim* ineptum est. Legerim *tamen*.

[62] *posset in Tarquinio.*] Legendum sine dubio *potuisset*: refertur enim totum ad praeteritum.

sophari, cum rem non magnopere philosophia egere videamus? Quoties non modo ductores nostri, sed 37
universi etiam exercitus [63] ad non dubiam mortem concurrerunt? quae quidem si timeretur, non L. Brutus, arcens eum reditu tyrannum, quem ipse expulerat, in proelio concidisset: non cum Latinis decertans pater Decius, cum Etruscis filius, cum Pyrrho nepos, se hostium telis objecissent: non uno bello pro patria cadentes Scipiones Hispania vidisset, Paullum et Geminum Cannae, Venusia Marcellum, Latini Albinum, Lucani Gracchum. Num quis horum miser hodie? ne tum quidem post spiritum extremum: nec enim potest esse miser quisquam sensu peremto. At id ipsum odiosum est, sine sensu esse. Odiosum, si id esset carere. cum vero perspicuum sit, nihil posse in eo esse, qui ipse non sit: quid potest esse in eo odiosum, qui nec careat, nec sentiat? [64] quamquam hoc quidem nimis saepe: sed eo, quod in hoc inest omnis animi contractio ex metu mortis. qui enim satis viderit, id quod est luce clarius, animo, et corpore consumto, totoque animante, deleto et facto interitu universo, illud animal, quod fuerit, factum esse nihil, is plane perspiciet, inter Hippocentaurum, qui numquam fuerit, et regem Agamemnonem, nihil interesse: nec pluris nunc facere M. Camillum hoc civile bellum, quam ego, [65] illo vivo, fecerim, Romam captam. Cur igitur et Camillus doleret, si haec post tre-

[63] *ad n. d. m. concurrerunt*] non me offendit *concurrerunt*, quod dicitur pro cupide currere. v. Clav. sed tamen non spernenda est tot edd. vett. auctoritas, quae *cucurrerunt* habent. Vulgatum primus Victorius dedit, consulto an operarum errore, nescio: quem secutus est Rob. Steph. et hinc alii. Est tamen et in Ms Guelf.

[64] *quamquam hoc q. nimis saepe*] int. dicimus. *Sed eo*, sc. facimus.

[65] *illo vivo, fecerim R. c.*] qui sc. tum non eram.

centos et quinquaginta fere annos eventura putaret, et ego doleam, si ad decem millia annorum gentem aliquam urbe nostra potituram putem? quia tanta caritas patriae est, ut eam non sensu nostro, sed sa-
38 lute ipsius metiamur. Itaque non deterret sapientem mors, quae propter incertos casus quotidie imminet, propter brevitatem vitae numquam longe potest abesse, quo minus in omne tempus reipublicae suisque consulat, et posteritatem ipsam, cujus sensum habiturus non sit, ad se putet pertinere. Quare licet etiam [66] mortalem esse animum, judicantem aeterna moliri, non gloriae cupiditate, quam sensurus non sis, sed virtutis, quam necessario gloria, etiam si tu id non agas, consequatur. natura vero sic se habet, ut, quo modo initium nobis rerum omnium ortus noster afferat, sic exitum mors; ut nihil pertinuit ad nos ante ortum, sic nihil post mortem pertinebit. in quo quid potest esse mali, cum mors nec ad vivos pertineat, nec ad mortuos? alteri nulli sunt, [67] alteros non attingit. Quam qui leviorem faciunt, somni simillimam volunt esse: quasi vero quisquam ita nonaginta annos velit vivere, ut, cum sexaginta confecerit, reliquos dormiat. ne sues quidem id velint, non modo ipse. [68] Endymion vero, si fabulas audire volumus, nescio quando, in Latmo obdormivit, qui est mons Cariae. nondum, opinor, est experrectus. num igitur eum curare censes, cum Luna laboret, a qua consopitus putatur, ut eum dormientem oscularetur? quid

[66] *m. esse animum judicantem*] etsi non vitiosum et contra latinitatem esse puto *judicantem*: tamen ad vitandam accusativorum frequentiam legerim *judicanti*.

[67] *alteros non attingit.*] Sic edd. vett. et Ms. Guelf. vulgo est *attinget*.

[68] *Endymion vero, si f. a. v.*] puto addendum *qui*, ante *si*.

caret autem, qui ne sentit quidem? habes somnum imaginem mortis, eamque quotidie induis. Et dubitas, quin sensus in morte nullus sit, cum in ejus simulacro videas [69] esse nullum sensum?

Pellantur ergo istae ineptiae paene aniles, ante 39
tempus mori, miserum esse. quod tandem tempus? naturaene? At ea quidem dedit usuram vitae, tamquam pecuniae, nulla praestituta die. Quid est igitur, quod querare, si repetit, cum vult? ea enim conditione acceperas. Iidem, si puer parvus occidit, [70] aequo animo ferendum putant: si vero in cunis, ne querendum quidem. Atqui ab hoc acerbius exegit natura, quod dederat. Nondum gustaverat, inquiunt, vitae suavitatem: hic autem jam sperabat magna, quibus frui coeperat. At id quidem ipsum in ceteris rebus melius putatur, aliquam partem, quam nullam, attingere, cur in vita secus? Quamquam non male ait Callimachus, multo saepius lacrymasse Priamum, quam Troilum. eorum autem, qui exacta aetate moriuntur, fortuna laudatur. Cur? nam, reor, nullis, si vita longior daretur, posset esse jucundior. Nihil est enim profecto homini prudentia dulcius, quam, ut cetera auferat, affert certe senectus. Quae vero aetas longa est? aut quid omnino homini longum? nonne modo pueros, modo adolescentes, in cursu, a tergo insequens, nec opinantes assecuta est senectus? sed quia ultra nihil habemus, hoc longum ducimus. omnia ista, perinde ut cuique data sunt, pro rata parte, a vita, aut longa aut brevia dicuntur. Apud Hypanim fluvium, qui ab Europae parte in Pontum

[69] *esse nullum sensum*] *sensum* delevit Davisius. placet.

[70] *ae. a. ferendum putant*] puto addendum esse *non* ante *putant*.

influit, Aristoteles ait bestiolas quasdam nasci, quae unum diem vivant. ex his igitur, hora octava quae mortua est, provecta aetate mortua est: quae vero occidente sole, decrepita: eo magis, si etiam solstitiali die. confer nostram longissimam aetatem cum aeternitate, in eadem propemodum brevitate, qua illae bestiolae, reperiemur. Contemnamus igitur omnes ineptias: [71] (quod enim levius huic levitati nomen imponam?) totamque vim bene vivendi in animi robore, ac magnitudine, et in omnium rerum humanarum contemtione, ac despicientia, et in omni virtute ponamus. nam nunc quidem [72] cogitationibus molestissimis effaeminamur, ut, si ante mors adventet, quam Chaldaeorum promissa consecuti sumus, spoliati magnis quibusdam bonis, illusi, destitutique videamur. Quod si exspectando, et desiderando pendemus animis, cruciamur, angimur: pro dii immortales! quam iter illud jucundum esse debet, quo confecto, nulla reliqua cura, nulla sollicitudo futura sit! quam me delectat Theramenes! quam elato animo est! etsi enim flemus, cum legimus, tamen non miserabiliter vir clarus emoritur. qui cum conjectus in carcerem triginta jussu tyrannorum, [73] venenum ut sitiens obduxisset, reliquum sic e poculo ejecit, ut id resonaret; quo sonitu reddito, arridens, *Propino*, inquit, *hoc pulcro Critiae*, qui in eum fuerat taeterrimus. Graeci

[71] *quod enim levius nomen.*] Davisius edidit *lenius*: sensu bene. sed videtur Cicero *leve* dixisse propter sequens verbum *levitatis*.

[72] *cogitationibus molestissimis effaeminamur.*] Davisius edidit *mollissimis*, ut est et in Ms Guelf. ego nihil mollitiei in his cogitationibus video. sed *effeminamur* non convenit *cogg. molestissimis*, sane. sed corrigamus *exanimamur*.

[73] *venenum obduxisset*] v. Clav. edd. vett. *obbibisset*: correxit Victorius.

enim in conviviis solent nominare, cui poculum tra-
dituri sint. Lusit vir egregius extremo spiritu, cum
jam praecordiis conceptam mortem contineret: ve-
reque ei, [74] cui venenum praebiberat, mortem est eam
auguratus, quae brevi consecuta est. Quis [75] hanc
animi maximi aequitatem in ipsa morte laudaret, si
mortem, malum judicaret? [76] Vadit in eundem car-
cerem, atque in eundem paucis post annis scyphum
Socrates, eodem scelere judicum, quo tyrannorum
Theramenes. quae est igitur ejus oratio, qua facit
eum Plato usum apud judices, jam morte multatum?
Magna me, inquit, *spes tenet, judices, bene mihi evenire,* 41
*quod mittar ad mortem. necesse est enim, sit alterum de
duobus; ut aut sensus omnino omnes mors auferat,
aut in alium quendam locum ex his locis morte migre-
tur. quamobrem, sive sensus exstinguitur, morsque ei
somno similis est, qui nonnumquam, etiam sine visis
somniorum, placatissimam quietem affert: dii boni!*
[77] *quid lucri est mori? aut quam multi dies reperiri
possunt, qui tali nocti anteponantur,* [78] *cui si similis
futura est perpetuitas omnis consequentis temporis;
quis me beatior? Sin vera sunt, quae dicuntur, mi-
grationem esse mortem, in eas oras, quas,* [79] *qui e vita*

[74] *cui venenum praebiberat*] non dubitavi correctionem Bruti, post Davisium, recipere, ductam e Ms. primum, tum aliis libris confirmatam. alii *qui venenum praebuerat*: quae et ipsa bonum sensum habet.

[75] *hanc animi maximi aequitatem.*] Davisius *hanc maximum a. aeq.* quod sane blanditur specie. sed, si magnitudinem ad aequitatem referri voluisset Cicero, dixisset utique *hanc tantam a. m.*

[76] *Vadit - - atque in eundem - - scyphum.*] Durior est forma loquendi Vir quidam doctus corrigebat *atque ad eundem.* Mihi aliquando in mentem venit: *Cadit in e. c.* etc.

[77] *quid lucri est mori.*] Sic Ms Guelf. non *emori.*

[78] *cui si similis*] addidi *si*, ut placuit Bentlejo, quia in optimo Ms. reperit Alemannus.

[79] *qui e vita excesserint, incolunt.*] Correxeram dudum *excesserint*, cum ita in ed. Junt. reperi. Forte et *incolant* legendum.

excesserunt, incolunt: id multo jam beatius est, te, cum ab iis, qui se judicum numero [80] *haberi velint, evaseris, ad eos venire, qui vere judices appellentur, Minoem, Rhadamanthum, Aeacum, Triptolemum: convenireque eos, qui juste, et cum fide vixerint. haec peregrinatio mediocris vobis videri potest? ut vero colloqui cum Orpheo, Musaeo, Homero, Hesiodo liceat, quanti tandem aestimatis? equidem saepe emori, si fieri posset, vellem, ut ea, quae dico, mihi liceret invenire. quanta delectatione autem afficerer, cum Palamedem, cum Ajacem, cum alios,* [81] *judicio iniquo circumventos, convenirem? tentarem etiam summi regis, qui maximas copias duxit ad Trojam, et Ulyssi, Sisyphique prudentiam: nec ob eam rem, cum haec exquirerem, sicut hic faciebam, capite damnarer. ne vos quidem, judices, ii, qui me absolvistis, mortem timueritis. Nec enim cuiquam bono mali quidquam evenire potest, nec vivo, nec mortuo: nec umquam ejus res a diis immortalibus negligentur. nec mihi ipsi hoc accidit fortuito. nec vero ego iis, a quibus accusatus sum aut a quibus condemnatus, habeo quod succenseam, nisi quod mihi nocere se crediderunt.* et haec quidem hoc modo. [82] nihil autem melius extremo: *Sed tempus est,* inquit, *jam hinc abire me, ut moriar; vos, ut vitam agatis. utrum autem sit melius, dii immortales sciunt: hominem quidem scire arbitror neminem.*
42 Nae ego haud paullo hunc animum malim, quam eorum omnium fortunas, qui de hoc judicave-

[80] *haberi volunt.*] Correxi *velint*: nam est post et, *qui appellentur*, et *vixerint*.

[81] *judicio iniquorum*] bene Bentlejus e Platone correxit *iniquo*: apud quem est *κρισις αδικος*.

[82] *nihil autem melius extremo.*] Non dubitavi recipere correctionem Bentleji *extremo* pro *aestimo*: quod nihili est. Videtur scriptum fuisse *extimo*, inde *aestimo* factum. *Extremo* plane est in Ms. Guelf.

runt. etsi, quod praeter deos negat scire quemquam, id scit ipse, utrum melius sit. nam dixit ante. sed suum illud, nihil ut affirmet, tenet ad extremum. Nos autem teneamus, ut nihil censeamus esse malum, quod sit a natura datum omnibus. intelligamusque, si mors malum sit, esse sempiternum malum. nam vitae miserae, mors finis esse videtur. mors si est misera, finis esse nullus potest. Sed quid ego Socratem, aut Theramenem, praestantes viros virtutis et sapientiae gloria, commemoro, cum Lacedaemonius quidam, [83] cujus ne nomen quidem proditum est, mortem tantopere contemserit, ut, cum ad eam duceretur, damnatus ab Ephoris, et esset vultu hilari, atque laeto, dixissetque ei quidam inimicus, Contemnisne leges Lycurgi? responderit, Ego vero illi maximam gratiam habeo, qui me ea poena multaverit, quam [84] sine mutuatione, et sine versura possem dissolvere. O virum Sparta dignum! ut mihi quidem, qui tam magno animo fuerit, innocens damnatus esse videatur. Tales innumerabiles nostra civitas tulit. Sed quid duces, et principes nominem, cum legiones scribat Cato saepe alacres in eum locum profectas, unde redituras se non arbitrarentur? Pari animo Lacedaemonii in Thermopylis occiderunt, [85] in quos Simonides:

> Dic hospes Spartae, nos te hic vidisse jacentes,
> Dum sanctis patriae legibus obsequimur.

[83] *cujus ne nomen quidem proditum est.*] Prodidit post Plutarchus in Apopht. Lacon. p. 221. ed. Mss. nomen est *Thectamenes.*

[84] *sine mutuatione et s. versura*] in Graeco est παρ' ουδενος ουτε διαιτησαντα ουτε δανεισαμενον.

[85] *in quos Simonides.*] Versus Graeci sunt in oratione Lycurgi c. Leocratem c. 28. et Herod. VII, 228.

[36] Quid ille dux Leonidas dicit? [37] *Pergite animo forti Lacedaemonii: hodie apud inferos fortasse cenabimus.* fuit haec gens fortis, dum Lycurgi leges vigebant. e quibus unus, cum Perses hostis in colloquio dixisset glorians, *Solem prae jaculorum multitudine, et sagittarum non videlitis. In umbra,* inquit, *igitur pugnabimus.* Viros commemoro. qualis tandem Lacaena? quae cum filium in proelium misisset, et interfectum audisset, *Idcirco,* inquit, *genueram, ut esset,*
43 *qui pro patria mortem non dubitaret occumbere.* Esto: fortes, et duri Spartiatae; magnam habet vim reipublicae disciplina, quid? Cyrenaeum Theodorum, philosophum non ignobilem, nonne miramur? cui cum Lysimachus rex crucem minaretur, *Istis quaeso,* inquit, *ista horribilia minitare purpuratis tuis: Theodori quidem nihil interest, humine, an sublime putrescat.*

Cujus hoc dicto admoneor, ut aliquid etiam de humatione, et sepultura dicendum existimem: rem non difficilem, iis praesertim cognitis, quae [38] [de nihil sentiendo] paullo ante dicta sunt. de qua Socrates quidem quid senserit, apparet in eo libro, in quo moritur: de quo jam tam multa diximus. Cum enim de immortalitate animorum disputavisset, et jam moriendi tempus urgeret, rogatus a Critone, quemadmodum sepelirí vellet, *Multam vero,* inquit, *operam, amici, frustra consumsi. Critoni enim nostro non persuasi,*

[36] *Quid ille dux L. - - cenabimus.*] Haec aliena est ab h. l. facile patet. Davisius uncis inclusit. Putem esse transponenda post *pugnabimus.*

[37] *Pergite animo forti.*] Valde se in hoc torsere viri docti, quod id non satis consentit dicto Graeco apud Plutarchum et alios, in quo est ἀριστοποιεῖσθαι, unde quidam correxere *prandete.* legant, qui velint, longas Bentleji et Davisii notas. Res non est tanti.

[38] *de nihil sentiendo*] hoc mihi glossema videtur. nam quae ista ineptitas, *de nihil sentiendo dicere?* itaque uncis inclusi.

me hinc avolaturum, neque quidquam mei relicturum. verumtamen, Crito, si me assequi potueris aut sicubi nactus eris, ut tibi videbitur, sepelito. sed, mihi crede, nemo me vestrum, cum hinc excessero, consequetur. Praeclare id quidem, qui et amico permiserit, et se ostenderit de hoc toto genere nihil laborare. Durior Diogenes, [89] et id quidem sentiens, sed, ut Cynicus, asperius, projici se jussit inhumatum. tum amici, Volucribusne, et feris? Minime vero, inquit: sed bacillum propter me quo abigam, ponitote. Qui poteris? illi. non enim senties. Quid igitur mihi ferarum laniatus oberit, nihil sentienti? Praeclare Anaxagoras: qui cum Lampsaci moreretur, quaerentibus amicis, velletne Clazomenas in patriam, si quid ei accidisset, afferri: nihil necesse est, inquit. undique enim ad inferos tantundem viae est. Totaque de ratione humationis unum tenendum est: ad corpus illam pertinere, sive occiderit animus, sive vigeat. in corpore autem perspicuum est, vel exstincto animo
vel elapso, nullum residere sensum. Sed plena er- 44
rorum sunt omnia. trahit Hectorem, ad currum religatum, Achilles: lacerari eum, et sentire, credo, putat. ergo hic ulciscitur, ut quidem sibi videtur. [90] At illa sicut acerbissimam rem maeret:

> Vidi, videre quod me passa aegerrime,
> Hectorem quadrijugo curru raptarier.

quem Hectorem? aut quamdiu ille erit Hector? melius Accius et aliquando sapiens Achilles: *immo*

[89] *et id quidem sentiens.*] Legendum *et idem sentiens*, nam et *idem quidem sentiens* durius sit. Ms. Guelf, *et is quidem s.*

[90] *At illa.*] Hecuba sc. v. Hom Il. X, 406. s. et forte id nomen reponendum: quod tamen necessarium non puto, nam ex re intelligitur nomen.

enimvero corpus Priamo reddidi, Hectorem abstuli. Non igitur Hectora traxisti, sed corpus, quod fuerat Hectoris. Ecce alius exoritur e terra, qui matrem dormire non sinat:

Mater, te appello, tu quae curam [91] somno suspensam levas,
Neque te mei miseret: surge, et sepeli natum.

Haec cum pressis, et flebilibus modis, qui totis theatris maestitiam inferant, concinuntur; difficile est, non eos, [92] qui inhumati sint, miseros judicare:

— prius quam ferae, volucresque:

metuit, ne laceratis membris minus bene utatur: ne combustis, non extimescit.

[93] Heu relliquias semiassi regis, denudatis ossibus,
Per terram sanie delibutas foede divexarier.

Non intelligo, quid metuat, cum tam bonos [94] septenarios fundat ad tibiam. Tenendum est igitur, nihil curandum esse post mortem, cum multi inimicos etiam mortuos poeniantur. Execratur luculentis sane versibus apud Ennium Thyestes, primum ut naufragio pereat Atreus. durum hoc sane: talis enim interitus non est sine gravi sensu. illa inania,

— Ipse summis saxis fixus asperis, evisceratus,
Latere pendens, saxa spargens tabo, sanie et sanguine atro.

[91] *somno suspenso*] quid est *somnus suspensus*, praesertim h. l.? recte Bentlejus *suspensam* e Porphyrione Schol. Horatii ad Serm. II, 3. correxit.

[92] *qui inhumati sint.*] Sic et latinitas postulat, et habet Ms. regius Paris.

[93] *Heu relliquias*, etc.] Hos versus sic constituit Bentlejus: *Neu reliquias sic meas siris, denudatis ossibus, Tetra sanie delibutas foede divexarier.*

[94] *septenarios.*] Voluere viri docti *octonarios*, et sic reponi voluit

Non ipsa saxa magis sensu omni [95] vacabant, quam ille, latere pendens, cui se hic cruciatum censet optare. [96] quae essent dura, si sentiret? nulla sine sensu sunt. Illud vero perquam inane

> Neque sepulcrum, quo recipiatur, habeat, portum corporis:
> Ubi, remissa humana vita, corpus requiescat a malis.

Vides quanto haec in errore versentur: portum esse
corporis, et requiescere in sepulcro putat mortuum.
magna culpa Pelopis, qui non erudierit filium, nec
docuerit, quatenus esset quidque curandum. Sed 45
quid singulorum opiniones animadvertam, nationum
varios errores perspicere cum liceat? Condiunt
Aegyptii mortuos, et eos domi servant: Persae etiam
cêra circumlitos condunt, ut quam maxime perma-
neant diuturna corpora. [97] Magorum mos est, non
humare corpora suorum, nisi a feris sint ante laniata.
In Hyrcania plebs [98] publicos alit canes: optimates,
domesticos. nobile autem genus canum illud scimus
esse. sed pro sua quisque facultate parat, a quibus
lanietur: eamque optimam illi esse censent sepultu-
ram. permulta alia colligit Chrysippus, ut est in omni
historia curiosus. sed ita taetra sunt quaedam, ut ea
fugiat, et reformidet oratio. Totus igitur hic locus
est contemnendus in nobis, non negligendus in nos-
tris: ita tamen, ut mortuorum corpora nihil sentire

Lambinus. sed Bentlejus docuit, posse septenarios dici, si metrum numeremus per *μονοποδίαν* non *διποδίαν*, quod in ultimo est unus pes.

95 *vacabant.*] Sic legendum, et sic edidit Victorius. male vulgo *vacabunt*.

96 *quae essent dura - - nulla sine sensu sunt*] i. e. quia non sentiuntur, nihili sunt, non cruciatus.

97 *Magorum mos.*] Ms. Guelf. *Medorum*.

98 *publicos alit canes*] immo *publice*, ut recte judicavit Bentlejus. saepe in hoc peccatum est, ut in *proprie* et *proprius*.

sentiamus. Quantum autem consuetudini, famaeque dandum sit, id curent vivi, sed ita, ut intelligant, nihil ad mortuos pertinere.

Sed profecto mors tum aequissimo animo oppetitur, cum suis se laudibus vita occidens consolari potest. nemo parum diu vixit, qui virtutis perfectae perfecto functus est munere. multa mihi ipsi [99] ad mortem tempestiva fuerunt: quam utinam potuissem obire! nihil enim jam acquirebatur: cumulata erant officia vitae: [100] cum fortuna bella restabant. quare, si ipsa ratio minus perficiet, ut mortem negligere possimus: at vita acta perficiat, ut satis, superque vixisse videamur. quamquam enim sensus [1] abierit, tamen [2] summis et propriis bonis et laudis, et gloriae, quamvis non sentiant, mortui non carent. Etsi enim nihil in se habeat gloria, cur expetatur, tamen virtutem tamquam umbra sequitur. verum multitudinis judicium de bonis, si quando est, magis laudandum est, quam illi
46 ob eam rem beati. Non possum autem dicere, quoquo modo hoc accipiatur, Lycurgum, Solonem, legum, et publicae disciplinae carere gloria: Themistoclem, Epaminondam, bellicae virtutis. Ante enim Salaminam ipsam Neptunus obruet, quam Salaminii tropaei memoriam: priusque Boeotia Leuctra tollentur, quam pugnae Leuctricae gloria. multo autem

[99] *ad mortem tempestiva fuerunt: quae*] quae suaderent mortem obire, quae jam tempestiva esset, et in tempore obiretur. pro *quae* sine dubio legendum *quam*, ut et alii viderunt.

[100] *cum fortuna bella restabant.*] Correxi *fortuna.* Vulgo male *fortunae* sic et Davisius.

[1] *abierit.*] Corrigit Bentlejus *aberit.* non male: etsi et vulgatum non ineptum.

[2] *summis et propriis bonis*] *suis* bene Bentlejus. et alibi Cicero haec duo conjungit. mox *quamquam non sentiant* non bene redundat, cum paullo ante sit *quamquam sensus abierit.*

tardius fama deseret Curium, Fabricium, Calatinum, duo Scipiones, duo Africanos, Maximum, Marcellum, Paullum, Catonem, Laelium, innumerabiles alios. quorum similitudinem aliquam qui arripuerit, non eam fama populari, sed vera bonorum laude metiens, fidenti animo, [3] si ita res fert, gradietur ad mortem. in qua aut summum bonum, aut nullum malum esse cognovimus: secundis vero suis rebus volet etiam mori. non enim tam cumulus bonorum jucundus esse potest, quam molesta decessio. Hanc sententiam significare videtur Laconis illa vox, qui, cum Rhodius Diagoras, Olympionices nobilis, uno die [4] duo filios victores Olympiae vidisset, accessit ad senem, et gratulatus, Morere Diagora, inquit, [5] non enim in caelum adscensurus es. Magna haec, et nimium fortasse Graeci putant, vel tum potius putabant, isque, qui hoc Diagorae dixit, permagnum existimans, tres Olympionicas una e domo prodire, cunctari illum diutius in vita, fortunae objectum, inutile putabat ipsi. ego autem tibi quidem quod satis esset, paucis verbis, ut mihi videbar, responderam. concesseras enim, nullo in malo mortuos esse; sed ob eam causam contendi, ut plura dicerem, quod in desiderio, et luctu haec est consolatio maxima. nostrum enim, et nostra causa susceptum dolorem, modice ferre debe-

[3] *si ita refert.*] Bene Bentlejus *si ita res fert.* sic Ms. Guelf. itaque recepi.

[4] *duo suos filios*] non dubitavi delere *suos*, quod e *duos* natum est. nec enim solet hoc pronomen addi, ubi nulla inde ambiguitas esse potest.

[5] *non enim in caelum adscensurus es.*] Simplicissimum est intelligere *vivus et sine morte.* sed melius sit, non enim Deus futurus es. nam nil majus tibi in terris accidere potest. alii tamen, ut Ms. Gu. *nunc.*

mus, [6] ne nosmetipsi amare videamur. illa suspicio intolerabili dolore cruciat, si opinamur eos, quibus orbati sumus, esse cum aliquo sensu in iis malis, quibus vulgo opinantur. hanc excutere opinionem mihimet volui radicitus; eoque fui fortasse longior. A.
47 Tu longior? non mihi quidem. prior enim pars orationis tuae faciebat, ut mori cuperem: posterior, ut modo non nollem, modo non laborarem. omni autem oratione illud certe perfectum est, ut mortem non ducerem in malis.

M. Num igitur etiam rhetorum epilogum desideramus? an jam hanc artem plane relinquimus? A. Tu vero istam ne reliqueris, quam semper ornasti: et quidem jure. illa enim te, verum si loqui volumus, ornaverat. sed quinam est iste epilogus? aveo enim audire, quidquid est. M. Deorum immortalium judicia solent in scholis proferre de morte, nec vero ea fingere ipsi, sed Herodoto auctore, aliisque pluribus. Primum Argiae sacerdotis, Cleobis et Biton filii, praedicantur. nota fabula est: cum enim illam ad solemne, et statum sacrificium curru vehi jus esset, satis longe ab oppido ad fanum, morarenturque jumenta: tunc juvenes ii, quos modo nominavi, veste posita corpora oleo perunxerunt: ad jugum accesserunt. ita sacerdos advecta in fanum, cum currus esset ductus a filiis, precata a dea dicitur, ut illis praemium daret pro pietate, quod maximum homini dari posset a deo: post epulatos cum matre adolescentes, somno se dedisse, mane inventos esse mortuos. simili precatione Trophonius, et Agamedes, usi dicuntur: qui,

[6] *ne et nosmetipsos amare*] delendum est *et*, ut Bentlejus fecit et legendum *nosmetipsi*. abest et Ms. Guelf.

cum Apollini Delphis templum exaedificavissent:
venerantes deum, petierunt mercedem non parvam
quidem operis, et laboris sui, nihil certi, sed quod esset
optimum homini. quibus Apollo se id daturum osten-
dit post ejus diei diem tertium: qui ut illuxit, mortui
sunt reperti. Judicavisse deum dicunt, et eum qui-
dem deum, cui reliqui dii concessissent, ut praeter
ceteros divinaret. Affertur etiam de Sileno fabella 48
quaedam: qui cum a Mida captus esset, hoc ei mune-
ris pro sua missione dedisse scribitur: docuisse
regem, non nasci homini longe optimum esse; proxi-
mum autem, quam primum mori. Qua est sen-
tentia in Cresphonte usus Euripides:

Nam nos decebat coetus celebrantis domum,
Lugere, ubi esset aliquis in lucem editus,
Humanae vitae varia reputantis mala:
At, qui labores morte finisset gravis,
[7] Hunc omni amicos laude et laetitia exequi.

Simile quiddam est in consolatione Crantoris: ait enim, Terinaeum quendam Elisium, cum graviter filii mortem maereret, venisse in Psychomantium, quaerentem, quae fuisset tantae calamitatis causa: huic in tabellis tris hujusmodi versiculos datos:

Ignaris homines in vita mentibus errant:
Euthynous potitur fatorum munere, letho.
Sic fuit utilius finiri ipsique, tibique.

His, et talibus auctoribus usi, confirmant, [8] causam rebus a diis immortalibus judicatam. Alcidamus quidam, rhetor antiquus, in primis nobilis, scripsit etiam laudationem mortis, quae constat ex enumera-

[7] *Hunc omnis amicos*] *omni* dedit Davisius bene, etiam metri causa.

[8] *causam rebus - judicatam*] *rebus* opponitur rationibus, argumentis: estque pro factis.

tione humanorum malorum. cui rationes eae, quae exquisitius a philosophis colliguntur, defuerunt, ubertas orationis non defuit. clarae vero mortes pro patria oppetitae, non solum gloriosae rhetoribus, sed etiam beatae videri solent. repetunt ab Erichtheo: cujus etiam filiae cupide mortem expetiverunt pro vita civium: Codrum, qui se in medios immisit hostes, veste famulari, ne posset agnosci, si esset ornatu regio: quod oraculum erat datum, si rex interfectus esset, victrices Athenas fore. Menoeceus vero non praetermittitur: qui oraculo edito largitus est patriae suum sanguinem. Iphigenia Aulide [9] duci se immolandam jubet, ut hostium sanguis eliciatur suo. Ve-
49 niunt inde ad propiora. Harmodius in ore, et Aristogiton, Lacedaemonius Leonidas, Thebanus Epaminondas vigent. nostros non norunt: [10] quos enumerare longum est: ita sunt multi, quibus videmus optabiles mortes fuisse cum gloria.

Quae cum ita sint, magna tamen eloquentia est utendum, atque ita velut superiore e loco concionandum, ut homines mortem vel optare incipiant, vel certe timere desistant. nam si supremus ille dies non exstinctionem, sed commutationem affert loci, quid optabilius? sin autem perimit, ac delet omnino, quid melius, quam in mediis vitae laboribus obdormiscere, et ita conniventem somno consopiri sempiterno? quod si fiat, melior Ennii, quam Solonis oratio. Hic enim noster,

> Nemo me lacrymis decoret, *inquit*, nec funera fletu
> Faxit.

[9] *duci se immolandam jubet*] forte *praebet*, nam *jubet* sic non struitur.

[10] *quos enum. magnum est*] immo *longum*. sic semper Cicero et alii. sic et Ms. Guelf.

At vero sapiens ille,

> Mors mea ne careat lacrymis: linquamus amicis
> Maerorem, ut celebrent funera cum gemitu.

Nos vero, si quid tale acciderit, ut a deo denuntiatum videatur, ut exeamus e vita, laeti, et agentes gratias pareamus, emittique nos e custodia, et levari vinculis arbitremur, ut aut in aeternam, et plane in nostram domum remigremus, aut omni sensu, molestiaque careamus: sin autem nihil denuntiabitur, eo tamen simus animo, ut horribilem illum diem aliis, nobis faustum putemus, nihilque in malis ducamus, quod sit vel a diis immortalibus, vel a natura parente omnium constitutum. non enim temere, nec fortuito sati, et creati sumus, sed profecto fuit quaedam vis, quae generi consuleret humano: nec id gigneret, aut aleret, quod, cum exantlavisset omnes labores, tum incideret in mortis malum sempiternum: portum potius paratum nobis, et perfugium putemus. Quo utinam velis passis pervehi liceat! [11] sin reflantibus ventis rejiciemur, tamen eodem paullo tardius referamur necesse est. Quod autem omnibus necesse est, idne miserum esse uni potest? Habes epilogum, nequid praetermissum, aut relictum putes. A. Ego vero. et quidem fecit etiam iste me epilogus firmiorem. M. Optime, inquam. sed nunc quidem valitudini tribuamus aliquid. cras autem, et quot dies erimus in Tusculano, agamus haec, et ea potissimum, quae levationem habeant aegritudinum, formidinum, cupiditatum: qui omni e philosophia est fructus uberrimus.

[11] *sin reflantibus ventis.*] Sic bene Davisius edidit pro *restantibus.* qui enim sunt *venti restantes?* Consentiunt edd. vett. plures, et Ms. Guelf.

M. TULLII CICERONIS

TUSCULANARUM QUAESTIONUM

AD M. BRUTUM

LIBER SECUNDUS.

DE TOLERANDO DOLORE.

ARGUMENTUM.

Post cohortationem ad Philosophiam diligenter colendam, Latinisque inprimis illustrandam litteris, c. 1-3. sermo in Tusculano *de dolore* institutus exponitur. Is inducitur ab exordio de philosophiae laudibus, c. 4. 5. et duobus inprimis tamquam capitibus continetur: quorum primum est, *sitne summum malum dolor;* alterum, si non summum, *annon malum certe?* Et primum quidem breviter hoc uno argumento refellitur, quod dedecus et turpitudo majus profecto sit dolore malum. c. 5. In altero autem reliqua consumitur oratio. Et esse quidem magnam hic multorum imbecillitatem docet. Aristippum enim Socraticum non dubitasse dolorem summum malum dicere, quem Epicurus secutus sit: Hieronymum autem Rhodium summum bonum posuisse in vacuitate a dolore. Ceteros, praeter Zenonem, Aristonem et Pyrrhonem, malum putasse. Poëtas quoque ab hac opinione non abesse, quod inducant summos homines in acutis doloribus non viriliter lamentantes. c. 6-10. Jam rationes, quibus in frangendis his opinionibus utantur Stoici, contortulas esse, decipere magis volentium, aut optantium, quam docentium, v. c. nihil esse malum, quod non sit turpe atque vitiosum: neque enim id ignorare quemquam; sed, doleamus, nec ne, nihil interesse, hoc docendum esse. c. 11. 12. Melius et verius hoc esse: Omnia, quae natura aspernetur, in malis esse, quae adsciscat, in bonis. Quo posito, tamen honestum et rectum ita excellere, ut omnia cor-

placere. ego autem, Brute, [1] necesse mihi quidem esse arbitror philosophari: nam quid possum, praesertim nihil agens, agere melius? sed non paucis, ut ille. difficile est enim, in philosophia [2] pauca esse ei nota, cui non sint aut pleraque, aut omnia. nam nec pauca, nisi e multis, eligi possunt, nec, qui pauca perceperit, non idem reliqua eodem studio persequetur. Sed in vita tamen occupata, atque, ut Neoptolemi tum erat, militari, pauca ipsa multum saepe prosunt, et ferunt fructus, si non tantos, quanti ex universa philosophia percipi possunt; tamen eos, quibus [3] aliqua ex parte interdum aut cupiditate, aut aegritudine, aut metu liberemur: velut ex ea disputatione, quae mihi nuper habita est in Tusculano, magna videbatur mortis effecta contemtio; quae non minimum valet ad animum metu liberandum. nam qui id, quod vitari non potest, metuit, is vivere animo quieto nullo modo potest: sed qui, non modo quia necesse est mori, verum etiam quia nihil habet mors, quod sit horrendum, mortem non timet, [4] magnum is sibi praesidium ad beatam vitam comparat. Quamquam non sumus ignari, multos studiose contra esse dicturos, quod vitare nullo modo potuimus: nisi nihil omnino scriberemus. [5] etenim si orationes, quas nos

[1] *necesse mihi quidem esse*] *quidem* hic friget, videturque ex antecedente temere repetitum.

[2] *pauca.*] Davisius addidit *vel.* sane bene.

[3] *aliqua ex parte*] *ex parte* delendum videbatur Reiskio. Commode sane abfuerit. pro *liberemur* Mss. fere omnes *liberentur*: idque non satis aptum h. l. tamen recipi volebat Buherius.

[4] *magnum is sibi praesidium comparat.*] Legendum *comparavit.*

[5] *etenim si orationes*] consequens erat, tamen reprehensione non caruerunt; post parenthesin mutata est forma orationis. Pro *probari* Corradus Quaest. p. 348. e Ms. *probare.* Idem in Ms. post parenthesin reperit: *saepe aspernabantur: ex philosophiae disciplina ignota, quid sequi excogitare possumus.*

multitudinis judicio probari volebamus (popularis est enim illa facultas, et effectus eloquentiae est audientium approbatio) sed si reperiebantur nonnulli, qui nihil laudarent, nisi quod se imitari posse confiderent, quemque sperandi sibi, eundem et bene dicendi finem proponerent, et [6] cum obruerentur copia sententiarum, atque verborum, jejunitatem et famem se malle, quam ubertatem et copiam dicerent. unde erat exortum genus Atticorum, iis ipsis, qui id sequi se profitebantur, ignotum: [7] qui jam conticuere, paene ab ipso foro irrisi. Quid futurum putamus, cum, adjutore populo, quo utebamur antea, nunc minime nos uti posse videamus? est enim philosophia paucis contenta judicibus, multitudinem consulto ipsa fugiens, eique ipsi et suspecta, et invisa: ut vel, si quis universam velit vituperare, secundo id populo facere possit; vel, si in eam, quam nos maxime sequimur, conetur invadere, magna habere possit [8] auxilia a
2 reliquorum philosophorum disciplinis. Nos autem universae philosophiae vituperatoribus respondimus in Hortensio: pro Academia autem quae dicenda essent, satis accurate in Academicis quattuor libris explicata arbitramur: sed tamen tantum abest, ut scribi contra nos nolimus, ut id etiam maxime optemus. in ipsa enim Graecia philosophia tanto in honore numquam fuisset, nisi doctissimorum contentionibus dissensionibusque viguisset.

[6] *cum obruerentur copia s. atque v.*] in his haesit frustra Buherius. Sensus est: cum copiam s. et v. in meis orationibus viderent tantam, quantam ipsi consequi non possent.

[7] *qui jam*] an *tamen*?

[8] *auxilia rel. ph. disciplinis*] excidit *a* praepositio, absorpta a finali praecedentis verbi, idem visum Lambino, Turnebo, etc. et sic non opus cum Davisio corrigere *disciplinas*.

Quamobrem hortor omnes, qui facere id possunt, ut hujus quoque generis laudem jam languenti Graeciae eripiant, et perferant in hanc urbem, sicut reliquas omnes, quae quidem erant expetendae, studio atque industria sua majores nostri transtulerunt. Atque [9] oratorum quidem laus ita ducta ab humili, venit ad summum, ut jam, quod natura fert in omnibus fere rebus, senescat, brevique tempore ad nihilum ventura videatur. [10] philosophia nascatur Latinis quidem litteris ex his temporibus, eamque nos adjuvemus: nosque ipsos redargui refellique patiamur. quod ii ferunt animo iniquo, qui certis quibusdam destinatisque sententiis quasi addicti, et consecrati sunt, eaque necessitate constricti, ut, etiam quae non probare soleant, ea cogantur constantiae causa defendere. nos, qui sequimur probabilia, nec [11] ultra id, quod verisimile occurrerit, progredi possumus, et refellere sine pertinacia, et refelli sine iracundia parati sumus.

Quod si haec studia traducta erunt ad nostros, ne bibliothecis quidem Graecis egebimus, in quibus multitudo infinita librorum propter eorum est multitudinem, qui scripserunt; eadem enim dicuntur a multis; ex quo libris omnia referserunt. quod accidet etiam nostris, si ad haec studia plures confluxerint. sed eos, si possumus, excitemus, qui liberaliter eruditi, adhibita etiam disserendi elegantia, ratione et via philosophantur. Est enim quoddam genus eorum, qui se 3

[9] *oratorum q. laus ita ducta ab humili*] *ita* alienum est. scribendum *illa*. pro *oratorum* Davisius ponit *oratoria*.

[10] *philosophia nascatur.*] Davisius edidit *nascitur* pro vulgato *nascatur*. bene.

[11] *ultra id quam quod*] *quam* Manutii delevere item R. Stephanus, recte. feci et ipse.

philosophos appellari volunt, quorum dicuntur esse Latini sane multi libri: quos non contemno equidem, quippe quos numquam legerim: sed quia profitentur ipsi illi, qui eos scribunt, se neque distincte, neque distribute, neque eleganter, neque ornate scribere; lectionem sine ulla delectatione negligo. quid enim dicant, et quid sentiant ii, qui sunt ab ea disciplina, nemo mediocriter quidem doctus ignorat. quamobrem, quoniam, quemadmodum dicant, ipsi non laborant: cur legendi sint, [12] nisi ipsis inter se, qui idem sentiunt, non intelligo. Nam, ut Platonem, reliquosque Socraticos, et deinceps eos, qui ab his profecti sunt, legunt omnes, etiam qui illa aut non approbant, aut non studiosissime consectantur: Epicurum autem, et Metrodorum non fere praeter suos quisquam in manus sumit? sic hos Latinos [13] ii soli legant, qui illa recte dici putant. nobis autem videtur, quidquid litteris mandetur, id [14] commendari omnium eruditorum lectioni decere. nec, si ipsi minus consequi possumus, idcirco minus id ita faciendum esse sentimus. Itaque mihi semper Peripateticorum Academiaeque consuetudo, de omnibus rebus in contrarias partes disserendi, non ob eam causam solum placuit, quod aliter non posset, quid in unaquaque re verisimile esset, inveniri: sed etiam quod esset ea maxima dicendi exercitatio; qua princeps usus est Aristoteles, deinde eum qui secuti sunt. nostra autem

[12] *nisi ipsis inter se, qui idem sentiunt.*] Dedi *ipsis* pro *ipsi*, quod sensus et latinitas necessario postulant. pro *sentiunt* legendum etiam *sentiant*.

[13] *ii soli legunt.*] Scr. *legant*. sic Ms. Guelf.

[14] *commendari - - decere*] hic non sequor Davisium, legentem *debere*: quod etsi non esset reprehendendum, si scripsisset licere: tamen *decere* aptius videtur: sensus est: convenire, consentaneum esse,

memoria Philo, quem nos frequenter audivimus, instituit alio tempore rhetorum praecepta tradere, alio philosophorum, ad quam nos consuetudinem a familiaribus nostris adducti, in Tusculano, quod datum res temporis nobis, in eo consumsimus. itaque cum ante meridiem dictioni operam dedissemus, sicut pridie feceramus: post meridiem in Academiam descendimus. in qua disputationem habitam non quasi narrantes exponimus, sed eisdem fere verbis, ut actum, disputatumque est.

Est igitur ambulantibus ad hunc modum sermo ille 4
nobis institutus, et [15] a tali quodam inductus exordio. A. Dici non potest, quam sim hesterna disputatione tua delectatus, vel potius adjutus. etsi enim mihi sum conscius, numquam me nimis cupidum fuisse vitae; tamen objiciebatur interdum animo metus quidam, et dolor, cogitanti, fore aliquando finem hujus lucis, et amissionem omnium vitae commodorum. hoc genere molestiae sic, mihi crede, sum liberatus, ut nihil minus curandum putem. M. Minime mirum id quidem. Nam efficit hoc philosophia: medetur animis, inanes sollicitudines detrahit, cupiditatibus liberat, pellit timores. sed haec ejus vis non idem potest apud omnes: [16] tamen valet multum, cum est idoneam complexa naturam. Fortes enim non modo fortuna adjuvat, ut est in vetere proverbio, sed multo magis ratio, quae quibusdam quasi praeceptis confirmat vim fortitudinis. te natura excelsum quendam videlicet, et altum, et humana despicientem genuit. itaque facile

[15] *a tali q. inductus exordio*] non omnino damnem *inductus*. dicitur enim bene *sermo induci*; sed hic tamen malim *ductus*. *in* potuit nasci a finali in *quodam*, ut saepe factum constat.

[16] *tamen valet.*] Sic edd. pr. non *tum*. quod est a Corrado.

in animo forti contra mortem habita insedit oratio. sed haec eadem num censes apud eos ipsos valere, nisi admodum paucos, a quibus inventa, disputata, conscripta sunt? quotus enim quisque philosophorum invenitur, qui sit ita moratus, ita animo ac vita constitutus, ut ratio postulat? qui disciplinam suam, non ostentationem scientiae, sed legem vitae putet? Qui obtemperet ipse sibi, et decretis suis pareat? Videre licet alios tanta levitate, et jactatione, iis ut fuerit non didicisse melius: alios pecuniae cupidos, gloriae nonnullos, multos libidinum servos: ut cum eorum vita mirabiliter pugnet oratio. quod quidem mihi videtur esse turpissimum. Ut enim, si grammaticum se professus quispiam, barbare loquatur, aut si absurde canat is, qui se haberi velit musicum, hoc turpior sit, quod in eo ipso peccet, [17] cujus profiteatur scientiam: sic philosophus in ratione vitae peccans, hoc turpior est, quod in officio, cujus magister esse vult, labitur, artemque vitae professus, delinquit in vita. A. Nonne verendum igitur, si est ita, ut dicis, ne philosophiam falsa gloria exornes? quod est enim majus argumentum, nihil eam prodesse, quam quosdam profectos philosophos turpiter vivere?

5 M. Nullum vero id quidem argumentum est. nam ut agri non omnes frugiferi sunt, qui coluntur, [18] falsumque illud, ac improbe,

> Etsi in segetem sunt deteriorem datae
> Fruges, tamen ipsae suapte natura enitent:

sic animi non omnes culti fructum ferunt. atque, ut

[17] *cujus profitetur scientiam*] rectius sit *profiteatur*.

[18] *falsumque illud ac improbe*] eleganter Bentlejus correxit *falsumque illud Accii*: nam improbi hic nihil est.

in eodem simili verser, ut ager, quamvis fertilis, sine cultura fructuosus esse non potest: sic sine doctrina animus. ita est utraque res sine altera debilis. cultura autem animi, philosophia est: haec extrahit vitia radicitus, et praeparat animos ad satus accipiendos, eaque mandat his, et, ut ita dicam, serit, quae adulta fructus uberrimos ferant. Agamus igitur, ut coepimus. dic, si vis, de quo disputari velis.

A. Dolorem existimo maximum malorum omnium. M. Etiamne majus, quam dedecus? A. Non audeo id dicere quidem, et me pudet tam cito de sententia esse dejectum. M. Magis esset pudendum, si in sententia permaneres. quid enim minus est dignum, quam tibi pejus quidquam videri dedecore, flagitio, turpitudine? quae ut effugias, quis est [19] non modo non recusandus, sed non ultro appetendus, subeundus, excipiendus dolor? A. Ita prorsus existimo. quare ne sit sane summum malum dolor: malum certe est. M. Videsne igitur, quantum, breviter admonitus, de doloris terrore dejeceris? A. Video plane: sed plus desidero. M. Experiar equidem: sed magna res est; animoque mihi opus est non repugnante. A. Habebis id quidem. ut enim heri feci, sic nunc rationem, quo ea me cumque ducet, sequar.

M. Primum igitur de imbecillitate multorum, et 6
de variis disciplinis philosophorum loquar: quorum princeps et auctoritate, et antiquitate, Socraticus Aristippus, non dubitavit summum malum dolorem dicere. deinde ad hanc enervatam muliebremque sen-

[19] *non modo non recusandus*] alterum *non* in Mss. non reperit Davisius, nec est in Guelf. itaque delevit. exempla ab ipso prolata, non sunt huic similia in quibus omnibus sequitur *ne quidem*; cujusmodi v. et in Clav. sunt et alia: sed huic simile nondum reperi. igitur *non* hic relinquendum puto.

sententiam satis docilem se Epicurus praebuit. hunc post Rhodius Hieronymus, dolore vacare, summum bonum dixit: tantum in dolore duxit mali. ceteri, praeter Zenonem, Aristonem, Pyrrhonem, idem fere, quod modo tu: malum illud quidem, sed alia pejora. Ergo, id quod natura ipsa, et quaedam generosa virtus statim respuit, ne dolorem summum malum diceres, oppositoque dedecore sententia depellerere, in eo magistra vitae philosophia tot saècula permanet. Quod huic officium, quae laus, quod decus erit tanti, quod adipisci cum dolòre corporis velit, qui dolorem summum malum sibi esse persuaserit? quam porro quis ignominiam, quam turpitudinem non pertulerit, ut effugiat dolorem, si id summum malum esse decreverit? quis autem non miser, non modo tunc, cum premetur summis doloribus, si in his est summum malum, sed etiam cum sciet id sibi posse evenire? et quis est, cui non possit? Ita fit, ut omnino nemo esse possit beatus. Metrodorus quidem eum perfecte putat beatum, cui corpus bene constitutum sit, et exploratum, ita semper fore. quis autem est iste, cui id
7 exploratum possit esse? Epicurus vero ea dicit, ut mihi quidem risus captare videatur. affirmat enim quodam loco, si uratur sapiens, si crucietur: exspectas fortasse dum dicat, Patietur, perferet, non succumbet. Magna mehercule laus, et eo ipso, per quem juravi, Hercule digna; sed Epicuro, homini aspero, et duro non est hoc satis: In Phalaridis tauro si erit, dicet, Quam suave est hoc! quam hoc non curo! Suave etiam? an parum est, si non amarum? at id quidem illi ipsi, qui dolorem malum esse negant, non solent dicere, cuiquam suave esse cruciari:

asperum, difficile, odiosum, contra naturam dicunt, nec tamen malum. Hic, [20] qui non solum hoc malum dicit, sed malorum omnium extremum, sapientem censet id suave dicturum. Ego a te non postulo, ut dolorem eisdem verbis afficias, quibus Epicurus voluptatem, homo, ut scis, voluptarius. ille dixerit sane idem in Phalaridis tauro, quod, si esset in lectulo. ego tantam vim non tribuo sapienti contra dolorem. sit fortis in perferendo, officio satis est: ut laetetur etiam, non postulo. tristis enim res est sine dubio, aspera, amara, inimica naturae, ad patiendum tolerandumque difficilis. Adspice Philoctetam: cui concedendum est gementi. ipsum enim Herculem viderat in Oeta magnitudine dolorum ejulantem. nihil igitur hunc virum sagittae, quas ab Hercule acceperat, [21] tum consolantur; cum

E viperino morsu venae viscerum
Veneno imbutae taetros cruciatus cient.

Itaque exclamat auxilium expetens, mori cupiens:

Heu quis salsis fluctibu' mandet
Me ex sublimi vertice saxi?
Jamjam absumor; conficit animam
[22] Vis vulneris, ulceris aestus.

Difficile dictu videtur, eum non in malo esse, et magno quidem, [23] qui ita clamare cogatur. Sed videa- 8

[20] *qui solum hoc malum dicit, et*] Bentlejus corrigebat *non solum - - sed m.* etsi sine libris, tamen bene. neque enim Epicurus solum dolorem malum esse dixit. igitur non dubitavi cum Davisio recipere.

[21] *tum consolantur*] sic recte correctum *consolabantur*, a Davisio: nam sequitur *cum - - - cient, et exclamat.*

[22] *Vis vulneris.*] Jac. Gronovius corrigit *Virus vulneris* metri causa.

[23] *qui ita clamare cogatur*] sic latinitas postulat pro *cogitur* legi. sed ita et habent libri scr. et edd. veteres.

mus Herculem ipsum, qui tum dolore frangebatur, cum immortalitatem ipsa morte quaerebat. quas hic voces apud Sophoclem in Trachiniis edit? cui cum Deianira sanguine centauri tinctam tunicam induisset, inhaesissetque ea visceribus, ait ille:

O multa dictu gravia, perpessu aspera,
Quae [24] corpore exantlavi, atque animo pertuli.
Nec mihi Junonis terror implacabilis,
Nec tantum invexit tristis Eurystheus mali,
Quantum una vecors [25] Oenei partu edita.
Haec me irretivit veste furiali inscium.
Quae lateri inhaerens morsu lacerat viscera,
Urgensque graviter pulmonum haurit spiritus:
Jam decolorem sanguinem omnem exsorbuit:
Sic corpus clade horribili absumtum extabuit.
Ipse illigatus peste interimor textili.
Hos non hostilis dextra, non terra edita
Moles gigantum, non biformato impetu
Centaurus ictus corpori [26] infixit meo,
Non Graja vis, non barbara ulla immanitas,
Non saeva terris gens relegata ultimis,
Quas peragrans, undique omnem hinc feritatem expuli:
Sed faeminea vi, faeminea interimor manu.
O nate, vere hoc nomen usurpa patri,
Nec me occidentem matris superet caritas.
Heu arripe ad me manibus abstractam piis.

[24] *corpore exantlato*] quid est *corpus exantlatum*? Hinc Bentlejus correxit *exanclata*: ego malim *exantlavi*. Ms. Guelf. *exantlavit*: quod firmat correctionem nostram.

[25] *Oenei partu edita*] est Deianira. Sed num patri partus tribui potest? nempe e graecorum more, qui τοκον de patre dicunt ut ad h. l. docuit Davisius. quamquam paullo aliter Graeci πατρος τοκον dicunt filium, sed non cum tali verbo, quale hic est *edita* Bentlejus corrigebat *Oeneo patre edita*: sed et *edita* patri non satis convenit. itaque melius est vulgatum servare.

[26] *infixit.*] Bentlejus corrigit *inflixit.* bene.

Jam cernam, mene, an illam potiorem putes.
Perge, aude, nate, illacryma patris pestibus:
Miserere, gentes nostras flebunt miserias.
Heu virginalem me ore ploratum edere,
Quem videt nemo ulli ingemiscentem malo?
Sic [27] faeminata virtus afflicta occidit.
Accede nate, assiste, miserandum adspice 9
Evisceratum corpus lacerati patris.
Videte cuncti, tuque caelestum sator,
Jace, obsecro, in me vim coruscam fulminis.
Nunc, nunc dolorum anxiferi torquent vertices
Nunc serpit ardor. ô, ante victrices manus,
O pectora, ô terga, ô lacertorum tori!
Vestrone pressu quondam Nemeaeus leo
Frendens efflavit graviter extremum halitum?
Haec dextra [28] Lernam taetram, mactata excetra,
Placavit: haec bicorporem afflixit manum:
Erymanthiam haec vastificam abjecit beluam:
Haec a Tartarea tenebrica abstractum plaga
Tricipitem eduxit Hydra generatum canem;
Haec interemit tortu multiplicabili
Draconem, auriferam obtutu observantem arborem.
Multa alia victrix nostra lustravit manus,
Nec quisquam [29] e nostris spolia cepit laudibus.

Possumusne nos contemnere dolorem, cum ipsum Herculem tam intoleranter dolere videamus? Veniat 10
Aeschylus non poëta solum, sed etiam Pythagoreus. sic enim accepimus. quo modo fert apud eum Prome-

[27] *feminata virtus afflicta occ.*] edd. pr. habent *afflictu*. i. e. πληγῇ. bene. mallem jam etiam *femineo*, si versus pateretur. sed id non respondet Graeco, in quo se θῆλυν vocat: quod convenit *feminatae virtuti*.

[28] *Lernam tetram mactata excetra*] puto esse debere *tetra*, ut ad excetram pertineat. Sic et Bentlejo visum.

[29] *e nostris spolia cepit laudibus*] nos vicit et superavit.

theus dolorem, quem excipit ob furtum Lemnium, unde ignis lucet mortalibus, clam divisus? eum doctus Prometheus clepsisse dolo, poenasque Jovi fato expendisse supremo. Has igitur poenas pendens, affixus ad Caucasum haec dicit,

Titanum soboles, socia nostri sanguinis,
Generata caelo, adspicite religatum asperis
Vinctumque saxis, navem ut horrisono freto
Noctem paventes timidi adnectunt navitae.
Saturnius me sic infixit Jupiter,
Jovisque numen Mulcibri ascivit manus.
Hos ille [30] cuneos fabrica crudeli inserens,
Perrupit artus: qua miser sollertia
Transverberatus, castrum hoc furiarum incolo.
Jam tertio me quoque funesto die,
Tristi advolatu, aduncis lacerans unguibus
Jovis satelles pastu dilaniat fero.
Tum jecore opimo farta et satiata, affatim
Clangorem fundit vastum, et [31] sublime avolans,
Pinnata cauda nostrum adulat sanguinem.
Cum vero adesum inflatu renovatum est jecur,
Tum rursus taetros avida se ad pastus refert.
Sic [32] hanc custodem moesti cruciatus alo:
Quae me peremni vivum foedat miseria.
Namque, ut videtis, vinclis constrictus Jovis,
Arcere nequeo diram volucrem a pectore.
Sic me ipse viduus pestes excipio anxias,
Amore mortis terminum anquirens mali.
ed longe a leto numine aspellor Jovis.
Atque haec vetusta saeclis glomerata horridis,

[30] *cuneos - - inserens.*] Valkenarius ad Herodot. p. 627. *inserens* non aptum satis Aeschyli grandiloquentiae putat, mavultque legi *insecans*.

[31] *sublime advolans.*] Bene Bentlejus *avolans*: quod res postulat. sic *aversari* saepe mutatum est in *adversari*.

[32] *hanc custodem.*] Vulgo male *hunc;* jam sic correctum in ed. Davisii. item v. seq. *quae* pro vulg. *qui*.

Luctifica clades nostro infixa est corpori:
E quo liquatae solis ardore excidunt
Guttae, quae saxa assidue instillant Caucasi.

Vix igitur posse videmur ita affectum non miserum 11
dicere: et si hunc miserum, certe dolorem, malum.

A. Tu quidem adhuc meam causam agis. sed hoc mox videro. interea unde isti versus? non enim agnosco. M. Dicam hercle. etenim recte requiris. videsne abundare me otio? A. Quid tum? M. Fuisti saepe, credo, cum Athenis esses, in scholis philosophorum. A. Vero, ac libenter quidem. M. Animadvertebas igitur, etsi tum nemo erat admodum copiosus, verumtamen versus ab his admisceri orationi. A. Ac multos quidem a Dionysio Stoico. M. Probe dicis. sed is quasi dictata, nullo dilectu, nulla elegantia. Philo noster [et [33] proprium numerum,] et lecta poëmata, et loco adjungebat. Itaque postquam adamavi hanc quasi senilem declamationem, studiose equidem utor nostris poëtis. [34] sed, sicubi illi defecerunt. Verti enim multa de Graecis, ne quo ornamento in hoc genere disputationis careret Latina oratio. Sed videsne, poëtae quid mali afferant? [35] lamentantes inducunt fortissimos viros: molliunt animos nostros: ita sunt deinde dulces, ut non legantur modo, sed etiam ediscantur. sic ad malam domesticam disciplinam, vitamque umbratilem et delicatam cum accesserunt etiam poëtae, nervos omnis virtutis elidunt. recte igitur a Platone educuntur ex ea civi-

[33] *proprium numerum*] hoc nemo intelligat, nec quisquam explicavit. abest autem a Mss. plerisque. Ms. Guelf. *et propius nostra.* assentior viris doctis, qui delendum putant.

[34] *sed sicubi illi defecerunt.*] Clarum est, hic deesse verbum, quod pendeat e *sed.* nempe excidit *externis*, in fine.

[35] *lamentantes i.*] addendum videtur *sunt.*

tate, quam finxit ille, cum mores optimos, et optimum reipublicae statum exquireret. At vero nos, docti scilicet a Graecia, haec et a pueritia legimus, et discimus: hanc eruditionem liberalem, et doctrinam putamus.

12 Sed quid poëtis irascimur? virtutis magistri philosophi inventi sunt, qui summum malum dolorem dicerent. at tu adolescens, cum id tibi paullo ante dixisses videri, rogatus a me, etiamne majus, quam dedecus, verbo de sententia destitisti. [36] Roga hoc idem Epicurum: majus dicet esse malum, mediocrem dolorem, quam maximum dedecus. in ipso enim dedecore mali nihil esse, nisi sequantur dolores. quis igitur Epicurum sequitur dolor, cum hoc ipsum dicit, summum malum esse dolorem, quo dedecus majus a philosopho nullum exspecto? quare satis mihi dedisti, cum respondisti, majus tibi videri malum, dedecus, quam dolorem. hoc ipsum enim si tenebis, intelliges, quam sit obsistendum dolori. nec tam quaerendum est, dolor malumne sit, quam firmandus animus ad dolorem ferendum. [37] Concludunt ratiunculas Stoici, cur non sit malum: quasi de verbo, non de re laboretur. Quid me decipis, Zeno? nam cum id, quod mihi horribile videtur, tu omnino malum esse negas, capior, et scire cupio, quo modo id, quod ego miserrimum existimem, ne malum quidem sit. Nihil est, inquit, malum, nisi quod turpe, atque vitiosum est. Ad ineptias redis. illud enim, quod me angebat, non eximis. scio dolorem non esse nequitiam.

[36] *Rogo hoc i. Ep.*] Sine dubio legendum *Roga.*

[37] *Concludunt ratiunculas.*] Sic e Mss. et ed. vet. Davisius et Buherius. pro vulgato *ratiunculis.* Cicero et alibi dixit *concludere rationem.* Sic et Ms. Guelf.

desine id me docere: hoc doce, [38] doleam, necne, nihil interesse. Numquam quidquam, inquit, ad beate quidem vivendum, quod est in una virtute positum: sed est tamen rejiciendum. Cur? Asperum est, contra naturam, difficile perpessu, triste, durum.
Haec est copia verborum, quod omnes uno verbo 13
malum appellamus, id tot modis posse dicere. desinis tu mihi; non tollis dolorem, cum dicis asperum, contra naturam, vix quod ferri, tolerarique possit: nec mentiris: sed re succumbere non oportebat, [39] verbis gloriantem, dum nihil bonum, nisi quod honestum: nihil malum, nisi quod turpe. Optare hoc quidem est, non docere. illud et melius, et verius: omnia, [40] quae natura aspernetur, in malis esse: quae asciscat, in bonis. hoc posito, et verborum concertatione sublata, tantum tamen excellet illud, quod recte amplexantur isti, quod honestum, quod rectum, quod decorum appellamus, quod idem interdum virtutis nomine amplectimur, ut omnia praeterea, quae bona corporis, et fortunae putantur, perexigua, et minuta videantur: ne malum quidem ullum, [41] nec, si in unum locum collata omnia sint, cum turpitudinis malo comparanda. Quare, si, ut initio concessisti, [42] turpitudo pejus est, quam dolor: nihil est plane dolor. nam dum tibi turpe, nec dignum viro videbitur,

[38] *doleam necne doleam*] alterum *doleam* delevi. nunquam in hac forma verbum repetit Cicero.

[39] *verbis gloriantem, dum nihil bonum*] *dum* sine dubio vitiosum est. Bentlejus correxit *dudum*, ut ad *gloriantem* referatur, melius delebitur simpliciter.

[40] *quae n. aspernetur*] sic legendum, non ut vulgo est, *aspernatur*, nam et *asciscat* est in sequente membro.

[41] *nec, si - - collata omnia sint*] male vulgo *sunt*.

[42] *turpitudo pejus est*] int. *quid*. respondet in seq. *nihil*.

gemere, ejulare, lamentari, frangi, [43] debilitari dolore, tum honestas, tum dignitas, tum decus aderit: [44] cumque in ea intuens, te continebis: cedet profecto virtuti dolor, et animi inductione languescet. aut enim nulla virtus est, aut contemnendus omnis dolor. [45] prudentiamne vis esse, sine qua ne intelligi quidem ulla virtus potest? quid ergo ea? patieturne te quidquam facere [46] nihil proficientem, et laborantem? an temperantia sinet te immoderate facere quidquam? an coli justitia poterit ab homine propter vim doloris enuntiante commissa, prodente conscios, multa officia relinquente? Quid? fortitudini, comitibusque ejus, magnitudini animi, gravitati, patientiae, rerum humanarum despicientiae, quo modo respondebis? afflictusne, et jacens, et [47] lamentabili voce deplorans, audies, O virum fortem? Te vero ita affectum ne virum quidem dixerit quisquam. [48] amittenda igitur
14 fortitudo est, aut sepeliendus dolor. [49] Ecquid scis igitur, si quid de Corinthiis tuis amiseris, posse habere te reliquam suppellectilem salvam: virtutem autem si unam amiseris: etsi amitti non potest virtus; sed

[43] *debilitari dolore*] bene sic correxere Manutius, Davisius vulgatum *debilitari, dolere*, quod est ineptum.

[44] *tuque in ea intueberis.*] Mss. quidam apud Gruterum et edd. vett. habent *cumque*. alii ap. Davisium *cumque in ea intuens*. quod cum ipso recepi. malim tamen *tuque in ea intuens*, ut habet et Ms. Guelf.

[45] *prudentiamne vis esse*] sic virtutem.

[46] *nihil proficientem et laborantem.*] Si sic Cicero dedit, sensus est, cum nihil proficias etsi labores, cum tamen labores. Alii conjecere *et frustra laborantem*, aut *laborantem et nihil proficientem*.

[47] *lam voce deplorans*] videtur legendum *plorans*.

[48] *amittenda i. fortitudo.*] Davisius e Ms. Norvicensi dedit *mittenda*. male. Ciceroni usitatissimum est *amittere* pro *dimittere*, mittere.

[49] *Ecquid scis igitur.*] Puto legendum *nescis*.

si unam confessus fueris te non habere, nullam te esse habiturum? Num igitur fortem virum, num magno animo, num patientem, num gravem, num humana contemnentem [50] potes dicere aut Philoctetam illum? [51] A te enim malo discedere. Sed ille certe non fortis, qui jacet [52] in lecto humido, qui

> Ejulatu, questu, gemitu, fremitibus,
> Resonando, multum flebiles voces refert.

Non ego dolorem, dolorem esse nego. cur enim fortitudo desideraretur? sed eum opprimi dico patientia, si modo est aliqua patientia: si nulla est, quid exornamus philosophiam? aut quid ejus nomine gloriosi sumus? Pungit dolor. Vel fodiat sane. si nudus es, da jugulum. sin tectus Vulcaniis armis, id est, fortitudine, resiste. haec enim te, nisi ita facies, custos dignitatis, relinquet et deseret. Cretum quidem leges, quas sive Jupiter, sive Minos sanxit, de Jovis quidem sententia, ut poëtae ferunt, itemque Lycurgi, laboribus erudiunt juventutem, venando, currendo, esuriendo, sitiendo, algendo, aestuando. Spartae vero pueri ad aram sic verberibus accipiuntur, ut multus e visceribus sanguis exeat;

[50] *potes dicere, aut Ph.*] Bentlejus addidit *te*. non bene. alii aliter, ut *potes dicere Prometheum aut Philoct.* ut est in Davis. prima. Sic et in Mss. quibusdam repertum est. Fortasse ἀνακόλουθος est oratio, ut pro altero *aut Prometheum* sit illud, *Sed ille certe non fortis*, qui est Prometheus.

[51] *A te enim malo discedere*] sic eleganter correxit Bentlejus vulgatum *discere*.

[52] *in lecto humido*] hoc ad versus sequentes refert et clausulam versus facit Bentlejus. bene. nam *lectus humidus* prosae utique non aptus. Buherius etiam corrigit *tecto*, ut intelligatur saxum Lemnium et antrum, in quo jacuit Prometheus: id sane aptum est τῷ *quod* in versu altero, quod addidit Bentlejus e Fin. II, 29. pro *qui*: ubi iidem sunt versus.

nonnumquam etiam, [53] ut cum ibi essem, audiebam, ad necem: quorum non modo nemo exclamavit umquam, sed ne ingemuit quidem. Quid ergo? Hoc pueri possunt, viri non poterunt? et mos valet, ratio non valebit? Interest aliquid inter laborem, et dolorem. sunt finitima omnino, [54] sed tamen differt aliquid. Labor, est functio quaedam vel animi, vel corporis gravioris operis, et muneris: dolor autem, motus asper in corpore, alienus a sensibus. Haec duo Graeci illi, quorum copiosior est lingua, quam nostra, [55] uno nomine appellant. itaque industrios homines, illi studiosos, vel potius amantes doloris appellant: nos commodius laboriosos. aliud est enim laborare: aliud dolere. o verborum inops interdum, quibus abundare te semper putas, Graecia! aliud, inquam, est dolere, aliud laborare. Cum varices secabantur C. Mario, dolebat. cum aestu magno ducebat agmen, laborabat. est inter haec tamen quaedam similitudo. consuetudo enim laborum perpessionem dolorum efficit faciliorem Itaque illi, qui Graeciae formam rerum publicarum dederunt, corpora juvenum firmari labore voluerunt. quod Spartiatae etiam in foeminas transtulerunt: quae ceteris in urbibus mollissimo cultu, parietum umbris occuluntur. Illi autem voluerunt [56] nihil horum simile esse apud Lacaenas virgines; quibus magis palaestra, Eurotas, sol,

[53] *ut, c. i. e. audiebam.*] Bentlejus malebat *videbam.*

[54] *sed tamen differt aliquid.*] Bentlejus *differunt.* in vulgato intelligendum inter dolorem et laborem: sed est tamen durum. Loca alia, in quibus *differt* pro interest reperitur, huic non sunt satis simile.

[55] *uno nomine appellant*] sc. πόνον, quod et addi voluit Bentlejus.

[56] *nihil horum -- fertilitas barbara.*] Haec ad versus revocavit Scaliger, quos sumtos putabat e poëta vetere latino, ad ejusque mentem expressa sunt in ed. Davisii.

pulvis labor, militia in studio est, quam [57] fertilitas barbara. ergo his laboriosis exercitationibus et dolor intercurrit nonnumquam. impelluntur, feriuntur, abjiciuntur, cadunt: et ipse labor quasi callum quoddam obducit dolori. [58] Militiae vero (nostram dico, non 16
Spartiatarum, quorum procedit mora ad tibiam, nec adhibetur ulla sine anapaestis pedibus hortatio) nostri exercitus primum [59] unde nomen habeant, vides: deinde qui labor, quantus agminis? ferre plus dimidiati mensis cibaria: ferre, si quid ad usum velint: ferre vallum. nam scutum, gladium, galeam, in onere nostri milites non plus numerant, quam humeros, lacertos, manus. arma enim, membra militis esse dicunt. quae quidem ita geruntur apte, ut, [60] si usus ferat, abjectis oneribus, expeditis armis, ut membris, pugnare possint. Quid exercitatio legionum? quid? ille cursus, concursus, clamor, quanti laboris est? ex hoc ille animus in proeliis paratus ad vulnera. adduc pari animo inexercitatum militem: mulier videbitur. [61] cur? Tantum interest inter novum, et veterem exercitum, quantum experti sumus. aetas tironum, plerumque melior: sed ferre laborem, contemnere vulnus, con-

[57] *fertilitas barbara*] *fertilitas* ab h. l. esse alienum, omnes sensere, sed varie corrigere tentavere, *futilitas*, *temeritas*, etc. nec mihi satis faciunt. Ms. quidam Leid *facilitas*: quod non displicet. nam et *vita facilis* est, quae libera est a molestis laboribus, tranquilla, placida, etc.

[58] *Militiae vero*, etc.] Hic locus sic constitutus est a J. F. Gronovio Obs. III, 6. nec quisquam melius quid excogitavit.

[59] *unde nomen habeant*] nempe ab exercendo.

[60] *si usus ferat*] non dubitavi recipere emendationem Lambini et Bentleji pro vulgato, *si usus foret*. quia *foret* pugnat cum sequente *possint*, pro quo deberet esse *possent*. tum mihi quoque placet probata Buherio conjectura P. Burmanni *abjectis oneribus expediti, armis*, etc.

[61] *cur?*] hoc verbum non bene convenit sequenti sententiae. puto natum e terminatione verbi *videbitur*, atque delendum.

suetudo docet. quin etiam videmus, ex acie efferri saepe saucios; et quidem rudem illum et inexercitatum, quamvis levi ictu, ploratus turpissimos edere. at vero ille exercitatus, et vetus, ob eamque rem fortior, medicum modo requirens, a quo obligetur,

O Patrocle, (*inquit*) ad vos adveniens, auxilium et vestras manus peto
[62] Priusquam oppetam malam pestem, mandatam hostili manu:
Neque sanguis ullo potis est pacto profluens consistere:
Si qua sapientia magis vestra devitari mors potest.
Namque Aesclapii liberorum saucii opplent porticus:
Non potest accedi.

17 Certe Eurypylus hic quidem est. hominem [63] exercitatum! ubi tantum luctus continuatur? Vide, quam non flebiliter respondeat: rationem etiam afferat, cur aequo animo sibi ferendum sit

—— qui alteri exitium parat,
Eum scire oportet [64] sibi paratam pestem, ut participet parem.

Abducet Patrocles, credo, ut collocet in cubili, ut vulnus obliget, [65] si quidem homo esset. [66] [sed] nihil [vidi] minus. quaerit enim, quid actum sit.

Eloquere: res Argivûm proelio ut se sustinet.

[67] Non potest ecfari tantum dictis, quantum factis suppetit laboris.

[62] *Priusquam oppetam.*] Ms. Leid. et ed. vetus sic habent pro vulgato *oppeto:* idque etiam latine melius est.

[63] *exercitatum*] libri quidam *exercitum*, quod placet.

[64] *sibi paratam pestem*, etc.] Bentlejus corrigit *sibi paratum, pestem ut*, etc.

[65] *si quidem homo esset*] immo *est.*

[66] *sed nihil vidi minus*] formula *nil vidi minus* hic aliena est. Cicero dedit *nihil minus*. *Sed* ortum est e syllaba finali praecedentis verbi. *Vidi* abest et a Ms. Guelf.

[67] *non potest ecfari*] hi quoque sunt versus et poëtica. Sed *potest*

[68] Quiesce igitur, et vulnus alliga.

Etiam si Eurypylus posset, non posset Aesopus.

—— ubi fortuna Hectoris
Nostram acrem aciem inclinatam :—

et cetera explicat in dolore. sic est enim intemperans militaris in forti viro gloria. ergo haec veteranus miles facere poterit: doctus vir, sapiensque non poterit? Ille vero melius, ac non paullo quidem. Sed de consuetudine adhuc exercitationis loquor: nondum de ratione et sapientia. Aniculae saepe inediam biduum, aut triduum ferunt. subduc cibum unum diem athletae: Jovem Olympium, eum ipsum, cui se exercebit, implorabit: ferre non posse clamabit. Consuetudinis magna vis est. pernoctant venatores in nive: in montibus uri se patiuntur. [69] Inde pugiles caestibus contusi, ne ingemiscunt quidem. Sed quid hos, quibus Olympiorum victoria, consulatus ille antiquus videtur? gladiatores, aut perditi homines, aut barbari, quas plagas perferunt? quo modo illi, qui bene instituti sunt, accipere plagam malunt, quam turpiter vitare? quam saepe apparet nihil eos malle, quam vel domino satisfacere, vel populo? mittunt etiam vulneribus confecti ad dominos, qui quaerant, quid velint. si satis his factum sit, se velle decumbere. quis mediocris gladiator ingemuit? quis vultum mutavit umquam? quis non modo stetit, verum etiam decubuit turpiter? quis cum decubuisset, ferrum reci-

non rectum videtur; nam *ecfari* non passive dicitur. Itaque bene Bentlejus *non potis*.

[68] *Quiesce igitur*] hoc est Eurypyli.

[69] *Inde pugiles.*] *Inde* alienum est. An *Viden?*

pere jussus, collum contraxit? tantum exercitatio, meditatio, consuetudo valet. ergo hoc poterit

Samnis, spurcus homo, vita illa dignu' locoque:

vir natus ad gloriam, ullam partem animi tam mollem habebit, quam non meditatione et ratione corroboret? crudele gladiatorum spectaculum, et inhumanum nonnullis videri solet: et haud scio an ita sit, ut nunc fit. cum vero sontes ferro depugnabant, auribus fortasse multae, oculis quidem nulla poterat esse fortior contra dolorem, et mortem disciplina.

18 De exercitatione, et consuetudine, et commentatione dixi. agesis, nunc de ratione videamus: nisi quid vis ad haec. A. Egone ut te interpellem? ne hoc quidem vellem: ita me ad credendum tua ducit oratio. M. Sitne igitur malum dolere, necne, Stoici viderint, qui contortulis quibusdam, ac minutis conclusiunculis, [70] nec ad sensus permanantibus, effici volunt, non esse malum, dolorem. ego illud, quidquid sit, tantum esse, quantum videatur, non puto, [71] falsaque ejus visione et specie moveri homines dico vehementius, doloremque [ejus] omnem esse tolerabilem. unde igitur ordiar? an eadem breviter attingam, quae modo dixi, quo facilius oratio progredi possit longius? Inter omnes igitur hoc constat, nec doctos homines solum, sed etiam indoctos, virorum esse fortium, et magnanimorum, et patientium, et humana

70 *nec ad sensus permanantibus.*] Ed. vet. habet *pertinentibus*, exquisito hujus verbi sensu. Sed vulgatum non minus elegans et exquisitum est.

71 *falsaque ejus visione e. s. moveri.*] Ms. Leid. *falsoque*, quod verum putat Buherius. non ego. mox *ejus* post *doloremque* quo referatur, non habet. nam sermo est de universo dolore, itaque delendum puto.

vincentium, toleranter dolorem pati. nec vero quisquam fuit, qui eum, qui ita pateretur, non laudandum putaret. quod ergo et postulatur a fortibus, et laudatur, cum fit, id aut extimescere veniens, aut non ferre praesens, nonne turpe est? Atqui vide, ne, cum omnes rectae animi affectiones, virtutes appellentur, non sit hoc proprium nomen omnium; sed ab ea, quae una ceteris excellebat, omnes nominatae sint. appellata est enim ex viro virtus: viri autem propria maxime est fortitudo. cujus munera duo sunt maxima, mortis, dolorisque contemtio. utendum est igitur his, si virtutis compotes, vel potius si viri volumus esse, quoniam a viris virtus nomen est mutuata. Quaeres fortasse, quo modo: et recte. talem enim 19
medicinam philosophia profitetur. venit Epicurus, homo minime malus, vel potius vir optimus: tantum monet, quantum intelligit: Neglige, inquit, dolorem. Quis hoc dicit? Idem, qui dolorem summum malum. vix satis constanter audiamus. Si summus dolor est, inquit, necesse est brevem esse. Iteradum eadem ista mihi. non enim satis intelligo, quid summum dicas esse, quid breve. Summum, quo nihil sit superius: breve, quo nihil brevius. Contemno magnitudinem doloris, a qua me brevitas temporis vindicabit ante paene, quam venerit. sed, si est tantus dolor, quantus Philoctetae? [72] bene sane. magnus mihi quidem videtur, sed tamen non summus: nihil enim dolet, nisi pes. possunt oculi: potest caput, latera, pulmones: possunt omnia. Longe igitur abest a

72 *bene plane magnus*, etc.] haec non bene conjunguntur. interpunge sic et corrige *bene sane. magnus*, etc. *bene sane* Cicero dicit, nusquam *bene plane.*

summo dolore. Ergo, inquit, dolor diuturnus habet laetitiae plus, quam molestiae. Nunc ego non possum, tantum hominem, nihil sapere dicere. sed nos ab eo derideri puto. ego summum dolorem (summum autem dico, etiam si decem atomis est major alius) non continuo dico esse brevem: multosque possum bonos viros nominare, qui complures annos doloribus podagrae crucientur maximis. [73] sed homo catus numquam terminat nec magnitudinis, nec diuturnitatis modum, ut sciam, quid summum dicat in dolore, quid breve in tempore. Omittamus hunc igitur, nihil prorsus dicentem: cogamusque confiteri, non esse ab eo doloris remedia quaerenda, qui dolorem, malorum omnium maximum dixerit. quamvis idem forticulum se in torminibus, et in stranguria sua praebeat. aliunde igitur est quaerenda medicina, et maxime quidem, si, quid maxime consentaneum sit, quaerimus, ab iis, quibus, quod honestum sit, summum bonum; quod turpe, summum videtur malum. His tu praesentibus gemere, et te jactare non audebis profecto.
20 loquetur enim eorum voce virtus ipsa tecum. Tune, cum pueros Lacedaemone, adolescentes Olympiae, barbaros in arena videris excipientes gravissimas plagas, et ferentes silentio, si te forte dolor aliquis pervellerit, exclamabis, ut mulier? non constanter, et sedate feres? [74] fieri non potest: natura non patitur. Audio. pueri ferunt, gloria ducti: ferunt pudore alii, multi metu: et tamen veremur, ut hoc, quod a tam multis, et quod tot locis perferatur,

[73] *sed homo cautus*] melius sit *catus*, quod Davisius e Nonio edidit. nam sensus requirit *callidus*. Quia et in Ms. Guelf. reperi, recepi.

[74] *fieri non potest.*] Sic Mss. etiam Guelf. et edd. vett. Vulg. *ferri.*

[75] natura patiatur? Illa vero non modo patitur, verum etiam postulat. nihil enim habet praestantius, nihil, quod magis expetat, quam honestum, quam laudem, quam dignitatem, quam decus. Hisce ego pluribus nominibus unam rem declarari volo, [76] sed utar, ut quam maxime significem, pluribus. volo autem dicere, illud homini longe optimum esse, quod ipsum sit optandum per se, a virtute profectum, vel in ipsa virtute situm, sua sponte laudabile: quod quidem citius dixerim solum, quam non summum bonum. Atque, ut haec de honesto, sic de turpi contraria. nihil tam taetrum, nihil tam aspernandum, nihil homine indignius.

Quod si tibi persuasum est: Principio enim dixisti,
plus in dedecore mali tibi videri, quam in dolore:
reliquum est, ut tute tibi imperes. quamquam hoc
nescio, quo modo dicatur, quasi duo simus, ut alter
imperet, alter pareat: non inscite tamen dicitur. est
enim animus in partes tributus duas: quarum altera, ra- 21
tionis est particeps, altera expers. cum igitur praecipitur, [77] ut nobismetipsi imperemus, hoc praecipitur, ut ratio coërceat temeritatem. Est in animis omnium fere natura molle quiddam, demissum, humile, enervatum quodammodo, et [78] languidum, senile. si nihil aliud: nihil esset homine deformius. sed praesto est domina omnium, et regina ratio, quae connixa per se, et progressa longius, fit perfecta virtus. haec

[75] *natura patiatur*] delevi *non*, quod in vulgatis est, contra latinitatem. *veremur, ut hoc natura patiatur* rectum est.

[76] *sed utar*] cur *utar*? satis est *utor*: nam jam dixerat plura.

[77] *ut nobismetipsi imperemus*] sic latinitas postulat: et ante est *tute tibi imperes*. In vulgatis male est *nobismetipsis*.

[78] *languidum, senile.*] *Senile* abest libris quibusdam, et est sane parum commodum. arbitror bene deletum esse a Davisio.

ut imperet illi parti animi, [79] quae obedire debet, id videndum est viro. quonam modo? inquis. Velut dominus servo, velut imperator militi, velut parens filio. si turpissime se illa pars animi geret, quam dixi esse mollem, si se lamentis muliebriter, lacrymisque dedet, vinciatur, et constringatur amicorum, propinquorumque custodiis. [80] saepe enim vidimus, fractos pudore, qui ratione nulla vincerentur. [81] ergo hos quidem, ut famulos, vinclis prope ac custodia coërceamus. qui autem erunt firmiores, nec tamen robustissimi, hos admonitu oportebit, ut bonos milites, revocatos, dignitatem tueri. non nimis [82] in Niptris ille sapientissimus Graeciae saucius lamentatur vel modice potius:

> Pedetentim (*inquit*) ite, et sedato nisu, ne succussu arripiat major dolor.

Pacuvius haec melius, quam Sophocles. apud illum enim perquam flebiliter Ulysses lamentatur in vulnere: tamen huic leviter gementi, illi ipsi, qui ferunt saucium, personae gravitatem intuentes, non dubitarunt dicere:

> Tu quoque, Ulysses, quamquam graviter cernimus ictum,
> Nimis paene animo es molli, [83] qui consuetus in armis aevum agere.

Intelligit poëta prudens, ferendi doloris consuetudi-

[79] *quae obedire debet*] melius *debeat.*

[80] *saepe enim vidimus.*] Sic recte pro *videmus* dedit Davisius ed. 2. nam sequitur *fractos*, non *frangi*. et sic habet Ms. Guelf.

[81] *ergo hos quidem - - coërceamus*] *hos* sc. molles et turpes, de quibus ante dixerat. post *coërceamus* dedimus ex ed. vet. ap. Buherium pro vulgato *arceamus*, quod est ab h. l. alienum. In Ms. Guelf. verbum plane deest.

[82] *in Niptris sapientiss.*] int. Ulyssem. *Niptra* sunt Sophoclis.

[83] *qui consuetus*] *qui* melius, ex latinitate quidem, absit.

nem, esse non contemnendam magistram. Atque ille non immoderate magno in dolore,

> Retinete, tenete, opprimite,
> Ulcus nudate. heu miserum me! excrucior.

Incipit labi: deinde illico desinit,

> Operite, abscedite, jamjam mittite.
> Nam attrectatu, et quassu saevum amplificatis dolorem.

Videsne, ut obmutuerit non sedatus corporis, sed castigatus animi dolor? itaque in extremis Niptris alios quoque objurgat, idque moriens,

> Conqueri fortunam adversam, non lamentari decet.
> Id viri est officium: fletus muliebri ingenio additus.

Hujus animi pars illa mollior rationi sic paruit, ut
severo imperatori miles pudens. [84] In quo vero erit 22
perfecta sapientia (quem adhuc nos quidem [85] vidimus neminem: sed philosophorum sententiis, qualis futurus sit, si modo aliquando fuerit, exponitur) is igitur, si ea ratio, quae erit in eo perfecta, atque absoluta, sic illi parti imperabit inferiori, ut justus parens probis filiis; nutu, quod volet, conficiet, nulla labore, nulla molestia: eriget ipse se, [86] suscitabit, instruet, armabit, ut, tamquam hosti, sic obsistat dolori. quae sunt ista arma? contentio, confirmatio, sermoque intimus, cum ipse secum, Cave turpe quidquam, lan-

[84] *In quo vero*] sic, non *viro* legendum, jam alii videre. nec quisquam, opinor, dubitabit.

[85] *videmus*] hic quoque putavi legendum *vidimus*, et sic dein in Ms. Guelf. reperi.

[86] *suscitabit.*] Sic edd. pr. Victorius fecit *suscitabitur*, quamquam sic et Junta edidit et est in Ms. Guelf. non bene. nam in hoc verbo, ut in sequentibus, intelligi debet *se*: alias dissimilitudo orationis oritur.

guidum, non virile. Obversentur species honestae animo: Zeno proponatur Eleates, qui perpessus est omnia potius, quam conscios delendae tyrannidis indicaret. de Anaxarcho Democritio cogitetur, qui cum Cypri in manus Nicocreontis regis incidisset, nullum genus supplicii deprecatus est, neque recusavit. Calenus Indus, [87] indoctus ac barbarus, in radicibus Caucasi natus, sua voluntate vivus combustus est. nos, si pes condoluit, si dens, [88] si tactum dolore corpus, ferre non possumus. opinio est enim quaedam effaeminata ac levis, [89] nec in dolore magis, quam in voluptate: qua cum liquescimus, [90] fluimusque mollitia, apis aculeum sine clamore ferre non possumus. At vero C. Marius, rusticanus vir, sed plane vir, cum secaretur, ut supra dixi, principio vetuit se alligari: nec quisquam ante Marium solutus dicitur esse sectus. cur ergo postea alii? valuit auctoritas. Videsne igitur, opinionis esse, non naturae malum? et tamen fuisse acrem morsum doloris, idem Marius ostendit. crus enim alterum non praebuit. ita et tulit dolorem, ut vir, et ut homo, majorem ferre sine causa necessaria noluit. totum igitur in eo est, ut tibi imperes. Ostendi autem, quod esset imperandi genus, atque haec cogitatio, quid patientia, quid fortitudine, quid magnitudine animi dignissimum

[87] *indoctus ac b.*] aut *ille* videtur addendum, aut *vir*, ut est in ed. Davis. pr.

[88] *si tactum dolore corpus*] sic e Mss. quibusdam edidit Davisius. bene. Consentit Ms. Guelf. Vulgatum, *fac totum dolere corpus* non aptum est sententiae, quae ad levem dolorem pertinet.

[89] *nec in dolore magis, quam eadem in vol.*] *eadem* videtur esse alieno loco, reponendumque post *magis. nec in dolore magis eadem, quam in voluptate.* Sed melius delebitur. nec est in Ms. Guelf.

[90] *fluimusque mollitia*] malim abesse *mollitia.*

sit, non solum animum [91] comprimit, sed ipsum etiam
dolorem, nescio, quo pacto, mitiorem facit. Ut enim 23
sit in praelio, ut ignavus miles ac timidus, simul ac
videret hostem, abjecto scuto fugiat, quantum possit,
ob eamque causam pereat nonnumquam, etiam integro corpore, cum ei, qui steterit, nihil tale evenerit: sic, qui doloris speciem ferre non possunt, abjiciunt se, atque ita afflicti et exanimati jacent: qui autem restiterunt, discedunt saepissime superiores. sunt enim quaedam animi similitudines cum corpore: ut [92] onera contentis corporibus facilius feruntur, remissis opprimunt: simillime animus intentione sua [93] depellit pressum omnem ponderum; remissione autem sic urgetur, ut se nequeat extollere. Et, si verum quaerimus, in omnibus officiis persequendis animi est adhibenda contentio. ea est sola officii tamquam custodia. sed hoc quidem in dolore maxime est providendum, ne quid abjecte, ne quid timide, ne quid ignave, ne quid serviliter, muliebriterve faciamus: in primisque refutetur, ac rejiciatur Philoctetaeus ille clamor. ingemiscere nonnumquam viro concessum est, [94] idque raro: ejulatus ne mulieri quidem. et [95] hic nimirum est lessus, quem duodecim tabulae in funeribus adhiberi vetuerunt. Nec vero umquam ne

[91] *comprimit*] sic non *comprimet*, ut habent vulgati, legendum sequens verbum, *facit*, docet. Et sic habent edd. vett. Ven. Med. Junt. etc. et Ms. Guelf.

[92] *onera, c. c. f. feruntur, remissis opprimunt*] hic vitium est: nam sibi membra non respondent. Corrige: *onera - - cont. - - c. f. feruntur. remissa* sc. corpora, *opprimunt*. In Ms. Guelf. est *ferunt - - opprimuntur*.

[93] *depellit pressum*] immo *repellit*.

[94] *idque raro*] mihi non placet *idque*.

[95] *hic n. est lessus.*] *Lessus* dedi cum Davisio pro *fletus*, partim e Ms. partim ex re. quia *lessus* in legg. XII. tabb. fuisse traditur.

ingemiscit quidem vir fortis ac sapiens, nisi forte ut se intendat ad firmitatem, ut in stadio cursores exclamant, quam maxime possunt. faciunt idem, cum exercentur, athletae: pugiles vero, etiam cum feriunt adversarium, in jactandis caestibus ingemiscunt; non, quod doleant, animove succumbant, sed quia profundenda voce omne corpus intenditur, venitque
24 plaga vehementior. quid? qui volunt exclamare majus, num satis habent latera, fauces, linguam intendere, e quibus [96] ejici vocem, et fundi videmus? toto corpore, atque omnibus ungulis, ut dicitur, contentioni vocis asserviunt. Genu mehercule M. Antonium vidi, cum contente pro se ipse [97] lege Varia diceret, terram tangere. ut enim balistae lapidum, et reliqua tormenta telorum, eo graviores emissiones habent, quo sunt contenta atque adducta vehementius: sic vox, sic cursus, sic plaga, hoc gravior, quo est missa contentius. cujus contentionis cum tanta vis sit, si gemitus in dolore ad confirmandum animum valebit, utemur. sin erit ille gemitus [98] lamentabilis, si imbecillus, si abjectus, si flebilis: ei qui se dederit, vix eum virum dixerim. qui quidem gemitus si levationis aliquid afferret, tamen videremus, quid esset fortis, et animosi viri. cum vero nihil imminuat doloris, cur frustra turpes esse volumus? quid est enim fletu muliebri viro turpius? Atque hoc praeceptum, quod de dolore datur, patet latius. omnibus enim

[96] *elici vocem*] bene dicitur *elici vox:* sed h. l. sermo est de edenda voce. itaque melior est altera lectio in Mss. a Lamb. reperta *ejici*.

[97] *lege Varia*] v. Index LL. in hac lege.

[98] *lamentabilis*] edd. vulg. *elamentabilis*, quam lectionem fere habent Mss. sed et edd. quaedam vett. *lamentabilis* habent, ut Ven. Med. Junt. etc. id itaque secuti sumus.

rebus, non solum dolori, simili contentione animi resistendum est. ira exardescit: libido concitatur. in eandem arcem confugiendum est: eadem sunt arma sumenda. sed quoniam de dolore loquimur, illa omittamus. ad ferendum igitur dolorem placide et sedate, [99] plurimum proficit, toto pectore, ut dicitur, cogitare, quam id honestum sit. sumus enim natura, ut ante dixi (dicendum est enim saepius) studiosissimi, appetentissimique honestatis. cujus si quasi lumen aliquod adspexerimus, nihil est, quod, ut eo potiamur, non parati simus et ferre, et perpeti. ex hoc cursu, atque impetu animorum ad veram laudem, atque honestatem, illa pericula adeuntur in proeliis, non sentiunt viri fortes in acie vulnera, [100] vel si sentiunt, se mori malunt, quam tantum modo de dignitatis gradu demoveri. Fulgentes gladios hostium videbant Decii, cum in aciem eorum irruebant. his levabat omnem vulnerum metum nobilitas mortis, et gloria. [1] num tu ingemuisse Epaminondam putas, cum una cum sanguine vitam effluere sentiret? imperantem enim patriam Lacedaemoniis relinquebat, quam acceperat servientem. haec sunt solatia, haec fomenta summorum dolorum.

Dices, quid in pace? quid domi? quid in lectulo? 25
ad philosophos me revocas, qui in aciem non saepe prodeunt. E quibus homo sane levis Heracleotes Dionysius, cum a Zenone fortis esse didicisset,

[99] *plurimum proficit - - cogitare*] offendi olim in hoc, conjecique *cogitans*: sed non est opus. nam *proficit* Cicero et pro *prodest* dixit. v. Clav.

[100] *vel si sentiunt, se mori m.*] Sic edd. veteres et Ms. Guelf. item *mori se malunt*. Aldus induxit vulgatum hodie: *vel sentiunt, sed mori malunt*: quod probari non potest.

[1] *cum tu - - putas*] *tu* pro vulgato *tum* edidit Davisius bene.

[2] a dolore deductus est. nam cum ex renibus laboraret, ipso in ejulatu clamitabat, falsa esse illa, quae antea de dolore ipse sensisset. quem cum Cleanthes condiscipulus rogaret, quaenam ratio eum de sententia deduxisset, respondit, [3] Quia, cum tantum operae philosophiae dedissem, dolorem tamen ferre non possem: satis esset argumenti, malum esse dolorem. plurimos autem annos in philosophia consumsi, nec ferre possum: malum est igitur dolor. Tum Cleanthem, cum pede terram percussisset, versum ex Epigonis ferunt dixisse

Audisne haec, Amphiaraë, sub terram abdite?

Zenonem significabat: a quo illum degenerare dolebat. At non noster Posidonius: quem et ipse saepe vidi, et id dicam, quod solebat narrare Pompejus: se, cum Rhodum venisset decedens ex Syria, audire voluisse Posidonium: sed cum audivisset, eum graviter esse aegrum, quod vehementer ejus artus laborarent, voluisse tamen nobilissimum philosophum visere: [4] quem ut vidisset, et salutavisset, honorificisque verbis prosecutus esset, molesteque se dixisset ferre, quod eum non posset audire; at ille, Tu vero, inquit, potes: nec committam, ut dolor corporis efficiat, ut

[2] *a dolore deductus est.*] Bentlejus correxit *dedoctus est*, ingeniose sane. nam hoc bene opponitur alteri a *Zenone didicisset.*

[3] *Quia cum - - dedissem, d. t. f. non possem, satis esset arg.* etc.] Locus hic non bene cohaeret. Conjeci, legendum esse: *Si quis - - dedisset, d. ferre non posset*: idque puto melius esse Bentlejano: *Quicumque - - dedisset, dolorem tamen f. non posset.* Hoc quidem certum est, in his de Dionysio non esse sermonem. Debet enim hic res universe enunciata esse.

[4] *quem ut vidisset - - at ille, Tu v. inquit.*] Haec non cohaerent, nec sunt sine vitio. Primum legerim *quem cum vidisset* nam *ut* postulat *viderit*: deinde pro *at ille, tum illum* deleto post *inquit.*

frustra tantus vir ad me venerit. Itaque narrabat,
eum graviter, et copiose de hoc ipso, nihil esse bo-
num, nisi quod honestum esset, cubantem disputa-
visse: cumque quasi faces ei doloris admoverentur,
saepe dixisse, Nihil agis, dolor: quamvis sis molestus,
numquam te esse confitebor malum. Omninoque
omnes clari et nobilitati labores contemnendo fiunt
etiam tolerabiles. [5] Videmusne, ut apud magistros 26
eorum ludorum, qui Gymnici nominantur, magnus ho-
nos sit, nullum ab iis, qui in id certamen descendant,
devitari dolorem? apud quos autem venandi, et equi-
tandi laus viget, qui hanc petessunt, [6] nullum fugiunt
dolorem. Quid de nostris ambitionibus, quid de cu-
piditate bonorum loquar? quae flamma est, per quam
non cucurrerint ii, [7] qui haec olim punctis singulis
colligebant? itaque semper Africanus Socraticum
Xenophontem in manibus habebat. cujus in primis
laudabat illud, quod diceret, eosdem labores non esse
aeque graves imperatori, et militi, quod ipse honos
laborem leviorem faceret imperatorium. Sed tamen
hoc evenit, ut in vulgus insipientium opinio valeat
honestatis, cum ipsam videre non possint. itaque fama,
et multitudinis judicio moventur, cum id honestum
putent, quod a plerisque laudetur. Te autem, si in
oculis sis multitudinis, tamen ejus judicio stare nolim,

[5] *Videmusne apud quos.*] Corradus e Ms. sic exhibet Quaest. p. 348. *Videmusne, ut apud magistros eorum ludorum*: et sic edidimus.

[6] *nullum fugiunt dolorem.*] Davisius edidit *fugere*. male. nec enim haec pendent ex *videmusne*, et si *fugere* verum esset, deberet etiam legi *vigent*: sed est novae orationis et formae initium in his: *apud quos autem*, etc. et mutavit sententiam in ed. tertia.

[7] *qui haec olim punctis singulis colligebant*] i. e. qui singulos cives rogabant suffragia. *puncta singula* sunt suffragia singulorum.

nec, quod illa putet, idem putare pulcerrimum. tuo tibi judicio est utendum. tibi si recta probanti placebis, tum non modo tu te viceris, quod paullo ante praecipiebam, sed omnes, et omnia. [8] Hoc igitur tibi propone: amplitudinem et quasi quandam exaggerationem quam altissimam animi, [9] qui maxime eminet contemnendis et despiciendis doloribus, unam esse omnium rem pulcerrimam, eoque pulcriorem, si vacet populo, neque plausum captans, [10] se tantum ipsa delectet. quinetiam mihi quidem laudabiliora videntur omnia, quae sine venditatione, et sine populo teste, fiunt: non quo fugiendus sit (omnia enim benefacta in luce se collocari volunt) sed tamen nullum theatrum virtuti conscientia majus est.

27 Atque in primis meditemur illud, ut haec patientia dolorum, quam saepe jam animi intentione dixi esse firmandam, in omni genere se aequabilem praebeat. saepe enim multi, qui aut propter victoriae cupiditatem, [11] aut propter gloriae amorem, aut etiam ut jus suum, et libertatem tenerent, vulnera exceperunt fortiter, et tulerunt, iidem omissa contentione dolorem morbi ferre non possunt. neque enim illum, quem facile tulerant, ratione, aut sapientia tulerant, sed studio potius, et gloria. itaque barbari quidam, et

[8] *Hoc igitur.*] Ms. Guelf. *Haec i.*

[9] *quae maxime eminet*] *eminet* profecto non pertinet ad *altitudinem* aut *exaggerationem*, sed ad *animum*. Itaque hic scribendum est *qui*, ut et edidit Davisius.

[10] *se tantum ipse delectet.*] Vix rectum est. puto legendum *delectetur*. Ms. Guelf, etiam *si tantum*.

[11] *aut propter gloriae*] durum hoc est. cur enim non *aut gloriae* sine *propter*. sed edd. pr. addunt *amorem*, quod restitui. Aldus primus omisit. abestque et a Ms. Guelf. Davisius edidit *gloriam*, sed sine libris. intelligi utique potest ex antecedente *cupiditatem*.

immanes, ferro decertare acerrime possunt, aegrotare viriliter non queunt. Graeci autem homines, non satis animosi, prudentes, ut est captus hominum, satis, hostem adspicere non possunt, iidem morbos tolerantur atque humane ferunt. At Cimbri et Celtiberi in proeliis exsultant, lamentantur in morbo: nihil enim potest esse aequabile, quod non a certa ratione proficiscatur. Sed cum videas, [12] eos, qui aut studio, aut opinione ducantur, in eo persequendo, atque adipiscendo dolore non frangi; [13] debeas existimare aut non esse malum, dolorem, aut, etiamsi, quidquid asperum, alienumque natura sit, id appellari placeat malum, tantulum tamen esse, ut a virtute ita obruatur, ut nusquam appareat. quae meditare, quaeso, dies et noctes. latius enim manabit haec ratio, et aliquanto majorem locum, quam de uno dolore, occupabit. nam si omnia fugiendae turpitudinis, adipiscendaeque honestatis causa faciemus, non modo stimulos doloris, sed etiam fulmina fortunae contemnamus licebit, praesertim cum paratum sit illud ex hesterna disputatione perfugium. Ut enim [14] si cui naviganti, quem praedones insequantur, deus quis dixerit, Ejice te navi: praesto est, qui excipiat, vel delphinus, ut Arionem Methymnaeum, vel equi Pelopis illi Neptunii, qui per undas [15] currus suspensos

[12] *eos, qui aut studio aut op. ducantur.*] Videtur in principio aliquid deesse: certe non satis definite hoc dictum videatur *qui aut studio aut op. ducatur.* non addita re. Ms. Vat. habet *cum videas, quo quis a. st. a. o. ducatur*, malim *cum videas eos, qui quo studio* vel *qui studio quo*, etc.

[13] *debeas existimare.*] Davisius edidit *debes.*

[14] *si cui naviganti, praedones ins.*] Edd. vett. *quem praedones ins.* pro *quem* legendum *quum.*

[15] *currus suspensos*] sc. in summa aqua, ut non mergerentur pondere suo.

rapuisse dicuntur, excipient te, et, quo velis, perferent; omnem omittat timorem: sic urgentibus asperis et odiosis doloribus, [16] si tanti sint, ut ferendi non sint, [17] quo sit confugiendum, vides.

Haec fere hoc tempore putavi esse dicenda. sed tu fortasse in sententia permanes. A. Minime vero: meque biduo duarum rerum, quas maxime timebam, spero liberatum metu. M. Cras ergo ad clepsydram. [18] sic enim dicimus. et tibi hoc video non posse deberi. A. Ita prorsus. et illud quidem ante meridiem, hoc eodem tempore. M. Sic faciemus, tuisque optimis studiis obsequemur.

[16] *si tanti non sint, ut ferendi sint*] hoc sensum commodum non habet. *non* transpositum videtur, reponendum in alterum membrum, *ut ferendi non sint.*

[17] *quo sit confugiendum vides*] sc. ad mortem, manibus sibi inferendis.

[18] *sic enim diximus.*] Vulgo *duximus*, sine sensu. Edd. vett. fere *dicimus*, et Mss. plures ap. Davis. i. e. nam ita soleo facere in dicendo ac disputando. Davisius dedit *diximus* ex ed. vet. et Ms. Leid. sed ubi dixerat, se id facturum?

M. TULLII CICERONIS

TUSCULANARUM QUAESTIONUM

AD M. BRUTUM

LIBER TERTIUS.

DE AEGRITUDINE LENIENDA.

ARGUMENTUM.

Praefatio hujus libri in laudibus Philosophiae versatur, quae cum medicina animi sit, eaque in potestate nostra, queritur, multum et honoris haberi, et temporis tribui medicinae corporis, illam autem contemni et negligi. c. 1. 2. 3. Ipse autem liber in eo versatur, ut, *aegritudinem non cadere in sapientem*, demonstretur. Praemittit c. 1-5. argumenta leviora, et a verbis Latinorum ducta, qui omnem animi affectionem, rationis lumine carentem, insaniam, amentiam, dementiam appellent, adeoque a sapiente removeant. Sequuntur deinde argumenta Stoicorum contorta c. 6-10. Quibus expositis, suo more et diffusius aliquanto ista et latius dicit. Ostendit ergo c. 11. omnis aegritudinis non modo, verum ceterarum etiam perturbationum, caussam esse ab opinione repetendam, et aegritudinis quidem ab opinione magni mali, cujus hanc definitionem facit: esse opinionem magni mali praesentis, et quidem recentem opinionem talis mali, ut in eo rectum videatur esse, angi. Ex hac definitione in tres partes abit disputatio, quarum prima docet aegritudinem esse ex opinione mali, c. 13. in qua Epicurum refellit, qui ipsam opinionem esse aegritudinem contendit, et Cyrenaicos, qui non nisi inopinatum malum ad aegritudinem valere putant, quod, quamquam insperata sint graviora, et ipsa praemeditatio aegritudinem minuat c. 13. med. 14. 15. ut merito reprehendantur Epicurei, qui istam reprehendant c. 16. et cogitationes potius ad

voluptates traducant corporis, aut quae propter corpus vel recordatione vel spe cogitentur c. 17-21. tamen in isto non sint omnia, cum et non opinatorum natura considerata intelligatur, propterea tantum magna videri, quod quanta sint, considerandi spatium non detur, et quasi culpa contractum omne non provisum malum videatur. c. 22. Altera pars dolorem voluntarium esse, non in natura rerum ipsa situm, ex eo demonstrat, quod cum accessit ad opinionem magni mali altera illa opinio, ad officium pertinere, aegre ferre, quod acciderit, vehementer augeatur aegritudinis perturbatio. c. 26. sq. Tertia denique hoc argumento a natura rerum aegritudinem removet, quod aegritudo fere non sit nisi e recenti mali opinione, quaeque habeat quandam viriditatem; unde fiat, ut ipse dies vel maximae aegritudini medeatur c. 31. Reliqua disputatio c. 32. 33. versatur in remediis aegritudinis tradendis.

1 QUIDNAM esse, Brute, causae putem, cur, cum constemus ex animo et corpore, corporis curandi tuendique causa [1] quaesita sit ars ejus atque utilitas, deorum immortalium inventioni consecrata: animi autem medicina, nec tam desiderata sit, antequam inventa, nec tam culta, posteaquam cognita est, nec tam multis grata et probata, pluribus etiam suspecta et invisa? an quod corporis gravitatem et dolorem animo judicamus, animi morbum corpore non sentimus? ita fit, ut animus de se ipse tum judicet, cum id ipsum, quo judicatur, aegrotet. Quod si tales nos natura genuisset, ut eam ipsam intueri, et perspicere, [2] eademque optima duce cursum vitae conficere possemus: haud erat sane, quod quisquam rationem, ac doctrinam requireret. [3] nunc parvulos nobis dedit igni-

[1] *quaesita sit ars ejus, atque ut.*] hoc non bene habet. Manutius correxit *ars, atque ejus ut.* Lambinus *ars, ejusque utilitas.* Davisius verba *causa, atque ejus utilitas* spuria et ejicienda putat. sane, si ea abessent, nihil esset offensionis in h. l.

[2] *eademque optima duce*] *optima* offendit. a glossatore videtur esse.

[3] *nunc parvulos - - igniculos, quos*] malim *quos* esse post *nunc.* post *moribus* Ms. Guelf. addit *omnibus.*

culos, quos celeriter malis moribus, opinionibusque depravati sic restinguimus, ut nusquam naturae lumen appareat. sunt enim ingeniis nostris semina innata virtutum; quae si adolescere liceret, ipsa nos ad beatam vitam natura perduceret. nunc autem, simul atque editi in lucem, et suscepti sumus, in omni continuo pravitate, et in summa opinionum perversitate versamur: ut paene cum lacte nutricis errorem suxisse videamur. cum vero parentibus redditi, [4] demum magistris traditi sumus, tum ita variis imbuimur erroribus, ut vanitati veritas, et opinioni confirmatae natura
ipsa cedat. Accedunt etiam poëtae: qui [5] cum mag- 2
nam speciem doctrinae, sapientiaeque prae se tulerunt, audiuntur, leguntur, ediscuntur, et inhaerescunt penitus in mentibus. [6] cum vero eodem quasi maximus quidam magister, populus, atque omnis undique ad vitia consentiens multitudo, tum plane inficimur opinionum pravitate, a naturaque desciscimus: ut nobis [7] optimam naturam invidisse videantur, qui nihil melius homini, nihil magis expetendum, nihil praestantius honoribus, imperiis, populari gloria judicaverunt. ad quam fertur optimus quisque, veramque illam honestatem expetens, [8] quam unam natura maxime inquirit, in summa inanitate versatur, consectaturque

[4] *demum mag. tr.*] e. Ms. Vatic. *dein* dedit Davisius, bene opinor. *demum* tamen explicari potest non incommode tandem et serius: Ms. Guelf. pro *demum* habet *vel*, quod est facillimum *redditi parentibus* dicuntur liberi, cum e manibus nutricis et aliarum ancillarum ad parentes redeunt, cum iis versantur, etc.

[5] *cum m. speciem prae se tulerunt*] malim *tulerint*.

[6] *cum vero eodem*] e superiori verbo *accedunt*, int. *accedit*. Davisius etiam in textu.

[7] *optimam naturam invidisse.*] Davisius correxit *optimam magistram*.

[8] *quam unam - - inquirit*] *unam* pro vulgato *una* bene Davisius.

[9] nullam eminentem effigiem [virtutis,] sed adumbratam imaginem gloriae. est enim gloria, solida quaedam res et expressa, non adumbrata. ea est consentiens laus bonorum, incorrupta vox bene judicantium de excellente virtute. ea virtuti [10] resonat, tamquam imago. quae quia recte factorum plerumque comes est, non est bonis viris repudianda. Illa autem, quae se ejus imitatricem esse vult, temeraria atque inconsiderata, et plerumque peccatorum vitiorumque laudatrix, fama popularis, simulatione honestatis formam ejus, pulcritudinemque corrumpit. qua caecitate homines, cum quaedam etiam praeclara cuperent, eaque nescirent nec ubi, nec qualia essent, funditus alii everterunt suas civitates, alii ipsi occiderunt. atque hi quidem optima petentes, non tam voluntate, quam cursus errore falluntur. Quid, qui pecuniae cupiditate, qui voluptatum libidine feruntur: quorumque ita perturbantur animi, ut non multum absint ab insania, quod insipientibus contingit omnibus, his nullane est adhibenda curatio? utrum quod minus noceant animi aegrotationes, quam corporis? an, quod corpora curari possint, animorum medicina nulla
3 sit? At et morbi perniciosiores pluresque sunt animi, quam corporis. hi enim ipsi odiosi sunt, quod ad animum pertinent, eumque sollicitant: animusque aeger, ut ait Ennius, semper errat, neque pati, neque perpeti potest: cupere numquam desinit. quibus duobus morbis (ut omittam alios) aegritudine et cupiditate, quî tandem possunt in corpore esse graviores? quî vero probari potest, ut sibi mederi animus non possit, cum

[9] *nullam emin. effigiem vertutis.*] *Virtutis* est profecto a glossatore ex aliis locis adscriptum, delendumque.

[10] *resonat tamquam imago*] sc. vocis, s. virtutis loquentis.

ipsam medicinam corporis animus invenerit, cumque ad corporum sanationem multum ipsa corpora, et natura valeant, nec omnes, qui curari se passi sunt, continuo etiam convalescant: animi autem, qui sanari voluerint, praeceptisque sapientium paruerint, sine ulla dubitatione sanentur? Est profecto animi medicina, philosophia: cujus auxilium non, ut in corporis morbis, petendum est foris: omnibusque opibus, viribus, ut nosmetipsi nobis mederi possimus, elaborandum est. quamquam de universa philosophia, quantopere expetenda esset, et colenda, satis, ut arbitror, dictum est in Hortensio. de maximis autem rebus nihil fere intermisimus postea nec disputare, nec scribere. his autem libris exposita sunt ea, quae a nobis cum familiaribus nostris in Tusculano erant disputata. Sed quoniam duobus superioribus, de morte, et de dolore dictum est, tertius dies disputationis hoc tertium volumen efficiet. Ut enim in Academiam nostram descendimus, inclinatio jam in postmeridianum tempus die, [11] poposci eorum aliquem, qui aderant, caussam disserendi. Tum res acta sic est.

A. Videtur mihi cadere in sapientem aegritudo. 4
M. Num reliquae quoque perturbationes animi, formidines, libidines iracundiae? haec enim fere sunt ejusmodi, quae Graeci πάθη appellant: ego poteram morbos, et id verbum esset e verbo: sed in consuetudinem nostram non caderet. nam misereri, invidere, gestire, laetari, haec omnia morbos Graeci appellant, motus animi rationi non obtemperantes: nos autem

[11] *proposci - - causam disserendi*] i. e. θέσιν, questionem, quae materiam disserendi daret.

hos eosdem motus concitati animi, recte, ut opinor, perturbationes dixerimus: morbos autem non satis usitate: nisi quid aliud tibi videtur. A. Mihi vero isto modo. M. Haeccine igitur cadere in sapientem putas? A. Prorsus existimo. M. Nae ista gloriosa sapientia non magno aestimanda est, siquidem non multum differt ab insania. A. Quid? tibi omnisne animi commotio videtur insania? M. Non mihi quidem soli: sed, id quod admirari saepe soleo, majoribus quoque nostris hoc ita visum intelligo multis saeculis ante Socratem: a quo haec omnis, quae est de vita, et de moribus, philosophia manavit. A. Quonam tandem modo? M. Quia nomen insaniae significat mentis aegrotationem, et morbum, [12] [id est, insanitatem, et aegrotum animum, quam appellarunt insaniam.] Omnes autem perturbationes animi, morbos philosophi appellant; negantque, stultum quemquam his morbis vacare: qui autem in morbo sunt, sani non sunt: [13] et omnium insipientium animi in morbo sunt: omnes insipientes igitur insaniunt. sanitatem enim animorum, positam in tranquillitate quadam, constantiaque censebant; his rebus mentem vacuam, [14] appellarunt insanam, propterea quod in perturbato animo, sicut in corpore, sanitas esse non
5 posset. Nec minus illud acute, quod animi affectionem, lumine mentis carentem, nominaverunt amen-

[12] [*id est - - insaniam*] haec esse spuria manifestum est. Pro *insanitatem* Ms. Gu. habet *insanicutem.*

[13] *et omnium*] assumtio syllogismi, alias non per *et* adjungitur, sed per *at*, *sed*: et alterutra harum particularum forte reponenda est. Infra c. 7. per est *atque* in assumtione: ubi Davisius correxit *atqui.*

[14] *appellarunt insanam.*] Sic pro *insaniam* legi volebat Turnebus, bene. res est ita evidens, ut ita edere non dubitaverim. sed sic est et in Ms. Guelf. mox reposui *posset*, ubi vulg. *possit.*

tiam, eandemque dementiam. ex quo intelligendum est, eos, qui haec rebus nomina profuerunt, sensisse hoc idem, quod a Socrate acceptum diligenter Stoici retinuerunt, omnes insipientes esse non sanos. qui enim animus est in aliquo morbo (morbos autem, hos perturbatos motus, ut modo dixi, philosophi appellant) non magis est sanus, quam id corpus, quod in morbo est. ita fit, ut sapientia, sanitas sit animi: insipientia autem, quasi [15] insanitas quaedam, [quae est insania,] eademque dementia. multoque melius haec notata sunt verbis Latinis, quam Graecis: quod aliis quoque multis locis reperietur. sed id alias: nunc, quod instat. Totum igitur id, quod quaerimus, quid et quale sit, verbi vis ipsa declarat. [16] eos enim sanos quoniam intelligi necesse est, quorum mens motu, quasi morbo, perturbata nullo sit. qui contra affecti sunt, hos insanos appellari necesse est. itaque nihil melius, quam quod est in consuetudine sermonis Latini, cum exisse ex potestate dicimus eos, qui effrenati feruntur aut libidine, aut iracundia. quamquam ipsa iracundia, libidinis est pars. sic enim definitur iracundia, ulciscendi libido. Qui igitur exisse ex potestate dicuntur, idcirco dicuntur, quia non sunt in potestate mentis: cui regnum totius animi a natura tributum est. Graeci autem μανίαν [17] unde appellent, non facile dixerim. eam tamen ipsam dis-

[15] *insanitas quaedam, quae est insania*] ultima supervacua sunt et inepta nec ullo modo a Cicerone. inclusi uncis.

[16] *eos enim sanos quoniam i. n e.*] *quoniam* e Mss. additum est a Davisio: atque id nexus orationis requirit, estque etiam in Guelf. sed pro *intelligi necesse est* forte legendum *intelligimus.* nam *necesse est* ad conclusionem et consequens pertinet, unde huc repetitum videtur.

[17] *unde appellent.*] Vulgo male *appellant*, ut vidit et Lambinus. Latinitatis ratio *appellent* postulat, ut vel tiro sentiat. atque sic et habet Ms. Guelf.

tinguimus nos melius, quam illi. hanc enim insaniam, quae juncta stultitiae patet latius, a furore disjungimus. [18] Graeci volunt illi quidem, sed parum valent verbo: quem nos furorem, μελαγχολίαν illi vocant. quasi vero atra bili solum mens, ac non saepe vel iracundia graviore, vel timore, vel dolore moveatur. quo genere Athamantem, Alcmaeonem, Ajacem, Orestem furere dicimus: qui ita sit affectus, eum dominum esse rerum suarum vetant duodecim tabulae. itaque non est scriptum, SI INSANUS, sed SI FURIOSUS ESSE INCIPIT. [19] stultitiam enim censuerunt, inconstantiam, id est, sanitate vacantem, posse tamen tueri mediocritatem officiorum, et vitae communem cultum, atque usitatum. furorem autem esse rati sunt, mentis ad omnia caecitatem. quod cum majus esse videatur, quam insania, tamen ejusmodi est, [20] ut furor in sapientem cadere possit, non possit insania. sed haec alia quaestio est. nos ad propositum revertamur.

6 Cadere, opinor, in sapientem aegritudinem tibi dixisti videri. A. Et vero ita existimo. M. [21] Humanum id quidem, quod ita existimas. non enim

[18] *Graeci volunt illi quidem*] sc. insaniam a furore distinguere. verbum *Graeci* deleri volebat Davisius.

[19] *stultitiam enim c.* etc.] quia in tota hac oratione *insania* et *furor* distinguuntur, videatur pro *stultitiam* legendum *insaniam*, quod et in Ms. Eliensi reperit Davisius. quia tamen insania est insipientia, quae a stultitia nil differt, stultitia servanda videtur: et infra c. 6. pariter est *stultitia, ita sunt altae stirpes stultitiae*, sed et quod sequitur *inconstantiam, i. e. sanitate vacantem* sanum non est. forte totum spurium est. sed quia *furorem* etiam ejusmodi quid sequitur, melius hoc illi respondebit, si modo *id est* alio loco sit. quia et definitio haec *insania est inconstantia sanitate vacans* non subtilis, sed vitiosa sit secundum Dialecticos. ita erit: *stultitiam c. censuerunt* i. e. *inconstantiam sanitate vacantem, posse.*

[20] *ut furor in sap. cadere possit*] sc. quia fere est a vitio corporis, quod sapienti, sine culpa ejus, accidere potest.

[21] *Humanum id quidem*] i. e. non abhorret ab natura humana.

silice nati sumus. [22] sed est natura fere in animis tenerum quiddam atque molle, quod aegritudine, quasi tempestate, quatiatur. Nec absurde Crantor ille, qui in nostra Academia vel in primis fuit nobilis, Minime, inquit, assentior iis, qui istam nescio quam indolentiam magnopere laudant: quae nec potest ulla esse nec debet. [23] Ne aegrotus sim, inquit: sed si fuerim, sensus absit, sive secetur quid, sive avellatur a corpore. nam istuc nihil dolere, non sine magna mercede contingit, immanitatis in animo, stuporis in corpore. Sed videamus, ne haec oratio sit hominum assentantium nostrae imbecillitati, et indulgentium mollitudini: nos autem audeamus non solum ramos amputare miseriarum, sed omnes radicum fibras evellere. tamen aliquid relinquetur fortasse. ita sunt altae stirpes stultitiae. sed relinquetur id solum, quod erit necessarium. illud quidem sic habeto, nisi sanatus animus sit, quod sine philosophia fieri non potest, finem miseriarum nullum fore. quamobrem, quoniam coepimus, tradamus nos ei curandos. sanabimur, si volemus. et progrediar quidem longius: non enim de aegritudine solum, quamquam id quidem primum, sed de omni animi, ut ego posui, perturbatione, morbo, ut Graeci volunt, explicabo. Et primo, si placet, Stoicorum more agamus, qui breviter adstringere solent argumenta: deinde nostro instituto vagabimur.

Qui fortis est, idem est fidens: quoniam confidens, mala consuetudine loquendi in vitio ponitur, ductum V

[22] *sed est natura fere*] sic pro *naturabile*, quod non est latinis usitatum verbum, Bentlejus, recepitque Davisius. Sic est et L. II. c. 21. *est in animis omnium fere natura molle quiddam*, etc.

[23] *Ne aegrotus sim*] quia in Mss. pluribus est *nec aegrotassem*, Victorius et Bentlejus corrigunt *ne aegrotassim*.

verbum a confidendo, quod laudis est. qui autem est fidens, is profecto non extimescit. discrepat enim a timendo, confidere. [24] atque in quem cadit aegritudo, in eundem timor. quarum enim rerum praesentia sumus in aegritudine, easdem impendentes, et venientes timemus. ita fit, ut fortitudini aegritudo repugnet. verisimile est igitur, in quem cadat aegritudo, cadere in eundem timorem, et [25] infractionem quandam animi, et demissionem. quae in quem cadunt, in eundem cadit, ut serviat, ut victum se quandoque [26] esse fateatur. quae qui recipit, recipiat idem necesse est timiditatem, et ignaviam. non cadunt autem haec in virum fortem. igitur ne aegritudo quidem. et nemo sapiens, nisi fortis. Non cadit ergo in sapientem aegritudo. Praeterea necesse est, qui fortis sit, eundem esse magni animi: qui magni animi sit, invictum: qui invictus sit, eum res humanas despicere, atque infra se positas arbitrari. despicere autem nemo potest eas res, propter quas aegritudine affici potest. ex quo efficitur, fortem virum aegritudine numquam affici. omnes autem sapientes, fortes. non cadit igitur in sapientem aegritudo. et quemadmodum oculus conturbatus, non est probe affectus ad suum munus fungendum: et reliquae partes, totumve corpus statu cum est motum, deest officio suo et muneri: sic conturbatus animus, non est aptus ad exsequendum munus suum. munus autem animi est, ratione bene uti: et sapientis animus ita semper affectus est, ut ratione

[24] *atque in q. c. ae.*] quia est assumtio, Davisius e Mss. corrigit *atqui*. bene.

[25] *infractionem quandam animi*] *quandam* pro vulgato *quidam* Davisius. bene. sic plures Mss. etiam Guelf. et edd. vett.

[26] *esse fateatur*] *esse* delendum puto.

optime utatur. numquam igitur est perturbatus. at aegritudo, perturbatio est animi. semper igitur ea sapiens vacabit. Veri etiam simile illud est, qui sit 8
temperans, quem Graeci σώφρονα appellant, eamque virtutem σωφροσύνην vocant, quam soleo equidem tum temperantiam, tum moderationem appellare, nonnumquam etiam modestiam: sed haud scio, an recte ea virtus frugalitas appellari possit, quod angustius apud Graecos valet: qui frugi homines χρησίμους appellant, id est, tantummodo utiles. at illud est latius. [27] omnem enim abstinentiam, omnem innocentiam (quae apud Graecos usitatum nomen nullum habet, sed habere potest ἀβλάβειαν. nam est innocentia, affectio talis animi, quae noceat nemini) reliquas etiam virtutes frugalitas continet. quae nisi tanta esset, et si iis angustiis, quibus plerique putant, teneretur, numquam esset L. Pisonis cognomen tantopere laudatum. Sed quia nec qui, propter metum, praesidium reliquit, quod est ignaviae; nec qui, propter avaritiam, clam depositum non reddidit, quod est injustitiae; nec qui, propter temeritatem, male rem gessit, quod est stultitiae, frugi appellari solet: eo tres virtutes, fortitudinem, justitiam, prudentiam, frugalitas est complexa: etsi hoc quidem, commune est virtutum. omnes enim inter se nexae, et jugatae sunt: [28] reliquum igitur est, quarta virtus ut sit ipsa frugalitas. ejus enim videtur esse proprium, motus animi ap-

[27] *omnem enim abstinentiam, omnem innocentiam*, etc.] Vulgo est *omnis e. abstinentia, omnis innocentia*: quod qui defendunt, ἀνακόλουθον orationem esse dicunt, propter parenthesin. Sed id est durum h. l. secutus sum Davisium.

[28] *reliquum igitur est*] sic Mss. plures. vulgo male: *reliqua igitur et quarta virtus, ut s. i. fr.*

petentis regere, et sedare, semperque adversantem libidini, moderatam in omni re servare constantiam. cui contrarium vitium nequitia dicitur. Frugalitas, ut opinor, a fruge: qua nihil melius e terra. [29] nequitia (etsi hoc erit fortasse durius: [30] sed tentemus: lusisse putemur, si nil sit) ab eo, quod necquidquam est in tali homine: ex quo idem, nihili dicitur. qui sit frugi igitur, vel, si mavis, moderatus, et temperans, eum necesse est esse constantem: qui autem constans, quietum: qui quietus, perturbatione omni vacuum: ergo etiam aegritudine. et sunt illa sapientis:
9 aberit igitur a sapiente aegritudo. itaque non inscite Heracleotes Dionysius ad ea disputat, quae [31] apud Homerum Achilles queritur, hoc, ut opinor, modo,

> Corque meum penitus turgescit tristibus iris,
> Cum decore atque omni me orbatum laude recordor.

Num manus affecta recte est, cum in tumore est? aut num [32] aliquodpiam membrum tumidum, ac turgidum, non vitiose se habet? sic igitur inflatus, et tumens animus, in vitio est. sapientis autem animus, semper vacat vitio, [33] numquam turgescit, numquam tumet. [34] at irati animus, ejusmodi est: numquam igitur sa-

[29] *nequitia ab eo*] delevimus *ab eo*, quia est mox idem post parenthesin.

[30] *sed tentemus*] sc. verbo hoc uti, aut id sic explicare. sic Mss. meliores. vulgg. *temerius*.

[31] *apud Homerum*] Il. *i*. 642.

[32] *aliquodpiam*] est e correctione J. F. Gronovij ad Liv. XLI, 6. vulgo erat: *aliquid quippiam*. Guilielmius corrigebat *aliud quippiam*. Turnebus in Mss. reperit *aliud quodpiam*. quod Davisius recepit. sic *aliquodpiam* accipiendum, si est a Cicerone. nam et *aliquis*, saepe dicitur pro *alius quis*, v. Clav. in *aliquis*. unde et probari possit lectio Ms. Leid. qui habet tantum *aliquod*.

[33] *numquam turgescit*] videtur excidisse *ergo* vel *igitur*.

[34] *at iratus animus*.] Ms. Vatic. *irati*. bene. nam ante est *sapientis animus*.

piens irascitur. nam si irascitur, etiam concupiscit. proprium est enim irati, cupere, a quo laesus videatur, ei quam maximum dolorem inurere. qui autem id concupierit, eum necesse est, si id consecutus sit, magnopere laetari. ex quo fit, ut alieno malo gaudeat. quod quoniam non cadit in sapientem, ne ut irascatur quidem cadit. [35] sin autem caderet in sapientem aegritudo, caderet etiam iracundia. qua quoniam vacat, aegritudine etiam vacabit. Etenim si sapiens in aegritudinem incidere posset, posset etiam in misericordiam, posset in invidentiam. [36] non dixi invidiam, quae tum est, cum invidetur; ab invidendo autem invidentia recte dici potest, ut effugiamus ambiguum nomen invidiae; quod verbum ductum est a nimis intuendo fortunam alterius, ut est [37] in Menalippo,

Quisnam florem liberûm invidit meûm?

[38] male Latine videtur. sed praeclare Accius. ut enim
videre, sic invidere florem rectius, quam flori. nos
consuetudine prohibemur: poëta jus suum tenuit, et
dixit audacius. Cadit igitur in eundem et misereri, 10
et invidere. nam [39] qui dolet rebus alicujus adversis,

[35] *sin autem*] *autem* posset abesse. Davisius dedit *si*. sed et alia hujus formae exempla sunt ap. Ciceronem et alios. itaque non correxi *si*, etsi sic et Ms. Guelf.

[36] *non dixi in invidiam*] delevi *in* cum Davisio: nec id habet Ms. Gu. nam de solo verbo loquitur. post in *quae tum est* putavere viri docti deesse *et* vel *etiam*. frustra. *invidia* est de actu: *invidentia* est de vitio.

[37] *in Menalippo*] sic libri scr. et edd. quidam viri docti maluere *Melanippo* ex Graeca consuetudine. Saepissime tamen ab aliis quoque illa forma laudatur haec fabula. Buherius autem inclinat in *Melanippa* ex Hygino fab. 186. quam huc pertinere putat.

[38] *male Latine*] int. dixisse.

[39] *qui dolet - - idem alicujus e. s. solet.*] Primum pro *dolet*, Davisius *dolere*, quod sequenti *solet* bene convenit: pro *solet* etiam quidam libri ut Guelf. *dolet*: quod non placet. nam et paulo post est eadem forma. sed alterum *alicujus* abesse malim.

idem alicujus etiam secundis solet: ut Theophrastus interitum deplorans Callisthenis sodalis sui, rebus Alexandri prosperis angitur: itaque dicit Callisthenem incidisse in hominem summa potentia, summaque fortuna, sed ignarum, quemadmodum rebus secundis uti conveniret. Atqui quemadmodum misericordia, aegritudo est ex alterius rebus adversis: sic invidentia, aegritudo est ex alterius rebus secundis. In quem igitur cadit misereri, in eundem etiam invidere. non cadit autem invidere in sapientem: ergo ne misereri quidem. [40] quod si aegre ferre sapiens soleret, misereri etiam soleret. abest ergo a sapiente aegritudo.

Haec sic dicuntur a Stoicis, concluduntarque contortius. sed latius aliquanto dicenda sunt, et diffusius: sententiis tamen utendum [41] eorum potissimum, qui maxime forti, et, ut ita dicam, virili utuntur ratione, atque sententia. nam Peripatetici, familiares nostri, quibus nihil est uberius, nihil eruditius, nihil gravius, mediocritates vel perturbationum, vel morborum animi, mihi non sane probant. omne enim malum, etiam mediocre, magnum est. nos autem id agimus, ut id in sapiente nullum sit omnino. nam ut corpus, etiam si mediocriter aegrum est, sanum non est: sic in animo ista mediocritas, caret sanitate. itaque praeclare nostri, [42] ut alia multa, molestiam, sollicitudinem, angorem, propter similitudinem corporum aegrorum,

[40] *quod si hoc aegre ferre*] delevi cum Davisio *hoc*, quod manifeste vitiosum est. nam est sermo de genere. abestque a Mss. duobus Alemanni.

[41] *eorum qui*] *eorum* int. Stoicorum: eamque ob causam pro *qui* legendum videatur *quia* ut edidit Davisius sed non est necessarium: nam *qui* potest accipi pro *quia is*.

[42] *ut alia multa*] referendum est ad praecedens *praeclare*.

aegritudinem nominaverunt. hoc propemodum verbo Graeci omnem animi perturbationem appellant. vocant enim πάθος, id est, morbum, quicumque est motus in animo turbidus. Nos melius: aegris enim corporibus simillima est animi aegritudo. at non similis aegrotationis est libido, non immoderata laetitia, quae est voluptas animi elata et gestiens. ipse etiam metus non est morbi admodum similis, quamquam aegritudini est finitimus, sed proprie, ut aegrotatio in corpore, sic aegritudo in animo, nomen habet non sejunctum a dolore. doloris igitur hujus origo nobis explicanda est, id est, causa efficiens aegritudinem in animo, tamquam aegrotationem in corpore. nam, ut medici, causa morbi inventa, curationem esse inventam putant: sic nos, causa aegritudinis reperta, medendi facultatem reperiemus.

Est igitur causa omnis in opinione, nec vero aegri- 11
tudinis solum, sed etiam reliquarum omnium perturbationum: quae sunt genere quattuor, partibus plures. nam cum omnis perturbatio sit animi motus, vel rationis expers, vel rationem aspernans, [43] vel rationi non obediens, isque motus aut boni, aut mali opinione [44] citetur: bifariam quattuor perturbationes aequaliter distributae sunt. nam duae sunt ex opinione boni: quarum altera, voluptas gestiens, id est, praeter modum elata laetitia, opinione praesentis magni alicujus boni: [45] altera cupiditas, quae recte vel libido dici

[43] *vel rationi non obediens*] videtur esse interpretatio antecedentis. nec enim ab eo sensu quicquam differt.

[44] *citetur.*] Davisius e conjectura in ed. 2. dedit *excitetur.* ego correxerim *cieatur*, si tamen *citetur* non placeat: idque est verbum Cic[illegible] in hac re usitatius.

[45] *altera cupiditas - - obtemperans.*] Davisius e vestigiis Mss. bene,

potest: quae est immoderata appetitio opinati magni boni, rationi non obtemperans. Ergo haec duo genera, voluptas gestiens, et libido, bonorum opinione turbantur, ut duo reliqua, metus et aegritudo, malorum. nam et metus, opinio magni mali impendentis; et aegritudo, est opinio magni mali praesentis: et quidem recens opinio talis mali, ut in eo rectum videatur esse angi: id autem est, ut is, qui doleat, oportere opinetur se dolere. his autem perturbationibus, quas [46] in vitam hominum stultitia quasi quasdam furias immittit atque incitat, omnibus viribus atque opibus repugnandum est, si volumus hoc, quod datum est vitae, tranquille placideque traducere. [47] sed ceteras alias: nunc aegritudinem si possumus, depellamus. [48] id enim sit propositum: quandoquidem eam tu videri tibi in sapientem cadere dixisti. quod ego nullo modo existimo: taetra enim res est, misera, detestabilis, omni contentione, velis, ut ita
12 dicam, remisque fugienda. Qualis enim tibi ille videtur [49] Tantalo prognatus, Pelope natus, qui quondam a socero Oenomao rege Hippodamiam raptu nactus nuptiis? Jovis iste quidem pronepos, tamne ergo abjectus, tamque fractus?

opinor, hunc locum transpositione sic refingit: *altera, quae est immoderata appetitio opinati magni boni, rationi non obtemperans, vel cupiditas recte vel libido dici potest.*

[46] *in vita - - immitit*] *in vitam* corrigit Davisius. Buherius defendit vulgatum: non sane bene.

[47] *sed ceteras*] int. perturbationes. Sic edd. vett. post editum est *cetera.*

[48] *id enim sit propositum.*] Davisius correxit *fuit.* Sed et vulgatum bene habet.

[49] *Tantalo prognatus - - nuptiis*] haec videntur e poëta sumta. intelligitur Thyestes.

Nolite (*inquit*,) hospites [50] ad me adire ilico istic;
[51] Ne contagio mea bonis, umbrave obsit:
Tanta vis sceleris in corpore haeret.

Tu te, Thyesta, damnabis, orbabisque luce propter vim sceleris alieni? Quid? illum filium Solis nonne patris ipsius luce indignum putas?

Refugêre oculi: corpus macie extabuit:
Lacrymae peredêre humore exsanguis genas:
[52] Situ nidoris barba paedore horrida,
Atque intonsa infuscat pectus illuvie scabrum.

Haec mala, o stultissime Aeeta, ipse tibi addidisti. non inerant in his, quae tibi casus invexerat; et quidem inveterato malo, cum tumor animi resedisset. [53] [est autem aegritudo, ut docebo, in opinione mali recentis] sed moeres videlicet regni desiderio, non filiae. illam enim oderas, et jure fortasse. regno non aequo animo carebas. est autem impudens luctus moerore se conficientis, quod imperare non liceat liberis. Dionysius quidem tyrannus, Syracusis expulsus, Corinthi pueros docebat. usque eo imperio carere non poterat. Tarquinio vero quid impudentius: qui bellum gereret cum iis, qui ejus non tulerant superbiam? is, cum restitui in regnum nec Vejentium, [54] nec Latinorum armis potuisset, Cumas se

[50] *ad me adire illico istic.*] Guilielmius sensit, hic esse aliquid vitii et corrigere tentavit *illico sistite.* nempe clarum est voluisse Thyestem eos a se amovere, ne damnum caperent. ego putem: *ad me adire. illico istinc,* sc. abite.

[51] *N. c. mea bonis*] i. e. viris, quales vos estis.

[52] *Situ nidoris.*] Bentlejus corrigit *Titinnit auris,* alii aliter. non est tanti, in talibus se torquere.

[53] *est autem aegritudo - - recentis*] haec sine dubio insititia sunt, et ex alio loco huc temere et casu translata.

[54] *nec Latinorum*] sc. *Clusinorum.*

contulisse dicitur, inque ea urbe senio, et aegritudine
13 esse confectus. Hoc tu igitur censes sapienti accidere posse, ut aegritudine opprimatur, id est, miseria? nam cum omnis perturbatio, miseria est, tum carnificina est, aegritudo; habet ardorem libido, levitatem laetitia gestiens, humilitatem metus: sed aegritudo majora quaedam, tabem, cruciatum, afflictationem, foeditatem: lacerat, exest animum, planeque conficit. hanc nisi exuimus sic, ut abjiciamus, miseria carere non possumus.

Atque hoc quidem perspicuum est, tum aegritudinem exsistere, cum quid ita visum sit, ut magnum quoddam malum adesse, ut urgere videatur. Epicuro autem placet, opinione mali, aegritudinem esse natura, ut quicumque intueatur in aliquod majus malum, si id sibi accidisse opinetur, [55] sit continuo in aegritudine. Cyrenaici non omni malo aegritudinem effici censent, sed insperato et nec opinato malo. est id quidem non mediocre ad aegritudinem augendam. videntur enim omnia repentina graviora. ex hoc et illa jure laudantur.

Ego cum genui, tum moriturum scivi, et ei rei sustuli.
Praeterea ad Trojam cum misi ob defendendam Graeciam,
Sciebam me in mortiferum bellum, non in epulas mittere.

14 Haec igitur praemeditatio futurorum malorum, lenit eorum adventum, quae venientia longe ante videris. itaque apud Euripidem a Theseo dicta laudantur. licet enim, ut saepe facimus, in Latinum illa convertere.

[55] *sit c. in aegritudinem*] melius erat *in aegritudine*, estque in Ms. Gu. ut et edidit Davisius. Sed et accusativus sic dicitur.

Nam qui haec audita a docto meminissem viro,
Futuras mecum commentabar miserias:
Aut mortem acerbam, aut exsilii moestam fugam,
Aut semper aliquam molem meditabar mali:
Ut, siqua invecta diritas casu foret,
Ne me imparatum cura laceraret repens.

Quod autem Theseus a docto se audisse dicit, id [56] de seipso loquitur Euripides. fuerat enim auditor Anaxagorae: quem ferunt, nuntiata morte filii, dixisse, Sciebam me genuisse mortalem. quae vox declarat, iis esse haec acerba, quibus non fuerint cogitata. ergo id quidem non dubium, quin omnia, [57] quae mala putentur, sint improvisa graviora. itaque quamquam non haec una res efficit maximam aegritudinem: tamen, quoniam multum potest provisio animi, et praeparatio ad minuendum dolorem, sint semper omnia homini humana meditata. et nimirum haec est illa praestans et divina sapientia, [58] et praeceptas penitus et pertractatas humanas res habere; nihil admirari, cum acciderit; nihil, antequam evenerit, non evenire posse arbitrari.

Quamobrem omnes, cum secundae res sunt maxime, tum maxime
Meditari secum oportet, quo pacto advorsam aerumnam ferant:
Pericla, damna, peregre rediens semper secum cogitet,
Aut filii peccatum, aut uxoris mortem, aut morbum filiae:
Communia esse haec, ne quid horum umquam accidat animo novum:
Quidquid praeter spem eveniat, omne id deputare esse in lucro.

[56] *de se ipso loquitur Euripides*] ut suopte ingenio excogitata, non alieno. itaque male *de se ipse* correxit Davisius.

[57] *quae mala putentur.*] Sic Ms. Guelf. Vulgo male *putantur*.

[58] *et perceptas habere et pertractatas*] pro *perceptas* bene *praeceptas* Davisius. nam refertur hoc ad *provisionem animi*, quam paullo ante dixit. Burmannus etiam volebat *praetractatas*, probante Buherio. sed id necesse non est.

15 Ergo hoc Terentius a philosophia sumtum [59] cum tam commode dixerit, nos, e quorum fontibus id haustum est, non et dicemus hoc melius, et constantius sentiemus? hic est enim ille vultus semper idem, quem dicitur Xanthippe praedicare solita in viro suo fuisse Socrate, eodem semper se vidisse exeuntem illum domo, et revertentem. nec vero ea frons erat, quae M. Crassi illius veteris, quem semel ait in omni vita risisse Lucilius: sed tranquilla, et serena. sic enim accepimus. [60] jure autem erat semper idem vultus, cum mentis, a qua is fingitur, nulla fieret mutatio. Quare accipio equidem a Cyrenaicis haec arma contra casus, et eventus, quibus eorum advenientes impetus diuturna praemeditatione frangantur: simulque judico, malum illud, opinionis esse, non naturae.

Si enim in re essent, cur fierent provisa leviora? sed est, iisdem de rebus quod dici possit subtilius, si prius Epicuri sententiam viderimus: qui censet, necesse esse omnes in aegritudine esse, qui se in malis esse arbitrentur, sive illa ante provisa, et exspectata sint, sive inveteraverint. nam neque vetustate minui mala, nec fieri praemeditata, leviora: stultamque etiam esse meditationem futuri mali, aut fortasse ne futuri quidem: satis esse odiosum malum omne, cum venisset: qui autem semper cogitavisset, accidere posse aliquid adversi, ei fieri illud sempiternum malum: si vero ne futurum quidem sit, frustra suscipi miseriam voluntariam: ita semper angi, aut accipiendo, aut cogitando malo. Levationem autem

[59] *cum tam*] *cum* delevit Davisius. ita oratio fit elegantior et efficacior.

[60] *jure autem*] *jure* hoc loco est; convenienter rerum naturae: aliter esse non poterat. sed sic esse debebat. non ergo erat mirandum.

aegritudinis in duabus rebus ponit, avocatione a cogitanda molestia, et revocatione ad contemplandas voluptates. parere enim censet animum rationi posse, et, quo illa ducat, sequi. [61] vetat igitur [ratio] intueri molestias: abstrahit ab acerbis cogitationibus [62] hebetem aciem ad miserias contemplandas: a quibus cum cecinit receptui, impellit rursum, et incitat ad conspiciendas, totaque mente contrectandas varias voluptates, [63] quibus ille et praeteritarum memoria, et spe consequentium, sapientis vitam refertam putat. Haec nostro more nos diximus: Epicurei dicunt suo. sed, quae dicant, videamus, quo modo negligamus.

Principio male reprehendunt praemeditationem rerum futurarum. Nihil est enim, quod tam obtundat [64] levetque aegritudinem, quam perpetua in omni vita cogitatio, nihil esse, quod accidere non possit: quam meditatio conditionis humanae: quam vitae lex, commentatioque parendi: quae non hoc affert, ut semper moereamus, sed ut numquam. neque enim qui rerum naturam, qui vitae varietatem, qui imbecillitatem generis humani cogitat, moeret cum haec cogitat, sed tum vel maxime sapientiae fungitur munere. utrumque enim consequitur, ut et considerandis rebus 16

[61] *vetat igitur ratio intueri*] *ratio* mihi h. l. suspecta est et glossatorem sapere videtur. nam *vetat* videtur ad Epicurum pertinere, unde et post additum est *ille: quibus ille praeteritarum*, etc. Sic et visum Bentlejo, qui pro *non* dedit *nos*.

[62] *hebetem aciem ad miserias contemplandas.*] Vitium est sine dubio in *hebetem*, quod nullum sensum commodum hic habere potest. Bentlejus et Davisius e Ms. reposuere *hebetat*: non male. Buherius melius e vestigiis Ms. *haerentem*: quamquam alias Cicero hoc verbum, tropice cum dicit, jungit praepositioni *in* cum abl.

[63] *quibus ille et praet. m. et spe cons.*] i. propter memoriam et spem. Sed facilior est lectio Davisii *quarum*, si modo a libris esset.

[64] *elevetque.*] Mss. duo ap. Davis. *levetque*. bene. Ms. Guelf. *tam obtundat elevet*. forte fuit *obt. et levet*.

humanis [65] proprio philosophiae fungatur officio, et adversis casibus triplici consolatione sanetur: primum, quo posse accidere [66] diu cogitavit; quae cogitatio una maxime molestias omnes extenuat et diluit: deinde, [67] quod humana ferenda intelligit: postremo, quod videt malum nullum esse, nisi culpam; culpam autem nullam esse, cum id, quod ab homine non potuerit praestari, evenerit. Nam [68] revocatio illa, quam affers, cum a contuendis nos malis avocas, nulla est. non est enim in nostra potestate, fodicantibus iis rebus, quas malas esse opinemur, dissimulatio, vel oblivio. lacerant, vexant, stimulos admovent, ignes adhibent, respirare non sinunt. Et tu oblivisci jubes, quod contra naturam est? [69] quod a natura datum est auxilium extorqueas inveterati doloris? est enim tarda illa quidem medicina, sed tamen magna, quam affert longinquitas et dies. jubes me bona cogitare, oblivisci malorum. diceres aliquid, et magno quidem philosopho dignum, si ea bona sentires esse, quae
17 essent homine dignissima. Pythagoras mihi sic diceret, aut Socrates, aut Plato: Quid jaces? aut quid moeres? aut cur succumbis, cedisque fortunae?

[65] *pr. philosophiae fruatur officio*] pro *fruatur* dedi *fungatur* quod in aliquot libris scriptis a Davisio repertum est, a me in Guelf. et est ante *sapientiae fungi munere*. Frustra obloquitur Wopkensius.

[66] *diu cogitavit*] male vulgo *cogitaverit*: sic et in altero est *intelligit* et in ultimo *vidit*.

[67] *quod humane ferenda intelligit.*] Davisius addit *humana* sane bene. sic et Ms. Vatic. itaque et ipse addidi.

[68] *revocatio illa quam affers*] *affers* edidi pro *affert*, sensu et contextu postulante. nam et post est: et *tu oblivisci jubes*, etc. similiter dedi *avocas*. Ms. Guelf. autem habet *affertur*.

[69] *quod a natura datum est.*] Sic edd. Junt. Ald. Vict. Lamb. Ms Guelf. addit *autem*. aliae *quia natura d. e.*: quod male revocavit Gruterus.

quae pervellere te forsitan potuerit, et pungere: [70] non potuit certe vires frangere. magna vis est in virtutibus. eas excita, si forte dormiunt. jam tibi aderit princeps fortitudo, [71] quae te animo tanto esse cogat, ut omnia, quae possint homini evenire, contemnas, et pro nihilo putes. aderit temperantia, quae est eadem moderatio; a me quidem paullo ante appellata frugalitas? quae te turpiter, et nequiter facere nihil patiatur. Quid est autem nequius, aut turpius effoeminato viro? ne justitia quidem sinet te ista facere: [72] cui minimum esse videtur in hac causa loci: quae tamen ita dicet, dupliciter esse te injustum, cum et alienum appetas, qui mortalis natus, conditionem postules immortalium, et graviter feras, te, quod utendum acceperis, reddidisse. Prudentiae vero quid respondebis, dicenti, virtutem sese esse contentam, quo modo ad bene vivendum, sic et ad beate? quae si extrinsecus religata pendeat, et non oriatur a se, et rursus ad se revertatur, et omnia sua complexa nihil quaerat aliunde: non intelligo, cur aut verbis tam vehementer ornanda, aut re tantopere expetenda videatur. Ad haec bona me si revocas, Epicure, pareo, sequor, utor te ipso duce, obliviscor etiam malorum, ut jubes, eoque facilius, quod ea ne in malis quidem ponenda censeo. sed traducis cogitationes meas ad voluptates. quas? corporis, credo, aut quae

[70] *non potuit certe.*] Davisius *poterat.* non male. sed et vulgatum bene habet.

[71] *quae te a. t. esse cogat*] *cogat* dedi pro *coget.* nam ita elegantia latinitatis postulat et series orationis: nam post, post idem *aderit*, est *quae - - patiatur.*

[72] *cui minimum e. v. in hac causa loqui*] immo *loci*, ut habent edd. vett. Junt. Ald. Manut *loqui* e Mss. Pall. revocavit Gruterus. Sensus est, cujus officium ad hanc causam non videtur pertinere.

propter corpus vel recordatione, vel spe cogitentur. numquid est aliud? rectene interpretor sententiam tuam? Solent enim isti negare nos intelligere, quid dicat Epicurus. hoc dicit, et hoc ille acriculus, me audiente, Athenis senex Zeno, istorum acutissimus, contendere, et magna voce dicere solebat: eum esse beatum, qui praesentibus voluptatibus frueretur, confideretque se fruiturum aut in omni, aut in magna parte vitae, dolore non interveniente: aut si interveniret, si summus foret, futurum brevem: si productior, plus habiturum jucundi, quam mali: haec cogitantem fore beatum, praesertim si et [73] ante perceptis bonis contentus esset, nec mortem; nec deos extimes-
18 ceret. Habes formam Epicuri vitae beatae, verbis Zenonis expressam, nihil ut possit negari. Quid ergo? hujusne vitae propositio, et cogitatio aut Thyesten levare poterit, aut Aeetam, de quo paullo ante dixi, aut Telamonem, pulsum patria, exsulantem, atque egentem? in quo haec admiratio fiebat:

Hiccine est Telamo ille, modo quem gloria ad coelum extulit?
Quem aspectabant? cujus ob os Graji ora obvertebant sua.

Quod si cui, [74] ut ait idem, simul animus cum re concidit, a gravibus illis antiquis philosophis petenda medicina est, non ab his voluptariis. quam enim isti bonorum copiam dicunt? fac sane esse summum bonum, non dolere. quamquam id non vocatur voluptas. sed non necesse est nunc omnia. idne est, quo traducti luctum levemus? sit sane summum malum, dolere. in eo igitur, qui non est, si malo careat, continuone fruitur summo bono? Quid tergiversamur,

[73] *ante perceptis bonis.*] Sic edd. vett. Aldi. aliae male *praeceptis* ut Junt. quod repetiit Gruterus.

[74] *ut ait idem*] int. poëta, Ennius.

Epicure, nec fatemur eam nos dicere voluptatem, quam tu idem, cum os perfricuisti, soles dicere? sunt haec tua verba, necne? in eo quidem libro, qui continet omnem disciplinam tuam (fungar enim jam interpretis munere, ne quis me putet fingere) dicis haec: *Nec equidem habeo, quod intelligam bonum illud, detrahens eas voluptates, quae sapore percipiuntur; detrahens eas, quae auditu, et cantibus; detrahens eas etiam, quae ex formis percipiuntur oculis, suaves motiones, sive quae aliae voluptates in toto homine gignuntur quolibet sensu. Nec vero ita dici potest, mentis laetitiam solam esse in bonis. laetantem enim mentem ita novi, spe eorum omnium, quae supra dixi, fore ut natura iis potiens, dolore careat.* Atque haec quidem his verbis, quivis ut intelligat, quam voluptatem norit Epicurus. deinde paullo infra, *Saepe quaesivi*, inquit, *ex iis*, [75] *qui appellabantur sapientes, quid haberent, quod in bonis relinquerent, si illa detraxissent, nisi si vellent voces inanes fundere. nihil ab his potui cognoscere: qui* [76] *si virtutes ebullire nolent, et sapientias, nihil aliud dicent, nisi eam viam, qua efficiantur eae voluptates, quas supra dixi.* Quae sequuntur, in eadem sententia sunt: totusque liber, qui est de summo bono, refertus et verbis et sententiis talibus. Ad hanccine igitur vitam Telamonem illum revocabis, ut leves aegritudinem? et siquem tuorum afflictum moerore videris, huic acipenserem potius, quam aliquem Socraticum libellum dabis? hydrauli hortabere ut audiat voces potius, quam Platonis? expones,

[75] *qui appellabantur.*] Sic scripsit Cicero, non *appellantur*, sic et Mss. ap. Davisium, Buherium, Guelf. et edd. pr.

[76] *si virtutes ebullire nolent.*] Sic scribendum fuit necessario ex usu, ut placuit Buherio, aut in principio *nisi*. sed illud magis placet.

quae flectet florida, et varia? fasciculum ad naris admovebis? incendes odores? et sertis redimiri jubebis, et rosa? [77] Si vero aliquid etiam: tum plane
19 luctum omnem absterseris? Haec Epicuro confitenda sunt, aut ea, quae modo expressa ad verbum dixi, tollenda de libro, vel totus liber potius abjiciundus. est enim confertus voluptatibus. Quaerendum igitur, quaemadmodum aegritudine privemus eum, qui ita dicat;

— pol mihi fortuna magis nunc deêt, quam genus.
Namque regnum suppetebat mihi: ut scias, quanto loco,
Quantis opibus, quibus de rebus lapsa fortuna accidat.

Quid? huic calix mulsi impingendus est, ut plorare desinat, aut aliquid ejusmodi? Ecce tibi ex altera parte ab eodem poëta:

Ex opibus summis opis egens, Hector, tuae.

Hic subvenire debemus. quaerit enim auxilium.

Quid petam praesidi, aut exsequar? quove nunc auxilio, aut fuga
Freta sim? arce, et urbe orba sum. quo accedam? quo applicem?
Cui nec arae patriae domi stant: fractae, et disjectae jacent:
Fana flamma deflagrata: tosti alti stant parietes,
Deformati, atque [78] abjete crispa.

Scitis, quae sequantur: et illud in primis,

O pater, o patria, o Priami domus,
Septum altisono cardine templum:
Vidi ego te, adstante ope barbarica,
Tectis caelatis, laqueatis,
Auro, ebore instructam regifice.

[77] *Si vero aliquid etiam, tum.*] Si autem maxime aliquid his rebus profeceris. *tum* mihi non satis aptum videtur, putoque aut *tum tu*, aut *tune* potius.

[78] *abjete crispa*] quales sc. trabes abiegnae esse solent, cum sunt adustae, non plane combustae.

O poëtam egregium! quamquam ab his cantoribus Euphorionis contemnitur. sentit omnia repentina, et nec opinata esse graviora. exaggeratis igitur regis opibus, quae videbantur sempiternae fore, quid adjungit?

Haec omnia vidi inflammari,
Priamo vi vitam evitari,
Jovis aram sanguine turpari.

Praeclarum carmen. est enim et rebus, et verbis, et modis lugubre. eripiamus huic aegritudinem. quo modo? Collocemus in culcita plumea: psaltriam adducamus: [79] hedrychum incendamus: demus scutellam dulciculae potionis: aliquid videamus et cibi. Haec tandem bona sunt, quibus aegritudines gravissimae detrahantur? tu enim paullo ante ne intelligere te quidem alia ulla dicebas. revocari igitur oportere a moerore ad cogitationem bonorum. conveniret mihi cum Epicuro, si, quid esset bonum, conveniret.

Dicet aliquis: Quid ergo? [80] tu Epicurum existi- 20
mas ista voluisse, aut libidinosas ejus fuisse sententias? Ego vero minime. video enim ab eo dici multa severe, multa praeclare. Itaque, ut saepe dixi, de acumine agitur ejus, non de moribus; quamvis spernat voluptates eas, quas modo laudavit: ego tamen meminero, quod videatur ei summum bonum. non enim verbo solum posuit voluptatem, sed explanavit quid diceret. *Saporem*, inquit, *et corporum com-*

[79] *hedrychum*] v. Clav. in h. v.

[80] *tu E. existimas.*] Sic in Ms. Balliol. reperit Davisius, et sic edd. Ald. Man. Lamb. olim conjeci *existimabis*. et sic est in Ms. Leid. ap. Buherium.

plexum, et ludos, atque cantus, et formas eas, quibus oculi jucunde moveantur. Num fingo? num mentior? cupio refelli. quid enim laboro, nisi ut veritas in omni quaestione explicetur? At idem ait, non crescere voluptatem dolore detracto; summamque voluptatem, nihil dolere. Paucis verbis tria magna peccata: unum, quod secum ipse pugnat. modo enim, ne suspicari quidem se quidquam bonum, nisi sensus quasi titillarentur voluptate: nunc autem, summam voluptatem esse, dolore carere. potestne magis secum ipse pugnare? alterum peccatum, quod, cum in natura tria sint: unum, gaudere; alterum, dolere; tertium, nec gaudere, nec dolere: hic primum, et tertium putat idem esse, nec distinguit a non dolendo voluptatem. tertium peccatum commune cum quibusdam, quod, cum virtus maxime expetatur, ejusque adipiscendae causa philosophia quaesita sit, ille a virtute summum bonum [81] separavit. At laudat, et saepe, virtutem. [82] Et quidem C. Gracchus, cum [83] largitiones maximas fecisset, et effudisset aerarium, verbis tamen defendebat aerarium. Quid verba audiam, cum facta videam? Piso ille Frugi, semper contra legem frumentariam dixerat. is lege lata, consularis ad frumentum accipiendum venerat. animadvertit Gracchus in concione Pisonem stantem. quaerit audiente populo Romano, quî sibi constet, cum ea lege fru-

[81] *separavit*] discrepat hoc a superioribus *putat, distinguit*, et sequente *laudat*.

[82] *Et quidem C. Gracchus*] *quidem* h. l. est alienum. an transpositum est ex antecedentibus, legendumque aut *et quidem saepe*, vel *et saepe quidem*.

[83] *largitiones maximas*] lege frumentaria.

mentum petat, [84] quam dissuaserit. Nolim, inquit, mea bona, Gracche, tibi viritim dividere libeat: sed si facias, partem petam. Parumne declaravit vir gravis, et sapiens, lege Sempronia patrimonium publicum dissipari? Lege orationes Gracchi: patronum aerarii esse dices. Negat Epicurus jucunde posse vivi, nisi cum virtute vivatur. negat ullam in sapientem vim esse fortunae: tenuem victum antefert copioso: negat ullum esse tempus, quo sapiens non beatus sit. omnia philosopho digna, sed cum voluptate pugnantia. Non istam dicit voluptatem. Dicat quamlibet. nempe eam dicit, in qua virtutis nulla pars insit. Age, si voluptatem non intelligimus, ne dolorem quidem? nego igitur ejus esse, qui dolore summum malum metiatur, mentionem facere virtutis.
Et queruntur quidam Epicurei, viri optimi (nam nul- 21
lum genus est minus malitiosum) me studiose dicere contra Epicurum. Ita credo, de honore, aut de dignitate contendimus. mihi summum in animo bonum videtur, illi autem in corpore: mihi in virtute, illi in voluptate. et illi pugnant: et quidem vicinorum fidem implorant. multi autem sunt, qui statim convolent. ego sum is, qui dicam me non laborare, actum habiturum quod egerint. Quid enim? de bello Punico agitur? de quo ipso cum aliud M. Catoni, aliud L. Lentulo videretur, nulla inter eos concertatio umquam fuit. hi nimis iracunde agunt, praesertim cum ab his non sane [85] animosa defendatur sententia, pro

[84] *quam dissuaserit.*] Sic bene Davisius pro vulgato *dissuaserat*, atque id et Ms. Guelf. habet.

[85] *animosa sententia*] est, in qua vel defendenda vel oppugnanda facile vehementius moveantur animi, etiam iracundia, quales sunt, quae sequuntur, de rebus publicis.

qua non in senatu, non in concione, non apud exercitum, neque apud censores dicere audeant. sed cum istis alias, et eo quidem animo, nullum ut certamen instituam: verum dicentibus facile cedam. tantum admonebo: si maxime verum sit, ad corpus omnia referre sapientem: sive, ut honestius dicam, nihil facere, nisi quod expediat: sive omnia referre ad utilitatem suam: quoniam haec plausibilia non sunt, ut in sinu gaudeant, gloriose loqui desinant.

22 Cyrenaicorum restat sententia: qui tum aegritudinem censent exsistere, si nec-opinato quid evenerit. est id quidem magnum, ut supra dixi. etiam Chrysippo ita videri scio, quod provisum ante non sit, id ferire vehementius. sed non sunt in hoc omnia: quamquam hostium repens adventus [86] magis aliquanto conturbat, quam exspectatus: et maris subita tempestas, quam ante provisa terret navigantes vehementius: et ejusmodi sunt pleraque. sed cum diligenter nec-opinatorum naturam consideres, nihil aliud reperias, nisi omnia videri subita majora: et quidem ob duas causas: primum, quod, quanta sint quae accidunt, considerandi spatium non datur: deinde cum videtur praecaveri potuisse, si provisum esset, quasi culpa contractum malum aegritudinem acriorem facit. Quod ita esse dies declarat: quae procedens ita mitigat, ut, iisdem malis manentibus, non modo leniatur aegritudo, sed in plerisque tollatur. Karthaginienses multi Romae servierunt, Macedones rege Perse capto. vidi etiam in Peloponneso, cum essem adolescens, quosdam Corinthios. hi poterant omnes eadem illa de Andromacha deplorare,

[86] *magis aliquanto*] Sic et in Mss. repertum est, et elidere Aldus, Manutii, Lambinus, Davisius. alii *aliquando* quod nihili est.

Sed jam decantaverant fortasse. eo enim erant vultu, oratione, omni reliquo motu, et statu, ut eos Argivos, aut Sicyonios diceres: magisque me moverant Corinthi subito adspectae parietinae, quam ipsos Corinthios: quorum animis diuturna cogitatio callum vetustatis obduxerat. Legimus librum Clitomachi, quem ille eversa Karthagine misit consolandi causa ad captivos cives suos. in eo est disputatio scripta Carneadis: quam se ait in commentarium retulisse. [87] cum ita positum esset, videri fore in aegritudine sapientem, patria capta: quae Carneades contra dixerit, scripta sunt. Tanta igitur calamitatis praesentis adhibetur a philosopho medicina, quanta [88] in inveterata ne desideratur quidem. nec si aliquot annis post idem ille liber captivis missus esset, vulneribus mederetur, sed cicatricibus. sensim enim, et pedetentim progrediens extenuatur dolor: non quo ipsa res immutari soleat, aut possit: sed id, quod ratio debuerat, usus docet, minora esse ea, quae sint visa majora.

[89] Quid ergo opus est, dicet aliquis, oratione, aut 23
omnino consolatione ulla, qua solemus uti, cum levare dolorem moerentium volumus? hoc enim fere tum habemus in promtu, nihil oportere inopinatum

[87] *cum ita positum esset*] sc. cum aliquis hoc affirmasset et ad disputandum protulisset.

[88] *inveteratae.*] Davisius edidit *in inveterata*, quod non displicet et habent edd. vett, ut Junt. Ald. item Ms. Gu. *inveterata* absorpto *in* a verbi sequentis syllaba prima. Ms. Paris. plane *in inveterata*. itaque recepi et ipse.

[89] *Quid opus est - - oratione.*] Sic bene edidit Davisius pro vulgato *ratione*, quia et consolatio sequitur. mox *hoc* cum eodem dedi pro *haec*, quod et in Ms. Gu. est.

videri. [90] Atqui tolerabilius feret incommodum, qui cognoverit, necesse esse homini tale aliquid accidere. haec enim oratio de ipsa summa mali nihil detrahit: [91] tantummodo affert, nihil evenisse, quod non opinandum fuisset. neque tamen genus id orationis in consolando non valet: [92] sed id haud sciam an plurimum. ergo ista nec-opinata non habent tantam vim, ut aegritudo ex his omnis oriatur. feriunt enim fortasse gravius: [93] non id efficiunt, ut ea, quae accidant, majora videantur, quia recentia sunt, non quia repentina. Duplex est igitur ratio veri reperiendi, non in iis solum, quae mala, sed in iis etiam, quae bona videntur. nam [94] aut ipsius rei natura, qualis et quanta sit, quaerimus, ut de paupertate nonnumquam, cujus onus disputando levamus, docentes, quam parva, et quam pauca sint, quae natura desideret: aut a disputandi subtilitate orationem ad exempla traducimus. Hic Socrates commemoratur, hic Diogenes, hic Caecilianum illud,

Saepe est etiam sub palliolo sordido sapientia.

Cum enim paupertatis una, eademque sit vis, quidnam dici potest, quamobrem C. Fabricio tolerabilis ea

[90] *Atqui*] hoc alienum est. Davisius edidit *Aut qui* cum Manutio, sic est et in Guelf. ego malim *An quis*

[91] *tantummodo affert*] non satis placet *affert*. nam id est dicit.

[92] *sed id haud sciam*] *sed id* non bene. puto legendum modo *et haud sciam*.

[93] *non id efficiunt*] *nam id eff.* correxit Bentlejus, recepitque Davisius. sed id sententiae refragatur. melius Lambinus qui locum totum sic constituit: *non id efficiunt, ut ea, quae accidant, majora sint. Videntur, quia recentia sunt, non quia repentina.* Placet etiam haec correctio Buherio, sed ut paululum mutet posteriora, *majora videantur quia recentia sunt, majora videntur, non quia inopinata.*

[94] *aut ipsius rei natura.*] Sic Mss. Leid. Guelf. sublato *de*, quod est in edd. *de ipsius rei natura.*

fuerit, alii negent se ferre posse? Huic igitur alteri
generi similis est ea ratio consolandi, quae docet hu-
mana esse, quae acciderint. non enim solum id con-
tinet ea disputatio, ut cognitionem afferat generis
humani: sed significat, tolerabilia esse, quae et tule-
rint, et ferant ceteri. De paupertate agitur: multi 24
patientes pauperes commemorantur. De contemnen-
do honore: multi inhonorati proferuntur, et quidem
propter id ipsum beatiores: eorumque, qui privatum
otium negotiis publicis antetulerunt, nominatim vita
laudatur: nec siletur [95] illud potentissimi regis ana-
paestum, qui laudat senem, et fortunatum esse dicit,
quod inglorius sit, atque ignobilis ad supremum diem
perventurus. Similiter commemorandis exemplis,
[96] orbitates quoque liberorum praedicantur, eorumque
qui gravius ferunt, luctus, aliorum exemplis leniuntur.
sic perpessio ceterorum facit, ut ea, quae acciderint,
multo minora, quam quanta sint existimata, videan-
tur. ita fit sensim cogitantibus, ut, quantum sit emen-
tita opinio, appareat. atque hoc idem et Telamo ille
declarat,

Ego cum genui,

et Theseus,

Futuras mecum commentabar miserias.

et Anaxagoras, *Sciebam me genuisse mortalem.* Hi

[95] *illud potentissimi regis anapaestum.*] Agamemnonis ap. Euripidem Iphig. in Aul. 15.

[96] *orbitates q. l. praedicantur*] i. e. commemorantur, ut et infra c. 33. hoc verbum dicitur: *ut enim tulerit quisque - praedicandum est.* in *orbitates liberorum* mihi *liberorum* glossam sapere visum est. nam vulgo non additur orbitati genitivus, cum sic et proprie dicitur, de liberis sc. at cum tropice. Sic in epist. ad div. est *orbitas senatus virorum talium.*

enim omnes diu cogitantes de rebus humanis, intelligebant, eas nequaquam pro opinione vulgi esse extimescendas. et mihi quidem videtur idem fere accidere iis, qui ante meditantur, quod iis, quibus medetur dies: nisi [97] quod ratio quidem sanat illos, hos ipsa natura, intellecto eo, [98] quod remedium illud continet, [99] malum, quod opinati sint, esse maximum, nequaquam esse tantum, ut vitam beatam possit evertere. Hoc igitur efficitur, ut ex illo nec-opinato plaga major sit, non ut illi putant, ut, cum duobus pares casus evenerint, is modo aegritudine afficiatur, cui ille nec-opinato casus evenerit. itaque dicuntur nonnulli in moerore, cum de hac communi hominum conditione audivissent, ea lege esse nos natos, ut nemo in perpetuum esse posset expers mali, gra-
25 vius etiam tulisse. Quocirca Carneades, ut video nostrum scribere Antiochum, reprehendere Chrysippum solebat, laudantem [100] Euripideum carmen illud,

> Mortalis nemo est, [1] quem non attingat dolor,
> Morbusque. multi sunt humandi liberi,
> Rursum creandi: morsque est finita omnibus.
> Quae generi humano angorem nequidquam afferunt.
> Reddenda est terrae terra: tum vita omnibus
> Metenda, ut fruges. sic jubet necessitas.

[97] *quod ratio quidem*] *quidem* pro *quaedam* dedi cum Davisio.

[98] *quod remedium illud continet*] i. e. in quo est vis illius remedii, in quo remedium inest, cernitur. Davisius correxit, *quod rem continet, illud m.* et sic habent Mss. quidam, non male. In Guelf. est *re.*

[99] *m. quod opinatum sit, esse maximum*] hoc quidem stultum sit, nec Cicero dixit. legendum est *opinati sint*, ut et Davisio visum est. nec dubitavi recipere hanc emendationem. Sed et *esse* deletum velim.

[100] *Euripideum carmen*] ex tragoedia Hypsipyle perdita, de cujus fragmentis atque hoc ipso v. Valkenarium V. C. in fragm. Euripid. p. 212.

[1] *quem non attingat dolor.*] Sic Ms. Guelf. male vulgati *attingit*, versu proximo legendum *multis sunt humandi liberi*, ut et Bentlejo visum est.

Negabat genus hoc orationis quidquam omnino ad levandam aegritudinem pertinere. id enim ipsum dolendum esse dicebat, quod in tam crudelem necessitatem incidissemus. nam illam quidem orationem ex commemoratione alienorum malorum ad malivolos consolandos esse accomodatam. mihi vero longe videtur secus. nam et necessitas ferendae conditionis humanae, quasi cum deo [2] pugnare prohibet, admonetque esse hominem: quae cogitatio magnopere luctum levat: et enumeratio exemplorum, non ut animum malivolorum oblectet, affertur, sed ut ille, qui moeret, ferendum sibi id censeat, quod videat multos moderate, et tranquille tulisse. Omnibus enim modis fulciendi sunt, qui ruunt, [3] nec cohaerere possunt propter magnitudinem aegritudinis. ex quo ipsam aegritudinem [4] λυπην Chrysippus, quasi solutionem totius hominis, appellatam putat. quae tota poterit evelli, explicata, ut principio dixi, causa aegritudinis. est enim nulla alia, nisi opinio, et judicium magni praesentis, atque urgentis mali. itaque et dolor corporis, cujus est morsus acerrimus, [5] perfertur spe proposita boni. et acta aetas honeste, ac splendide, tantam affert consolationem, ut eos, qui ita vixerint, [6] aut non tangat aegritudo, aut perleviter pungat animi dolor.

[2] *pugnare prohibet.*] Sic bene Ms. Eliensis Leid. pro vulgato *cohibet.*

[3] *nec cohaerere possunt*] i. e. consistere, perstare. nam quae non cohaerent sed dissolvuntur, ea concidunt et ruunt.

[4] *λυσιν Chrysippus.*] Ms. Leid. et edd. vett. quaedam, ut Junt. addunt, *id est λυσιν*, quod a glossatore est.

[5] *perfertur.*] Sic Ms. Guelf. et edd. vett. non ut vulgg. *perferetur.*

[6] *aut non tangat aegritudo.*] Mss. habent *attingat*, bene: *aegritudo* sane friget: nam *attingat* refertur ad *animi dolor* ut *pungat.*

26 Sed ad hanc opinionem magni mali cum illa etiam opinio accesserit, oportere; rectum esse; ad officium pertinere; ferre illud, aegre quod acciderit: Tum denique efficitur illa gravis aegritudinis perturbatio. ex hac opinione sunt illa varia, et detestabilia genera lugendi, paedores, muliebres lacerationes genarum, pectoris, feminum, capitis percussiones. Hinc ille Agamemno Homericus, et idem Accianus,

Scindens dolore identidem intonsam comam.

In quo facetum illud Bionis, perinde stultissimum regem in luctu capillum sibi evellere, quasi calvitio moeror levaretur. Sed haec omnia faciunt, opinantes ita fieri oportere. Itaque et [7] Aeschines in Demosthenem invehitur, quod is septimo die post filiae mortem hostias immolasset. At quam rhetorice? quam copiose? quas sententias colligit? quae verba contorquet? ut licere quidvis rhetori intelligas. quae nemo probaret, nisi insitum illud in animis haberemus, omnes bonos interitu suorum quam gravissime moerere oportere. ex hoc evenit, ut in animi doloribus alii solitudines captent, ut ait Homerus de Bellerophonte,

Qui miser in campis moerens errabat Aleis,
Ipse suum cor edens, hominum vestigia vitans.

et Nioba fingitur lapidea, propter aeternum, credo, in luctu silentium. Hecubam autem putant, propter animi acerbitatem quandam, et rabiem, fingi in canem esse conversam. sunt autem alii, quos in luctu

itaque delenda videtur, aut, ut Bentlejo visum est, corrigendum *omnino*, quod bene opponitur τῷ *leviter*.

[7] *Aesch. in D. invehitur*] in Or. c. Ctesiph. p. 440.

cum ipsa solitudine loqui saepe delectat, ut illa apud Ennium nutrix:

> Cupido cepit miseram nunc me, proloqui
> Caelo atque terrae Medeae miserias.

Haec omnia recta, vera, debita putantes, faciunt in 27
dolore: maximeque declaratur, hoc quasi officii judicio fieri. quod si qui forte, cum se in luctu esse vellent, aliquid fecerunt humanius, aut si hilarius locuti sunt, revocant se rursus ad moestitiam, peccatique se insimulant, quod dolere intermiserint. pueros vero matres, et magistri castigare etiam solent, nec verbis solum, sed etiam verberibus, si quid in domestico luctu hilarius ab iis factum est, aut dictum: plorare cogunt. quid? ipsa remissio luctus cum est consecuta, [8] intellectumque nihil profici moerendo, nonne res declarat, fuisse totum illud voluntarium? Quid ille Terentianus [9] ἑαυτον τιμωρουμενος, id est, ipse se puniens?

> Decrevi tantisper me minus injuriae,
> Chremes, meo gnato facere, dum fiam miser.

Hic decernit, ut miser sit. num quis igitur quidquam decernit invitus?

> Malo quidem me quovis dignum deputem.

[8] *intellectaque*] non refertur hoc ad *remissio*. itaque corrigendum *intellectumque*, ut correxerunt Man. Lamb. Davisius, qui et *est* addidit. Sic habent edd. vett. et Ms. Eliens. post et *re declarat* sc. *remissio luctus* legunt Davisius et Buherius.

[9] *ipse se puniens*, *i. e.* ἑαυτον τιμ.] quidam pro glossa deleri voluerunt *id est* ἑ. τ. Buherius vult inverti. ἑαυτον τιμ. i. e. *ipse se puniens*. placet. nam illud Graecum notum erat e Terentio. pro *puniens* Davisius edidit *poeniens*, probante Buherio, quia in Mss. est *poenitens*. et haec forma etiam alibi est apud Ciceronem. Secutus sum Buherium.

malo se dignum deputat, nisi miser sit? vides ergo opinionis esse, non naturae malum. quid, quod res ipsa lugere prohibet? ut apud Homerum quotidianae neces, interitusque multorum, sedationem moerendi afferunt: [10] apud quem ita dicitur.

> Namque nimis multos, [11] atque omni luce cadentes
> Cernimus; ut nemo possit moerore vacare.
> Quo magis est aequum tumulis mandare peremtos
> Firmo animo, et luctum lacrymis finire diurnis.

Ergo in potestate est abjicere dolorem, cum velis, tempori servientem. An est ullum tempus (quoniam quidem res in nostra potestate est) cui non ponendae [12] curae et aegritudinis causa serviamus? Constabat, eos, qui concidentem vulneribus Cn. Pompejum vidissent, cum illo ipso acerbissimo, miserrimoque spectaculo sibi timerent, quod se classe hostium circumfusos viderent, nihil tum aliud egisse, nisi ut remiges hortarentur, et ut salutem adipiscerentur fuga: [13] posteaquam Tyrum venissent, tum afflictari, lamentarique coepisse. timor igitur ab iis aegritudinem potuit
28 repellere, ratio ac sapientia vera non poterit? Quid est autem, quod plus valeat ad ponendum dolorem, quam cum est intellectum, nihil profici, et frustra esse susceptum? si igitur deponi potest, etiam non suscipi potest. voluntate igitur, et judicio suscipi aegritudi-

[10] *apud quem ita d.*] Il. τ. 226.

[11] *atque, omni luce, cadentes Cernimus*] pro *cadentes* Mss. et edd. vett. fere *carentes*, referebant sc. ad *luce*. male. apud Homerum est πίπτουσιν, unde correxit primus Manutius. mox pro *vacare* Ms. Gu. *carere*.

[12] *curae et aegritudinis*] addidi *et* cum Davisio e Mss.

[13] *posteaquam Tyrum venissent.*] Wesselingius Obs. I. 13, putat *Cyprum* legendum, quod in Livii Epit. 112. Cornelia uxor et S. Pompejus traduntur ex Aegypto Cyprum refugisse.

nem confitendum est. Idque indicatur eorum patientia, qui cum multa sint saepe perpessi, facilius ferunt, quidquid accidit: obduruisseque sese contra fortunam arbitrantur: ut ille [14] apud Euripidem,

> Si mihi nunc tristis primum illuxisset dies,
> Nec tam aerumnoso navigavissem salo:
> Esset dolendi causa; ut injecto equulei
> Freno repente tactu exagitantur novo.
> Sed jam subactus miseriis obtorpui.

Defatigatio igitur miseriarum aegritudines cum faciat leniores, intelligi necesse est, non rem ipsam atque causam fontem esse moeroris. Philosophi summi, neque dum tamen sapientiam consecuti, nonne intelligunt, in summo se malo esse? sunt enim insipientes: neque insipientia ullum majus malum est: neque tamen lugent. quid ita? quia huic generi malorum [15] non affingitur illa opinio, Rectum esse et aequum, et ad officium pertinere, aegre ferre, quod sapiens non sis. quod idem affingimus huic aegritudini, in qua luctus inest: quae omnium maxima est. Itaque Aristoteles, veteres philosophos accusans, qui existimavissent, philosophiam suis ingeniis esse perfectam, ait eos aut stultissimos, aut gloriosissimos fuisse: sed se videre, quod paucis annis magna accessio facta esset, brevi tempore philosophiam plane absolutam fore. Theophrastus autem moriens accusasse naturam dicitur, quod cervis, et cornicibus vitam diuturnam, quorum id nihil interesset; hominibus, quorum

[14] *apud Euripidem*] fragmentum hoc graece est ap Galenum de Dogmat. Hipp. et Plat. L. IV p. 283. ed. Basil.

[15] *non affingitur - affingimus*] edd. vett. sic fere. sic et Ms. Guelf. quaedam tamen edd. vett. *affigitur* et *affigimus*, ut Junt. quod edidit Gruterus, non bene.

maxime interfuisset, tam exiguam vitam dedisset; quorum si aetas potuisset esse longinquior, futurum fuisse, ut, omnibus perfectis artibus, omni doctrina hominum vita erudiretur. querebatur igitur, se tum, cum illa videre coepisset, exstingui. Quid? ex ceteris philosophis nonne optimus, et gravissimus quisque confitetur, multa se ignorare? et multa sibi etiam, atque etiam esse discenda? Neque tamen, [16] cum se in media stultitia, qua nihil est pejus, haerere intelligant, aegritudine premuntur. nulla enim admiscetur opinio officiosi doloris. quid, [17] qui non putabant lugendum viris? qualis fuit Q. Maximus efferens filium consularem: qualis L. Paullus, duobus paucis diebus amissis filiis: qualis M. Cato, praetore designato, mortuo filio: quales reliqui, quos in consolatione collegimus: quid hos aliud placavit, nisi quod luctum et moerorem non putabant viri? Ergo id, quod alii rectum opinantes, aegritudini se solent dedere, id ii turpe putantes aegritudinem repulerunt. ex quo intelligitur, non in natura, sed in opinione esse aegritudinem.

29 Contra dicuntur haec. [18] Quis tam demens, ut sua voluntate moereat? natura affert dolorem. cui quidem Crantor, inquiunt, noster cedendum putat. premit enim, atque instat, nec resisti potest. Itaque Oileus ille apud Sophoclem, qui Telamonem antea de Aiacis

[16] *cum se in m. stultitia - - haerere.*] Sic Mss. etiam Guelf. et edd. vett. Gruterus, s. Gebhardus, de Turnebi sententia substituit *habere*, nempe pro habitare. Sane *habere* pro habitare dicitur, sed cum accusativo: nuspiam, quod repererim, sic *habere* v. c. in urbe.

[17] *qui non putant lugendum viris.*] Scribendum *putabant* aut *putaverunt*. nectitur enim cum sequentibus *quid hos placavit, nisi quod non putabant.*

[18] *Quis tam demens*] malim cum Davisio *Ecquis*, aut addi est.

morte consolatus esset, is, [19] cum audisset de sua, fractus est. de cujus commutata mente sic dicitur:

> Nec vero tanta praeditus sapientia
> Quisquam est, qui aliorum aerumnam dictis allevans,
> Non idem, cum fortuna mutata impetum
> Convertat, clade ut subita frangatur sua.
> Ut illa ad alios dicta, et praecepta excidant.

Haec cum disputant, hoc student efficere, naturae obsisti nullo modo posse: [20] ii tamen fatentur, graviores aegritudines suscipi, quam natura cogat. quae est igitur amentia, [21] ut nos quoque idem ab aliis requiramus? Sed plures sunt causae suscipiendi doloris. primum illa opinio mali, quo viso, atque persuaso aegritudo insequitur necessario. deinde etiam gratum mortuis se facere, si graviter eos lugeant, arbitrantur. accedit superstitio muliebris quaedam. existimant enim, diis immortalibus se facilius satis facturos, [22] si eorum plaga perculsi, afflictos se, et stratos esse fateantur. sed haec inter se quam repugnent, plerique non vident. laudant enim eos, qui aequo animo moriantur: qui alterius mortem aequo animo ferant, eos putant vituperandos. quasi fieri ullo modo possit, quod in amatorio sermone dici solet, ut quisquam plus alterum diligat, quam se. Praeclarum illud est, et si quaeris, rectum quoque, et verum, ut

[19] *cum audisset de sua*] immo de *sua* sc. morte, aut addendum *filio* ex ed. Junt. et Ms. Eliensi. illud melius.

[20] *ii tamen fat.*] puto legendum *iidem tamen*.

[21] *ut nos q. idem ab aliis requiramus*] hic aliquid deese videtur, nempe, in quo sit amentia sc. graviores aegritudines suscipere. quam natura cogat: tum placet Davisii correctio *ab illis idem requiramus*, nempe ab iis, qui haec disputant.

[22] *si eorum plaga perculsi*] malim *percussi*, quae verba saepe in libris permutantur; et id h. l. aptum est, non illud.

eos, qui nobis carissimi esse debeant, aeque ac nosmetipsos amemus: [23] ut vero plus, fieri nullo pacto potest. ne optandum quidem est in amicitia, ut me ille plus, quam se, ego illum plus, quam me. perturbatio vitae, si ita sit, atque officiorum omnium, con-
30 sequatur. Sed de hoc alias. nunc illud satis est, non attribuere ad amissionem amicorum, miseriam nostram, ne illos plus, quam ipsi velint, si sentiant: plus certe, quam nosmetipsos, diligamus. nam quod ajunt, plerosque consolationibus nihil levari, adjunguntque, consolatores ipsos confiteri se miseros, cum ad eos impetum suum fortuna converterit: utrumque dissolvitur. sunt enim ista non naturae vitia, sed culpae. stultitiam autem accusare quamvis copiose licet. nam et qui non levantur, ipsi ad miseriam invitant: et qui suos casus aliter ferunt, [24] atque auctores aliis ipsi fuerunt, non sunt vitiosiores, quam fere plerique, qui avari avaros, gloriae cupidos gloriosi reprehendunt? est enim proprium stultitiae, aliorum vitia cernere, oblivisci suorum. Sed nimirum hoc maximum est experimentum, cum constet aegritudinem vetustate tolli, hanc vim non esse in die positam, sed [25] in cogitatione diuturna. nam si et eadem res est, et idem est homo: qui potest quidquam de dolore mutari, si neque de eo, propter quod dolet, quidquam est mutatum, neque de eo, qui dolet? cogitatio igitur diuturna, nihil esse in re mali, dolori

[23] *at vero plus.*] Davisius, *ut vero plus.* Sic et ed. Junt. et aliae vett. placet et mihi.

[24] *atque ut auctores*] bene Davisius delevit *ut.* nam non solet in hac forma addi.

[25] *in cogitatione diuturna*] male a Grutero editum est *diurna*, quia in Mss. repererat, ut est et in Gu. natum e compendio. bene illud reddidit Davisius. sic et paullo post est, et commemoratur *diuturnitas.*

medetur, non ipsa diuturnitas. Hic mihi afferunt 31
mediocritates. quae si naturales sunt, quid opus est consolatione? natura enim ipsa terminabit modum. sin opinabiles, opinio tota tollatur. satis dictum esse arbitror, aegritudinem, esse opinionem mali praesentis, in qua opinione illud insit, ut aegritudinem suscipere oporteat.

Additur ad hanc definitionem a Zenone recte, ut illa opinio praesentis mali sit recens. hoc autem verbum sic intepretatur, ut non tantum illud recens esse velit, quod paullo ante acciderit, sed, quam diu in illo opinato malo vis quaedam insit, [26] et vigeat, et habeat quandam viriditatem, tam diu appelletur recens: ut Artemisia illa, Mausoli, Cariae regis, uxor; quae nobile illud Halicarnassi fecit sepulcrum. quamdiu vixit, vixit in luctu, eodemque etiam confecta contabuit. huic erat illa opinio quotidie recens: quae tum denique [27] non appellatur recens, cum vetustate exaruit.

Haec igitur officia sunt consolantium, tollere aegritudinem funditus, aut sedare, aut detrahere quam plurimum, aut supprimere, nec pati manare longius, [28] aut ad alia mentem traducere. Sunt, qui unum officium consolantis putent, malum illud omnino non esse, ut Cleanthi placet. sunt, qui non magnum ma-

[26] *et vigeat.*] Davisius *ut v.*

[27] *non appellabatur recens*] non placet. deberet sequi *exaruisset.* Legendum *appellabitur*, vel, ut est in Ms. Bak. ap. Davis. et Leid. ap. Buherium *appellatur*: res enim pertinet ad genus universum. Buherius praefert hoc. nil interest, nisi quod in illo legendum etiam videtur *exaruerit.* itaque ipse hoc praetuli. Librarii putavere, rem ad illam narrationem de Artemisia pertinere. itaque ex eo fecere *appellabatur.*

[28] *aut ad aliam traducere*] *aliam* verum esse non potest. Davisius e Mss. dedit *alia*: sed et sic aliquid deesse videtur; an *mentem*? quod et in Gu. est sed cum *ab.*

lum, ut Peripatetici. [29] sunt, qui abducant a malis ad bona, ut Epicurus. sunt, qui satis putent, ostendere, nihil inopinati [30] accidisse, nihil mali. Chrysippus autem caput esse censet in consolando, detrahere illam opinionem moerenti, si se officio fungi putet justo, atque debito. sunt etiam, [31] qui haec omnia genera consolandi colligant. alius enim alio modo movetur, ut fere nos omnia in consolationem unam conjecimus: erat enim in tumore animus, et omnis in eo tentabatur curatio. sed sumendum tempus est non minus in animorum morbis, quam in corporum: ut Prometheus ille Aeschyli; cui cum dictum esset,

Atqui, Prometheu, te hoc tenere existimo,
Mederi posse rationem iracundiae.

Respondit,

Si quidem qui tempestivam medicinam admovens
Non ad gravescens vulnus illidat manus.

32 Erit igitur in consolationibus prima medicina, docere aut nullum malum esse, aut admodum parvum: altera et de communi conditione vitae, et proprie, si quid sit de ipsius, qui moereat; [32] [disputandum] tertia, summam esse stultitiam frustra confici moerore, cum intelligas, nihil posse profici. nam Cleanthes quidem

[29] *sunt qui abducant.*] Vulgo male *abducunt*, item paullo post *putent* dedi pro *putant*. *Sunt, qui putent* etiam paullo ante est *putent*. Davisius primo male fecit *putant*, deinde addidit *docere*. sed id latet in *consolantis*. *putent* verum est. Sic et mox correxi: *abducant*, *putent*.

[30] *accidisse, nihil mali*] *nihil mali* displicuit viris doctis. et est sane non aptum. Manutius et Lambinus corrigunt *nihil novi*. non male. Sed Davisius pro eo ponit *ut Cyrenaici*: quia in omnibus membris auctores sententiae adduntur.

[31] *qui - - colligant*] male vulgo *colligunt*.

[32] *disputandum*] hoc verbum a glossatore est, delendumque, pendet oratio a *docere*, ut et quae post *tertia* sunt.

sapientem consolatur: qui consolatione non eget. nihil enim esse malum, quod turpe non sit, si lugenti persuaseris, non tu illi luctum, sed stultitiam detraxeris. alienum autem tempus docendi. et tamen non satis mihi videtur vidisse hoc Cleanthes, suscipi aliquando aegritudinem posse ex eo ipso, quod esse summum malum Cleanthes ipse fateatur. quid enim dicemus? cum Socrates Alcibiadi persuasisset, ut accepimus, eum nihil hominis esse, nec quidquam inter Alcibiadem, summo loco natum, et quemvis bajulum interesse: cum se Alcibiades afflictaret, lacrymansque Socrati supplex esset, ut sibi virtutem traderet, turpitudinemque depelleret: quid dicemus, Cleanthe? [33] num in illa re, quae aegritudine Alcibiadem afficiebat, mali nihil fuisse? Quid? illa Lyconis, qualia sunt? qui aegritudinem extenuans, parvis ait eam rebus moveri, [34] fortunae et corporis incommodis, non animi malis. quid ergo? illud, quod Alcibiades dolebat. non ex animi malis, vitiisque constabat? Ad Epicuri consolationem satis est ante dictum. Ne 33
illa quidem consolatio firmissima est, quamquam et usitata est, et saepe prodest: Non tibi hoc soli. Prodest haec quidem, ut dixi, sed nec semper, nec omnibus. sunt enim, qui respuant: sed refert, quo modo adhibeatur. ut enim tulerit quisque eorum, qui sapienter tulerunt, non quo quisque incommodo affectus sit, praedicandum est. Chrysippi, ad veritatem firmissima est: ad tempus aegritudinis, difficilis. magnum opus est, probare moerenti, illum suo judicio, et quod se ita putet oportere facere, moerere. nimirum

[33] *num in illa re.*] Sic edd. vett. etiam Vict. Manut. Lamb. Gruterus e Pall. Mss. *tum*. male.

[34] *fortunae et corporis incommodis*] suspicatus sum *fortuna*.

igitur, ut in causis non semper utimur eodem statu; (sic enim appellamus controversiarum genera) sed ad tempus, ad controversiae naturam, ad personam accommodamus: sic in aegritudine lenienda quam quisque curationem recipere possit, videndum est.

Sed nescio quo pacto ab eo, quod erat a te propositum, aberravit oratio. tu enim de sapiente quaesieras: cui aut malum videri nullum potest, quod vacet turpitudine: aut ita parvum malum, ut id obruatur sapientia, vixque appareat: qui nihil opinione affingat, assumatque ad aegritudinem: nec id putet esse rectum, se quam maxime excruciari luctuque confici: quo pravius nihil esse possit. edocuit tamen ratio, ut mihi quidem videtur, cum hoc ipsum proprie non quaereretur hoc tempore, num quod esset malum, nisi quod idem dici turpe posset: tamen ut videremus, quidquid esset in aegritudine mali, id non naturale esse, sed voluntario judicio, et opinionis errore contractum. Tractatum est autem a nobis id genus aegritudinis, quod unum est omnium maximum, ut, eo sublato, reliquorum remedia ne magnopere quaerenda
34 arbitraremur. Sunt enim certa, quae de paupertate; certa quae de vita inhonorata, et ingloria dici soleant. separatim certae scholae sunt de exsilio, de interitu patriae, de servitute, de debilitate, de caecitate, et de omni casu: in quo nomen poni solet calamitatis. haec Graeci in singulas scholas, et in singulos libros dispertiunt. [35] opus enim quaerunt : quamquam plenae disputationes delectationis sunt. Et tamen, ut medici, toto corpore cu-

[35] *opus enim quaerunt*] jocose in philosophos, qui scribendi materiam anxie quaerunt, sicut pauperes occasionem laborandi et quaerendi, unde vivant.

rando, minimae etiam parti, si condoluit, medentur: [36] sic philosophia, cum universam aegritudinem sustulit, tamen, si quis error aliunde exstitit, si paupertas momordit, si ignominia pupugit, si quid tenebrarum obfudit exsilium, aut eorum, quae modo dixi, si quid exstitit: et si singularum rerum sunt propriae consolationes: de quibus audies tu quidem, cum voles: sed ad eundem fontem revertendum est, aegritudinem omnem procul abesse a sapiente, quod inanis sit, quod frustra suscipiatur, quod non natura exoriatur, sed judicio, sed opinione, sed quadam invitatione ad dolendum. cum id decreverimus ita fieri oportere. Hoc detracto, quod totum est voluntarium, aegritudo erit sublata illa moerens: [37] morsus tamen, et contractiunculae quaedam animi relinquentur. hanc dicant sane naturalem, dum aegritudinis nomen absit, grave, taetrum, funestum: quod cum sapientia esse, atque, ut ita dicam, habitare, nullo modo possit. Atqui stirpes sunt aegritudinis, quam multae, quam amarae! quae, ipso trunco everso, [38] omnes eligendae sunt, et, si necesse erit, singulis disputationibus. superest enim nobis hoc, cuicuimodi est, otium. Sed ratio una omnium est aegritudinum, plura nomina. nam et invidere, aegritudinis est, et aemulari, et obtrectare, et misereri, angi, lugere, moerere,

[36] *sic philosophia*, etc.] hic locus non videtur cohaerere. nam τὸ *philosophia* non habet verbum, cui jungatur. Conjeci, primum legendum hic esse *philosophiae*, deinde in consequenti, quod est in verbis *etsi singularum rerum*, etc. legerim *ei s. r. s. p. consolationes* sic et Davisius. pro in *aliunde* malim *alicunde*.

[37] *morsus et contractiunculae*] quia sequitur *hanc*, legendum *contractiuncula - - relinquetur*, ut vidit Bentlejus.

[38] *omnes eligendae sunt*] i. e. tollendae, evellendae. Davisius correxit *elidendae* sunt, quod est verbum Ciceronis in hac re: sed et *eligere* in hac re dicitur. itaque Burmannus ad Virg. G. II, 407 defendit.

aerumna affici, lamentari, sollicitari, dolere, in molestia esse, afflictari, desperare. Haec omnia definiunt Stoici: eaque verba, quae dixi, singularum rerum sunt, non, ut videntur, easdem res significant, sed aliquid differunt: quod alio loco fortasse tractabimus. hae sunt illae fibrae stirpium, quas initio dixi, persequendae, et omnes eligendae, ne ulla umquam possit existere. magnum opus, et difficile. quis negat? quid autem praeclarum, non idem arduum? sed tamen [30] id effecturam philosophia profitetur, nos modo curationem ejus recipiamus. Verum quidem haec hactenus. cetera, quotiescumque voletis, et hoc loco, et aliis, parata vobis erunt.

[30] *id effecturam.*] Davisius addidit *se.* bene, opinor.

M. TULLII CICERONIS

TUSCULANARUM QUAESTIONUM

AD M. BRUTUM

LIBER QUARTUS.

DE RELIQUIS ANIMI PERTURBATIONIBUS.

ARGUMENTUM.

Praefatio hujus libri ad asserendum priscis Romanis Philosophiae studium comparata est. Ipsa autem libri hujus disputatio in hoc versatur, ut, *omni perturbatione posse sapientem vacare*, demonstretur. Primo adfertur perturbationis Stoica definitio, et in quattuor genera distributio; quarum duae ex bonis opinatis sunt, ut laetitia et libido; duae ex malorum errore, ut aegritudo et metus: hisque singulis perturbationibus suae partes subjiciuntur. c. 4-9. Deinde quomodo ipsa perturbatio ab aegrotatione seu morbo differat, et quae sit in hoc genere animi cum corpore similitudo, ostenditur. c. 10-14. Sequitur postea brevis demonstratio ejus, quod quaerebatur, nempe perturbationem cum sapientia consistere non posse, longa autem contra Peripateticos disputatio, qui perturbationes necessarias esse, naturales, utilesque contendunt, easque a sapiente non tollendas et extirpandas, sed modum ipsis adhibendum statuunt, c. 15-26. Subjicitur tandem de perturbationum curatione. Ea varia est, neque omnis perturbatio una ratione sedatur. Est praeterea in quattuor perturbationibus illis ea distinctio: Primum, utrum ad universam perturbationem, tamquam aegritudinem, laetitiam, an ad singulas, h. e. generibus subjectas formas adhibeatur; deinde, utrum mali bonive opinionem, an ipsam omnino perturbationem tollas. Sed certa et propria sanatio est, si doceas, ipsas perturbationes per se esse vitiosas, nec habere quicquam aut natu-

rale, aut necessarium. Altera autem ratio, quae simul opinionem boni aut mali tollit, est ea quidem utilior, sed raro proficit, neque est ad vulgus adhibenda. Est etiam, ubi adhiberi plane non potest, quod res, quae perturbat animum, vere est bona aut mala, tamquam, si quis aegre ferat, nihil in se esse virtutis, nihil animi, nihil officii, nihil honestatis. c. 21. 28. Reliqua disputatio, quomodo quattuor ista genera tollenda sint, docet.

1 CUM multis locis nostrorum hominum ingenia, virtutesque, Brute, soleo mirari, tum maxime his in studiis, [1] quae sero admodum expetita, in hanc civitatem e Graecia transtulerunt. nam cum a primo urbis ortu, regiis institutis, partim etiam legibus, auspicia, caeremoniae, comitia, provocationes, patrum consilium, equitum peditumque descriptio, tota res militaris, divinitus [2] esset constituta; tum progressio admirabilis, incredibilisque cursus ad omnem excellentiam factus est, dominatu regio republica liberata. nec vero hic locus est, ut de moribus institutisque majorum, et disciplina ac temperatione civitatis loquamur. aliis haec locis satis accurate a nobis dicta sunt, maximeque in iis sex libris, quos de republica scripsimus. Hoc autem loco consideranti mihi studia doctrinae, multa sane occurrunt, cur ea quoque arcessita aliunde, neque solum expetita, sed etiam conservata, et culta videantur. erat enim illis paene in conspectu praestanti sapientia et nobilitate Pythagoras, qui fuit in Italia temporibus iisdem, quibus L. Brutus patriam liberavit, praeclarus auctor nobilitatis tuae. Pythagorae autem doctrina cum longe

[1] *quae sero a. expetita in h. c. e Gr. transtulerunt*] duo pertinet *transtulerunt?* an ad *ingenia*, ut ea transtulisse ea studia Romam dicantur. durum hoc fuerit. Ciceronem puto scripsisse *transierunt*.

[2] *esse constituta*] quia hoc est commune pluribus praecedentibus non male Davisius *essent* edidit.

lateque flueret, permanavisse mihi videtur in hanc
civitatem : idque cum conjectura probabile est, tum
quibusdam etiam vestigiis indicatur. quis enim est,
qui putet, cum floreret [3] [in Italia] Graecia poten-
tissimis et maximis urbibus, ea, quae magna dicta est,
in hisque primum ipsius Pythagorae, deinde postea
Pythagoreorum tantum nomen esset, nostrorum ho-
minum ad eorum doctissimas voces aures clausas
fuisse ? Quinetiam arbitror, propter Pythagoreorum
admirationem, Numam quoque regem, Pythagoreum a
posterioribus existimatum. nam cum Pythagorae dis-
ciplinam et instituta cognoscerent, regisque ejus
aequitatem, et sapientiam a majoribus suis accepis-
sent, aetates autem et tempora ignorarent propter
vetustatem, eum, qui sapientia excelleret, Pythago-
rae auditorem fuisse crediderunt. Et de conjectura 2
quidem hactenus. Vestigia autem Pythagoreorum,
quamquam multa colligi possunt, paucis tamen ute-
mur, quoniam non id agitur hoc tempore. nam cum
carminibus soliti illi esse dicantur et praecepta quae-
dam occultius tradere, et mentes suas a cogitationum
intentione, cantu, fidibusque ad tranquillitatem tradu-
cere, gravissimus auctor in Originibus dixit Cato,
morem apud majores hunc epularum fuisse, ut dein-
ceps, qui accubarent, canerent ad tibiam clarorum
virorum laudes, atque virtutes. ex quo perspicuum est,
et [4] cantus tum fuisse rescriptos vocum sonis, et car-

[3] *in Italia*] hic primum me offendit concursus duorum ὁμοιοτελεύτων verborum : deinde redundantia hujus nominis. nam illud Graeciae additum, *ea, quae magna dicta est*, satis Graeciam in extrema Italia distinguit ab altera. Igitur illud *in Italia* forte est a glossatore.

[4] *cantus fuisse rescriptos vocum sonis*] *rescriptos* habent Mss. et edd. vett. probo J. Fr. Gronovii correctionem *descriptos* ex Livio VII, 1. *descripto ad tibicinem cantu*.

mina. Quamquam id quidem etiam XII. tabulae declarant, condi jam tum solitum esse carmen: quod ne liceret fieri ad alterius injuriam, lege sanxerunt. nec vero illud non eruditorum temporum argumentum est, quod et deorum pulvinaribus, et epulis magistratuum, [5] fides praecinunt: quod proprium ejus fuit, de qua loquor, disciplinae. [6] mihi quidem Appii Caeci carmen, quod valde Panaetius laudat epistola quadam, quae est ad Q. Tuberonem, [7] Pythagoreum videtur. multa etiam sunt in nostris institutis [8] ducta ab illis: quae praetereo, ne ea, quae [9] peperisse ipsi putamur, aliunde didicisse videamur. Sed, ut ad propositum redeat oratio: quam brevi tempore, quot, et quanti poëtae, qui autem oratores exstiterunt? facile ut appareat, nostros omnia consequi potuisse, simul ut velle coepissent. sed de ceteris studiis alio loco et dicemus, si usus fuerit, et saepe diximus.

3 Sapientiae studium vetus id quidem in nostris: sed tamen, ante Laelii aetatem, et Scipionis, non reperio, quos appellare possim nominatim. quibus adolescentibus, Stoicum Diogenem, et Academicum Carneadem video ad senatum ab Atheniensibus missos esse legatos, qui cum reipublicae nullam umquam partem attigissent, essetque eorum alter Cyrenaeus, alter Babylonius, numquam profecto scholis essent excitati,

[5] *fides praecinunt*] de re praeterita sermo est. ergo *praecinuerunt*.

[6] *mihi quidem etiam*] delevi *etiam* auctoribus Mss. ap. Davis. et quia rursus est in sequente argumento.

[7] *Pythagoreorum videtur*] semper mihi displicuit *Pythagoreorum*. quia in Mss. Paris. et ed. vet. est *Pythagoreum*, id recepi.

[8] *dicta ab illis*] recte Davisius *ducta*, quod secutus sum. sic Ms. Guelf.

[9] *peperisse.*] Davisius *reperisse*, quod melius respondet τῷ *didicisse*, etsi de inventione *parere* et *gignere* eleganter dicitur.

neque ad illud munus electi, nisi in quibusdam principibus, temporibus illis, fuissent studia doctrinae. qui cum cetera litteris mandarent, alii jus civile, alii orationes suas, alii [10] monumenta majorum: hanc amplissimam omnium artium bene vivendi disciplinam vita magis, quam litteris persecuti sunt. Itaque illius verae, elegantisque philosophiae, quae ducta a Socrate in Peripateticis adhuc permansit, et idem alio modo dicentibus Stoicis, cum Academici eorum controversias disceptarent, nulla fere sunt, aut pauca admodum Latina monumenta, sive propter magnitudinem rerum, occupationemque hominum, sive etiam, quod imperitis ea probari posse non arbitrabantur: cum interim, illis silentibus C. Amafinius [11] exstitit dicens: cujus libris editis, commota multitudo contulit se ad eandem potissimum disciplinam, sive quod erat cognitu perfacilis, sive quod invitabat [12] illecebris blandae voluptatis, sive etiam, quia nihil prolatum erat melius; illud, quod erat, tenebant. Post Amafinium autem multi ejusdem aemuli rationis multa cum scripsissent, Italiam totam occupaverunt: quodque maximum argumentum est, non dici illa subtiliter, quod etiam facile ediscantur: et ab indoctis probentur, id illi firmamentum esse disciplinae putant. Sed defendat quod quisque sentit: sunt 4

[10] *monumenta majorum*] i. e. res a majoribus gestas et memoria dignas.

[11] *exstitit dicens*] *dicens* delet Lambinus. Certe offendit paululum. Cicero potest venustatem ex antithetis *silere* - - *dicere* quaesivisse, ut aliis locis: sed oppositum *του silentibus* est et in sequente *editis libris*. Buherius ex ed. vetere dedit *docens*: quod non magis placet.

[12] *illecebris blandis voluptatis*] quia plures libri ser. habent *blandae*, id cum Davisio recepi. tum pro *invitabatur* dedi *invitabat*, necessitate Grammatica: nam refertur ad disciplinam, ut praecedens *erat*.

enim judicia libera: nos institutum tenebimus, [13] nulliusque unius disciplinae legibus adstricti, quibus in philosophia necessario pareamus, quid sit in quaque re maxime probabile, semper requiremus. quod cum saepe alias, tum nuper in Tusculano studiose egimus. Itaque expositis tridui disputationibus, quartus dies hoc libro [14] concludetur. ut enim in inferiorem ambulationem descendimus, quod feceramus idem superioribus diebus, acta res est sic.

M. Dicat, si quis vult, qua de re disputari velit. A. Non mihi videtur omni animi perturbatione posse sapiens vacare. M. Aegritudine quidem hesterna disputatione videbatur: nisi forte temporis causa assentiebare. A. Minime vero. nam mihi egregie probata est oratio tua. M. Non igitur existimas cadere in sapientem aegritudinem? A. Prorsus non arbitror. M. Atqui, si ista perturbare animum sapientis non potest, nulla poterit. Quid enim? metusne conturbet? At earum rerum est absentium metus, quarum praesentium est aegritudo. sublata igitur aegritudine, sublatus est metus. restant duae perturbationes, laetitia gestiens, et libido: quae si non cadent in sapientem, semper mens erit tranquilla sapientis. A. Sic prorsus intelligo. M. Utrum igitur mavis? statimne nos vela facere, an quasi e portu egredientes
5 [15] paullulum remigare? A. Quidnam est istuc? non enim intelligo. M. Quia Chrysippus, et Stoici, cum

[13] *nulliusque unius disciplinae*] dedi *nulliusque* pro *nullisque* ut voluit Bentlejus. Sic dicimus *in nullius magistri verba jurare*, non, *in nulla magistri verba*. Et sic habent Mss. Paris.

[14] *concludetur*] Vulgo est *concluditur*. ego olim conjiciebam *concludatur*: sed secutus sum libros a Buherio laudatos.

[15] *paullulum remigare*] i. e. lente progredi, nempe subtiliori disputatione, per definitiones, divisiones, etc.

de animi perturbationibus disputant, magnam partem in his partiendis et definiendis occupati sunt: illa eorum perexigua oratio est, qua medeantur animis, nec eos turbulentos esse patiantur. Peripatetici autem ad placandos animos multa afferunt: spinas partiendi et definiendi praetermittunt. quaerebam igitur, utrum [16] panderem vela orationis statim, an eam ante paullulum dialecticorum remis propellerem. A. Isto modo vero. erit enim hoc totum, quod quaero, ex utroque perfectius. M. Est id quidem rectius: sed post requires, si quid fuerit obscurius. A. Faciam equidem. tu tamen, ut soles, dices ista ipsa obscura planius, quam dicuntur a Graecis. M. Enitar equidem: sed intentio opus est animo, [17] ne omnia dilabantur, si unum aliquod effugerit. Quoniam quae Graeci πάθη vocant, nobis perturbationes appellari magis placet, quam morbos: in his explicandis veterem illam equidem Pythagorae primum, deinde Platonis descriptionem sequar: qui animum in duas partes dividunt; alteram rationis participem faciunt, alteram expertem. in participe rationis ponunt tranquillitatem, id est, placidam, quietamque constantiam: in illa altera motus turbidos tum irae, tum cupiditatis, contrarios inimicosque rationi. Sit igitur hic fons. Utamur tamen, in his perturbationibus describendis, Stoicorum definitionibus, et partitio-

[16] *panderem vela orationis.*] Davisius edidit *orationi.* an ergo etiam *vela navi*, non *navis* panduntur. et clare *oratio* comparatur navi, non vento, cui vela panduntur, quia dicitur *remis propelli.* Buherius in Ms. reperit additum *velut egredientes e portu*, idque ei verum visum. immo est a glossatore. Cicero alio loco dicit egredientes e portu solere *inhibere remis.*

[17] *ne omnia dilabantur.*] Conjeci dudum *elabantur*, quod melius respondet alteri *effugerit.*

nibus: qui mihi videntur in hac quaestione versari acutissime.

6 Est igitur Zenonis haec definitio, ut perturbatio sit, quod πάθος ille dicit, aversa a recta ratione, contra naturam, animi commotio. quidam brevius, perturbationem esse appetitum vehementiorem: sed vehementiorem eum volunt esse, qui longius discesserit a naturae constantia. partes autem perturbationum volunt ex duobus opinatis bonis nasci, et ex duobus opinatis malis: ita esse quattuor. ex bonis libidinem, et laetitiam: ut sit laetitia, praesentium bonorum; libido, futurorum. ex malis metum, et aegritudinem nasci censent: metum, futuris: aegritudinem, praesentibus. quae enim venientia metuuntur, eadem afficiunt aegritudine instantia. Laetitia autem et libido in bonorum opinione versantur, cum libido [18] ad id, quod videtur bonum, injecta et inflammata rapiatur; laetitia, ut adepta jam aliquid concupitum, efferatur, et gestiat. natura enim omnes ea, quae bona videntur, sequuntur, fugiuntque contraria. Quamobrem simul objecta species cujuspiam est, quod bonum videatur, ad id adipiscendum impellit ipsa natura. id cum constanter prudenterque fit, ejusmodi appetitionem Stoici βούλησιν appellant, nos appellamus voluntatem. eam illi putant in solo esse sapiente, quam sic definiunt. voluntas est, quae quid cum ratione desiderat. quae autem, [19] ratione adversa, inci-

[18] *ad id, q. v. b. injecta et inflammata*] haesere viri docti ad *injecta*, Davisius correxit *inlecta*, quod et scr. et edd. quaedam de veteribus habent, placuitque et Buherio. et est id facilius vulgato *injecta*: sed tamen et *injecta* defendi potest ex Nat D. l. 20. *in quam se animus injiciens atque intendens*. itaque non ausus sum id tollere.

[19] *ratione adversa*] i. e. contra rationem. Davisius in ed. sec. dedit *aversa ratione*, ut et post. prope finem capitis hujus: neutrum bene. vulgatum verum est: firmaturque eo, quod est in fine capitis, *animi, adversante ratione, contractio.*

tata est vehementius, ea libido est, vel cupiditas effrenata: quae in omnibus stultis invenitur. Itemque, cum ita movemur, ut in bono simus aliquo, dupliciter id contingit. nam cum ratione animus movetur placide atque constanter, tum illud gaudium dicitur. cum autem inaniter et effuse animus exsultat, tum illa laetitia gestiens, vel nimia dici potest; quam ita definiunt, sine ratione animi elationem. quoniamque, ut bona natura appetimus, sic a malis natura declinamus: [20] quae declinatio, cum ratione fiet, cautio appelletur, eaque intelligatur in solo esse sapiente: quae autem sine ratione, et cum exanimatione humili, atque fracta, nominetur metus. est igitur metus, ratione adversa, cautio. [21] praesentis autem mali, sapientis affectio, nulla est. Stulti autem aegritudo est ea, qua afficiuntur in malis opinatis, animosque demittunt, et contrahunt, rationi non obtemperantes. itaque haec prima definitio est, ut aegritudo sit animi, adversante ratione, contractio. sic quattuor perturbationes sunt, tres constantiae, quoniam aegritudini nulla constantia opponitur.

Sed omnes perturbationes judicio censent fieri et 7
opinione. Itaque eos definiunt pressius, ut intelligatur non modo quam vitiosae, sed etiam quam in nostra sint potestate. est igitur aegritudo, opinio recens mali praesentis, in quo [22] demitti contrahique animo

[20] *quae declinatio cum r. fiet*] delevi *si* e Mss. et contextu.

[21] *praesentis mali, sapientis affectio nulla est*] i. e. e praesenti malo sapiens non afficitur: nam ea foret aegritudo, qua sapientem carere demonstratum est L. III. Bentlejus legi volebat *sapienti* et mox *stultis*.

[22] *demitti contrahique animo.*] Pearcius volebat *animos*. sed nil interest. dici potest *contrahi animo* et *animos*: potest etiam plane omitti. *animos* tamen melius convenit τῷ *demitti*. sed satis est *animo* verbum ultimum *contrahi* convenire.

rectum esse videatur. laetitia, opinio recens boni praesentis. in quo efferri rectum esse videatur. metus, opinio impendentis mali, quod intolerabile esse videatur. libido, opinio venturi boni, quod sit ex usu, jam praesens esse atque adesse. Sed quae judicia, quasque opiniones perturbationum esse dixi, non in eis perturbationes solum positas esse dicunt, [23] verum illa etiam, quae efficiuntur perturbationibus, ut aegritudo quasi morsum aliquem doloris efficiat; metus, recessum quendam animi et fugam; laetitia profusam hilaritatem; libido effrenatam appetentiam. opinationem autem, quam in omnes definitiones superiores inclusimus, volunt esse imbecillam assensionem.

Sed singulis perturbationibus partes ejusdem generis plures subjiciuntur: ut aegritudini, invidentia (utendum est enim, docendi causa, verbo minus usitato; quoniam invidia non in eo, qui invidet, solum dicitur, sed etiam in eo, cui invidetur) aemulatio, obtrectatio, misericordia, angor, luctus, maeror, aerumna, dolor, lamentatio, sollicitudo, molestia, afflictatio, desperatio, et si quae sunt de genere eodem. sub metum autem subjecta sunt pigritia, pudor, terror, timor, pavor, exanimatio, conturbatio, formido. Voluptati malivolentia [24] [laetans malo alieno,] delectatio, jactatio, et similia. Libidini ira, excandescentia, odium, inimicitia, discordia, indigentia, desiderium, et cetera ejusmodi. haec autem definiunt hoc modo.
8 Invidentiam esse dicunt aegritudinem susceptam propter alterius res secundas, quae

[23] *verum illa etiam.*] Davisius corrigendum putabat *verum in illis etiam*, bene, ut opinor.

[24] *laetans m. a.*] hoc est a glossatore, pertinet enim ad definitionem, quae infra est.

nihil noceant invidenti. nam si quis doleat ejus rebus secundis, a quo ipse laedatur, non recte dicitur invidere; ut si Hectori Agamemno. [25] qui autem, cui alterius commoda nihil noceant, tamen eum doleat his frui, is invidet profecto. Aemulatio autem dupliciter illa quidem dicitur, ut et in laude, et in vitio nomen hoc sit. nam et imitatio virtutis, aemulatio dicitur: sed ea nihil hoc loco utimur; est enim laudis: et est aemulatio, aegritudo, si eo, quod concupierit, alius potiatur, ipse careat. Obtrectatio autem est ea, quam intelligi zelotypiam volo, aegritudo ex eo, quod alter quoque potiatur eo, quod ipse concupiverit. Misericordia, est aegritudo ex miseria alterius, injuria laborantis. nemo enim parricidae, aut proditoris supplicio misericordia commovetur. Angor, aegritudo premens. Luctus aegritudo ex ejus, qui carus fuerit, interitu acerbo. Maeror, aegritudo flebilis. Aerumna, aegritudo laboriosa. Dolor, aegritudo crucians. Lamentatio, aegritudo cum ejulatu. Sollicitudo, aegritudo cum cogitatione. Molestia, aegritudo permanens. Afflictatio, aegritudo cum vexatione corporis. Desperatio, aegritudo sine ulla rerum exspectatione meliorum. Quae autem subjecta sunt sub metu, ea sic definiunt: Pigritiam, metum consequentis laboris. [26] Pudorem et terrorem, metum concutientem, ex quo fit, ut pudorem rubor, terrorem pallor, et tremor, et dentium crepitus consequatur: Timorem, metum mali appropinquantis:

[25] *qui autem, cui - - nihil noceant*] durius mihi videtur hoc. malim *qui a. cum*.

[26] *Pudorem et terrorem.*] *Pudorem* in edd. fere excidit. sed abesse non potest. nam et supra adjungitur terrori, et consequens postulat.

Pavorem, metum mentem loco moventem, ex quo illud Ennii,

Tum pavor sapientiam omnem mihi ex animo expectorat:

Exanimationem, metum subsequentem, et quasi comitem pavoris: Conturbationem, metum excutientem
9 cogitata: Formidinem, metum permanentem. Voluptatis autem partes hoc modo describunt, ut malivolentia, sit voluptas ex malo alterius sine emolumento suo: Delectatio, voluptas suavitate auditus animum deleniens. et, qualis est haec aurium, tales sunt oculorum, et tactionum, et odorationum, et saporum: quae sunt omnes unius generis, ad perfundendum animum tamquam illiquefactae voluptates. Jactatio, est voluptas gestiens, et se efferens insolentius. Quae autem libidini subjecta sunt, ea sic definiuntur, ut Ira, sit libido poeniendi ejus, qui videatur laesisse injuria. Excandescentia autem, sit ira nascens, et modo existens, [27] quae θύμωσις Graece dicitur: Odium, ira inveterata: Inimicitia, ira ulciscendi tempus observans: Discordia, ira acerbior, [28] intimo odio et corde concepta: Indigentia, libido inexplebilis: Desiderium, libido ejus, qui nondum adsit, videndi. [29] Distinguunt illud etiam, ut sit libido earum rerum, quae dicuntur de quodam, aut

[27] *quae θύμωσις Graece dicitur*] displicet vox θύμωσις h. l. Stephano in Thes. Gr. L. Valkenarioque in fragm. Eurip. p. 231. qui legi vult θυμός. sed ita et legendum *qui*.

[28] *intimo odio et corde.*] Lambinus et Bentlejus corr. *intimo animo*, quod et Davisius edidit. Buherius: *inter duo corde*, etc. quod illa definitio et in inimicitiam et odium cadit.

[29] *Distinguunt illud etiam.*] Puto scribendum *Distinguunt etiam, illud ut sit*, ita non opus erit post addere *desiderium ut sit;* ut Bentlejo visum est.

quibusdam: quae κατηγορήματα dialectici appellant; ut habere divitias, capere honores. Indigentia, [30] rerum ipsarum est, ut honorum, ut pecuniae. Omnium autem perturbationum fontem esse dicunt, Intemperantiam: quae est a tota mente, [31] et a recta ratione defectio, sic aversa a praescriptione rationis, ut nullo modo appetitiones animi nec regi, nec contineri queant. quemadmodum igitur temperantia sedat appetitiones, et efficit, ut eae rectae rationi pareant; conservatque considerata judicia mentis: sic huic inimica intemperantia, omnem animi statum inflammat, conturbat, incitat. itaque et aegritudines, et metus, et reliquae perturbationes omnes gignuntur ex ea. Quemadmodum cum sanguis corruptus est, aut 10
pituita redundat, aut bilis, in corpore morbi aegrotationesque nascuntur, sic pravarum opinionum conturbatio, et ipsarum inter se repugnantia, sanitate spoliat animum, morbisque perturbat. Ex perturbationibus autem primum morbi conficiuntur, quae vocant illi νοσήματα, eaque, quae sunt eis morbis contraria. quae habent ad res certas vitiosam offensionem atque fastidium: deinde aegrotationes, quae appellantur a Stoicis ἀρρωστήματα, hisque item oppositae contrariae offensiones. Hoc loco nimium operae consumitur a Stoicis, maxime a Chrysippo, dum morbis corporum comparatur morborum animi similitudo. qua oratione praetermissa minime necessaria, ea, quae rem continent, pertractemus. Intelligatur igitur, perturbationem, jactantibus se opinionibus

[30] *rerum ipsarum est.*] Bentlejus correxit *sit*. *est* sane stare non potest. ego malim deleri.

[31] *et a recta ratione*] hoc supervacuum est per sequentia. itaque Davisius uncis inclusit, ut spurium. In Guelf. deest *et*, quod firmat *recta ratione* esse glossam.

inconstanter et turbide, in motu esse semper: cum autem hic fervor concitatioque animi inveteraverit, et tamquam in venis medullisque insederit, tum existit et morbus, et aegrotatio, et offensiones eae, quae sunt eis morbis aegrotationibusque contrariae.
11 Haec, quae dico, cogitatione inter se differunt, re quidem copulata sunt, eaque oriuntur ex libidine et laetitia. nam cum est concupita pecunia, nec adhibita continuo ratio, quasi quaedam Socratica medicina, [32] quae sanaret eam cupiditatem: permanat in venas, et inhaeret in visceribus illud malum, existitque morbus, et aegrotatio: [33] quae avelli inveterata non possit: eique morbo nomen est avaritia. Similiterque ceteri morbi: ut gloriae cupiditas, ut mulierositas, ut ita appellem eam, quae Graece φιλογυνεια dicitur, ceterique similiter morbi aegrotationesque nascuntur. quae autem sunt his contraria, ea nasci putantur a metu; ut odium mulierum, [34] quale in μισογυνῳ Attilii est: ut in hominum universum genus, quod accepimus de Timone, qui μισανθρωπος appell~~atur~~: ut inhospitalitas est. quae omnes aegrotationes animi ex quodam metu nascuntur earum rerum, quas fugiunt, et oderunt. Definiunt autem animi aegrotationem, opinationem vehementem de re non expetenda, [35] tamquam valde expetenda, inhaerentem et penitus

[32] *quae sanaret.*] Bentlejus correxit *sanet*, quod et Buherius probavit. male. *adhibita* est postulat *sanaret*. illud germanisat.

[33] *quae a. i. non possunt*] quia refertur hoc ad unam aegrotationum, *possunt* locum non habet. Bentlejus bene *possit*.

[34] *quale in μισογυνῳ Attilii est*] sic Mss. plures, unde et Davisius et Alemannus delere. Vulgo *quale in μισογυνιᾳ est*.

[35] *tamquam valde exp. sit.*] Delendum est sine dubio *sit*. Sic et mox *de re non fugienda, tamquam fugienda*. infra in loco simili delevit Bentlejus.

insitam. quod autem nascitur ex offensione, ita definiunt, opinionem vehementem de re non fugienda, inhaerentem, et penitus insitam, tamquam fugienda. haec autem [36] opinatio est judicare se scire, quod nesciat. Aegrotationi autem talia quaedam subjecta sunt, avaritia, ambitio, mulierositas, pervicacia, ligurritio, vinolentia, cupedia, et si qua similia. est autem avaritia, opinatio vehemens [37] de pecunia, quasi valde expetenda, inhaerens, et penitus insita. similisque est ejusdem generis definitio reliquarum. Offensionum autem definitiones sunt ejusmodi, ut inhospitalitas, sit opinio vehemens, valde fugiendum esse hospitem, eaque inhaerens, et penitus insita. similiterque definitur et mulierum odium, [38] ut Hippolyti; et, ut Timonis, generis humani.

Atque [39] ut ad valitudinis similitudinem veniamus, 12
eaque collatione utamur aliquando, sed parcius, quam solent Stoici: ut sunt alii ad alios morbos procliviores: (itaque dicimus gravedinosos quosdam, quosdam torminosos, non quia jam sint, [40] sed quia saepe sint; sic alii ad metum, alii ad aliam perturbationem. ex quo in aliis anxietas, unde anxii; [41] in aliis iracundia dicitur, quae ab ira differt: estque aliud iracundum

[36] *opinatio est judicare.*] Ms. Gryphii habebat *indicatio*, quod recepit Davisius. non placet, quamquam et alii Mss. sic habent.

[37] *de pecunia, quasi petenda sit*] *sit* et h. l. delendum et scribendum *expetenda*. et sic Mss. qui et addunt *valde*, ut et Guelf.

[38] *ut Hippolyti*] in Atilii, opinor, fabula.

[39] *at ad v. s. veniamus.*] Vulgo male *veniam*: nam post est *utamur*. atque sic etiam Mss. plures.

[40] *sed quia saepe sint: alii*, etc.] *sint* delevit Davisius et addidit *sic*: in hoc eum secuti sumus, quia id postulat *ut* in antecedente. atque id potest esse mutatum in *sint*. fortasse tamen fuit *ita*.

[41] *in aliis iracundia dicitur*] bene Davisius correxit *efficitur*, etsi sine libris. Puto esse a glossatore.

esse, aliud iratum; ut differt anxietas ab angore. neque enim omnes anxii, qui anguntur aliquando, nec qui anxii, semper anguntur: ut inter ebrietatem, et ebriositatem interest: aliudque est amatorem esse, aliud amantem. atque haec aliorum ad alios morbos proclivitas late patet. nam pertinet ad omnes perturbationes. In multis etiam vitiis apparet: sed nomen res non habet. ergo et invidi, et malivoli, et lividi, et timidi, et misericordes, quia proclives ad eas perturbationes, non quia semper feruntur. haec igitur proclivitas ad suum quodque genus, a similitudine corporis [42] aegrotatio dicatur, dum ea intelligatur ad aegrotandum proclivitas. sed haec in bonis rebus, quod alii ad alia bona sunt aptiores, facilitas nominetur, in malis proclivitas, ut significet lapsionem: in
13 neutris habeat superius nomen. Quo modo autem in corpore est morbus, est aegrotatio et vitium; sic in animo. Morbum appellant totius corporis corruptionem. Aegrotationem morbum cum imbecillitate: vitium, cum partes corporis inter se dissident. ex quo pravitas membrorum, distortio, deformitas. itaque illa duo, morbus, et aegrotatio, [43] ex totius valitudinis [corporis] conquassatione et perturbatione gignuntur: vitium autem, integra valitudine, ipsum ex se cernitur. sed in animo tantummodo cogitatione possumus morbum ab aegrotatione sejungere. Vitiositas autem, est habitus, aut affectio in tota vita inconstans, et a se ipsa dissentiens. ita fit, ut in altera, corruptione

[42] *aegrotatio dicatur, dum intelligatur*] alii *dicitur*, et *cum*: quod ferri utcunque potest. sed si *dum* legitur, necessarium est *dicatur*.

[43] *ex totius valitudinis corporis conquassatione.*] Puto *corporis* esse delendum. intelligitur enim per se, cum de corporis morbis et vitiis sermo sit.

opinionum morbus efficiatur et aegrotatio: in altera inconstantia et repugnantia. non enim omne vitium [44] partes habet dissentientes, ut eorum, qui non longe a sapientia absunt, affectio est illa quidem discrepans sibi ipsa, dum est insipiens, sed non distorta, nec prava. morbi autem, et aegrotationes, partes sunt vitiositatis sed perturbationes, sintne ejusdem partes, quaestio est. Vitia enim, affectiones sunt manentes: perturbationes autem, moventes, ut non possint affectionum manentium partes esse. atque ut in malis attingit animi naturam corporis similitudo, sic in bonis. sunt enim in corpore praecipua, pulcritudo, vires, valitudo, firmitas, velocitas: sunt item in animo. [45] Ut enim corporis temperatio, cum ea congruunt inter se, e quibus constamus: sanitas sic animi dicitur, cum ejus judicia, opinionesque concordant, eaque animi est virtus: quam alii ipsam temperantiam dicunt esse, alii obtemperantem temperantiae praeceptis, et eam subsequentem, nec habentem ullam speciem suam: sed sive hoc, sive illud sit, in solo esse sapiente. Est autem quaedam animi sanitas, quae in insipientem etiam cadat, [46] cum curatione medicorum conturbatio mentis aufertur. Et, ut corporis est quaedam apta figura membrorum, cum coloris quadam suavitate; ea quae

[44] *partes habet dissentientes*] *partes dissentientes*, hic non placuere viris doctis. Bentlejus correxit *pares dissidentias*. Sed id probari non potest. verbum *partes* necessarium est: quia paullo post sunt *partes vitiositatis*. ducta res est a corpore distorto, ut e seqq. patet, in quo partes dissentiunt, non bene et apte cohaerent. itaque mox *affectio* - - *non distorta nec prava*.

[45] *Ut enim*] addidi *Ut*. quia sequitur, *sic sanitas animi dicitur*. nec *enim* ab initio dicitur.

[46] *cum curatione*] quidam libri edd. et scr. addunt *et gubernatione*. quod et recepit Davisius.

dicitur pulcritudo: sic in animo, opinionum judiciorumque aequabilitas et constantia, cum firmitate quadam et stabilitate virtutem subsequens, aut virtutis vim ipsam continens, pulcritudo vocatur. Itemque viribus corporis, et nervis, et efficacitati similes similibus verbis, animi vires nominantur. Velocitas autem corporis, celeritas appellatur: quae eadem ingenii etiam laus habetur propter animi multarum rerum
14 brevi tempore percursionem. Illud, animorum corporumque dissimile, quod animi valentes morbo tentari non possunt; corpora possunt. sed corporum offensiones sine culpa accidere possunt, animorum non item: quorum omnes morbi et perturbationes ex aspernatione rationis eveniunt. itaque in hominibus solum exsistunt. nam bestiae simile quiddam faciunt, sed in perturbationes non incidunt. Inter acutos autem, et inter hebetes interest, quod ingeniosi, ut aes Corinthium in aeruginem, sic illi in morbum et incidunt tardius, et recreantur ocyus; hebetes non item. Nec vero in omnem morbum ac perturbationem animus ingeniosi cadit. [47] non enim multa efferata, et immania: quaedam autem humanitatis quoque habent primam speciem, ut misericordia, aegritudo, metus. Aegrotationes autem morbique animorum difficilius evelli posse putantur, quam summa illa vitia, quae virtutibus sunt contraria. morbis enim manentibus, vitia sublata esse non possunt, [48] quia non tam celeriter sanantur, quam illa tolluntur. Habes ea, quae de perturbationibus enucleate dispu-

[47] *non enim multa efferata et immania*] int. in eo esse solent. sed pro *multa* legerim *in ulla* sc. *cadit*: aut, *non enim ulla eff.* in eo sunt. quamquam Bentlejus etiam legit *in ullam efferata et immania.*

[48] *quia*] puto addendum *hi*, sc. morbi, sicut *illa* ad vitia pertinent.

tant Stoici, quae logica appellant, quia disseruntur subtilius. ex quibus quoniam tamquam [49] e scrupulosis cotibus enavigavit oratio, reliquae disputationis cursum teneamus: modo satis illa dilucide dixerimus, pro rerum obscuritate. A. Prorsus satis: sed si qua diligentius erunt cognoscenda, quaeremus alias: nunc vela, quae modo dicebas, exspectamus et cursum. M. Quando et aliis locis de virtute diximus, et saepe dicendum erit (pleraeque enim quaestiones, quae ad vitam moresque pertinent, a virtutis fonte ducuntur) quando igitur virtus est [50] affectio animi constans conveniensque, laudabiles efficiens eos, in quibus est, et ipsa per se, sua sponte, separata etiam utilitate, laudabilis, ex ea proficiscuntur honestae voluntates, sententiae, actiones, omnisque recta ratio: quamquam ipsa virtus brevissime recta ratio dici potest. Hujus igitur virtutis contraria est vitiositas. sic enim malo, quam malitiam appellare eam, quam Graeci κακίαν appellant. nam malitia, certi cujusdam vitii nomen est: vitiositas, omnium. [51] ex qua concitantur perturbationes, quae sunt, ut paullo ante diximus, turbidi animorum concitatique motus, aversi a ratione, et inimicissimi mentis vitaeque tranquillae. important enim aegritudines anxias atque acerbas, animosque affligunt et debilitant metu. iidem inflammant appetitione nimia: quam tum cupiditatem, tum

[49] *e scrupulosis cotibus*] putavi olim legendum *scopulosis* ex Or. in Caecil. c. 11. Lambinus et Bentlejus correxere *scruposis*, quod cum *scrupulosus* confundi solet in libris. v. Heins. ad Valer. Fl. II, 518. *scruposa saxa* occurrunt apud Lucanum.

[50] *affectio constans conveniensque.*] Conjeci *consentiensque:* nam hoc verbo semper Cicero in hac re utitur.

[51] *ex qua cogitantur*] quomodo *cogitantur?* immo *concitantur* ut habuit Ms. Manutii et voluit Camerarius. Sic et Bentlejo placuit, deditque in ed. 1. Davisius, in altera tamen *cooriuntur*.

libidinem dicimus, impotentiam quandam animi, a temperantia et moderatione plurimum dissidentem. Quae si quando adepta est id, [52] quod ei fuerat concupitum, [53] tum fert alacritatem, [54] ut nihil esse constet, quod agat: ut ille, qui voluptatem animi nimiam, summum esse errorem arbitratur. eorum igitur
16 malorum in una virtute posita sanatio est. Quid autem est non miserius solum, sed foedius etiam, et deformius, [55] quam aegritudine quis afflictus, debilitatus, jacens? Cui miseriae proximus est is, qui appropinquans aliquod malum metuit, exanimatusque pendet animi. quam vim mali significantes poëtae, impendere apud inferos saxum Tantalo faciunt, ob scelera animique impotentiam et superbiloquentiam, ea communis poena stultitiae est. omnibus enim, quorum mens abhorret a ratione, semper aliquis talis terror impendet. Atque ut hae tabificae mentis perturbationes sunt, aegritudinem dico et metum: sic hilariores illae, cupiditas, avide semper aliquid expetens, et inanis alacritas, id est, laetitia gestiens, non multum differunt ab amentia. Ex quo intelligitur, qualis ille sit, quem tum moderatum, alias modestum, temperantem, alias constantem continentemque dicimus. nonnumquam haec eadem vocabula ad frugalitatis nomen, tamquam ad caput, referre volumus. quod nisi eo nomine virtutes continerentur, numquam ita per illud vulgatum esset, ut jam proverbii locum

[52] *quod ei fuerit concupitum.*] An *fuerat?* Sic Ms. Guelf. itaque recepi.

[53] *tum fert alacritatem.*] Lambinus corr. *fertur alacritate.*

[54] *ut nihil esse constet*] *esse* delendum est. Bentlejus corrigit *ei.*

[55] *quam aegritudine quis afflictus*] quia ante sunt *aegritudines*, putem legendum esse, *quam aegritudinibus his afflictus.*

obtineret, hominem frugi omnia recte facere. quod idem cum Stoici de sapiente dicunt, nimis admirabiliter, nimisque magnifice dicere videntur. Ergo is, 17
quisquis est, qui moderatione, et constantia quietus animo est, sibique ipse placatus, ut nec tabescat molestiis, nec frangatur timore, nec sitienter quid expetens ardeat desiderio, nec alacritate futili gestiens deliquescat, is est sapiens, quem quaerimus, is est beatus: cui nihil humanarum rerum aut intolerabile ad demittendum animum, aut nimis laetabile ad efferendum videri potest. quid enim videatur ei magnum in rebus humanis, cui aeternitas omnis, totiusque mundi nota sit magnitudo? nam quid aut in studiis humanis, aut in tam exigua brevitate vitae magnum sapienti videri potest, qui semper animo sic excubat, ut ei nihil improvisum accidere possit, nihil inopinatum, nihil omnino novum? Atque idem ita acrem in omnes partes aciem intendit, ut semper videat sedem sibi ac locum sine molestia atque angore vivendi, ut quemcumque casum fortuna invexerit, hunc apte et quiete ferat. quod qui faciet, non aegritudine solum vacabit, sed etiam perturbationibus reliquis omnibus. his autem vacuus animus, perfecte atque absolute beatos efficit: idemque concitatus, et abstractus ab integra certaque ratione, non constantiam solum amittit, verum etiam sanitatem.

Quocirca mollis et enervata putanda est Peripateticorum ratio et oratio, qui perturbari animos necesse esse dicunt, sed adhibent modum quendam, quem ultra progredi non oporteat. Modum tu adhibes vitio? an vitium nullum est, non parere rationi? an ratio parum praecipit, nec bonum illud esse, quod aut

cupias ardenter, aut adeptus efferas te insolenter? nec porro malum, quo aut oppressus jaceas, aut, ne opprimare, mente vix constes? eaque omnia aut nimis tristia, aut nimis laeta errore fieri? qui si error stultis extenuetur die, ut, cum res eadem maneat, aliter ferant inveterata, aliter recentia: sapientes ne attingat quidem omnino. etenim quis erit tandem modus iste? Quaeramus enim modum aegritudinis, [56] in quo operae plurimum ponitur. aegre tulisse [57] P. Rutilium fratris repulsam consulatus, scriptum apud Fannium est. sed tamen transisse videtur modum, quippe qui ob eam causam a vita recesserit: moderatius igitur ferre debuit. quid si, cum id ferret modice, mors liberorum accessisset? nata esset aegritudo nova, [58] sed ea modica: magna tamen facta esset accessio. [59] Quid si deinde dolores graves corporis, si bonorum amissio, si caecitas, si exsilium, si pro singulis malis aegritudines accederent? summa ea
18 fieret? quae non sustineretur. Qui modum igitur vitio quaerit, similiter facit, ut si posse putet eum, qui se [60] e Leucata praecipitaverit, sustinere se, cum velit. ut enim id non potest: sic animus perturbatus et incitatus nec cohibere se potest, nec, quo loco vult, insistere omnino: quaeque crescentia perniciosa sunt, eadem sunt vitiosa nascentia. Aegritudo autem, ceteraeque perturbationes, amplificatae certe

[56] *in quo.*] Vulgg. *in qua.* male, tamquam ad aegritudinem referatur.

[57] *P. Rutilium*] v. Clav. in *P. Rutilius.*

[58] *sed ea modica.*] Bentlejus *sit ea m.* non bene. deberet esse *fuerit. sed* verum puto. est objicientis. in sequente responsio est.

[59] *Quid si.*] Videtur melius *Quod si.*

[60] *e Leucata*] vulgo male *Leucade.* illud verum nomen est, ut bene demonstravit Davisius. Sic et Mss. Guelf. quidem *Leucada.*

pestiferae sunt. igitur etiam susceptae, continuo in
magna pestis parte versantur. etenim ipsae se im-
pellunt, ubi semel a ratione discessum est: ipsaque
sibi imbecillitas indulget, in altumque provehitur
imprudens, nec reperit locum consistendi. quamo-
brem nihil interest, utrum moderatas perturbationes
approbent, an moderatam injustitiam, moderatam ig-
naviam, moderatam intemperantiam. qui enim vitiis
modum apponit, is partem suscipit vitiorum. quod
cum ipsum per se odiosum est, tum eo molestius, quia
sunt in lubrico, incitataque semel [61] proclive labun-
tur, sustinerique nullo modo possunt. Quid? quod 19
iidem Peripatetici perturbationes istas, quas nos ex-
stirpandas putamus, non modo naturales esse dicunt,
sed etiam utiliter a natura datas? quorum est talis
oratio. Primum multis verbis iracundiam laudant:
cotem fortitudinis esse dicunt; multoque et in
hostem, et in improbum civem vehementiores
iratorum impetus esse: leves autem ratiunculas
eorum, [62] qui ita cogitarent; proelium rectum est
hoc fieri: convenit dimicare pro legibus, pro liber-
tate, pro patria. haec [63] nullam habent vim, nisi ira
excanduit fortitudo. nec vero de bellatoribus solum
disputant. imperia severiora nulla esse putant sine
aliqua acerbitate iracundiae: oratorem denique non
modo accusantem, sed ne defendentem quidem pro-
bant sine aculeis iracundiae. quae etiam si non adsit,
tamen verbis, atque motu simulandam arbitrantur, ut

[61] *proclive*] quidam Mss. *proclivi*. nil differt. v. Clav.

[62] *qui ita cogitarent.*] Legendum *cogitent*.

[63] *nullam vim habent.*] Davisius edidit e Bentleji correctione *habere*, ut pendeat a superiori *dicunt*. non male. sed ita et post legendum *excanduerit*.

auditoris iram oratoris incendat actio. virum denique videri negant, qui irasci nesciat. eamque, quam lenitatem nos dicimus, vitioso lentitudinis nomine appellant. Nec vero solum hanc libidinem laudant (est enim ira, ut modo definivi, ulciscendi libido) sed ipsum illud genus vel libidinis, vel cupiditatis ad summam utilitateme sse dicunt a natura datum: nihil enim quemquam, nisi quod libeat, praeclare facere posse. noctu ambulabat in publico Themistocles, quod somnum capere non posset: quaerentibusque respondebat, Miltiadis tropaeis se e somno suscitari. cui non sunt auditae Demosthenis vigiliae? qui dolere se ajebat, si quando opificum antelucana victus esset industria. philosophiae denique ipsius principes numquam in suis studiis tantos progressus sine flagranti cupiditate facere potuissent. ultimas terras lustrasse Pythagoram, Democritum, Platonem accepimus. [64] ubi enim quid esset, quod disci posset, eo veniendum judicaverunt. Num putamus haec fieri sine summo cupiditatis ardore potuisse? Ipsam aegritudinem, quam nos ut taetram, et immanem belluam, fugiendam esse diximus, non sine magna utilitate a natura dicunt constitutam, ut homines castigationibus, reprehensionibus, ignominiis affici se in delicto dolerent. impunitas enim peccatorum data videtur eis, qui et ignominiam et infamiam ferunt sine dolore. morderi est melius conscientia. ex quo est [65] illud e vita ductum ab Afranio. nam cum dissolutus filius,

[64] *ubi enim quid esset.*] Sic edd. vett. non *quidquid* ut est in vulgg. primum a Junta datum. Aldus autem vetus servavit.

[65] *illud e vita ductum*] i. e. ex usu vitae.

Heu me miserum!

tum severus pater,

Dummodo doleat aliquid, [66] doleat quod lubet.

Reliquas quoque partes aegritudinis, utiles esse dicunt, misericordiam ad opem ferendam, et calamitates hominum indignorum sublevandas: ipsum illud aemulari, obtrectare, non esse inutile, cum aut se non idem videat consecutum, quod alium, aut alium idem, quod se: metum vero si quis sustulisset, omnem vitae diligentiam sublatam fore, quae summa esset in eis, qui leges, qui magistratus, qui paupertatem, qui ignominiam, qui mortem, qui dolorem timerent. haec tamen ita disputant, ut resecanda esse fateantur, evelli penitus dicant nec posse, nec opus esse: ut in omnibus fere rebus mediocritatem esse optimam existiment. quae cum exponunt, nihilne tibi videntur, an aliquid dicere? A. Mihi vero dicere aliquid; itaque exspecto, quid ad ista.

M. Reperiam fortasse: sed illud ante. videsne, 21
quanta fuerit apud Academicos verecundia? [67] plane enim dicunt, quod ad rem pertineat. Peripateticis respondetur a Stoicis. digladientur illi, per me licet; cui nihil est necesse, nisi ubi sit illud, quod verisimillimum videatur, anquirere. quid est igitur, quod occurrat in hac quaestione, [68] quo possit attingi aliquid verisimile, quo longius mens humana progredi non potest? Definitio perturbationis: qua recte Ze-

[66] *doleat quod lubet*] edd. vett. *quid lubet* i. e. *quid libet.* sic et Davisius edidit.

[67] *plane enim dicunt,* etc.] sc. nihil admiscendo, quod aegre ferre adversarii possint. secus Stoici.

[68] *e qua*] immo *quo*: refertur enim ad *quid*, itemque *e* delevi.

nonem usum puto. ita enim definit, ut perturbatio sit [69] adversa ratione, contra naturam, animi commotio: vel brevius, ut perturbatio sit appetitus vehementior: vehementior autem intelligatur is, qui procul absit a naturae constantia. Quid ad has definitiones [70] possim dicere? Atqui haec pleraque sunt prudenter acuteque disserentium. illa quidem ex rhetorum pompa, *ardores animorum, cotesque virtutum.* an vero vir fortis, nisi stomachari coeperit, non potest fortis esse? [71] gladiatorum id quidem. quamquam in eis ipsis videmus saepe constantiam. colloquuntur, congrediuntur, queruntur, [72] aliquid postulant, ut magis placati, quam irati esse videantur. sed in illo genere sit sane Pacideianus aliquis hoc animo, ut narrat Lucilius,

> Occidam illum equidem, et vincam, si id quaeritis, inquit,
> Verum illud credo fore, in os prius accipiam ipse,
> Quam gladium in stomacho, [73] sura, ac pulmonibu' sisto,
> Odi hominem: iratus pugno: nec longius quidquam
> Nobis, quam dextrae gladium dum accommodet alter:
> [74] Usque adeo studio atque odio illius efferor ira.

22 [75] At sine hac gladiatoria iracundia videmus progre-

[69] *adversa ratione*] hic quoque frustra corrigunt *aversa* v. supra ad c. 6.

[70] *possim dicere?*] immo *possint*. sc. Aristotelici. sic et Bentlejus.

[71] *gladiatorum.*] Sic Ms. Guelf. cum aliis. Vulgo male *gladiatorium*.

[72] *aliquid postulant.*] Bentlejus corr. *expostulant*, aptius ceteris.

[73] *sura ac pulmonibus sisto.*] *Sura* certe vitiosum est: quid reponendum, in eo non consentiunt viri docti. mihi maxime placet *fibra*, de jecore, Turnebi Adv. VII, 18. favet vicinia verborum *stomacho, pulmonibus*. Buherius e vestigiis Mss. qui habent *furia* corrigit *Fulvi*, qui fuit nobilis gladiator, quem cum Pacidejano componit Horatius Sat. II, 7. 97. probat Alemannus. Ex iisdem vestigiis Davisius *Furi*, intelligitque Furium Aeserninum gladiatorem nobilem.

[74] *Usque adeo studio atque odio*] *studio* hic non commodum videtur. Davisius *studeo*. non placet.

[75] *At sine hac.*] Sic Mss. Leid. Guelf. bene pro vulg. *ac*.

dientem [76] apud Homerum Ajacem multa cum hilaritate, cum depugnaturus esset cum Hectore: cujus, ut arma sumsit, ingressio laetitiam attulit sociis, terrorem autem hostibus: ut ipsum Hectorem, quemadmodum est apud Homerum, [77] toto pectore trementem provocasse ad pugnam poeniteret. Atque hi collocuti inter se, priusquam manum consererent, leniter et quiete, nihil ne in ipsa quidem pugna iracunde, rabioseve fecerunt. Ego ne Torquatum quidem illum, qui hoc cognomen invenit, iratum existimo Gallo torquem detraxisse: nec Marcellum apud Clastidium ideo fortem fuisse, quia fuerit iratus. De Africano quidem, quia notior est nobis propter recentem memoriam, vel putare possum, non illum iracundia tum inflammatum fuisse, cum in acie M. Halienum Pelignum scuto protexerit, gladiumque hosti in pectus infixerit. de L. Bruto fortasse dubitarim, an propter infinitum odium tyranni effrenatius in Aruntem invaserit. video enim utrumque cominus ictu cecidisse contrario. Quid igitur huc adhibetis iram? an fortitudo, nisi insanire coeperit, impetus suos non habet? quid? Herculem, quem in coelum ista ipsa, quam vos iracundiam esse vultis, sustulit fortitudo, iratumne censes conflixisse cum Erymanthio apro, aut leone Nemeaeo? an etiam Theseus Marathonii tauri cornua comprehendit iratus? vide, ne fortitudo minime sit rabiosa, sitque iracundia tota levitatis.

[76] *ap. Homerum.*] Il. *η*. 211. sqq.

[77] *toto pectore trementem*] hoc non est ap. Homerum, nec ibi reperere veteres, Plutarchus, Dionysius Halic. ut docet Clark. ad Hom. l. c. v. 216. Trojani tremebant, non Hector. Cicero tamen sic accepisse videtur.

[78] neque enim est illa fortitudo, quae rationis est ex-
23 pers. Contemnendae res sunt humanae: negligenda mors est: patibiles et dolores, et labores putandi. Haec [79] cum constituta sunt judicio atque sententia, tum est robusta illa, et stabilis fortitudo: nisi forte quae vehementer, acriter, animose fiunt, iracunde fieri suspicamur. Mihi ne, Scipio quidem ille, pontifex maximus, qui hoc Stoicorum verum esse declaravit, [80] numquam privatum esse sapientem, iratus videtur fuisse Ti. Graccho, tum, cum [81] consulem languentem reliquit, atque ipse privatus, ut si consul esset, qui rempublicam salvam esse vellet, se sequi jussit. Nescio, ecquid ipsi nos fortiter in republica fecerimus..si quid fecimus, certe irati non fecimus. An est quidquam similius insaniae, quam ira? quam bene Ennius initium dixit insaniae. Color, vox, oculi, spiritus, impotentia dictorum, atque factorum, quam partem habent sanitatis? quid Achille Homerico foedius? quid Agamemnone, in jurgio? nam Ajacem quidem ira ad furorem mortemque perduxit. Non igitur desiderat fortitudo advocatam iracundiam. Satis est instructa, armata, parata per sese. Nam isto modo quidem licet dicere, utilem vinolentiam ad fortitudinem, utilem etiam dementiam, quod et insani, et ebrii multa faciunt saepe vehementius. Semper Ajax fortis: fortissimus tamen in furore:

[78] *n. e. est ulla fortitudo.*] Recte Davisius *illa*, ut est in edd. vett. Aldi, etc.

[79] *cum constituta sunt*] sic latinitas postulat. Vulgo *sint*, quod est vitiosum.

[80] *numquam privatum esse sapientem*] ex illo paradoxo Stoico, solus sapiens Rex, Consul, etc.

[81] *consulem languentem*] P. Scaevolam.

> Nam facinus fecit maximum, cum, Danais inclinantibus,
> Summam rem perfecit manus, proelium restituit insaniens.

Dicamus igitur utilem insaniam. tracta definitionem 24
fortitudinis: intelliges, eam stomacho non egere. Fortitudo est igitur, affectio animi [82] legi summae in perpetiendis rebus obtemperans; vel conservatio stabilis judicii in eis rebus, quae formidolosae videntur, subeundis, et repellendis; vel scientia rerum formidolosarum, contrariarumque, perferendarum aut omnino negligendarum, conservans earum rerum stabile judicium: vel brevius, ut Chrysippus. nam superiores definitiones erant Sphaeri, hominis in primis bene definientis, ut putant Stoici: sunt enim omnino omnes fere similes: sed declarant communes notiones, alia magis alia. Quo modo igitur Chrysippus? Fortitudo est, inquit, scientia perferendarum rerum, vel affectio animi, in patiendo ac perferendo, summae legi parens sine timore. Quamvis licet insectemur istos, ut Carneades solebat. metuo, ne soli philosophi sint. Quae enim istarum definitionum non aperit notionem nostram, quam habemus omnes de fortitudine, tectam, atque involutam? qua aperta, quis est, qui aut bellatori, aut imperatori, aut oratori [83] quaerat aliquid, neque eos existimet sine rabie quidquam fortiter facere posse? Quid? Stoici, qui omnes insipientes insanos esse dicunt, [84] nonne ista

[82] *legi summae*] est ratio. infra iterum est in definitione Chrysippi.

[83] *quaerat aliquid*] intell. aliud quid, ut saepe dicitur, aliud quid, quam est in illa definitione Stoica fortitudinis.

[84] *nonne ista colligunt*] nemo hoc tetigit. esse autem videtur. hoc efficiunt conclusionibus per inductionem, ut de singulis adscendant ad genus. huic conveniunt sequentia. si e numero insanorum eximuntur iracundi, insanire ipsi et monstra dicere videbuntur, quod pars ea exemta sit, quae foedior etiam ceteris est.

colligunt? remove perturbationes, maximeque iracundiam: jam videbuntur monstra dicere. Nunc autem ita disserunt, sic se dicere, omnes stultos insanire, ut male olere omne coenum. At non semper. Commove: senties. Sic iracundus non semper iratus est. Lacesse: jam videbis furentem. Quid? ista bellatrix iracundia, cum domum rediit, qualis est cum uxore? cum liberis? cum familia? an tum quoque est utilis? est igitur aliquid, quod perturbata mens melius possit facere, quam constans? an quisquam potest sine perturbatione mentis irasci? bene igitur nostri, cum omnia essent [85] in moribus vitia, quod nullum erat iracundia foedius, iracundos solos, morosos nominaverunt. Oratorem vero irasci minime decet: simulare non dedecet. An tibi irasci tum videmur, cum quid in causis acrius et vehementius dicimus? quid? cum jam rebus transactis et praeteritis orationes scribimus, num irati scribimus?

Et quis hoc animadvertit? Vincite,

num aut egisse umquam iratum Aesopum, aut scripsisse existimamus iratum Accium? aguntur ista praeclare, et ab oratore quidem melius, si modo est orator, quam ab ullo histrione: sed aguntur leniter, et mente tranquilla. Libidinem vero laudare, cujus est libidinis? Themistoclem mihi et Demosthenem profertis: additis Pythagoram, Democritum, Platonem. Quid? vos studia, libidinem vocatis? quae vel optimarum rerum, ut ea sunt, quae profertis,

[85] *in morbis - - morbosos.*] Neutram lectionem veram colligit Davisius, quod falsum est iracundos dici *morbosos*. ipse correxit *morosos* et inde *in moribus*, sc. iracundos morosos dictos, docet et Seneca de Ira I, 4. probavit correctionem Bentlejus, Buherius: qui quoniam in Ms. reperit *morosos*, recipere non dubitavi.

sedata tamen et tranquilla esse debent. Jam aegritudinem laudare, unam rem maxime detestabilem, quorum est tandem philosophorum? At commode dixit Afranius,

Dummodo doleat aliquid, doleat quod lubet.

Dixit enim de adolescente perdito ac dissoluto: nos autem de constanti viro ac sapienti quaerimus. Et quidem ipsam illam iram centurio habeat, aut signifer, vel ceteri, de quibus dici non necesse est, ne rhetorum aperiamus mysteria. [86] Utile est enim, uti motu animi, qui uti ratione non potest: nos autem, ut testificor saepe, de sapiente quaerimus. At etiam aemulari utile est, obtrectare, misereri. Cur mise- 26
reare potius, quam feras opem, si id facere possis? an sine misericordia liberales esse non possumus? non enim suscipere ipsi aegritudines propter alios debemus: sed alios, si possumus, levare aegritudine. Obtrectare vero alteri, aut illa vitiosa aemulatione, quae rivalitati similis est, aemulari quid habet utilitatis, cum sit aemulantis, angi alieno bono, quod ipse non habeat: obtrectantis autem, angi alieno bono, quod id etiam alius habeat? [87] quî id approbari possit, te [88] aegritudinem suscipere pro experientia, si quid habere velis? [89] nam solum habere velle, summa dementia est. Mediocritates autem malorum quis laudare recte possit? quis enim potest, in quo

[86] *Utile est enim.*] Hoc est adversarii objicientis utilitatem motuum animi. pro *potest* melius sit *possit*.

[87] *quî id approbari possit, te*] Sic Mss. plures etiam Guelf. et ed. vet. pro *quis id approbare possit*.

[88] *aegr. suscipere pro experientia*] i. e. ut intelligas, te habere velle, ut ea sit argumento cupiditatis tuae.

[89] *nam solum habere velle*] hoc pertinet ad obtrectationem.

libido cupiditasve sit, non libidinosus et cupidus esse? in quo ira, non iracundus? in quo angor, non anxius? in quo timor, non timidus? libidinosum igitur, et cupidum, et iracundum, et anxium, et timidum censemus esse sapientem? de cujus excellentia multa quidem dici quamvis fuse lateque possint; sed brevissime illo modo, sapientiam esse rerum divinarum, et humanarum scientiam, cognitionemque, quae cujusque rei causa sit. ex quo efficitur, ut divina imitetur, humana omnia inferiora virtute ducat. In hanc tu igitur, tamquam in mare, quod est ventis subjectum, perturbationem cadere tibi dixisti videri? quid est, quod tantam gravitatem constantiamque perturbet? an improvisum aliquid, aut repentinum? quid potest accidere tale, et cui nihil, quod homini evenire possit? Nam quod ajunt, nimia resecari oportere, naturalia relinqui: quid tandem potest esse naturale, quod idem nimium esse possit? sunt enim omnia ista ex errorum orta radicibus. Quae evellenda et extrahenda penitus, non circumcidenda, nec amputanda sunt.

27 Sed quoniam suspicor, te non tam de sapiente, quam de te ipso quaerere (illum enim putas omni perturbatione esse liberum, te vis) [90] videamus, quanta sint, quae a philosophia remedia morbis animorum adhibeantur. est enim quaedam medicina certe: nec tam fuit hominum generi infensa, atque inimica natura, ut corporibus tot res salutares, animis nullam invenerit. De quibus hoc etiam est merita melius, quod corporum adjumenta adhibentur extrinsecus, animorum salus inclusa in his ipsis est. Sed quo

[90] *videamus, quanta sint.*] Davisius *quanta et quae sint.*

major est in eis praestantia, et divinior, eo majore indigent diligentia. Itaque bene adhibita ratio cernit, quid optimum sit: neglecta, multis implicatur erroribus. Ad te igitur mihi jam convertenda omnis oratio est. simulas enim quaerere te de sapiente: quaeris autem fortasse de te.

Earum igitur perturbationum, quas exposui, variae sunt curationes. nam neque omnis aegritudo una ratione sedatur. alia est enim lugenti, alia miseranti, alia invidenti adhibenda medicina. est etiam in omnibus quattuor perturbationibus illa distinctio: Utrum ad universam perturbationem, quae est aspernatio rationis, aut appetitus vehementior; an ad singulas, ut ad metum, libidinem, reliquasque melius adhibeatur oratio: et, [91] utrum illud non videatur aegre ferendum, ex quo suscepta sit aegritudo, an omnium rerum tollenda omnino aegritudo: ut, si quis aegre ferat, se pauperem esse, idne disputes, paupertatem malum non esse; an hominem aegre ferre nihil oportere. nimirum hoc melius: ne, si forte de paupertate non persuaseris, sit aegritudini concedendum: aegritudine autem sublata, propriis rationibus, quibus heri usi sumus, quodam modo etiam paupertatis malum tollitur. Sed omnis ejusmodi [92] pertur- 28
batio, animi placatione abluatur illa quidem, cum doceas, nec bonum illud esse, ex quo laetitia, aut libido oriatur; nec malum, ex quo aut metus, aut aegritudo: verumtamen haec est certa et propria

[91] *utrum illudne*] aut *utrum* delendum aut *ne*. hoc delevi.

[92] *perturbatio animi placatione abluatur*. Verbum *abluatur* mihi nunquam satis placuit. qui modus loquendi *perturbationem abluere*, et quidem *placatione* animi. An Cicero dedit *allevetur* vel *allevatur*? etiam post dicit, *haec est certa sanatio*. Bentlejus et pro *placatione* legit *duplici ratione*.

sanatio, si doceas, ipsas perturbationes per se esse vitiosas, nec habere quidquam aut naturale, aut necessarium: ut ipsam aegritudinem leniri videmus, cum objicimus moerentibus imbecillitatem animi effoeminati, cumque eorum gravitatem constantiamque laudamus, qui non turbulente humana patiantur. quod quidem solet eis etiam accidere, qui illa mala esse censent, ferenda tamen aequo animo arbitrantur. putat aliquis, esse voluptatem bonum; alius autem, pecuniam: tamen et ille ab intemperantia, et hic ab avaritia avocari potest. illa autem altera ratio et oratio, quae simul et opinionem falsam tollit, et aegritudinem detrahit, [93] est ea quidem subtilior, sed raro proficit, neque est ad vulgus adhibenda. Quaedam autem sunt aegritudines, quas levare illa medicina nullo modo possit: ut si quis aegre ferat, nihil in se esse virtutis, nihil animi, nihil officii, nihil honestatis« propter mala is quidem angatur, sed alia quaedam sit ad eum admovenda curatio, et talis quidem, quae possit esse omnium, etiam de ceteris rebus discrepantium philosophorum. inter omnes enim convenire oportet, commotiones animorum, a recta ratione aversas, esse vitiosas, ut, [94] etiam si mala sint illa, quae metum, aegritudinemve; bona, quae cupiditatem, laetitiamve moveant, tamen sit vitiosa ipsa commotio. constantem enim quendam volumus, sedatum, gravem, humana omnia premen-

[93] *est ea quidem utilior*] *utilior* non potest esse verum, per sequentia. nam raro proficere dicitur. Bene Bentlejus *subtilior* i. e. accuratior, diligentior. Buherius felicem emendationem vocat. recte. nec dubitavi recipere cum Davisio et Alemanno.

[94] *etiam si nec mala - - nec bona.*] Delevi utrumque *nec*, quod est contra sensum, ita et Bentlejus et Alemannus fecere. nec fuit in Ms. vetere Ursini: natum est fortasse e *vel*.

tem, illum esse, quem magnanimum et fortem virum
dicimus, talis autem nec moerens, nec timens, nec cupi-
ens, nec gestiens esse quisquam potest. eorum enim
haec sunt, qui[95] eventus humanos superiores, quam suos
animos esse ducunt. Quare omnium philosophorum, 29
ut ante dixi, una ratio est medendi, ut nihil, quale sit
illud, quod perturbet animum, sed de ipsa sit pertur-
batione dicendum. itaque primum in ipsa cupiditate,
cum id solum agitur, ut ea tollatur, non est quaeren-
dum, bonum illud, necne sit, quod libidinem moveat:
sed libido ipsa tollenda est: ut sive, quod honestum
est, id sit summum bonum, sive voluptas, sive horum
utrumque conjunctum, sive illa tria genera bonorum, ta-
men, etiam si virtutis ipsius vehementior appetitus sit,
eadem sit omnibus ad deterrendum adhibenda oratio.
continet autem omnem sedationem animi, humana
in conspectu posita natura: quae quo facilius ex-
pressa cernatur, explicanda est oratione communis
conditio, lexque vitae. Itaque non sine causa, cum
Orestem fabulam doceret Euripides, [96] primos tris
versus revocasse dicitur Socrates:

> Neque tam terribilis ulla fando [97] ratio est,
> Nec sors, nec ira caelitum invectum malum,
> Quod non natura humana patiendo [98] efferat.

Est autem utilis ad persuadendum, ea, quae accide-

[95] *e. h. superiores quam suos animos ducunt*] i. e. magis laborant de rebus externis, bonis et malis, quam de animi virtutibus, has non illas contemnunt. forma loquendi est ex eo, quod alibi dicit, magnum animum omnia externa infra se, vel inferiora putare. de particula *quam* post comparativum supra monui.

[96] *primos t. versus revocasse*] proprie dicitur actor revocari: sed quia id fit, ut repetat, quae dixerat, etiam, versus revocari, dici potest

[97] *ratio est*] sic, non *oratio*, esse legendum, res et sententia docet. et sic Guelf. edd. vett. ut Junt.

rint, ferri et posse, et oportere, enumeratio eorum, qui tulerunt. etsi aegritudinis sedatio et hesterna disputatione explicata est, et in Consolationis libro, quem in medio (non enim sapientes eramus) moerore et dolore conscripsimus: quodque vetat Chrysippus, ad recentes quasi tumores animi, remedium adhibere, id nos fecimus, naturaeque vim attulimus, ut magni-
30 tudini medicinae doloris magnitudo concederet. Sed aegritudini, de qua satis est disputatum, finitimus est metus. De quo pauca dicenda sunt. Est enim metus, ut aegritudo, praesentis; sic ille, futuri mali. Itaque nonnulli aegritudinis partem quandam, metum esse dicebant. alii autem metum, praemolestiam appellabant, [89] quod esset quasi dux consequentis molestiae. Quibus igitur rationibus instantia feruntur, eisdem contemnuntur sequentia. nam videndum est in utrisque, ne quid humile, summissum, molle, effoeminatum, fractum, abjectumque faciamus. Sed quamquam de ipsius metus inconstantia, imbecillitate, levitate dicendum est: tamen multum prodest, ea, quae metuuntur, ipsa contemnere. Itaque, sive casu accidit, sive consilio, percommode factum est, quod eis de rebus, quae maxime metuuntur, de morte, et de dolore primo, et proximo die disputatum est. Quae si probata sunt, metu magna ex parte liberati sumus. Ac de malorum opinione, hactenus.

31 Videamus nunc de bonorum, id est, de laetitia, et de cupiditate. Mihi quidem in tota ratione ea, quae

[88] *efferat*] i. e. levius faciat. Gr. [illegible]. male edd. quaedam *ferat*.

[89] *quod esset quasi dux*] *esset* desiderat orationis forma. male vulgg. *est*. illud et Davisius edidit.

pertinet ad animi [100] perturbationes, una res videtur causam continere, omnes eas esse in nostra potestate, omnes judicio susceptas, omnes voluntarias. Hic igitur error est eripiendus, haec detrahenda opinio: atque, ut, [1] in malis opinatis, tolerabilia: sic, in bonis, sedatiora sunt efficienda ea, quae magna, et laetabilia dicuntur. Atque hoc quidem commune malorum, et bonorum: ut, si jam difficile sit persuadere, nihil earum rerum, quae perturbent animum, aut in bonis, aut in malis esse habendum, tamen alia ad alium motum curatio sit adhibenda, aliaque ratione malivolus, alia amator, alia rursus anxius, alia timidus, corrigendus. atque erat facile, sequentem eam rationem, quae maxime probatur de bonis, et malis, negare umquam laetitia affici posse insipientem, quod nihil umquam haberet boni. Sed loquimur nunc more communi. Sint sane ista bona, quae putantur, honores, divitiae, voluptates, cetera: tamen in eis ipsis potiundis exsultans, gestiensque laetitia, turpis est: ut, si ridere concessum sit, vituperetur tamen cachinnatio. [2] eodem enim vitio est effusio animi in laetitia, quo, in dolore, contractio: eademque levitate cupiditas est in appetendo, qua laetitia, in fruendo: et ut nimis afflicti molestia, [3] sic nimis elati laetitia jure

[100] *perturbationes*] hoc postulat sequens *omnes eas*. male vulgo *perturbationem*.

[1] *in malis opinatis tolerabilia.*] Davisius dedit *tolerabiliora*. Putavit id respondere τῷ *sedatiora*: quod non est. Scil. *sedatiora* pertinet ad utrumque membrum, opponunturque *tolerabilia* in *malis et magna* ac *laetabilia* in *bonis*: utraque sunt efficienda *sedatiora*.

[2] *eodem enim vitio est effusio*, etc.] Puto legendum esse *in vitio*. Si enim illa forma hic esset *vitio est*, deberet esse, *pariter enim vitio est*, aut similiter.

[3] *sic nimis elati laetitia.*] Vulgo est *sic animi elati laet.* at illud quod nos dedimus e correctione Bentleji, optime respondet alteri,

judicantur leves. et cum invidere, aegritudinis sit: malis autem alienis voluptatem capere, laetitiae: utrumque immanitate, et feritate quadam proponenda, castigari solet. Atque [4] ut confidere decet, timere non decet: sic gaudere decet, laetari non decet: quoniam docendi causa a gaudio laetitiam distinguimus. Illud jam supra diximus, contractionem animi recte fieri numquam posse, elationem posse: aliter enim Naevianus ille gaudet Hector,

> Laetus sum
> Laudari me abs te, pater, laudato viro:

aliter ille apud Trabeam,

> Laena delinita argento nutum observabit meum,
> Quid velim, quid studeam: adveniens digito impellam januam:
> Fores patebunt. de improviso Chrysis ubi me adspexerit,
> Alacris obviam mihi veniet, complexum exoptans meum,
> Mihi se dedet.

Quam haec pulcra putet, ipse jam dicet,

> Fortunam ipsam anteibo fortunis meis.

32 Haec laetitia quam turpis sit, [5] satis est diligenter attendentem penitus videre. Et ut turpes sunt, qui

nimis afflicti molestia. Consentit Ms. Davisii et Alemanni. tum sequens, *jure judicantur leves* est commune utrisque. nimis afflictis molestia, et nimis elatis laetitia. Sed tamen non displicet Bentleji conjectura, addentis *molles* post *nimis afflicti molestia:* quam et Davisius et Buherius probavere.

[4] *ut confidere decet.*] Britanni correxere *cavere*, quia, ut in seqq. *gaudere* et *laetari*, ex eodem sunt genere, quodam modo tantum differunt; sic et hic esse debeat: sed *confidere* et *timere* esse contraria. Sed id satis non est. Cicero τὸ nimium modo repudiat: et hic *confidere* et *timere* sunt e contrariis generibus, ut post *contractio* et *elatio*.

[5] *satis est*, etc.] Sensum hoc aptum loco non efficit. melius *facile est*, ut edidit Davisius. cui tamen et *attendenti* aptius esset quam *attendentem*.

efferunt se laetitia tum, cum fruuntur Venereis voluptatibus: sic flagitiosi, qui eas inflammato animo concupiscunt. Totus vero iste, qui vulgo appellatur amor, (nec, hercule, invenio, quo nomine alio possit appellari) tantae levitatis est, ut nihil videam, quod putem conferendum. Quem Caecilius,

— deum qui non summum putet,
Aut stultum, aut rerum esse imperitum existimet:
[6] Cui in manu sit, quem esse dementem velit,
Quem sapere, [7] quem insanire, quem in morbum injici,
Quem contra amari, quem arcessier, expeti quem.

O praeclaram emendatricem vitae, poëticam! quae amorem, flagitii et levitatis auctorem, in concilio deorum collocandum putet. De comoedia loquor: quae, si haec flagitia non probaremus, nulla esset omnino. Quid [8] ait ex tragoedia princeps ille Argonautarum?

Tu m' amoris magis, quam honoris servavisti gratia.

Quid ergo? hic amor Medeae quanta miseriarum excitavit incendia! atque ea tamen apud alium poëtam patri dicere audet, se conjugem habuisse

Illum, amor quem dederat, qui plus pollet, potiorque est patre.

Sed poëtas ludere sinamus, quorum fabulis in hoc 33

[6] *Cui in manu sit.*] Legam *Cujus*, nam hoc usitatius est, nec repugnat metro.

[7] *quem insanire.*] Davisius et Bentlejus *sanari*, probante Buherio. ego causam necessariam non video. Videntur potius hic mala mera esse, ut in v. sequente mera bona. Contra in sequente v. melius puto, in fine esse *arcessier*, ut gradus apti sint, *amari*, *expeti*, *arcessi*, praesertim cum et Mss. adstipulentur.

[8] *ait ex tragoedia princeps.*] Lege *in tragoedia*, ut Davisius. in versu seq. *servavisti* metro aptius est, quam *servasti*.

flagitio versari ipsum videmus Jovem. Ad magistros virtutis, philosophos veniamus: qui amorem negant stupri esse, et in eo litigant cum Epicuro, non multum, ut opinio mea fert, mentiente. quis est enim iste amor amicitiae? cur neque deformem adolescentem quisquam amat, neque formosum senem? mihi quidem haec in Graecorum gymnasiis nata consuetudo videtur: in quibus isti liberi, et concessi sunt amores. Bene ergo Ennius,

> Flagitii principium est nudare inter civis corpora.

Qui ut sint, quod fieri posse video, pudici, solliciti tamen, et anxii sunt: eoque magis, quod seipsi continent, et coërcent. Atque, ut muliebres amores omittam, quibus majorem licentiam natura concessit: quis aut de Ganymedis raptu dubitat, quid poëtae velint: aut non intelligit, quid [9] apud Euripidem et loquatur, et cupiat Lajus? quid denique homines doctissimi et summi poëtae de seipsi, et carminibus edant et cantibus? fortis vir in sua republica cognitus, quae de juvenum amore [10] scripsit Alcaeus? nam Anacreontis quidem tota poësis est amatoria. Maxime vero omnium flagrasse amore Rheginum Ibycum,
34 apparet ex scriptis. Atque horum omnium libidinosos esse amores videmus. [11] Philosophi sumus exorti,

[9] *apud Euripidem et loquatur et cupiat Lajus*] pertinet ad amorem ejus in Chrysippum, ut vidit Davisius: v. plura apud Valkenarium V. C. Diatr. in fr. Eurip. p. 23. Euripidis fabula fuit Chrysippus: ad eam pertinet hic locus. Ms. Guelf. habet: *apud Eurip. et loquatur et cupiat Lajus.*

[10] *scripsit*] pro *scribit* e Ms. Corradus Quaest. p. 349. sic et Davisius dedit.

[11] *Philosophi sumus exorti.*] Vestigiis quibusdam Mss. et edd. ductus Buberius corrigi vult *Philosophi sunt exorti, qui - - tribuerint.* Frustra. quia ipse Academicus erat, se primo huic generi admiscet, et

et auctore quidem nostro Platone, quem non injuria Dicaearchus accusat, qui amori auctoritatem tribueremus. Stoici vero et sapientem amaturum esse dicunt: et amorem ipsum, conatum amicitiae faciundae ex pulcritudinis specie definiunt. qui si quis est in rerum natura sine sollicitudine, sine desiderio, sine cura, sine suspirio: sit sane. vacat enim omni libidine. haec autem de libidine oratio est. sin autem est aliquis amor, ut est certe, qui nihil absit, aut non multum ab insania, qualis [12] in Leucadia est:

Si quidem sit quisquam deus, cui ego sim curae.

[13] At id erat deis omnibus curandum, quemadmodum hic frueretur voluptate amatoria.

Heu me infelicem!

Nihil verius. Probe et ille,

Sanusne es, qui temere lamentare?

Sic insanus videtur etiam suis. [14] At quas tragoedias efficit?

Te Apollo sancte, fer opem, teque omnipotens Neptune, invoco;
Vosque adeo venti.

Mundum totum se ad amorem suum sublevandum

dicit *sumus*. Si tamen placeat *sunt exorti* post legendum erit *tribuerent*.

[12] *in Leucadia*] fabula Turpilii ducta ex Alexidis fabula hoc nomine.

[13] *At id erat diis o. curandum*] ironice hoc dictum.

[14] *At quas tragoedias efficit.*] Bentlejus corr. *effutit*. id verbum mihi tragoediis non convenire videtur: tragoediae sunt in eo, quod sequitur invocationes Deorum: hoc est *tragoedias facere*. itaque potius *efficit* dedi, ut est et in Guelf.

conversurum putat: Venerem unam excludit, ut iniquam.

Nam quid ego te appellem Venus?

Eam prae libidine negat curare quidquam. quasi vero ipse non propter libidinem tanta flagitia et faciat, et
35 dicat. Sic igitur affecto haec adhibenda curatio est, ut et illud, quod cupiat, ostendat quam leve, quam contemnendum, [15] quam nihil sit omnino, quam facile vel aliunde, vel alio modo perfici, vel omnino negligi possit. Abducendus est etiam nonnumquam ad alia studia, sollicitudines, curas, negotia, loci denique mutatione, [16] tamquam aegroti [non] convalescentes, saepe curandus est. Etiam [17] novo quodam amore veterem amorem tamquam clavo clavum ejiciundum putant. maxime autem admonendus, quantus sit furor amoris. omnibus enim ex animi perturbationibus est profecto nulla vehementior: ut, si jam ipsa illa accusare nolis, stupra dico, et corruptelas, et adulteria, incesta denique, quorum omnium accusabilis est turpitudo: sed ut haec omittas, perturbatio ipsa mentis in amore, foeda per se est. nam ut illa praeteream, quae sunt furoris: haec ipsa per sese quam habent levitatem, quae videntur esse mediocria?

15 *quam nihil sit omnino.*] Davisius edidit *nihili.* non displicet.

16 *tamquam aegroti non convalescentes*] *non* mihi suspectum est. aegroti, cum melius se habere coepere, jubentur locum mutare, ut citius et melius convalescant firmeturque valitudo nova. Sic praecipit Celsus IV, 25. *loca, coelum, cibos saepe mutare.*

17 *novo quodam amore.*] Davisius legit *quidam*, non male.

—— [18] injuriae,
Suspiciones, inimicitiae, induciae,
Bellum, pax rursum. Incerta haec si tu postules
Ratione certa facere, nihilo plus agas,
Quam si des operam, ut cum ratione insanias.

Haec inconstantia, mutabilitasque mentis, quem non ipsa pravitate deterreat? est enim illud, quod in omni perturbatione dicitur, demonstrandum, nullam esse nisi opinabilem, nisi judicio susceptam, nisi voluntariam. etenim si naturalis amor esset: et amarent omnes, et semper amarent, et idem amarent, neque alium pudor, alium cogitatio, alium satietas deterreret.

[19] Ira vero, quum diu perturbat animum, dubita- 36
tionem insaniae non habet: cujus impulsu exsistit etiam inter fratres tale jurgium:

Quis homo te exsuperavit umquam gentium impudentia?
Quis autem malitia te?

Nosti quae sequuntur. alternis enim versibus intorquentur inter fratres gravissimae contumeliae: ut facile appareat, Atrei filios esse, ejus, qui meditatur poenam in fratrem novam.

Major mihi moles, majus miscendum malum,
Qui illius acerbum cor contundam et comprimam.

[20] Quae igitur hae erunt moles? audi Thyestem ipsum:

[18] *injuriae*, etc.] e Terentio Eun. 1. 1. 14.

[19] *Ira v quae, quamdiu.*] Placet Bentleji correctio: *Ira v. cum diu*, etc.

[20] *Quae i. h. erunt moles.*] Bentlejus corrigit: *Quo i haec erupit moles* e Ms. Pal. 2. recepit et Alemannus, quia et Mss. regii *quo i. haec eruit moles.* Ego legerim: *quae igitur haec erat moles.* Ms. Guelf. *quo igitur haec curret moles.*

Impius hortatur me frater, ut meos malis miser
Manderem natos.

Eorum viscera apponit: quid est enim, quo non progrediatur eodem ira, [21] quo furor? Itaque iratos proprie dicimus exisse de potestate, id est, de consilio, de ratione, de mente. horum enim potestas in totum animum esse debet. His aut subtrahendi sunt ii, in quos impetum conantur facere, dum se ipsi colligant (quid est autem se ipsum colligere, nisi dissipatas animi partes rursum in suum locum cogere?) aut rogandi orandique sunt, ut, si quam habent ulciscendi vim, differant in tempus aliud, dum defervescat ira. Defervescere autem certe significat ardorem animi invita ratione excitatum. Ex quo illud laudatur Archytae: qui cum villico factus esset iratior, Quo te modo, inquit, accepissem, nisi iratus
37 essem? Ubi sunt ergo isti, qui iracundiam utilem dicunt? (Potest utilis esse insania?) aut naturalem? an quidquam esse potest secundum naturam, quod sit repugnante ratione? quo modo autem, si naturalis esset ira? aut alius alio magis iracundus esset, aut finem haberet prius, [22] quam esset ulta ulciscendi libido: aut quemquam poeniteret, quod fecisset per iram? ut Alexandrum regem videmus, qui cum interemisset Clitum, familiarem suum, vix a se manus abstinuit. tanta vis fuit poenitendi. quibus cognitis, quis est, qui dubitet, quin hic quoque motus animi, sit totus opinabilis, ac voluntarius? quis enim dubi-

[21] *quo furor*] hoc transponendum puto sic: *quid est enim, quo furor, quo non progrediatur eodem ira*, aut *quin pr eodem ira*.

[22] *quam esset ulta*] recepi et ipse *ulta* pro *ulla*, ut correxere P. Manutius, Lambinus, Davisius.

tarit, quin aegrotationes animi, qualis est avaritia, gloriae cupiditas, ex eo, quod magni aestimetur ea res, ex qua animus aegrotat, oriantur? unde intelligi debet, perturbationem quoque omnem, esse in opinione. Et, si fidentia, id est, firma animi confisio, scientia quaedam est, et opinio gravis, non temere assentiens: diffidentia quoque est metus exspectati, et impendentis mali. Et, si spes est exspectatio boni: mali exspectationem esse necesse est metum. Ut igitur metus, sic reliquae perturbationes sunt in malo. Ergo ut constantia scientiae; sic perturbatio erroris est. Qui autem natura dicuntur iracundi, aut misericordes, aut invidi, aut tale quid, [23] ii sunt constituti, quasi mala valitudine animi: sanabiles tamen. ut Socrates dicitur, cum multa in conventu [24] vitia collegisset in eum Zopyrus, qui se naturam cujusque ex forma perspicere profitebatur, derisus est a ceteris, qui illa in Socrate vitia non agnoscerent: ab ipso autem Socrate sublevatus, [25] cum illa sibi insita, sed ratione a se dejecta diceret. Ergo ut optima quisque valitudine affectus potest videri, [26] utut natura ad aliquem morbum proclivior: sic animus alius ad alia vitia propensior. qui autem non natura, sed culpa vitiosi esse dicuntur, eorum vitia constant e falsis opinionibus rerum bonarum ac malarum, ut sit alius

[23] *ii sunt constituti, quasi male valitudine*] est duriuscule dictum, pro *sunt male constituti quasi valetudine a.* et sic forte legendum. v. Clav. in *constitutus.*

[24] *vitia collegisset in eum.*] Bene Davisius conjicit *conjecisset.* ei inesse dixisset natura. v. de Fato c. 5.

[25] *cum illa sibi signa*] hoc sensu caret: legendum *insita* ut et alii conjecere.

[26] *ut natura ad aliquem morbum proclivior.*] Legendum *utut.*

ad alios motus perturbationesque proclivior. inveteratio autem, ut in corporibus aegrius depellitur, quam perturbatio: citiusque repentinus oculorum tumor sanatur, quam diuturna lippitudo depellitur.

38 Sed cognita jam causa perturbationum, quae omnes oriuntur ex judiciis opinionum et voluntatibus, sit jam hujus disputationis modus. [27] Scire autem vos oportet, cognitis, quoad possunt ab homine cognosci, bonorum et malorum finibus, nihil [28] a philosophia posse aut majus, aut utilius optari, quam haec, quae a nobis hoc quatriduo disputata sunt. morte enim contemta, et dolore ad patiendum levato, adjunximus sedationem aegritudinis: qua nullum homini malum majus est. etsi enim omnis animi perturbatio gravis est, nec multum differt ab amentia: [29] tamen ita ceteros, cum sint in aliqua perturbatione aut metus, aut laetitiae, aut cupiditatis, commotos modo et perturbatos dicere solemus: at eos, qui se aegritudini dediderunt, miseros, afflictos, aerumnosos, calamitosos. Itaque non fortuito factum videtur, sed a te ratione propositum, ut separatim de aegritudine, et de ceteris perturbationibus disputaremus, in ea est enim fons miseriarum et caput. Sed et aegritudinis, et reliquorum animi morborum una sanatio est: omnes opinabiles esse et voluntarios, ea reque suscipi, quod ita rectum esse videatur. Hunc errorem, quasi radicem malorum omnium, stirpitus philosophia se

[27] *Scire autem vos oportet.*] Davisius correxit *nos*. ego malim delere *vos*.

[28] *a philosophia - - optari*] nunquam mihi hic verbum *optari* placuit satis. requiram verbum aliquod, qualia, *exspectari*. *praestari*.

[29] *tamen ita ceteros*] *ita* hic offendit. itaque Lambinus deleri voluit. Davisius corrigi voluit *attamen ceteros*; quod non placet. Ego servem, sed post pro *at eos* legam *ut eos*.

se extracturam pollicetur. Demus ergo nos huic excolendos, patiamurque nos sanari. his enim malis insidentibus, non modo beati, sed ne sani quidem esse possumus. Aut igitur negemus, quidquam ratione confici, cum contra nihil sine ratione recte fieri possit: aut cum [30] philosophia ex rationum collatione constet, ab ea, si et boni, et beati volumus esse, omnia adjumenta, et auxilia petamus bene beateque vivendi.

[30] *philosophia ex rationum collatione constet*] in ea rationes rerum omnium tradantur et explicentur.

M. TULLII CICERONIS

TUSCULANARUM QUAESTIONUM

AD M. BRUTUM

LIBER QUINTUS.

VIRTUTEM AD BEATE VIVENDUM SE IPSA ESSE CONTENTAM.

ARGUMENTUM.

Hic liber in difficili, sed gravi et dignissima Philosopho, quaestione versatur, *sitne virtus ad beate vivendum se ipsa contenta?* De ea disputatur primo Mathematicorum more breviter, deinde fusius more Philosophorum. Nam quemadmodum Geometrae, cum aliquid docere volunt, si quid ad eam rem pertinet eorum, quae ante docuerunt, id sumunt pro concesso et probato, illud modo explicant, de quo ante nihil scriptum sit; Philosophi autem, quamcunque rem habent in manibus, in eam, quae conveniunt, congerunt omnia, etsi alio loco disputata sunt: sic Cicero primo ex iis, quae superioribus diebus disputarat, conficit id, quod quaeritur; deinde vero ita de hac quaestione disputat, tamquam superioribus diebus nil esset disputando confectum. Nam primo ostendit breviter, si sapiens omnibus perturbationibus liber sit, non posse non beatum sapientem esse, quod qui in iis sint, miseri sint necessario. Quare, cum virtus a perturbationibus sola liberet, virtutem necessario solam beatum hominem efficere. c. 5. 6. In quo reprehendit veterem Academicorum et Peripateticorum inconstantiam, qui cum tria genera bonorum faciant, solam tamen virtutem dicant sufficere, etsi non ad beatissimam, tamen ad beatam vitam. c. 7-13. Deinde multis tum argumentis, tum exemplis hominum et vitiosorum et virtutis laude illustrium demonstrat, virtutem efficere hominem non solum beatum, quod est Stoicis cum Academiae veteris Philosophis et Peripateticis commune, sed etiam vel in cruciatu et tormentis

beatissimum; quod contra dicunt Platonici et Peripatetici, qui virtute quidem beatam vitam esse contendunt, sed accessione bonorum corporis et fortunae fieri beatissimam. c. 14-28. Subjicitur tandem longa disputatio, qua initio a Platonicis et Peripateticis facto, ostenditur, quomodo cuique, imprimisque Epicureae, de fine bonorum, sententiae consentaneum putet, sapientes semper beatissimos dicere.

1 Quintus hic dies, Brute, finem faciet Tusculanarum disputationum: quo die est a nobis ea de re, quam tu ex omnibus maxime probas, disputatum. placere enim tibi admodum sensi, et [1] ex eo libro, quem ad me accuratissime scripsisti, et ex multis sermonibus tuis, virtutem ad beate vivendum se ipsa esse contentam. Quod etsi difficile est probatu, propter tam varia, et tam multa tormenta fortunae: tale tamen est, ut elaborandum sit, quo facilius probetur. nihil est enim omnium, quae in philosophia tractantur, quod gravius magnificentiusque dicatur. Nam, cum ea causa impulerit eos, qui primi se ad philosophiae studium contulerunt, ut, omnibus rebus posthabitis, totos se in optimo vitae statu exquirendo collocarent: profecto spe beate vivendi tantam in eo studio curam operamque posuerunt. Quod si ab iis inventa et perfecta virtus est, et, si praesidii ad beate vivendum in virtute satis est: quis est, qui non praeclare et ab illis positam, et a nobis susceptam operam philosophandi arbitretur? sin autem virtus subjecta sub varios incertosque casus, famula fortunae est, nec tantarum virium est, ut se ipsa tueatur: vereor, ne non tam virtutis fiducia nitendum nobis ad spem beate vivendi, [2] quam vota facienda videantur. Equidem eos casus,

[1] *ex eo libro*] de Virtute. v. Fin. I, 3.

[2] *quam vota facienda videantur*] sc. ut beati simus, non nostra

in quibus me fortuna vehementer exercuit, mecum ipse considerans, huic incipio sententiae diffidere: interdum et humani generis imbecillitatem fragilitatemque extimescere. vereor enim, ne natura, cum corpora nobis infirma dedisset, iisque et morbos insanabiles, et dolores intolerabiles adjunxisset, [3] animos quoque dederit et corporum doloribus congruentes, et separatim suis angoribus et molestiis implicatos. Sed in hoc me ipse castigo, quod ex aliorum, et ex nostra fortasse mollitia, non ex ipsa virtute de virtutis robore existimo. Illa enim, si modo est ulla virtus, (quam dubitationem [4] avunculus tuus, Brute, sustulit;) omnia, quae cadere in hominem possunt, subter se habet: eaque despiciens, casus contemnit humanos: culpaque omni carens, praeter se ipsam, nihil censet ad se pertinere. Nos autem omnia adversa tum venientia metu augentes, tum moerore praesentia, rerum naturam, quam errorem nostrum, damnare malumus. Sed et hujus culpae, et ceterorum 2
vitiorum peccatorumque nostrorum, omnis a philosophia petenda correctio est. cujus in sinum cum a primis temporibus aetatis nostra voluntas studiumque [5] nos compulisset, his gravissimis casibus in eundem [6] portum, ex quo eramus egressi, magna jactati tempestate

opera, sed solo Deorum beneficio, a quibus adeo felicitas votis faciendis sit impetranda.

[3] *animos - - corp. dol. congruentes.*] Frustra tentavere quidam verbum *congruentes*. sensus est, animos, qui corporis doloribus afficiuntur, ut una doleant, habeantque dolores cum corpore communes.

[4] *avunculus tuus.*] Cato Uticensis.

[5] *nos compulisset*] i. e. nos movisset ut nos in sinum ejus conferremus. Frustra corrigunt *contulisset*.

[6] *portum, e quo eramus egressi*] philosophiae studium, quod reliqueramus, cum nos ad remp. contulissemus gerendam.

pestate confugimus. O vitae philosophia dux! o virtutis indagatrix, expultrixque vitiorum! quid non modo nos, sed omnino vita hominum sine te esse potuisset? tu urbes peperisti: tu dissipatos homines in societatem vitae convocasti: tu eos inter se primo domiciliis, deinde conjugiis, tum [7] litterarum et vocum communione junxisti: tu inventrix legum, tu magistra morum, et disciplinae fuisti. ad te confugimus: a te opem petimus: tibi nos, ut antea magna ex parte, sic nunc penitus, totosque tradimus. Est autem unus dies bene, et ex praeceptis tuis actus, peccanti immortalitati anteponendus. Cujus igitur potius opibus utamur, quam tuis? quae et vitae tranquillitatem largita nobis es, et terrorem mortis sustulisti. Ac philosophia quidem tantum abest, ut proinde, ac de hominum est vita merita, laudetur; ut a plerisque neglecta, a multis etiam vituperetur. Vituperare quisquam vitae parentem, et hoc parricidio se inquinare audet? et tam impie ingratus esse, ut eam accuset, quam vereri deberet, etiam si minus percipere potuisset? Sed, ut opinor, hic error, et haec indoctorum animis offusa caligo est, quod tam longe retro respicere non possunt: nec eos, a quibus vita hominum instructa primis sit, fuisse philosophos arbitrantur. Quam rem antiquissimam cum videamus, nomen
3 tamen confitemur esse recens. Nam sapientiam quidem ipsam quis negare potest non modo re esse antiquam, verum etiam nomine? quae divinarum, humanarumque rerum, tum initiorum, causarumque, cujusque rei cognitione hoc pulcerrimum nomen

[7] *litterarum et vocum comm.*] i. e. sermone, qui constat literis et vocibus.

apud antiquos assequebatur. Itaque et illos septem, qui a Graecis σοφοὶ, sapientes a nostris et habebantur, et nominabantur, et multis ante saeculis Lycurgum, cujus temporibus Homerus etiam fuisse ante hanc urbem conditam traditur, etiam heroicis aetatibus Ulyssem, et Nestorem accepimus et fuisse, et habites esse sapientes. Nec vero Atlas sustinere caelum, nec Prometheus affixus Caucaso, nec stellatus Cepheus cum [8] uxore, genero, filia traderetur, nisi [9] caelestium divina cognitio nomen eorum ad errorem fabulae traduxisset. [10] A quibus ducti deinceps omnes, qui in rerum contemplatione studia ponebant, sapientes et habebantur, et nominabantur: idque eorum nomen usque ad Pythagorae manavit aetatem: quem, ut scribit auditor Platonis Ponticus Heraclides, vir doctus in primis, Phliuntem ferunt venisse, [11] eumque cum Leonte, principe Phliasiorum, docte et copiose disseruisse quaedam. cujus ingenium, et eloquentiam cum admiratus esset Leon, quaesivisse ex eo, qua maxime arte confideret. at illum artem quidem se scire nullam, sed esse philosophum. admiratum Leontem novitatem nominis, quaesisse, Quinam essent philosophi, et quid inter eos et reliquos interesset? Pythagoram autem respondisse: similem sibi videri vitam hominum, et mercatum eum, qui haberetur maximo ludorum apparatu totius Graeciae celebritate.

[8] *uxore, genero, filia*] uxore, *Cassiopeia*, genero *Perseo*, filia *Andromeda*.

[9] *caelestium cognitio ad err. f. traduxisset*] sc. Prometheus in Caucaso sedens stellas speculatus erat, Cepheus item astrorum studio deditus fuit. hinc fabulae factae.

[10] *A quibus ducti.*] Pearcius corrigit *docti*: male. *ducti* est orti, profecti, ut alibi dicit Cicero, v. c. a Zenone profecti, sunt discipuli ejus. Div. I, 3.

[11] *eumque cum L.*] Davisius correxit *cumque L.* non male.

nam ut illic alii corporibus exercitatis gloriam et nobilitatem coronae peterent: alii emendi, aut vendendi quaestu et lucro ducerentur: esset autem quoddam genus eorum, idque vel maxime ingenuum, qui nec plausum, nec lucrum quaererent, sed visendi causa venirent, studioseque perspicerent, quid ageretur, et quo modo: [12] ita nos quasi in mercatus quandam celebritatem ex urbe aliqua, sic in hanc vitam ex alia vita et natura profectos, alios gloriae servire, alios pecuniae: raros esse quosdam, qui, ceteris omnibus pro nihilo habitis, rerum naturam studiose intuerentur: hos se appellare sapientiae studiosos, id est enim philosophos: et ut illic liberalissimum esset, spectare, nihil sibi acquirentem, sic in vita longe omnibus studiis contemplationem rerum cognitio-
4 nemque praestare. Nec vero Pythagoras nominis solum inventor, sed rerum etiam ipsarum amplificator fuit. Qui cum post hunc Phliasium sermonem in Italiam venisset, exornavit eam Graeciam, quae magna dicta est, et privatim, et publice, praestantissimis et institutis et artibus. Cujus de disciplina aliud tempus fuerit fortasse dicendi. Sed ab antiqua philosophia usque ad Socratem, qui Archelaum, Anaxagorae discipulum, audierat, numeri motusque tractabantur, et unde omnia orirentur, quove recederent: studioseque ab his siderum magnitudines, intervalla, cursus anquirebantur, et cuncta caelestia. Socrates autem primus philosophiam devocavit e caelo, et in urbibus collocavit, et in domos etiam introduxit, et coëgit de vita, et moribus, rebusque bonis et malis quaerere. Cujus multiplex ratio

[12] *ita nos*] *ita* pro *item* dedit Davisius. bene. sic et Ms. Guelf.

disputandi, rerumque varietas, et ingenii magnitudo, [13] Platonis memoria et litteris consecrata, plura genera effecit dissentientium philosophorum. E quibus [14] nos id potissimum consecuti sumus, quo Socratem usum [15] arbitrabamur, ut nostram ipsi sententiam tegeremus, errore alios levaremus, et in omni disputatione, quid esset simillimum veri, quaereremus. Quem morem cum Carneades acutissime copiosissimeque tenuisset, fecimus et alias saepe, et nuper in Tusculano, ut ad eam consuetudinem disputaremus. Et quatridui quidem sermonem superioribus ad te perscriptum libris misimus: quinto autem die, cum eodem loco consedissemus, sic est propositum, de quo disputaremus.

A. Non mihi videtur, ad beate vivendum satis 5
posse virtutem. M. At hercule Bruto meo videtur: cujus ego judicium, pace tua dixerim, longe antepono tuo. A. Non dubito. Nec id nunc agitur, tu illum quantum ames: [16] sed hoc, quod mihi dixi videri, quale sit: de eo a te disputari volo. M. Nempe negas ad beate vivendum satis posse virtutem? A. Prorsus nego. M. Quid? ad recte, honeste, laudabiliter, postremo ad bene vivendum satisne est praesidii in virtute? A. Certe satis. M. Potes igitur, aut qui male vivat, non eum miserum dicere, aut,

[13] *Pl. mem. et litteris consecrata.*] Haesi subinde in verbo *consecrata* conjecique *conservata*.

[14] *nos id p. consecuti sumus.*] Vulgo est *consectati*: sed quia in Ms. Guelf. est *consecuti*, itemque in aliis, nos id, ut exquisitius, recepimus cum Davisio. sic et alibi *consequi* pro consectari Cicero dixit. v. Clav. in h. v.

[15] *arbitrabamur.*] Vulgo *arbitramur*, illud et consecutio temporum postulat, et libri quidam habent, unde et Davisius recepit.

[16] *sed hoc - - quale sit.*] Sic libri veteres. Vulg. male *de hoc*. mox dedi *de eo* pro *de quo*. sic Ms. Eliensis et alii.

quem bene fateare, eum negare beate vivere? A. Quidni possim? nam etiam in tormentis recte, honeste, laudabiliter, et ob eam rem bene vivi potest, dummodo intelligas, quid nunc dicam bene. dico enim, constanter, graviter, sapienter, fortiter. Haec etiam in equuleum conjiciuntur, quo vita non adspirat beata. M. Quid igitur? solane beata vita, quaeso, relinquitur extra ostium limenque carceris, cum constantia, gravitas, fortitudo, sapientia, reliquaeque virtutes rapiantur ad tortorem, nullumque recusent nec supplicium, nec dolorem? A. Tu, si quid es facturus, nova aliqua conquiras oportet. Ista me minime movent, non solum quia pervulgata sunt, sed multo magis, quia, tamquam levia quaedam vina nihil valent in aqua, sic Stoicorum ista magis gustata, quam potata delectant. Velut iste chorus virtutum, in equuleum impositus, imagines constituit ante oculos cum amplissima dignitate, ut ad eas cursim perrectura beata vita, nec eas a se desertas passura videatur. cum autem animum ab ista pictura imaginibusque virtutum, ad rem veritatemque traduxeris, [17] hoc nudum relinquitur, possitne quis beatus esse, quamdiu torqueatur. Quamobrem hoc nunc quaeramus: virtutes autem, noli vereri, ne expostulent, et quaerantur se a beata vita esse relictas. Si enim nulla virtus prudentia vacat, prudentia ipsa hoc videt, non omnes bonos esse etiam beatos: multaque de M' Atilio, Q. Caepione, M' Aquillio recordatur: beatamque vitam, si imaginibus potius uti, quam rebus ipsis placet, conantem ire

[17] *hoc nudum relinquitur*] durum hoc videtur. Ms. Guelf. *nondum*, bene opinor. sensus est, hoc nondum efficitur, intelligitur. nam sic *relinqui* dicitur a Cicerone v. Clav. in h. v.

in equuleum, [18] retinet [ipsa prudentia] negatque ei cum dolore et cruciatu quidquam esse commune. M. Facile patior, te isto modo agere: etsi 6
iniquum est praescribere mihi te quemadmodum a me disputari velis. Sed quaero, utrum aliquid actum superioribus diebus, an nihil arbitremur? A. Actum vero, et aliquantum quidem. M. Atqui, si ita est, profligata jam haec, et paene ad exitum adducta quaestio est. A. Quo tandem modo? M. Quia motus turbulenti, jactationesque animorum incitatae, et impetu inconsiderato elatae, rationem omnem repellentes, vitae beatae nullam partem relinquunt. quis enim potest, mortem aut dolorem metuens, quorum alterum saepe adest, alterum semper impendet, esse non miser? quid, si idem (quod plerumque fit) paupertatem, ignominiam, infamiam timet, si debilitatem, caecitatem, si denique, quod non singulis hominibus, sed potentibus populis [19] saepe contigit, servitutem: potest ea timens esse quisquam beatus? Quid, qui non modo ea futura timet, verum etiam fert sustinetque praesentia? adde eodem exsilia, luctus, orbitates. Qui rebus his fractus aegritudine eliditur, potest tandem esse non miserrimus? quid vero illum, quem libidinibus inflammatum et furentem videmus, omnia rabide appetentem cum inexplebili cupiditate, quoque affluentius voluptates undique hauriat, eo gravius ardentiusque sitientem, nonne recte miserrimum dixeris? quid elatus ille levitate, inanique laetitia exsultans, et temere gestiens, nonne

[18] *retinet ipsa prudentia.*] Sic omnes libri. Sed redundat utique *ipsa prudentia*, videturque e superioribus repetitum. uncis inclusi.

[19] *saepe contigit*] hoc melius vulgato *contingit*. et id in Mss. repertum est.

tanto miserior, quanto sibi videtur beatior? ergo, ut hi miseri, sic contra illi beati, quos nulli metus terrent, nullae aegritudines exedunt, nullae libidines incitant, nullae futiles laetitiae, [20] exsultantes languidis liquefaciunt voluptatibus. Ut maris igitur tranquillitas intelligitur, nulla ne minima quidem aura fluctus commovente: sic animi quietus et placatus status cernitur, cum perturbatio nulla est, qua moveri queat. Quod si est, qui vim fortunae, qui omnia humana, [21] quae cuique accidere possunt, tolerabilia ducat, ex quo nec timor eum, nec angor attingat: idemque, si nihil concupiscat, nulla efferatur animi inani voluptate: quid est, cur is non beatus sit: et si haec virtute efficiuntur, quid est, cur virtus ipsa
7 per se non efficiat beatos? A. Atqui alterum dici non potest, [22] quin ii, qui nihil metuant, nihil angantur, nihil concupiscant, nulla impotenti laetitia efferantur, beati sint: itaque id tibi concedo: alterum autem jam integrum non est. superioribus enim disputationibus effectum est, vacare omni animi perturbatione sapientem. M. Nimirum igitur confecta res est. videtur enim ad exitum venisse quaestio. A. Propemodum id quidem. M. Verumtamen mathematicorum iste mos est, non est philosophorum. Nam geometrae cum aliquid docere volunt, si quid ad eam rem pertinet eorum, quae ante docuerunt, id sumunt pro concesso et probato: illud modo explicant, de quo ante nihil scriptum est. Philosophi,

[20] *exsultantes*] pendet a *quos*. Davisius addit *et*.

[21] *quae cuique acc. possunt*] haec mihi glossatorem sapiunt, interpretantem *humana*. Cicero semper *humana* sola ponit. libri alii *quaecumque*, alii *quae cuiquam*. nullum mihi satis placet.

[22] *quin ii.*] Pearcius corrigit *quod ii*. illud non esse latinum. immo *quod ii* non est bene latinum.

quamcumque rem habent in manibus, in eam, quae conveniunt, congerunt omnia, etsi alio loco disputata sunt. Quod ni ita esset, cur Stoicus, si esset quaesitum, satisne ad beate vivendum virtus posset, multa diceret? cui satis esset, respondere, se ante docuisse, nihil bonum esse, nisi quod honestum esset: hoc probato, consequens esse, beatam vitam virtute esse contentam: et, quo modo hoc sit consequens illi, sic illud huic: ut, si beata vita virtute contenta sit; nisi honestum quod sit, nihil aliud sit bonum. Sed tamen non agunt sic. Nam et de honesto, et de summo bono separatim libri sunt: et cum ex eo efficiatur, satis magnam in virtute ad beate vivendum esse vim, nihilo minus hoc agunt separatim. propriis enim et suis argumentis et admonitionibus tractanda quaeque res est, tanta praesertim. cave enim putes, [23] ullam a philosophia vocem emissam clariorem, ullumve esse philosophiae promissum uberius, aut majus. Nam quid profitetur? o dii boni! perfecturam se, qui legibus suis paruisset, ut esset contra fortunam semper armatus: ut omnia praesidia haberet in se bene beateque vivendi; ut esset semper denique beatus. Sed videro, quid efficiat. Tantisper hoc ipsum magni aestimo, quod pollicetur. Nam Xerxes quidem refertus omnibus praemiis donisque fortunae, non equitatu, non pedestribus copiis, non navium multitudine, non infinito pondere auri contentus, [24] praemium proposuit ei, qui invenisset novam voluptatem.

[23] *ullam a philos*] *a* edidi pro *in*, ut habet Ms. Vat. edidique et Davisius: idque melius convenit verbo *emissam*, item alteri *philosophiae promissum*.

[24] *praemium proposuit ei*] *ei* addidi cum Davisio e Ms. Eliensi.

[25] Qua ipsa non fuisset contentus: neque enim umquam finem inveniet libido. Nos vellem [26] praemio elicere possemus, qui nobis aliquid attulisset, quo hoc firmius crederemus.

8 A. Vellem id quidem: sed habeo paullulum, quod requiram. ego enim assentior, eorum quae posuisti, alterum alteri consequens esse, ut, quemadmodum, si quod honestum sit, id solum sit bonum, sequatur, vitam beatam virtute confici: sic, si vita beata in virtute sit, nihil esse, nisi virtutem, bonum. Sed Brutus tuus, [27] auctore Aristo et Antiocho, non sentit hoc: putat enim, etiam si sit bonum aliquod praeter virtutem. M. Quid igitur? contra Brutumne me dicturum putas? A. Tu vero, ut videtur: nam praefinire non est meum. M. Quid cuique igitur consentaneum sit, alio loco. Nam ista mihi et cum Antiocho saepe, [28] et cum Aristone nuper, cum Athenis imperator apud eum deversarer, dissensio fuit. mihi enim non videbatur quisquam esse beatus posse, cum in malis esset: in malis autem sapientem esse posse, si essent ulla corporis, aut fortunae mala. Dicebantur haec, quae scripsit etiam Antiochus locis pluribus: virtutem ipsam per se beatam vitam efficere posse, neque tamen beatissimam: deinde ex majore

[25] *Qua i. non fuisset contentus.*] Sic cum Davisio edidi pro *fuit*. ita ipse olim conjeceram ex re et latinitate. nam si *fuit* verum esset, intelligi deberet, novam voluptatem inventam fuisse, et ea tamen inventa contentum non fuisse Xerxem.

[26] *pr. elicere possemus, qui n. a. attulisset*] latinitas postulat *afferret* sed respicitur praemium, quod demum datur ei, qui attulit.

[27] *auctore Aristo.*] *Aristo* placet Davisio et Buherio. nec mihi displicet. nam et Acad. IV, 4. Aristus et Aristo occurrunt: sed hic intelligendus est frater Antiochi: qui fuit *Aristus*. v. de Fin. V, 3.

[28] *et cum Aristone*] quia hic non necessarium est intelligi fratrem Antiochi, non ausus sum hic quoque corrigere *Aristo*.

parte plerasque res nominari, etiam si qua pars abesset, ut vires, ut valitudinem, ut divitias, ut honorem, ut gloriam: quae genere, non numero cernerentur: item beatam vitam, etiam si ex aliqua parte clauderet, tamen ex multo majore parte obtinere nomen suum. Haec nunc enucleare non ita necesse est: quamquam non constantissime dici mihi videntur. Nam et qui beatus est, non intelligo, quid requirat, ut sit beatior: (si est enim quod desit, ne beatus quidem est) et, quod ex majore parte unamquamque rem appellari spectarique dicunt, est, ubi id isto modo valeat. cum vero tria genera malorum esse dicant: qui duorum generum malis omnibus urgeatur, ut omnia adversa sint in fortuna, omnibus oppressum corpus et confectum doloribus, huic paullumne ad beatam vitam deesse dicemus, non modo ad beatissimam? Hoc illud est, quod Theophrastus sustinere non potuit. Nam cum statuisset, verbera, tormenta, cruciatus, patriae eversiones, exsilia, orbitates magnam vim habere ad male misereque vivendum, non est ausus elate et ample loqui, cum humiliter demisseque sentiret. Quam bene, non quaeritur: constanter qui- 9
dem certe. Itaque mihi placere non solet, consequentia reprehendere, cum prima concesseris. Hic autem, elegantissimus omnium philosophorum et eruditissimus, non magnopere reprehenditur, cum tria genera dicit bonorum: vexatur autem ab omnibus, primum in eo libro, quem scripsit de vita beata, in quo multa disputat, quamobrem is, qui torqueatur, qui crucietur, beatus esse non possit. in eo etiam putatur dicere, in rotam, beatam vitam non escendere. Non usquam id quidem dicit omnino: sed, quae dicit,

idem valent. Possum igitur, cui concesserim, in malis esse dolores corporis, in malis naufragia fortunae, huic succensere dicenti, non omnes bonos esse beatos, cum in omnes bonos ea, quae ille in malis numerat, cadere possint? Vexatur idem Theophrastus et libris et scholis omnium philosophorum, quod [29] in Callisthene suo laudarit illam sententiam,

Vitam regit fortuna, non sapientia.

Negant ab ullo philosopho quidquam dictum esse languidius. recte id quidem: sed nihil intelligo dici potuisse constantius. Si enim tot sunt in corpore bona, tot extra corpus in casu atque fortuna: nonne consentaneum est, plus fortunam, quae domina rerum sit et externarum et ad corpus pertinentium, quam consilium, valere? An malumus Epicurum imitari? qui multa praeclare saepe dicit: [30] quam enim sibi constanter convenienterque dicat, non laborat. Laudat tenuem victum. Philosophi id quidem: sed si Socrates, aut Antisthenes diceret, non is, qui finem bonorum voluptatem esse dixerit. Negat, quemquam jucunde posse vivere, nisi idem honeste, sapienter, justeque vivat. Nihil gravius, nihil philosophia dignius; nisi idem hoc ipsum, honeste, sapienter, juste, ad voluptatem referret. Quid melius, quam, fortunam exiguam intervenire sapienti? sed hoc isne dicit, qui, cum dolorem non modo maximum malum, sed solum malum etiam dixerit, toto corpore opprimi possit doloribus acerrimis tum, cum maxime contra

[29] *in Callisthene suo*] libro de luctu. v. Tusc. III, 10.

[30] *quam enim sibi constanter c. d.*] *enim* hic non aptum. Corrigunt *autem* vel delent: hoc magis placet. deinde *sibi* non placet. nam sic cum adverbio nuspiam reperi. malimque id quoque deleri.

fortunam glorietur? quod idem melioribus etiam verbis Metrodorus, *Occupavi*, inquit, *te fortuna atque cepi: omnesque aditus tuos interclusi, ut ad me adspirare non posses.* Praeclare, si Aristo Chius, aut si Stoicus Zeno diceret, qui, nisi quod turpe esset, nihil malum duceret. Tu vero, Metrodore, qui omne bonum in visceribus medullisque condideris, et definieris, summum bonum firma corporis affectione, exploratáque spe contineri, fortunae aditus interclusisti? quo modo? isto enim bono jam exspoliari potes. Atqui his capiuntur imperiti: et propter hujusmodi sententias, istorum hominum est multitudo. Acute autem disputantis illud est, non, quid quisque dicat, sed quid cuique dicendum sit, videre. Velut in ea ipsa sententia, quam in hac disputatione suscepimus, omnes bonos semper beatos volumus esse, quid dicam bonos, perspicuum est. omnibus enim virtutibus instructos et ornatos, cum sapientes, tum viros bonos dicimus. Videamus, qui dicendi sint beati. equidem hos existimo, qui sint in bonis, nullo adjuncto malo. Neque ulla alia huic verbo, cum beatum dicimus, subjecta notio est, nisi, secretis malis omnibus, cumulata bonorum complexio. Hanc assequi virtus, si quidquam praeter ipsam boni est, non potest. aderit enim malorum, si mala illa ducimus, turba quaedam, paupertas, ignobilitas, humilitas, solitudo, amissio suorum, graves dolores corporis, perdita valitudo, debilitas, caecitas, interitus patriae, exsilium, servitus denique. [31] in his tot et tantis atque etiam quae

[31] *in his tot ac tantis atque etiam plura possunt accidere.*] Sic Ms. Guelf. et alii, etsi signa parentheseos non sunt expressa, melius, quam vulgati *atque etiam quae plura possunt accidere*, aut quam correxere viri docti, *ad quae etiam pl. p. accedere.*

plura possunt accidere, potest esse sapiens. nam haec casus importat, qui in sapientem potest incurrere. at si ea mala sunt, quis potest praestare, sapientem semper beatum fore, cum vel in omnibus his uno tempore esse possit? Non igitur facile concedo, neque Bruto meo, neque communibus magistris, neque veteribus illis, Aristoteli, Speusippo, Xenocrati, Polemoni, ut cum ea, quae supra enumeravi, in malis numerent, iidem dicant, semper beatum esse sapientem. quod si titulus hic delectat insignis et pulcer, Pythagora, Socrate, Platone dignissimus, inducant animum, illa, quorum splendore capiuntur, vires, valitudinem, pulcritudinem, divitias, honores, opes contemnere, eaque, quae his contraria sint, pro nihilo ducere: tum poterunt clarissima voce profiteri, se neque fortunae impetu, nec multitudinis opinione, nec dolore, neque paupertate terreri, omniaque sibi in sese esse posita, neque esse quidquam extra suam potestatem, quod ducant in bonis. [32] Namque et haec loqui, quae sunt magni cujusdam et alti viri, et eadem, quae vulgus, in malis et bonis numerare, concedi nullo modo potest: qua gloria commotus Epicurus exoritur, cui etiam, si diis placet, videtur semper sapiens beatus. Hic dignitate hujus sententiae capitur. sed numquam id diceret, si ipse se audiret. quid est enim, quod minus conveniat, quam ut is, qui vel summum, vel solum malum dolorem esse dicat, idem censeat, *Quam hoc suave est* tum, cum dolore crucietur, dicturum esse sapientem? Non igitur [33] ex singulis vocibus

[32] *Namque et haec l. - nullo m. potest.*] Sic corrigi voluit Davisius, et habet Ms. reg. Par. itaque cum Alemanno edidi. Nam habet etiam Ms. Guelf. qui et in fine habet *nullo m.* pro vulgato *ullo m.*

[33] *ex singulis vocibus*] int. sententiis. non videndum est, an pulcras

philosophi spectandi sunt, sed ex perpetuitate atque constantia.

A. Adducis me, ut tibi assentiar. Sed tua quoque, 11
vide, ne desideretur constantia. M. Quonam modo? A. Quia legi tuum nuper quartum de Finibus. In eo mihi videbare, contra Catonem disserens, hoc velle ostendere, [34] quod mihi quidem probatur, inter Zenonem et Peripateticos nihil praeter verborum novitatem interesse. Quod si ita est, quid est causae, quin, si Zenonis rationi consentaneum sit, satis magnam vim in virtute esse ad beate vivendum, liceat idem Peripateticis dicere? rem enim opinor spectari oportere, non verba. M. Tu quidem [35] tabellis obsignatis agis mecum, et testificaris, quid dixerim aliquando, aut scripserim. Cum aliis isto modo, [36] qui legibus impositis disputant. Nos in diem vivimus? quodcumque nostros animos probabilitate percussit, id dicimus. itaque soli sumus liberi. veruntamen, quoniam de constantia paullo ante diximus, non ego hoc loco id quaerendum puto, verumne sit, quod Zenoni placuerit, quodque ejus auditori, Aristoni, bonum esse solum, quod honestum esset: sed, si ita esset, [37] tum ut hoc totum, beate vivere, in una virtute poneret. Quare demus hoc sane Bruto, ut sit beatus

et generosas sententias proferant de singulis rebus: sed an eae inter se et cum principiis consentiant: quae est perpetuitas et constantia.

[34] *quod mihi quidem probatur.*] Davisius edidit *probare*. Videtur addere voluisse *videris*: et sic est in Ms. Guelf. nec id displicet.

[35] *tabellis obsignatis*] alibi dicit, *velut e syngrapha*. v. Clav.

[36] *qui legibus impositis disputant*] i. e. qui certae et unius sectae sententiis adstricti sint, a quibus non licet discedere.

[37] *tum ut hoc totum.*] Bentlejus correxit *utrum*, quod et Alemanno placuit. at est hic interrogatio simplex, in qua *utrum* esse non solet. itaque malim legere *num hoc totum*.

semper sapiens. quam sibi conveniat, ipse viderit. Gloria quidem hujus sententiae quis est illo viro dignior? nos tamen teneamus, ut sit idem beatissimus: etsi Zeno Cittieus, [38] advena quidem, et ignobilis verborum opifex, insinuasse se in antiquam philoso-
12 phiam videtur. Hujus sententiae gravitas a Platonis auctoritate repetatur: apud quem saepe haec oratio usurpata est, ut nihil praeter virtutem diceretur bonum: velut in Gorgia Socrates, cum esset ex eo quaesitum, Archelaum Perdiccae filium, qui tum fortunatissimus haberetur, [39] nonne beatum putaret? Haud scio, inquit. numquam enim cum eo collocatus sum. Ain tu? an tu aliter id scire non potes? nullo modo. Tu igitur ne de Persarum quidem rege magno potes dicere, beatusne sit? [40] an ego possim, cum ignorem, quam sit doctus, quam vir bonus? Quid? tu in eo sitam vitam beatam putas? Ita prorsus existimo, bonos, beatos: improbos, miseros. miser ergo Archelaus? certe, si injustus. [41] Videturne omnem hic beatam vitam in una virtute ponere? Quid vero in epitaphio? quo modo idem? Nam cui viro, inquit, ex se ipso apta sunt omnia, [42] quae ad beate vivendum ferunt, nec suspensa aliorum aut bono casu, aut contrario pendere ex alterius eventis, et

[38] *advena quidem et ignobilis v. o.*] Vulgo *quidam*. Ms. Guelf. *quidem*, ut semper mihi visum est legendum, idque recepi.

[39] *nonne beatum putaret*] *nonne* in oratione obliqua mihi non placet: putavique legendum *anne* vel *annon*.

[40] *an ego possim.*] Sic Ms. Gu. ut placuit Bentlejo ediditque Davisius. Vulgo *possum*.

[41] *Videturne omnem*, etc.] haec forma interrogandi proprie negat. itaque locus olim suspectus mihi fuit. sed plura exempla reperi ut supra jam notavi: accipiendumque *non ne videtur*.

[42] *quae ad b. vivendum ferunt*] valent, prosunt. Graece ap. Platonem φέροντα

errare coguntur: huic optime vivendi ratio comparata est. Hic est ille moderatus, hic fortis, hic sapiens, hic, et nascentibus, et cadentibus cum reliquis commodis, tum maxime liberis, parebit et obediet praecepto illi veteri:

> Neque enim laetabitur umquam, nec moerebit nimis,
> Quod semper in se ipso omnem spem reponet sui.

Ex hoc igitur Platonis quasi quodam sancto augusto- 13
que fonte nostra omnis manabit oratio.

Unde igitur rectius ordiri possumus, quam a communi parente natura? quae quidquid genuit, non modo animal, sed etiam quod ita ortum esset e terra, ut stirpibus suis niteretur, in suo quodque genere perfectum esse voluit. Itaque et arbores, et vites, et ea, quae sunt humiliora, neque se tollere a terra altius possunt; [43] alia semper virent, alia hieme nudata, verno tempore tepefacta frondescunt: neque est ullum, quod non ita vigeat interiore quodam motu, et suis in quoque feminibus inclusis, ut aut flores, aut fruges fundat, aut baccas, omniaque in omnibus, quantum in ipsis sit, nulla vi impediente, perfecta sint. Facilius vero etiam in bestiis, quod his sensus a natura est datus, vis ipsius naturae perspici potest. Namque alias bestias nantes, aquarum incolas esse voluit: alias volucres, caelo frui libero: serpentes quasdam: quasdam esse gradientes: earum ipsarum partim solivagas, partim congregatas: immanes alias, quasdam autem cicures. nonnullas abditas, terraque tectas. atque earum quaeque suum tenens munus, cum in disparis

[43] *alia semper virent*] hoc non est in ed. Gronov. excidit errore operarum. nam est in ed. Grut. sed tamen et ab Ald. pr. abest male.

animantis vitam transire non possit, manet in lege naturae. et ut bestiis [44] aliud alii praecipui a natura datum est, quod suum quaeque retinet, nec discedit ab eo: sic homini multo quiddam praestantius: etsi praestantia debent ea dici, quae habent aliquam comparationem. Humanus autem animus, decerptus ex mente divina, cum alio nullo, nisi cum ipso deo, si hoc fas est dictu, comparari potest. Hic igitur, si est excultus, et si ejus acies ita curata est, ut ne caecaretur erroribus; sit perfecta mens, id est, absoluta ratio: quod est idem virtus. Et, si omne beatum est, cui nihil deest, et quod in suo genere expletum atque cumulatum est, idque virtutis est proprium: certe omnes virtutis compotes, beati sunt. Et hoc quidem mihi cum Bruto convenit, item cum Aristotele, Xenocrate, Speusippo, Polemone. Sed mihi videntur etiam beatissimi. quid enim deest ad beate vivendum ei, qui confidit suis bonis? aut, qui
14 diffidit, beatus esse quî potest? At diffidat necesse est, qui bona dividit tripertito. Quî enim poterit aut corporis firmitate, aut fortunae stabilitate confidere? atqui, nisi stabili, et fixo, et permanente bono, beatus esse nemo potest. Quid ergo ejusmodi istorum est? ut mihi Laconis illud dictum in hos cadere videatur: qui glorianti cuidam mercatori, quod multas navès in omnem oram maritimam dimisisset, *non sane optabilis quidem ista*, inquit, *rudentibus apta, fortuna*. An dubium est, quin nihil sit habendum in eo genere, [45] quo vita beata completur, si id possit

[44] *aliud alii praecipui datum est.*] Visum mihi est, legendum *praecipue*.

[45] *quo vita b. completur.*] Sic correxit Bentlejus vulgatum *complectitur*. eadem forma est c. 16. Ms. Guelf. habet *in quo*.

amitti? nihil enim interarescere, nihil exstingui, nihil cadere debet eorum, in quibus vita beata consistit. nam qui timebit, ne quid ex his deperdat, beatus esse non poterit. Volumus enim, eum, qui beatus sit, tutum esse, inexpugnabilem, septum atque munitum; non ut parvo metu praeditus sit, sed ut nullo. Ut enim innocens is dicitur, non qui leviter nocet, sed qui nihil nocet: sic sine metu is habendus est, [46] non qui parum metuit, sed qui omnino metu vacat. quae est enim alia fortitudo, nisi animi affectio cum in adeundo periculo, et in labore ac dolore patiens, tum procul ab omni metu? Atque haec certe non ita se haberent, nisi omne bonum in una honestate consisteret. Quî autem illam maxime optatam et expetitam securitatem (securitatem autem nunc appello, vacuitatem aegritudinis, in qua vita beata posita est) habere quisquam potest, cui aut adsit, aut adesse possit multitudo malorum? quî autem poterit esse celsus, et erectus, et ea, quae homini accidere possunt, omnia parva ducens, qualem sapientem esse volumus, nisi omnia sibi in se posita censebit? An Lacedaemonii, [47] Philippo minitante per litteras, se omnia, quae conarentur, prohibiturum, quaesiverunt, num se esset etiam mori prohibiturus: vir is, quem quaerimus, non multo facilius tali animo reperietur, quam civitas universa? quid? ad hanc fortitudinem, de qua loquimur, temperantia adjuncta, quae sit moderatrix omnium commotionum, quid potest ad beate vivendum deesse ei,

[46] *non qui parva metuit.*] Bene Davisius, e Mss. *parum*, cui bene opponitur *omnino m. vacat.*

[47] *Philippo minitante.*] Sic bene pro vulgato *minitanti*. si sequeretur *responderunt*, vulgatum rectum esset.

quem fortitudo ab aegritudine et a metu vindicet: temperantia tum a libidine avocet, tum insolenti alacritate gestire non sinat? Haec efficere virtutem ostenderem, nisi superioribus diebus essent explicata.

15 Atque cum perturbationes animi, miseram; sedationes autem, vitam efficiant beatam: duplexque ratio perturbationis sit, quod aegritudo, et metus, in malis opinatis, in bonorum autem errore, laetitia gestiens libidoque versetur: [48] cum haec omnia cum consilio et ratione pugnent: his tu tam gravibus concitationibus, tamque ipsis inter se dissentientibus, atque distractis, quem vacuum, solutum, liberum videris, hunc dubitabis beatum dicere? atqui sapiens semper ita affectus est. semper igitur sapiens beatus est. Atque etiam omne bonum, laetabile est: quod autem laetabile, id praedicandum, et prae se ferendum: quod tale autem, id etiam gloriosum. si vero gloriosum, certe laudabile: quod autem laudabile, profecto etiam honestum: quod bonum igitur, id honestum. At quae isti bona numerant, ne ipsi quidem honesta dicunt. solum igitur bonum, quod honestum. ex quo efficitur, honestate una vitam contineri beatam. Non sunt igitur ea bona dicenda, nec habenda, quibus abundantem licet esse miserrimum. An dubitas, quin praestans valitudine, viribus, forma, acerrimis integerrimisque sensibus, adde etiam, si libet, pernicitatem, et velocitatem, da divitias, honores, imperia, opes, gloriam: si fuerit is, qui haec habet, injustus, intemperans, timidus, hebeti ingenio, atque nullo: dubitabisne

[48] *cum haec omnia*] addidi *haec* e Ms. Guelf. Sic et Davisius in ed. 1. aliaeque edd. vett.

eum miserum dicere? qualia igitur ista bona sunt, quae qui habeat, miserrimus esse possit? videamus, ne, ut acervus ex sui generis granis, sic beata vita ex sui similibus partibus effici debeat. Quod si ita est: ex bonis, quae sola honesta sunt, [49] efficiendus est beatus. ea mixta ex dissimilibus si erunt; honestum ex his effici nihil poterit. quo detracto, quid poterit beatum intelligi? etenim quidquid est, quod bonum sit, id expetendum est: quod autem expetendum, id certe approbandum: quod vero approbaris, id gratum acceptumque habendum. ergo etiam dignitas ei tribuenda est. quod si ita est: laudabile sit necesse est. bonum igitur omne laudabile. ex quo efficitur, ut, quod sit honestum, id sit solum bonum.
Quod ni ita tenebimus: multa erunt, quae nobis bona 16
dicenda sint: omitto divitias: quas, cum quivis, quamvis indignus, habere possit, in bonis non numero. quod enim est bonum, id non quivis habere potest: omitto nobilitatem, famamque popularem, stultorum improborumque consensu excitatam. Haec, quae sunt minima, tamen bona dicantur necesse est: candiduli dentes, venusti oculi, color suavis, et ea, [50] quae Euryclea laudat Ulyssi pedes abluens, [51] *lenitudo orationis, mollitudo corporis*. ea si bona ducemus, quid erit in philosophi gravitate, quam in vulgi opinione,

[49] *efficiendus est beatus.*] Sic Ms. Guelf. recte. Vulgatum *efficiendum est beatum*, rectum non est, in quo *beatum* esset pro beatitudine, quod h. l. nimis graecissat.

[50] *quae Anticlea*] res pertinet non ad *Anticleam* matrem Ulyssis, sed *Eurycleam*, quae apud Homerum abluit Ulyssi pedes, nutrix ejus. itaque quidam corrigunt *Euryclea*: si *Anticlea* verum est, memoria lapsus est Cicero. Enimvero quia edd. vett. ut Juntae, Aldi habent *Euryclea*, id edere non dubitavi.

[51] *lenitudo o. m. corporis*] est versus e Pacuvii Niptris.

stultorumque turba, quod dicatur aut gravius, aut grandius? At enim eadem Stoici praecipua, vel producta dicunt, quae bona isti. Dicunt illi quidem: sed his vitam beatam compleri negant: hi autem sine iis esse nullam putant: aut, si sit beata, beatissimam certe negant. Nos autem volumus beatissimam: idque nobis Socratica illa conclusione confirmatur. Sic enim princeps ille philosophiae disserebat. *Qualis cujusque animi affectus esset, talem esse hominem: qualis autem ipse homo esset, talem ejus esse orationem: orationi autem facta similia, factis vitam. Affectus autem animi in bono viro laudabilis. et vita igitur laudabilis boni viri,* [52] *et honesta ergo, quoniam laudabilis. ex quibus, bonorum beatam vitam esse, concluditur.* Etenim, pro deorum atque hominum fidem! parumne cognitum est superioribus nostris disputationibus, an delectationis, et otii consumendi causa locuti sumus, sapientem ab omni concitatione animi, quam perturbationem voco, semper vacare? semper in animo ejus esse placidissimam pacem? Vir igitur temperatus, constans, sine metu, sine aegritudine, [53] sine alacritate ulla, sine libidine, nonne beatus? at semper sapiens talis: semper igitur beatus. Jam vero quî potest vir bonus non ad id, quod laudabile sit, omnia referre, quae agit, quaeque sentit? refert autem omnia ad beate vivendum. beata igitur vita laudabilis. nec quidquam sine virtute laudabile. beata igitur vita
17 virtute conficitur. Atque hoc sic etiam concluditur.

[52] *et honesta ergo, quoniam laudabilis.*] Sic interpungendus hic locus, ut fecit Bentlejus et Davisius ed. 2. vulgo: *et honesta. Ergo, qu. l.* etc.

[53] *sine alacritate ulla.*] Sic edd. omnes. Bentlejus pro *ulla* dedit *futili.* Davisius conjecerat *vana* vel *inani.* edd. quaedam vett. ut Junt. interpungunt sic, ut *ulla* ad *libidine* referatur.

Nec in misera vita quidquam est praedicabile, aut gloriandum: nec in ea, quae nec misera sit, nec beata. Et est in aliqua vita praedicabile aliquid, aut gloriandum, ac prae se ferendum: ut Epaminondas,

> Consiliis nostris laus est attonsa Laconum:

ut Africanus,

> A sole exoriente, supra Maeoti' paludes.
> Nemo est qui factis [54] me aequiparare queat.

[55] Quod si est beata vita: glorianda et praedicanda, et prae se ferenda est. nihil est enim aliud, quod praedicandum, et prae se ferendum sit. Quibus positis, intelligis, quid sequatur: et quidem, nisi ea vita beata est, quae est eadem honesta: [56] sit aliud necesse est melius vita beata. [57] quod erit enim honestum, certe fatebuntur esse melius. ita erit beata vita melius aliquid; quo quid potest dici perversius? quid? cum fatentur satis magnam vim esse in vitiis ad miseram vitam, nonne fatendum est, eandem vim in virtute esse ad beatam vitam? contrariorum enim contraria sunt consequentia. Quo loco quaero, quam vim habeat libra illa Critolai: qui cum in alteram lancem animi bona imponat, in alteram corporis, et externa; tantum propendere [58] illam bonorum animi lancem

[54] *me aequip.*] addidi *me* cum Davisio, salvo versu et postulante sensu. est autem *me* in edd. Junt. Ald. 1. etc.

[55] *Quod si est; beata vita glorianda*, etc.] Sic edidi cum Davisio: itaque res et ratio postulat. Vulgg. male: *Quod si beata vita: glorianda*, etc.

[56] *sit aliud necesse est*] *aliquid* intell. *aliud quid;* ut saepe dicitur.

[57] *quod erit enim honestum*, etc.] Sensus est: si aliquid est melius vita beata, honestum certe id esse debet. Ceterum hic locus totus non bene rationem concludere, nec adeo sanus satis videtur.

[58] *illam boni lancem*] *illam* sc. superiorem, quae animi bona habet.

18 putet, ut terram et maria deprimat. Quid ergo aut hunc prohibet, aut etiam Xenocratem illum gravissimum philosophorum, exaggerantem tantopere virtutem, extenuantem cetera et abjicientem, in virtute non beatam modo vitam, sed etiam beatissimam ponere? [59] quod quidem nisi fit, virtutum interitus consequetur. Nam in quem cadit aegritudo, in eundem metum cadere necesse est. est enim metus futurae aegritudinis sollicita exspectatio. In quem autem metus, in eundem formido, timiditas, pavor, ignavia. [60] Ergo ut idem vincatur interdum, nec putet ad se praeceptum illud Atrei pertinere,

Proinde ita parent se in vita, ut vinci nesciant.

Hic autem vincetur, ut dixi: nec modo vincetur, sed etiam serviet. [61] At nos virtutem semper liberam volumus, semper invictam. Quae nisi sunt, sublata virtus est. Atqui si in virtute satis est praesidii ad bene vivendum, satis est etiam ad beate. satis est enim certe in virtute, ut fortiter vivamus. si fortiter, etiam ut magno animo, et quidem ut nulla re umquam terreamur, semperque simus invicti. Sequitur, ut nihil poeniteat, nihil desit, nihil obstet. [62] Ergo omnia profluenter, absolute, prospere. igitur beate. Satis autem ad fortiter vivendum virtus potest: satis ergo etiam ad beate. Etenim ut stultitia, etsi adepta

sed ita *boni* redundat: nec melius est Davisianum *illum animi lancem*. Optime Ms. reg. Paris. *bonorum animi lancem*, quod recepi.

59 *quod q. nisi fit.*] Sic edd. vett. e quo post factum *sit.* illud revocavit Davisius.

60 *Ergo, ut idem vincatur*] int. *necesse est*, e superioribus. in Ms. Guelf. etiam additum est.

61 *At nos.*] Ms. Gu. addit *autem*. Davisius edidit *Nos autem*.

62 *Ergo o. profluenter*, etc.] sc. se habebunt, fient.

est, quod concupivit, numquam se tamen satis consecutam putat: sic sapientia semper eo contenta est quod adest, neque eam umquam sui poenitet.

[63] Similemne putas C. Laelii unum consulatum 19
fuisse, et eum quidem cum repulsa, cum L. Cinnae quatuor? (si cum sapiens et bonus vir, qualis ille fuit, suffragiis praeteritur, non populus a bono consule potius, quam ille a malo populo repulsam fert;) sed tamen utrum malles, te, si potestas esset, semel, ut Laelium, consulem, an, ut Cinnam, quater? non dubito, tu quid responsurus sis. Itaque video, cui committam. Non quemvis hoc idem interrogarem. responderet enim alius fortasse, se non modo quattuor consulatus uni anteponere, sed unum diem Cinnae multorum et clarorum virorum totis aetatibus. Laelius, si digito quem attigisset, poenas dedisset. at Cinna, collegae sui, consulis Cn. Octavii, praecidi caput jussit, P. Crassi, L. Caesaris, nobilissimorum hominum: quorum virtus fuerat domi, militiaeque cognita, M. Antonii, omnium eloquentissimi, quos ego audierim, C. Caesaris, in quo mihi videtur fuisse specimen humanitatis, salis, suavitatis, leporis. Beatusne igitur, [64] quia hos interfecit? mihi contra

[63] *Similemne - - repulsam fert.*] Hunc locum edidi, ut Corradus in Quaestura p. 382. ed. nostrae, e MSto libro exhibuit, negans aliter constructionem constare. Primo *Similemne* pro vulgato hodie *Similene.* illud et edd. vett. quaedam habent, ut Mediol. deinde additum *cum L. Cinnae quatuor*, cujusmodi quid *similem* postulat. Constructio *similem cum* est durior: sed tamen et *similitudo* ita construitur. nisi vero fuit *consulatibus*, idque per compendium Coss. scriptum in *cum* mutatum est. Post libri variant in *si* et *sic*: praetuli cum Davisio *si.* nam manifeste in hoc est ratio antecedentis. pro *malo* Corradi liber et edd. veteres pleraeque *vano:* sed *malo* rectius opponitur *bono:* denique deleta est repetitio frigida *του suffragiis praeteritur* post *repulsam fert:* de Laelio v. Clav. in *C. Laelius C. f.*

[64] *quia hos interf.*] Vulgo est *qui.* Bentlejus correxit *quia*, recte.

non solum eo videtur miser, quod ea fecit, sed etiam quod ita se gessit, ut ea facere ei liceret. Etsi peccare nemini licet. sed sermonis errore labimur. id enim licere dicimus, [65] quod cui conceditur. Utrum tandem beatior C. Marius, tum, cum Cimbricae victoriae gloriam cum collega Catulo communicavit, paene altero Laelio, [66] (nam hunc illi duco simillimum) an cum civili bello victor, iratus, necessariis Catuli deprecantibus, non semel respondit, sed saepe, Moriatur? in quo beatior ille, qui huic nefariae voci paruit, quam is, qui tam scelerate imperavit. nam cum accipere, quam [67] facere praestat injuriam, tum morti jam ipsi adventanti paullum procedere obviam, quod fecit Catulus; quam, quod Marius, talis viri interitu sex suos obruere consulatus, et contaminare extremum tempus aetatis.

20 Duodequadraginta annos tyrannus Syracusanorum fuit Dionysius, cum v et xx natus annos dominatum occupavisset. Qua pulcritudine urbem, quibus autem opibus praeditam, servitute oppressam tenuit civitatem? Atqui de hoc homine à bonis auctoribus sic scriptum accepimus, summam fuisse ejus in victu temperantiam, in rebusque gerendis virum acrem et industrium, eundem tamen maleficum natura et in-

Ms. Gu. habet *quod*. item bene. nam ratio redditur, ut in altero post est *quod ea fecit*.

[65] *quod cuique conceditur.*] Sic libri, etiam Guelf. Davisius dedit *cui*, per conjecturam, aptiusque est paullo antecedenti. est enim sermo de uno.

[66] *nam hunc illi duco simillimum.*] Sic libri ser. etiam Guelf. *hunc* Catulum *illi* Laelio. alii dedere *huic illum*, quod factum, quia Laelius in proximo est. sed ad superiora respiciendum est, ubi prior Laelius memoratur. tum *duco* pro *dico* dedi, ut jam Davisius fecit. Sic habet Ms. Guelf.

[67] *facere praestat.*] Ms. Guelf. *praestet*, quod rectum est, si *cum* dicitur causaliter: sed respondet τῷ *tum*, potestque esse pro *et - - et*, ubi conjunctivus non est necessarius.

justum. Ex quo omnibus, bene veritatem intuentibus, videri necesse est miserrimum. ea enim ipsa quae concupierat, ne tum quidem, cum omnia se posse censebat, consequebatur. Qui cum esset bonis parentibus atque honesto loco natus (etsi id quidem alius alio modo tradidit) abundaretque aequalium familiaritatibus, et consuetudine propinquorum, haberet etiam, more Graeciae, quosdam adolescentes amore conjunctos: [68] credebat se eorum nemini; sed his, [69] quos ex familiis locupletum servos delegerat, quibus nomen servitutis ipse detraxerat, et quibusdam convenis et feris barbaris, corporis custodiam committebat. Ita propter injustam dominatus cupiditatem in carcerem quodammodo ipse se incluserat. Quin etiam ne tonsori collum committeret, tondere filias suas docuit. Ita sordido ancillarique artificio regiae virgines, ut tonstriculae, tondebant barbam, et capillum patris. Et tamen ab his ipsis, cum jam essent adultae, ferrum removit, instituitque, ut candentibus juglandium putaminibus barbam sibi et capillum adurerent. Cumque duas uxores haberet, Aristomachen, civem suam, Doridem autem Locrensem, sic noctu ad eas ventitabat, ut omnia specularetur, et perscrutaretur ante. Et, cum [70] fossam latam cubiculari lecto circumdedisset, ejusque fossae transitum ponticulo ligneo conjunxisset: eum ipsum, cum fo-

[68] *credebat se eorum nemini*] addidi *se* e Ms. Guelf. quod et Bentlejus in libro scr. reperit et edidit Davisius. mox *his* pro *iis* iidem.

[69] *quos - - servos delegerat.*] Verbum *servos* mihi glossam sapit. nam servos fuisse, docet jam *ex familiis*, item sequentia.

[70] *fossam latam cubiculari lecto circumdedisset.*] *Cubiculari lecto* int. non de lecto ipso in cubiculo: nam quomodo ibi fossa lata fieri potuisset, sed de parte aedium, in qua cubiculum illud, in quo lectus genialis esset.

rem cubiculi clauserat, detorquebat. Idemque cum in communibus suggestis consistere non auderet, concionari ex turri alta solebat. Atque is cum pila ludere vellet (studiose enim id factitabat) tunicamque poneret, adolescentulo, quem amabat, tradidisse gladium dicitur. Hic cum quidam familiaris jocans dixisset: *Huic quidem certe vitam tuam committis*, arrisissetque adolescens, utrumque jussit interfici: alterum, quia viam demonstravisset interimendi sui; alterum, quia dictum id risu approbavisset. Atque eo facto sic doluit, ut nihil gravius tulerit in vita. quem enim vehementer amarat, occiderat. Sic distrahuntur in contrarias partes impotentium cupiditates. Cum huic obsecutus sis, illi est repugnandum. Quamquam hic quidem [71] tyrannus ipse judicavit,
21 quam esset beatus. Nam cum quidam ex ejus assentatoribus Damocles, commemoraret in sermone copias ejus, opes, majestatem dominatus, rerum abundantiam, magnificentiam aedium regiarum; negaretque umquam beatiorem quemquam fuisse: *Visne igitur*, inquit, *Damocle, quoniam haec te vita delectat*, [72] *ipse eandem degustare, et fortunam experiri meam?* cum se ille cupere dixisset, collocari jussit hominem in aureo lecto, [73] strato pulcerrime textili stragulo, magnificis operibus picto: abacosque complures ornavit

[71] *tyrannus ipse judicavit.*] Lambinus corr. *indicavit*, quod et probavit Bentlejus, ediditque Davisius ed. 2. non est necesse. nam latini saepe *judicare* dicunt de factis, quibus aliquid, judicium nostrum, indicatur, per quae et *judicia fieri* dicuntur. v. Clav. in *judicium*. *judicavit* habet et Ms. Guelf.

[72] *ipse eandem degustare.*] Videtur esse debere *eam*. Ms. Guelf. habet *eadem*, quod non displicet, *eadem bona*. quae in vita mea praedicas, quibus ego fruor.

[73] *strato pulcerrimo.*] Puto legendum esse *strato pulcerrime*, quod deinde explicatur, ut pulcritudo intelligatur. *strato* refertur ad *lecto*, qui *sternitur*, v. c. *molliter*, *pulcre*, etc.

argento, auroque caelato. Tum ad mensam eximia forma pueros delectos jussit consistere, eosque nutum ejus intuentis [74] diligenter ministrare. Aderant unguenta, coronae : incendebantur odores : mensae conquisitissimis epulis exstruebantur. Fortunatus sibi Damocles videbatur. In hoc medio apparatu fulgentem gladium, e lacunari seta equina aptum, demitti jussit, ut impenderet illius beati cervicibus. Itaque nec pulcros illos ministratores adspiciebat, nec plenum artis argentum : nec manum porrigebat in mensam : jam ipsae defluebant coronae : denique exoravit tyrannum, ut abire liceret, quod jam beatus nollet esse. Satisne videtur declarasse Dionysius, nihil esse ei beatum, cui semper aliquis terror impendeat ? Atque ei ne [75] integrum quidem erat, ut ad justitiam remigraret, civibus libertatem et jura redderet. iis enim se adolescens improvida aetate irretierat erratis, eaque commiserat, [76] ut salvus esse non posset, si sanus esse coepisset. Quantopere vero amicitias 22 desideraret, quarum infidelitatem extimescebat, declaravit [77] in Pythagoreis duobus illis : quorum cum alterum [78] vadem mortis accepisset ; alter, ut vadem suum liberaret, praesto fuisset [79] ad horam mortis

[74] *diligenter ministrare.*] Ms. Guelf. habet *administrare*, sicut post pro *ministratores* edd. vett. *administratores*. v. ad Verr. V, 4.

[75] *integrum erat, ut ad j. r.*] hanc structuram formae *integrum est* nuspiam reperi ; puto *ut* natum e finali in *erat*, et inde *remigraret* pro *remigrare*, *redderet* pro *reddere*.

[76] *ut salvus esse non posset, si sanus e. c.*] i. e. si libertatem populo reddidisset in judicia vocari posset, propter facinora juventutis et damnari.

[77] *in Pythag. duobus*] v. Offic. III, 10.

[78] *vadem mortis acc.*] de Offic. est *vadem se sistendi*, sc. ad mortem : unde dixit *vadem mortis*.

[79] *ad horam mortis dest.*] *mentis* Ms. Guelf. sic et edidit Davisius.

destinatam: *Utinam ego*, inquit, *tertius vobis amicus adscriberer!* Quam huic erat miserum, carere consuetudine amicorum, societate victus, sermone omnino familiari! homini praesertim [80] docto a puero, et artibus ingenuis erudito! [81] Musicorum vero perstudiosum accepimus, poëtam etiam tragicum: quam bonum nihil ad rem. in hoc enim genere nescio quo pacto magis, quam in aliis, suum cuique pulcrum est. adhuc neminem cognovi poëtam ([82] et mihi fuit cum Aquinio amicitia) qui sibi non optimus videretur. Sic se res habet: te tua, me delectant mea. Sed, ut ad Dionysium redeamus; omni cultu et victu humano carebat: vivebat cum fugitivis, cum facinorosis, cum barbaris: neminem, qui aut libertate dignus esset, aut vellet omnino liber esse, sibi amicum arbitrabatur.

Non ego jam cum hujus vita, qua tetrius, miserius, detestabilius excogitare nihil possum, Platonis aut Archytae vitam comparabo, doctorum hominum et plane sapientium: ex eadem urbe humilem homunculum, [83] a pulvere et radio excitabo, qui multis an-
23 nis post fuit, Archimedem. Cujus ego quaestor ignoratum ab Syracusanis, cum esse omnino negarent, septum undique et vestitum vepribus et dumetis, in-

[80] *docto a puero*, etc.] Davisius edidit *docto et a puero - - erudito*, quod verum puto.

[81] *Musicorum v. perstudiosum - - tragicum accepimus*] addidimus e Mss tum aliis, tum Guelf. et edd. vett. Mediol. Juntae, Ald. Vict. etc. *accepimus*. nam alias non est, unde accusativi pendeant. Facilius erat, haec conjungere superioribus sic *m. v. perstudioso et poëtae etiam tragico : quam bono, nihil ad rem*, ut placebat Bentlejo et Davisio.

[82] *et mihi fuit cum Aq. amicitia.*] Aquinius ergo poëta deterrimus fuit. v. Clav. Ceterum e Catullo legendum *Aquino*. nam ibi corrigere e Cicerone *Aquinios*, metrum non sinit.

[83] *a pulvere et radio exc.*] describit mathematicum, qui radio describit in pulvere figuras.

dagavi sepulcrum. tenebam enim quosdam senariolos, quos in ejus monumento esse inscriptos acceperam: qui declarabant, in summo sepulcro [84] sphaeram esse positam cum cylindro. Ego autem, cum omnia collustrarem oculis (est enim ad [85] portas Agragianas magna frequentia sepulcrorum) animadverti columellam non multum e dumis eminentem: in qua inerat sphaerae figura et cylindri. Atque ego statim Syracusanis (erant autem principes mecum) dixi, me illud ipsum arbitrari esse, quod quaererem. Immissi cum falcibus multi purgarunt et aperuerunt locum. Quo cum patefactus esset aditus, ad adversam basim accessimus. apparebat epigramma, exesis posterioribus partibus versiculorum, [86] dimidiatis fere. Ita nobilissima Graeciae civitas, quondam vero etiam doctissima, sui civis unius acutissimi monumentum ignorasset, nisi ab homine Arpinate didicisset. Sed redeat, unde aberravit, oratio. Quis est omnium, qui modo cum Musis, id est, cum humanitate, et cum doctrina habeat aliquod commercium, qui se non hunc mathematicum malit, quam illum tyrannum? Si vitae modum, actionemque quaerimus: alterius mens rationibus agitandis, exquirendisque alebatur, cum

[84] *sphaeram cum cylindro*] nempe quibus significaretur praeclarum theorema de ratione utriusque corporis, inventum ab Archimede.

[85] *portas Agragianas.*] Corradus in Quaest. p. 382. e Verr. III, 33. ubi habet *portas Acradinae*, correxit *Acradinas*, quem secutus est Davisius, etsi non nominavit. Sed eam conjecturam refellit Buherius ex eo, quod Achradina fuit particula Syracusana, inter medias reliquas urbis partes, cujus adeo porta non erat versus agrum et campum. Ipse corrigit *Galeagrinas*, dictas ab turri *Galeagra*. Dorvillius autem in Siculis p. 193. legit *Agragantinas*, i. e. quae versus *Agrigentum* essent, ut visum est etiam Camerario.

[86] *dimidiatis fere.*] Bentlejus corrigit *dimidiatum*, sequente Davisio. sed non dimidiatum epigramma restabat, sed dimidiati versus. nam partes posteriores versuum erant exesae, ut Cicero dicit. vidit et Buherius.

oblectatione solertiae; [87] qui est unus suavissimus pastus animorum: alterius in caede, et injuriis, cum et diurno, et nocturno metu. Age, confer Democritum, Pythagoram, Anaxagoram. quae regna, quas opes studiis eorum, et delectationibus antepones? Etenim quae pars optima est in homine, in ea situm esse necesse est illud, quod quaeris, optimum. Quid est autem in homine sagaci ac bona mente melius? ejus bono fruendum est igitur, si beati esse volumus. bonum autem mentis, est virtus. ergo hac beatam vitam contineri necesse est. Hinc omnia, quae pulcra, honesta, praeclara sunt, ut supra dixi: sed dicendum idem illud paullo uberius videtur: plena gaudiorum sunt. Ex perpetuis autem, plenisque gaudiis cum perspicuum sit vitam beatam exsistere, sequitur, ut ea exsistat ex honestate.

24 Sed, ne verbis solum attingamus ea, quae volumus ostendere, proponenda quaedam quasi moventia sunt, quae nos magis ad cognitionem intelligentiamque convertant. Sumatur enim nobis quidam praestans vir optimis artibus, isque animo parumper et cogitatione fingatur. Primum ingenio eximio sit, necesse est: [88] tardis enim mentibus virtus non facile comitatur: deinde ad investigandam veritatem studio incitato. Ex quo triplex ille animi foetus exsistet: unus in cognitione rerum positus, et in explicatione naturae: alter in descriptione expetendarum fugiendarumve rerum: tertius in judicando, quid cuique rei sit consequens, quid repugnans: in quo inest omnis

[87] *qui est unus*] addidi *est* e Ms. Guelf. et edd. vett.

[88] *tardis mentibus virtus n. f. comitatur.*] *Comitatur* cum dativo etiam alibi est in hoc libro c. 35. Sed Ms. Guelf. et edd. vett. fere *committitur*.

tum subtilitas disserendi, tum veritas judicandi. Quo tandem igitur gaudio affici necesse est sapientis animum, cum his habitantem pernoctantemque curis? ut, cum totius mundi motus conversionesque perspexerit, sideraque viderit innumerabilia caelo inhaerentia cum ejus ipsius motu congruere certis infixa sedibus? septem alia suos quaeque tenere cursus, multum inter se aut altitudine aut humilitate distantia, quorum vagi motus rata tamen et certa sui cursus spatia definiant? Horum nimirum adspectus impulit illos veteres, et admonuit, ut plura quaererent. Inde est indagatio nata initiorum, et tamquam seminum, unde essent omnia orta, generata, concreta: quaeque cujusque generis vel inanimi, vel animantis, vel muti, vel loquentis origo, quae vita, qui interitus, quaeque ex alio in aliud vicissitudo atque mutatio: unde terra, et [89] quibus librata ponderibus, quibus cavernis maria sustineantur: in qua omnia, delata gravitate, medium mundi locum semper expetant, qui est idem infimus in rotundo. Haec tractanti animo, et noctes et dies cogitanti, exsistit illa a deo Delphis praecepta cognitio, ut ipsa se mens agnoscat, conjunctamque cum divina mente se sentiat, ex quo [90] insatiabili gaudio completur. ipsa enim cogitatio de vi, et natura deorum, studium incendit illius aeternitatis imitandae, neque se in brevitate vitae collocatam putat, cum

[89] *quibus librata ponderibus, quibus c. m. sustineantur.*] Sic Mss. et edd. vett nec erat, quare corrigeretur *aequis librata ponderibus.* pro *sustineantur* male in edd. recentioribus *sustineat.*

[90] *insat. gaudio completur*] *insatiabile gaudium* est, cujus nunquam satietas venit. v. Clav. Mss. et edd. fere habent *complentur* · quod si verum est, referri debet totum hoc ad verbum praecipiendi: sed melius est Davisii *completur*, ut solus effectus exprimatur illius cognitionis.

rerum causas alias ex aliis aptas, et necessitate nexas videt: quibus ab aeterno tempore fluentibus in aeternum, ratio tamen mensque moderatur. Haec ille intuens atque suspiciens, vel potius omnes partes orasque circumspiciens, quanta rursus animi tranquillitate humana et citeriora considerat? hinc illa cognitio virtutis exsistit: efflorescunt genera partesque virtutum: invenitur, quid sit, quod natura spectet extremum in bonis, [91] quid in malis ultimum, quo referenda sint officia, quae degendae aetatis ratio diligenda. Quibus et talibus rebus exquisitis, hoc vel maxime efficitur, quod hac disputatione agimus, ut virtus ad beate vivendum sit se ipsa contenta. Sequitur tertia, quae per omnes partes sapientiae manat et funditur, quae rem definit, genera dispertit, sequentia adjungit, perfecta concludit, vera et falsa dijudicat, disserendi ratio et scientia. Ex qua cum summa utilitas exsistit ad res ponderandas, tum maxime ingenua delectatio, et digna sapientia. Sed haec otii. Transeat idem iste sapiens ad rempublicam tuendam. quid eo possit esse praestantius, cum contineri prudentia utilitatem civium cernat, justitia nihil in suam domum inde derivet, reliquis utatur tot tam variisque virtutibus? adjunge fructum amicitiarum: in quo doctis positum est cum consilium omnis vitae, consentiens, et paene conspirans, tum summa jucunditas e quotidiano cultu atque victu. [92] Quid haec tandem vita desiderat, quo sit beatior? cui rei refertae tot

[91] *quod in malis ultimum.*] Davisius *quid* correxit contra libros, sed id postulat *quid sit*, in membro superiori.

[92] *Quid haec vita desiderat.*] Videtur legendum *desideret?* mox in *cui rei refertae*, delendum *rei*. abestque a Mss. quibusdam. *cui* pertinet ad *vitae*.

tantisque gaudiis, fortuna ipsa cedat necesse est. Quod si gaudere talibus bonis animi, id est, virtutibus, beatum est, omnesque sapientes iis gaudiis perfruuntur: omnes eos confiteri beatos esse, necesse est.

A. Etiamne in cruciatu atque tormentis? M. 26
[93] An tu me in viola putabas, aut in rosa dicere: an Epicuro, qui tantummodo induit personam philosophi, et sibi ipse hoc nomen inscripsit, dicere licebit: (quod quidem, ut habet se res, me tamen plaudente dicit) Nullam sapienti esse tempus, etsi uratur, torqueatur, secetur, quin possit exclamare, Quam pro nihilo puto! cum praesertim omne malum dolore definiat, bonum voluptate, haec nostra honesta, turpia irrideat, dicatque, nos in vocibus occupatos, inanes sonos fundere: neque quidquam ad nos pertinere, nisi quod aut laeve, aut asperum in corpore sentiatur. Huic ergo, ut dixi, non multum differenti a judicio ferarum, oblivisci licebit sui? et tum fortunam contemnere, cum sit [94] omne et bonum ejus, et malum in potestate fortunae, tum dicere, se beatum in summo cruciatu atque tormentis, cum constituerit, non modo summum malum esse dolorem, sed etiam solum? nec vero illa sibi remedia comparavit ad tolerandum dolorem, firmitatem animi, turpitudinis verecundiam, exercitationem consuetudinemque patiendi, praecepta fortitudinis, duritiam virilem, sed una se dicit recordatione acquiescere praeteritarum voluptatum: ut, si quis aestuans, cum vim caloris non facile patiatur,

[93] *An tu me in viola putabas.*] Si ad praecedentem disputationem refertur hoc. bene habet *putabas dicere*, sc. cum dicebam, tuque me ista dicentem audiebas: sin minus, *putas* praetulerim, quod Lambino placebat, qui et sic edidit e Mss. ut et Davisius. sic est et in Ms. Guelf. et in edd. quibusdam veteribus ut Juntae, Aldi.

[94] *omne bonum ejus*] non fortunae, sed ejus, de quo loquitur.

recordari velit, se aliquando in Arpinati nostro gelidis fluminibus circumfusum fuisse. non enim video, quo modo sedare possint mala praesentia praeteritae voluptates. Sed cum is dicat, semper beatum esse sapientem, cui dicere hoc, si sibi constare vellet, non liceret: quidnam faciendum est his, qui nihil expetendum, nihil in bonis ducendum, quod honestate careat, existimant? me quidem auctore, etiam Peripatetici veteresque Academici balbutire desinant aliquando, aperteque et clara voce audeant dicere, beatam vitam in Phalaridis taurum descensuram.
27 Sint enim tria genera bonorum, ut jam a laqueis Stoicorum, quibus usum me pluribus, quam soleo, intelligo, recedamus: sint sane illa genera bonorum, dum corporis, et externa jaceant humi, et tantummodo, [95] quia sumenda sint, appellentur bona: alia autem illa divina, longe lateque se pandant, [96] caelumque contingant, [97] ut, ea qui adeptus sit, cur eum beatum modo, et non beatissimum etiam dixerim? dolorem vero sapiens extimescet? [98] is enim huic maxime sententiae repugnat. Nam contra mortem nostram, atque nostrorum, contraque aegritudinem, et reliquas animi perturbationes satis esse videmur superiorum dierum disputationibus armati et parati.

[95] *quia sumenda sint, appellentur*] *sint* postulat forma orationis, et sic Ms. Guelf. sic et edidit Davisius ed. 2.

[96] *caelum contingant*] i. e. maxima sint. v. Clav. in *caelum*.

[97] *ut ea qui ad. s.*] *ut* habent libri omnes: tamen delevit Lambinus, Bentlejus etiam et Davisius. Buherius corrigit *at*. frustra. Simpliciter poterat Cicero dicere, ut ea qui adeptus sit, non modo beatus, sed etiam beatissimus dici debeat: sed figuram orationis mutavit, ut efficacior esset, et dixit, *cur* -- *dixerim*. potest etiam intelligi *nesciam*. nisi id excidit.

[98] *is h. maxime s. repugnat*] *maxime* edidi cum Davisio pro *maximae*. Sic et Ms. Guelf. et alii apud Buherium, ed. Juntae.

dolor esse videtur acerrimus virtuti adversarius. is ardentes faces intentat: is fortitudinem, magnitudinem animi, patientiam [99] se debilitaturum minatur. Huic igitur succumbet virtus? huic beata sapientis et constantis viri vita cedet? quam turpe? o dii boni! Pueri Spartiatae non ingemiscunt verberum dolore laniati. Adolescentium greges Lacedaemone vidimus ipsi, incredibili contentione certantes pugnis, calcibus, unguibus, morsu denique, [100] ut examinarentur prius, quam se victos faterentur. Quae barbaria India vastior, aut agrestior? in ea tamen gente primum ii, qui sapientes habentur, nudi aetatem agunt, et Caucasi nives, hiemalemque vim perferunt sine dolore: cumque ad flammam [1] se applicaverunt, sine gemitu aduruntur. Mulieres vero [2] [in India,] cum est [3] [cujusvis] earum vir mortuus, in certamen judiciumque veniunt, quam plurimum ille dilexerit. plures enim singulis solent esse nuptae. Quae est victrix, ea laeta, prosequentibus suis, una cum viro in rogum imponitur: [4] illa victa moesta discedit. Numquam naturam mos vinceret. est enim ea semper invicta. Sed nos umbris, deliciis, otio, languore, de-

[99] *se debilitaturum.*] Mss. quidam *debellaturum*, quod edidit Davisius. Sed et vulgatum bonum est, ut recte Buherius. v. Clav. in h. v. et in *debilitatus*.

[100] *ut exanimarentur prius.*] Ms. Guelf. *cum*, ut et alii. *ut* melius videtur.

[1] *se applicaverunt.*] Sic Ms. reg. Paris. et sic edidit recte Davis. Sic et ed. Junt. pro vulgato *applicaverint*.

[2] *in India*] sine dubio est a glossatore. uncis inclusi.

[3] *cujusvis earum vir.*] Ms. Guelf. et alii *cujusque*. mihi delendum videtur. nam non est unius earum vir plurium: intelliguntur mulieres, quarum vir communis mortuus est.

[4] *illa victa*] intelligendum, si duas tantum habuit. sed mihi placet correctio Bentleji et Davisii *illae victae*, vel *aliae victae moestae discedunt*.

sidia animum infecimus: opinionibus, maloque more delinitum mollivimus. Aegyptiorum morem quis ignorat? quorum imbutae mentes [5] pravitatis erroribus, quamvis carnificinam prius subierint, quam ibim, aut aspidem, aut felem, aut canem, aut crocodilum violent: quorum etiam si imprudentes quippiam fecerint, poenam nullam recusent. De hominibus loquor. quid bestiae? non frigus, non famem, non montivagos atque silvestres cursus lustrationesque patiuntur? non pro suo partu [6] ita propugnant, ut vulnera excipiant? nullos impetus, nullos ictus reformident? omitto, quae perferant, quaeque patiantur ambitiosi, honoris causa: laudis studiosi, [7] gloriae gratia: amore
28 incensi, cupiditatis. plena vita exemplorum est. Sed adhibeat oratio modum, et redeat illuc, [8] unde defluxit. Dabit, dabit, inquam, se in tormenta vita beata: nec justitiam, temperantiam, in primisque fortitudinem, magnitudinem animi, [9] patientiam prosecuta, cum tortoris os viderit, consistet: virtutibusque omnibus sine ullo animi terrore ad cruciatum profectis, resistet extra fores, (ut ante dixi) limenque carceris. quid enim ea foedius, quid deformius sola relicta, comitatu pulcerrimo segregata? quod tamen fieri nullo pacto potest. nec enim virtutes sine beata vita cohaerere possunt, nec illa sine virtutibus. Itaque eam

[5] *pravitatis erroribus.*] Davisius *pravis.* Vulgatum defendit Wopkensius Lect. Tull. I, 20.

[6] *ita propugnant.*] Davisius edidit *pugnant.* sed et alibi Cicero, ut alii, dixit *propugnare pro.*

[7] *gloriae gratia*] quidam, etiam Davisius, *gratia* delent placet. nam et post *cupiditatis* unde ponitur.

[8] *unde deflexit.*] Ms. Guelf. ed. Junt. *defluxit,* quod est elegantius. itaque recepi. Sic et alibi Cicero, ut Tusc. I, 25.

[9] *patientiam prosecuta*] et res jubet legere *patientiam* pro vulg. *patientia* et Mss. quidam id habent, item edd. vett., ut Junt. Ald.

tergiversari non sinent, secumque rapient ad quemcumque ipsa dolorem, cruciatumque ducentur. sapientis est enim proprium; nihil, [10] quod poenitere possit, facere, nihil invitum: splendide, constanter, graviter, honeste omnia: nihil ita exspectare, quasi certo futurum; nihil, cum acciderit, admirari, ut inopinatum ac novum accidisse videatur: omnia ad suum arbitrium referre: suis stare judiciis. Quo quid sit beatius, mihi certe in mentem venire non potest. Stoicorum quidem facilis conclusio est: qui cum finem bonorum esse senserint, congruere naturae, cumque ea convenienter vivere: cum id sit [11] in sapiente situm, non officio solum, verum etiam potestate: sequatur necesse est, ut cujus in potestate summum bonum, in ejusdem vita beata sit. Ita fit semper vita beata sapientis. Habes, quae fortissime de beata vita dici putem, et, quo modo nunc est, nisi quid tu melius attuleris, etiam verissime.

A. Melius [12] equidem afferre nihil possum: [13] sed a 29
te (impetrarim libenter, nisi molestum sit, quoniam te nulla vincula impediunt ullius certae disciplinae, libasque ex omnibus, quodcumque te maxime specie veritatis movet: quod paullo ante Peripateticos,

[10] *quod poenitere possit*] v. Clav. in *poenitere*. non erat quare Lamb. corrigeret *cujus*.

[11] *in sapiente situm.*] Sic libri omnes. Lambinus correxit *sapientis*, quod secutus est Davisius ed. 2. nempe referebat ad *officio* et *potestate* inprimis. placet.

[12] *equidem.*] Mss. quidam sic habent pro vulgato *quidem*. recte.

[13] *sed a te impetrarim libenter, ut.*] Locus intricatus. nam oratio non bene cohaeret. Primum delevi cum Davisio *ut*. quia ei in seqq. nil respondet. Tum Mss. quidam et edd. vett. habent *impetrare libenter velim*, quod et secutus est Buherius. sed ne sic quidem oratio cohaeret. mihi videntur esse in parenthesi verba ab *impetrarim* - - *beatissimos*, ut cohaereant haec *a te id velim audire*. malim etiam *id* deleri, aut alterum ante *dicere*.

veteremque Academiam hortari videbare, ut sine retractatione libere dicere auderent, sapientes esse semper beatissimos,) id velim audire, quemadmodum his putes consentaneum esse id dicere. multa enim a te contra istam sententiam dicta sunt, et Stoicorum ratione conclusa. M. Utamur igitur libertate: qua nobis solis in philosophia licet uti: quorum oratio nihil ipsa judicat, sed habetur in omnes partes, ut ab aliis possit ipsa per sese, nullius auctoritate adjuncta, judicari. et quoniam videris hoc velle, ut, quaecumque dissentientium philosophorum sententia sit de finibus, tamen virtus satis habeat ad vitam beatam praesidii, quod quidem Carneadem disputare solitum accepimus: sed is, ut contra Stoicos, quos studiosissime semper refellebat, et contra quorum disciplinam ingenium ejus exarserat; nos illud quidem cum pace agemus. si enim Stoici fines bonorum recte posuerunt; confecta res est: necesse est semper beatum esse sapientem. Sed quaeramus unamquamque reliquorum sententiam, si fieri potest, ut hoc praeclarum quasi decretum beatae vitae possit omnium sententiis, et disciplinis
30 convenire. Sunt autem hae de finibus, ut opinor, retentae, defensaeque sententiae: primum simplices quattuor: Nihil bonum, nisi honestum, ut Stoici: Nihil bonum, [14] nisi voluptas, ut Epicurus: Nihil bonum, nisi vacuitas doloris, ut Hieronymus: Nihil bonum, nisi naturae primis bonis aut omnibus, aut maximis frui, ut Carneades contra Stoicos disserebat. Haec igitur simplicia: illa mixta. Tria genera

[14] *nisi voluptatem - - nisi vacuitatem.*] Ms. Guelf. *voluptas, vacuitas.* quam veram lectionem esse puto. nam sententiae ponuntur absolute: et ita convenit melius ultimo *bonis frui.* In primo, *nihil bonum nisi honestum,* sine dubio intelligendum *est.* tum cum Bentleio et Davisio addidi *doloris*, probante Buherio.

bonorum, maxima animi, secunda corporis, externa tertia, [15] ut Peripatetici, nec multo veteres Academici secus: voluptatem cum honestate Dinomachus, et Callipho copulavit: indolentiam autem honestati Peripateticus Diodorus adjunxit. Hae sunt sententiae, quae stabilitatis aliquid habeant: nam Aristonis, Pyrrhonis, Herilli, nonnullorumque aliorum evanuerunt. Hi quid possint obtinere, videamus, omissis Stoicis: quorum satis videor defendisse sententiam. Et Peripateticorum quidem explicata causa est: praeter Theophrastum, et si qui illum secuti, imbecillius horrent dolorem et reformidant: Reliquis quidem licet facere id, quod fere faciunt, ut gravitatem dignitatemque virtutis exaggerent. Quam cum ad caelum extulerint, quod facere eloquentes homines copiose solent: reliqua [16] ex collatione facile est conterere atque contemnere. nec enim licet iis, qui laudem cum dolore petendam [17] esse dicant, negare, eos esse beatos, qui illam adepti sint. Quamquam enim sint in quibusdam malis: tamen hoc nomen beati longe et late patet. Nam ut quaestuosa mer- 31
catura, fructuosa aratio dicitur, non si altera semper omni damno, altera omni tempestatis calamitate [18] semper vacat; sed si multo majore ex parte exstat in utraque felicitas: sic vita, non solum si undique

[15] *ut Peripatetici*] *ut* putem esse delendum intelligendumque e seqq. *copulavere.*

[16] *ex collatione*] puto esse analogiam. v. Clav. in h. v.

[17] *esse dicant.*] Vulgo *dicunt.* male, ut post *adepti sunt*, pro quo edidimus *ad. sint. dicant* et ed. vet. ap. Buherium habet, qui sic et cum Davisio dedit.

[18] *semper vacat*] Sic Ms. Guelf. non *vacet*, ut vulgati habent: idque recepi. nam et post sunt indicativi. ita et edidit Davisius et Buherius, qui et ipse in Mss. reperit *vacat.*

referta bonis est, sed si multo majore et graviore ex parte [19] bona propendent, beata recte dici potest. Sequetur igitur [20] horum ratione vel ad supplicium beata vita virtutem, cumque ea descendet in taurum, Aristotele, Xenocrate, Speusippo, Polemone auctoribus, [21] nec eam minis aut blandimentis corrupta deseret. eadem Calliphontis erit Diodorique sententia: quorum uterque honestatem sic complectitur, ut omnia, quae sine ea sint longe et retro ponenda censeat. Reliqui [22] habere se videntur angustius: enatant tamen: Epicurus, Hieronymus, et si qui sunt, [23] qui desertum illum Carneadem curent defendere. [24] nemo est enim, qui eorum bonorum animum putet esse judicem, eumque condocefaciat, ut ea, quae bona malave videantur, possit contemnere. Nam quae tibi Epicuri videtur, eadem erit Hieronymi et

[19] *bona propendent*] i. e. praeponderant. sic et est supra c. 17. Ms. Guelf. habet *propenderit*, unde conjicias legendum *propenderint*.

[20] *horum ratione.*] Sic correxit Bentlejus, probatque Buherius, etsi omnes, ut ait, libri habeant *bonorum* vel *honorum*. at Ms. Guelf. plane habet *horum*, unde factum, velut e compendio, *honorum*, deinde *bonorum*.

[21] *nec eam minis aut bland.*] Sic edidi e correctione Bentleji evidente et necessaria, pro vulgato *minimis blandimentis*. eam et Davisius et Buherius secuti sunt. In Ms. Guelf. est *minimis corrupta blandimentis*: unde colligam fuisse *minis corr. aut blandimentis*.

[22] *habere se videntur angustius*] in majori difficultate esse, quomodo se suamque sententiam defendant. *enatant tamen*, sed tamen utcunque se ex illa difficultate expediunt.

[23] *qui desertum i. Carneadem.*] Vulgo est *disertum*. et fuit sane *disertus*: sed quid id ad causam. Mss. plures bene habent *desertum*, quod cum Bentlejo, Davisio, Buherio reducere non dubitavi. Vocat autem *desertum*, quia ejus sententiam de summo bono nemo Academicorum post eum defendit.

[24] *nemo est enim, qui eorum b.*] hoc esse vitiosum, consentiunt viri docti. Sed variant in corrigendo. Bentlejus: *quin verorum bonorum*: Davisius: *nemo est enim eorum qui bonorum animum non putet*, etc. quam maxime probat Buherius, et ipse puto esse meliorem: malim tamen *quin b. a. putet e.* mox in *eumque condocefaciat* addiderim *ita*; sic *ut* nihil offensionis habebit.

Carneadis causa, et hercle omnium reliquorum. quis enim parum est [25] contra mortem, aut dolorem paratus? ordiamur ab eo, si placet, quem mollem, quem voluptarium dicimus.

Quid? is tibi mortemne videtur, an dolorem timere? qui eum diem, quo moritur, beatum appellat, maximisque doloribus affectus, eos ipsos inventorum suorum memoria, et recordatione confutat: nec haec sic agit, ut ex tempore quasi effutire videatur. [26] de morte enim ita sentit, ut, dissoluto animante, sensum exstinctum putet: quod autem sensu careat, nihil ad nos id judicet pertinere. Item de dolore certa habet, quae sequatur? quorum magnitudinem brevitate consolatur, [27] longinquitatem levitate. Quid tandem [28] isti grandiloqui contra haec duo, quae maxime angunt, melius habent, quam Epicurus? an ad cetera, quae mala putantur, non et Epicurus, et reliqui philosophi satis parati videntur? quis non paupertatem extimescit? neque tamen quisquam philosophorum. Hic vero ipse quam parvo est contentus? nemo de 32
tenui victu plura dixit. etenim quae res pecuniae cupiditatem afferunt, ut amori, ut ambitioni, ut quotidianis sumtibus copiae suppetant: cum procul ab iis omnibus rebus absit, cur pecuniam magnopere desi-

25 *contra mortem aut dolorem.*] Ms. Guelf. *an dolorem*, ut paullo post est.

26 *de morte e. ita sentit*] *ita* bene pro vulgato *ista* Davisius, estque in Ms. Leid.

27 *longinquitatem levitate*] edidi *levitate* pro *lenitate*; ut conjecere viri docti nominatim Pearcius: et habet Ms. Guelf. alludit ad illa de dolore consectaria: *si longus levis, si gravis brevis.*

28 *isti grandiloqui*] int. Stoici, qui magnifice de virtute loquebantur. mox delendum est *se*. *melius habent* conjungitur cum *contra haec duo*. Sed ab initio conjuncte legenda sunt haec *Quid tandem isti grandiloqui contra haec duo - - melius habent*: cui in sequentibus respondet hoc: *an ad cetera - - satis parati.*

deret, vel potius curet omnino? An Scythes Anacharsis potuit pro nihilo pecuniam ducere: [29] nostrates philosophi facere non poterunt? Illius epistola fertur his verbis: *Anacharsis Hannoni salutem. Mihi amictui est, Scythicum tegmen: calciamentum, solorum callum: cubile, terra: pulpamentum, fames: lacte, caseo, carne vescor. Quare ut ad quietum me licet venias. Munera autem ista, quibus es delectatus, vel civibus tuis, vel diis immortalibus dona.* Omnes fere philosophi omnium disciplinarum, nisi quos a recta ratione natura vitiosa detorsisset, eodem hoc animo esse potuerunt. Socrates, in pompa cum magna vis auri, argentique ferretur, *Quam multa non desidero!* inquit. Xenocrates, cum legati ab Alexandro quinquaginta ei talenta attulissent, quae erat pecunia temporibus illis, Athenis praesertim, maxima: abduxit legatos ad cenam in Academiam; iis opposuit tantum, quod satis esset, nullo apparatu. Cum postridie rogarent eum, cui numerari juberet: *Quid? vos hesterna*, inquit, *cenula non intellexistis, me pecunia non egere?* [30] quos cum tristiores vidisset, xxx minas accepit, ne aspernari regis liberalitatem videretur. At vero Diogenes liberius, ut Cynicus, Alexandro roganti, ut diceret, [31] si quid opus esset, *Nunc quidem paullulum*, inquit, *a sole.* offecerat videlicet apricanti.

[29] *nostrates ph. facere non poterunt*] *facere* mihi semper suspectum fuit. credoque delendum esse. alibi non addit Cicero: nec ego addiderim. tum pro *poterunt* Mss. quidam, etiam Guelf. *potuerunt*, ut et paullo post est *hoc animo esse potuerunt.*

[30] *quod cum tristiores vidisset.*] Davisius dedit *quos* e Mss idem reperit in libris scr. Buherius, sic et Ms. Guelf. itaque recepi et ipse, etsi vulgatum *quod* explicari potest, potest esse, quam ad rem, quae ob dicta. v. Clav. in *quod.*

[31] *si quid opus e.*] Sic Ms. Guelf. et alii, item edd. vett. Vulgo est *quis.*

Et hic quidem disputare solebat, quanto regem Persarum vita fortunaque superaret. sibi nihil deesse: illi nihil satis umquam fore. se ejus voluptates non desiderare, quibus numquam satiari ille posset, suas enim consequi nullo modo posse. Vides, credo, ut Epicurus 33
cupiditatum genera diviserit, non nimis fortasse subtiliter, utiliter tamen: partim esse naturales et necessarias; partim naturales, et non necessarias: partim neutrum: necessarias satiari posse paene nihilo; divitias enim naturae, parabiles esse: secundum autem genus cupiditatum, nec ad potiendum difficile esse censet, nec vero ad carendum: tertias, quod essent plane inanes, neque necessitatem modo, sed ne naturam quidem attingerent, funditus ejiciendas putavit. Hoc loco multa ab Epicureis disputantur, eaeque voluptates singillatim extenuantur: quarum genera [32] non contemnunt; non quaerunt tamen copiam. nam et obscoenas voluptates, de quibus multa ab illis habetur oratio, faciles, communes, in medio sitas esse dicunt: easque si natura requirat, non genere, aut loco, aut ordine, sed forma, aetate, figura metiendas putant: ab iisque abstinere minime esse difficile, si aut valitudo, aut officium, aut fama postulet: omninoque genus hoc voluptatum optabile esse, si non obsit; prodesse numquam. Totumque hoc de voluptate [33] sic ille praecepit, ut voluptatem ipsam per se, quia voluptas sit, semper optandam expetendamque putet: eademque ratione dolorem ob id ip-

[32] *non quaerunt t. copiam*] negatio *non* in vulgatis omissa, necessaria est ex sententia. alii malunt *nec*, ego *non*, ut clarius opponatur antecedenti *non contemnunt*.

[33] *sic ille praecepit.*] Legendum esse *praecipit* e sequente *putet* apparet. et sic libri Mss. plures, et ed. vetus apud Buherium.

sum, quia dolor sit, semper esse fugiendum. itaque hac usurum compensatione sapientem, ut voluptatem fugiat, si ea majorem dolorem effectura sit: et dolorem suscipiat, majorem efficientem voluptatem; omniaque jucunda, quamquam sensu corporis judicentur, ad animum referri tamen. Quocirca corpus gaudere tam diu, [34] dum praesentem sentiat voluptatem; animum et praesentem percipere pariter cum corpore, et prospicere venientem, nec praeteritam praeterfluere sinere. ita perpetuas et contextas voluptates in sapiente fore semper, cum exspectatio speratarum voluptatum, perceptarum memoriae jungeretur. Atque iis similia ad victum etiam transferuntur, extenuanturque magnificentia et sumtus epularum, quod parvo cultu
34 natura contenta sit. Etenim quis hoc non videt, desideriis ista condiri omnia? Darius in fuga, cum aquam turbidam, et cadaveribus inquinatum bibisset, negavit umquam se bibisse jucundius. Numquam videlicet sitiens biberat. Nec esuriens Ptolemaeus ederat: cui cum peragranti Aegyptum, comitibus non consecutis. cibarius in casa panis datus esset, nihil visum est illo pane jucundius. Socratem ferunt, cum usque ad vesperum contentius ambularet, quaesitumque esset ex eo, quare id faceret: respondisse, se, quo melius cenaret, opsonare ambulando famem. Quid? victum Lacedaemoniorum [35] in phiditiis nonne videmus? ubi cum tyrannus cenavisset Dionysius, negavit se jure illo nigro, quod cenae caput erat, delectatum. Tum is, qui illa coxerat;

[34] *dum praesentem sentiat voluptatem*] *sentiat* latinitas postulat non vulgatum *sentiret*, ut vidit jam Bentlejus, probantibus Davisio et Buherio

[35] *in phiditiis*] v. Clav. Ms. Guelf. habet *philitiis*.

minime mirum, condimenta enim defuerunt. Quae tandem, inquit ille? Labor in venatu, sudor, [36] cursus ab Eurota, fames, sitis. his enim rebus Lacedaemoniorum epulae condiuntur. Atque hoc non ex hominum more solum, sed etiam ex bestiis intelligi potest, quae, ut quidquid objectum est, [37] quod modo a natura non sit alienum, eo contentae non quaerunt amplius. Civitates quaedam universae, more doctae, parsimonia delectantur, ut de Lacedaemoniis paullo ante diximus. Persarum a Xenophonte victus exponitur: quos negat ad panem adhibere quidquam, praeter nasturtium. Quamquam, si quaedam etiam suaviora natura desideret, quam multa ex terra, arboribusque gignuntur, cum copia facili, tum suavitate praestantia? adde siccitatem, quae consequitur hanc continentiam in victu. adde integritatem valitudinis. Confer sudantes, ructantes, refertos epulis, tamquam opimos boves: tum intelliges, qui voluptatem maxime sequantur, eos minime consequi; jucunditatemque victus esse in desiderio, non in satietate. Timothe- 35
um, clarum hominem Athenis, et principem civitatis, ferunt, cum cenavisset apud Platonem, eoque convivio admodum delectatus esset, vidissetque eum postridie, dixisse: Vestrae quidem cenae non solum in praesentia, sed etiam postero die jucundae sunt. Quid, quod ne mente quidem recte uti possumus, multo cibo, et potione completi? Est praeclara epistola Platonis ad Dionis propinquos; in qua scrip-

[36] *cursus ab Eurota*] facilis est correctio *ad Eurotam*, quam fecere Bentlejus et Davisius, et sic est alibi. sed vulgatum verum esse potest. cursus videtur initium cepisse a ripa Eurotae, ad quam sedebant spectatores.

[37] *quod modo a natura non sit alienum*] addidi *a*. e Ms. Guelf. *quod* malim abesse. Ms. idem habet *quando*. Davisius *dummodo*.

tum est his fere verbis : *Quo cum venissem, vita illa beata, quae ferebatur, plena Italicarum, Syracusiarumque mensarum, nullo modo mihi placuit ; bis in die saturum fieri, nec umquam pernoctare solum : ceteraque, quae comitantur huic vitae, in qua sapiens nemo efficietur umquam, moderatus vero multo minus.* [38] *Quae enim natura tam mirabiliter temperari potest ?* Quo modo igitur jucunda vita potest esse, a qua absit prudentia ? absit moderatio ? ex quo Sardanapali, [39] opulentissimi Assyriae regis, error agnoscitur, qui incidi jussit in busto,

> Haec habeo, quae edi, quaeque exsaturata libido
> Hausit : at illa jacent multa, et praeclara relicta.

Quid aliud, inquit Aristoteles, *in bovis*, [40] *non in regis sepulcro inscriberes ?* Haec habere se mortuum dicit, quae ne vivus quidem diutius habebat, quam fruebatur. Cur igitur divitiae desiderentur ? aut ubi paupertas [41] beatos esse non sinat ? Signis, credo, tabulis, [42] ludis. Si quis est, qui his delectetur, nonne melius tenues homines fruuntur, quam illi, qui his abundant ? est enim earum omnium rerum nostra in urbe summa [43] in publico copia. [44] Quae qui privati

[38] *Quae natura tam mirabiliter temperari potest*] sc. ut utrumque in ea locum habere possit, intemperantia victus et vitae, at prudentia, moderatio animi.

[39] *opul. Syriae regis.*] Corradus in Quaest. p. 382. e Ms. corrigit *Assyriae :* quod secutus sum : etsi *Syria* interdum pro Assyria dicitur apud Graecos et Latinos, ut ad h. l. docet Buherius.

[40] *non in regis*] hoc mihi suspectum est de glossa.

[41] *beatos esse non sinit.*] Legendum est *sinat.*

[42] *ludis*] int. de publicis, Circensibus et similibus.

[43] *in publico*] in templis, foro, porticibus, quae signa et tabulas.

[44] *Quae qui privati habent*] an *privatim*, ut opponatur τῷ in publico.

habent, nec tam multa, et raro vident, cum in sua rura venerunt. Quos tamen [45] pungit aliquid, cum, illa unde habeant, recordantur. [46] Dies deficiat, si velim paupertatis causam defendere. aperta enim res est, et quotidie nos ipsa natura admonet, quam paucis, quam parvis rebus egeat, quam vilibus.

Num igitur ignobilitas, aut humilitas, aut etiam 36
popularis offensio, sapientem beatum esse prohibebit? vide, ne plus commendatio in vulgus, et haec, quae expetitur, gloria molestiae habeat, quam voluptatis. Leviculus sane [47] noster Demosthenes, qui illo susurro delectari se dicebat aquam ferentis mulierculae, ut mos in Graecia est, insusurrantisque alteri, Hic est ille Demosthenes. Quid hoc levius? At quantus orator? sed apud alios loqui videlicet didicerat, non multum ipse secum. Intelligendum est igitur, nec gloriam popularem ipsam per sese expetendam, nec ignobilitatem extimescendam. Veni Athenas, inquit Democritus: neque me [48] quisquam ibi agnovit. Constantem hominem et gravem! qui glorietur, a gloria se afuisse. An tibicines, iique qui fidibus utuntur, suo, non multitudinis arbitrio, cantus numerosque moderantur: vir sapiens, multo arte majore praeditus, non, quid verissimum sit, sed quid velit vulgus, exquiret? an quidquam stultius, quam, quos singulos sicut operarios barbarosque con-

45 *pungit aliquid, cum illa unde habeant rec.*] sc. quia saepe quaedam per furta et alias malas artes habebant, ut Verres apud Ciceronem.

46 *Dies deficiat.*] Sic alibi Cicero, non *deficiet*, et sic libri plures scr. et edd. vett.

47 *noster Demosthenes*] *noster* non est in Mss. aliquo Leid. placet Buherio et mihi deleri.

48 *quisquam ibi agnovit*] *ibi* addunt Mss. plures, etiam Guelf.

temnas, eos esse aliquid putare universos? [49] ille vero nostras ambitiones levitatesque contemnet, honoresque populi, etiam ultro delatos, repudiabit: nos autem eos nescimus, antequam poenitere coepit, contemnere. Est apud Heraclitum physicum de principe Ephesiorum Hermodore. *universos,* [50] ait, *Ephesios esse morte multandos, quod, cum civitate expellerent Hermodorum,* [51] *ita locuti sint: Nemo de nobis unus excellat; sin quis exstiterit, alio in loco, et apud alios sit.* An hoc non ita fit omni in populo? nonne omnem exsuperantiam virtutis oderunt? quid? Aristides (malo enim Graecorum, quam nostra proferre) nonne ob eam causam expulsus est patria, quod praeter modum justus esset? Quantis igitur molestiis vacant, [52] qui nihil omnino cum populo contrahunt? quid est enim dulcius otio litterato? [53] iis dico litteris, quibus infinitatem rerum atque naturae, et in hoc ipso mundo caelum, terras, maria cognoscimus.

37 Contemto igitur honore, contemta etiam pecunia, quid relinquitur, quod extimescendum sit? exsilium, credo, quod in maximis malis ducitur. Id si propter alienam et offensam populi voluntatem malum est: quam sit ea contemnenda, paullo ante dictum est. Sin abesse patria miserum est: plenae miserorum provinciae sunt; ex quibus admodum [54] pauci in pa-

[49] *ille vero*] vir sapiens. *levitatesque* sc. ambitionum.

[50] *ait*] delevit Davisius, et commode abfuerit.

[51] *ita locuti sint.*] Sic recte Davisius. vulgo est *sunt.*

[52] *qui nihil cum pop. contrahunt*] petendis et capiendis honoribus; per quos cum populo agendum est.

[53] *iis dico litteris*] nempe literae valent in otio literato, quod consumitur in literis.

[54] *pauci in p. revertuntur*] qui in provincias se contulerunt negotiandi causa, opinor.

triam revertuntur. At multantur bonis exsules. Quid tum? parumne multa de toleranda paupertate dicuntur? jam vero exsilium, [55] si rerum naturam, non ignominiam nominis quaerimus, quantum demum a perpetua peregrinatione differt? in qua aetates suas philosophi nobilissimi consumserunt, Xenocrates, Crantor, Arcesilas, Lacydes, Aristoteles, Theophrastus, Zeno, Cleanthes, Chrysippus, Antipater, Carneades, Panaetius, Clitomachus, Philo, Antiochus, Posidonius, innumerabiles alii: qui semel egressi, numquam domum revertêre. At enim sine, [56] ignominia afficere sapientem. de sapiente enim haec omnis oratio est, cui jure id accidere non possit. nam jure exsulantem consolari non oportet. Postremo ad omnes casus facillima ratio est eorum, qui ad voluptatem ea referunt, quae sequuntur in vita, ut, [57] quocumque haec loco suppeditent, ibi beate queant vivere. Itaque [58] ad omnem rationem Teucri vox accommodari potest,

Patria est, ubicumque est bene.

Socrates quidem cum rogaretur, cujatem se esse diceret, Mundanum, inquit. totius enim mundi se incolam, et civem arbitrabatur. Quid T. Albutius? nonne animo aequissimo Athenis exsul philosopha-

[55] *si rerum naturam*] frustra Bentlejus et Davisius *rei*. nam et alibi sic in singulis rebus dicitur.

[56] *ignominia aff. sap.*] int. exsilium.

[57] *quocumque haec loco suppeditetur*.] Vulgo est *hoc*. potest intelligi, frui voluptate: sed edd. vett. quaedam habent *haec*, ut et edidere Davisius, Buherius. Davisius etiam edidit *suppeditet*. non male. nam Cicero libenter sic dicit, et in Mss. repertum est: etiam edd. vett. quaedam habent *suppeditent*. itaque praetuli.

[58] *ad omnem rationem*] elegans est conjectura Davisii *nationem*.

batur? cui tamen illud ipsum non accidisset, si, [59] in republica quiescens, Epicuri legibus paruisset. Qui enim beatior Epicurus, quod in patria vivebat, [60] quam quod Athenis Metrodorus? aut Plato Xenocratem vincebat, aut Polemo Arcesilam, quo esset beatior? Quanti vero ista civitas aestimanda est, ex qua boni, sapientesque pelluntur? Demaratus quidem, Tarquinii, regis nostri, pater, tyrannum Cypselum quod ferre non poterat, fugit Tarquinios Corintho, et ibi suas fortunas constituit, ac liberos procreavit. [61] Num stulte anteposuit exsilii libertatem domesticae
38 servituti? Jam vero motus animi, sollicitudines, aegritudinesque oblivione leniuntur, traductis animis ad voluptatem. Non sine causa igitur Epicurus ausus est dicere, semper in pluribus bonis esse sapientem, quia semper sit in voluptatibus. Ex quo effici putat ille, quod quaerimus, ut sapiens semper beatus sit.

Etiamne, si sensibus carebit [62] oculorum, si aurium? Etiam. nam ista ipsa contemnit. Primum enim, horribilis ista caecitas quibus tandem caret voluptatibus? cum quidam etiam disputent, ceteras voluptates in ipsis habitare sensibus: quae autem adspectu percipiantur, ea non versari in oculorum ulla jucunditate: ut ea, quae gustemus, olfaciamus, tractemus, audiamus, in ea ipsa, ubi sentimus, parte

59 *in republica quiescens*] honores non cepisset, privatumque semper egisset, e praeceptis Epicuri, qui sapientem nolebat πολιτεύεσθαι.

60 *quam quod Athenis Metrodorus.*] Intellige Metrodorum non eum, qui Atheniensis fuit, i. e. Epicureum, sed alterum Stratonicensem ap. Diog. X, 9. aut Scepsium.

61 *Num stulte.*] Sic Ms. Guelf. et edd. Ald. Davisius *Non.*

62 *oculorum, si aurium.*] Davisius addidit *si* ante *oculorum*, non male.

**versentur, in oculis tale nihil fit. animus accipit, quae videmus. Animo autem multis modis variisque delectari licet, etiam si non adhibeatur adspectus. Loquor enim de docto homine et erudito, cui vivere est, cogitare. sapientis autem cogitatio non ferme ad investigandum [63] adhibet oculos advocatos. Etenim si nox non adimit vitam beatam, cur dies nocti similis adimat? nam illud Antipatri Cyrenaici est quidem paullo obscoenius, [64] sed non absurda sententia est: cujus caecitatem cum mulierculae lamentarentur, *Quid agitis?* inquit: *an vobis nulla videtur voluptas esse nocturna?* Appium quidem veterem illum, qui caecus annos multos fuit, et [65] ex magistratibus, et ex rebus gestis intelligimus, in illo suo casu nec privato, nec publico muneri defuisse. C. Drusi domum compleri a consultoribus solitam accepimus: cum, quorum res esset, sua ipsa non videbant, caecum adhibebant ducem. Pueris nobis, Cn. [66] Aufidius praetorius et in senatu sententiam dicebat, nec amicis deliberantibus deerat, et Graecam scribebat historiam, [67] et videbat in litteris. Diodotus Sto- 39
icus, caecus, multos annos domi nostrae vixit. Is vero, quod credibile vix esset, cum in philosophia multo etiam magis assidue, quam antea, versaretur, et cum fidibus Pythagoreorum more uteretur, cumque ei libri noctes, et dies legerentur, quibus in studiis**

[63] *adhibet oculos advocatos*] non placet *advocatos.*

[64] *sed non absurda sententia est*] malim *est* abesse.

[65] *ex magistratibus*] ergo etiam caecus magistratus gessit?

[66] *Aufidius praetorius.*] Pighio videtur addendum *caecus:* quod sane placet, placuitque et Buherio. Sic et post additur in Diodoto.

[67] *et videbat in litteris.*] Viris quidem doctis visum est legendum *vivebat*, quod et edidit Davisius, mihi vulgatum melius et elegantius videtur de caeco.

oculis non egebat: tum quod sine oculis fieri posse vix videtur, geometriae munus tuebatur, verbis praecipiens discentibus, unde, quo, quamque lineam scriberent. Asclepiadem ferunt, non ignobilem [68] Eretricum philosophum, cum quidam quaereret, quid ei caecitas attulisset, respondisse, puero ut uno esset comitatior. Ut enim vel summa paupertas tolerabilis sit, [69] si liceat, quod quibusdam Graecis quotidie: sic caecitas ferri facile possit, si non desint subsidia valitudinum. Democritus luminibus amissis, alba scilicet, et atra discernere non poterat: at vero bona, mala; aequa, iniqua; honesta, turpia; utilia, inutilia; magna, parva poterat: et sine varietate colorum licebat vivere beate; sine notione rerum non licebat. Atque hic vir impediri etiam animi aciem adspectu oculorum arbitrabatur: et, cum alii saepe, quod ante pedes esset, non viderent, [70] ipse infinitatem omnem peregrinabatur, ut nulla in extremitate consisteret. Traditum est etiam, Homerum caecum fuisse. At ejus picturam, non poësim, videmus. Quae regio, quae ora, qui locus Graeciae, quae species formae, [71] quae pugna, quae acies, quod remigium, qui motus hominum, qui ferarum, non ita expictus est, ut, quae ipse non viderit, nos ut videremus, effecerit? quid ergo aut Homero ad delectationem animi, ac voluptatem, aut cuiquam docto defuisse umquam arbitra-

[68] *Eretricum philosophum.*] Sic primus edidit Victorius, sed ante jam sic correxerat Corradus in Quaestura. sic habet et Ms. Guelf. edd. pr. habent *nec inexercitum philosophum.*

[69] *si liceat*] intelligunt mendicare. Sed cetera mihi non videntur consentire: *quod quibusdam Graecis quotidie.*

[70] *ipse infinitatem*] reposui *ipse* pro *ille*, re et latinitate postulante: *alii* - - *ipse.* Sexcenta exempla sunt apud Ciceronem.

[71] *quae pugna*] malim *pugnae.* Davisius dedit *formaque pugnae* quod sensu eodem redit.

mur? [72] An, ni ita se res haberet, Anaxagoras, aut hic ipse Democritus, agros, et patrimonia sua reliquissent: huic discendi, quaerendique divinae delectationi toto se animo dedissent? Itaque augurem Tiresiam, quem sapientem fingunt poëtae, numquam inducunt deplorantem caecitatem suam: at vero Polyphemum Homerus cum immanem, ferumque finxisset, cum ariete etiam colloquentem facit, ejusque laudare fortunas, quod, qua vellet, ingredi posset, et, quae vellet, attingere. Recte hic quidem. nihilo enim erat ipse Cyclops, quam aries ille, prudentior. In surditate vero quidnam est mali? erat surdaster M. Crassus: [73] sed aliud molestius, quod male audiebat, etiam si, ut mihi videbatur, injuria. [74] [Epicurei] nostri Graece fere nesciunt, nec Graeci Latine. ergo hi in illorum, et illi in horum sermone surdi: [75] omnesque id nos in iis linguis, quas non intelligimus, quae sunt innumerabiles, surdi profecto sumus. At vocem citharoedi non audiunt: ne stridorem quidem serrae tum, cum acuitur: aut [76] grunnitum, cum jugulatur sus: nec, cum quiescere volunt, fremitum murmurantis maris. Et, si cantus eos forte delectant, primum cogitare debent, antequam hi sint

72 *An, ni ita*, etc.] *An* pro *aut* dedit Davisius e Mss. bene.

73 *sed aliud molestius*] pro *aliud* legendum *illud*, quorum et alibi permutatum *aliud* notavimus, notaruntque et alii.

74 *Epicurei nostri.*] *Epicurei* non apti h. l. unde varie hoc verbum tentatur. Davisius conjicit *operarii*. Quia post *Graeci* nude dicuntur, credo et *nostri* nude positum a Cicerone et *Epicurei* esse e nota glossatoris, qui didicerat, a Cicerone Epicureis infantiam objici solitam.

75 *omnesque id nos*] *id* nullo modo verum est. Puto legendum *item*.

76 *grunnitum, cum jugulatur sus*] Davisius correxit *suis*: sed ita esset alieno loco, animal intelligitur suá sponte in *grunnitus*.

inventi, multos beate vixisse sapientes. deinde multo majorem percipi posse legendis his, quam audiendis, voluptatem. Tum, ut paullo ante caecos ad aurium traducebamus voluptatem, sic licet surdos ad oculorum. etenim qui secum loqui poterit, sermonem alterius non requiret.

Congerantur in unum omnia, ut idem oculis, et auribus captus sit: prematur etiam doloribus acerrimis corporis; qui primum per se ipsi plerumque conficiunt hominem: sin forte longinquitate producti vehementius tamen torquent, quam ut causa sit, cur ferantur: quid est tandem, dii boni! quod laboremus? portus enim praesto, est [77] [quoniam mors ibidem est] aeternum nihil sentienti receptaculum. Theodorus Lysimacho mortem minitanti: *Magnum vero*, inquit, *effecisti, si cantharidis vim consecutus es.* Paulus Persae deprecanti, ne in triumpho duceretur: [78] *In tua id quidem potestate est.* Multo primo die, cum de ipsa morte quaereremus: non pauca etiam postero, cum ageretur de dolore, sunt dicta de morte: quae qui recordetur, haud sane periculum est, ne non mortem aut optandam, aut certe non timendam putet.

41 Mihi quidem in vita, servanda videtur illa [79] lex, quae in Graecorum conviviis obtinetur; *Aut bibat*, inquit, *aut abeat.* Et recte. Aut enim fruatur aliquis pariter cum aliis voluptate potandi: aut, ne

[77] *quoniam mors ibidem est*] haec uncis inclusi, est enim manifeste nota glossatoris, ut viri docti judicavere. Verbum *mors* tamen cum Buherio velim servari sic: *portus enim praesto est mors* (s. *mortis*) *aeternum nil sentienti rec.* Augustinus hunc locum afferens habet *sentiendi*, item Ms. apud Davisium. Sed non placet Buherio. nec mihi. *nil sentienti* est, quia nihil sentit mortuus.

[78] *In tua id quidem potestate est*] nempe potes te interficere.

[79] *lex, quae - - obtinetur.*] Davisius correxit *obtinet*, non probante Buherio. mihi non displicet.

sobrius in violentiam vinolentorum incidat, ante discedat: sic injurias fortunae, quas ferre nequeas, defugiendo relinquas. Haec eadem, quae Epicurus, totidem verbis dicit et Hieronymus.

Quod si ii philosophi, quorum ea sententia est, ut virtus per se ipsa nihil valeat: omneque, quod honestum nos, et laudabile esse dicimus, id illi cassum quiddam, et inani vocis sono decoratum esse dicant: et tamen semper beatum censent esse sapientem: quid tandem a Socrate et Platone profectis philosophis faciendum putes? quorum alii tantam praestantiam in bonis animi esse dicunt, [80] ut ab his, corporis et externa obscurentur. Alii autem haec ne bona quidem ducunt; in animo reponunt omnia. Quorum controversiam solebat, tamquam honorarius arbiter, judicare Carneades. nam cum, quaecumque bona Peripateticis, eadem Stoicis commoda viderentur: neque tamen Peripatetici plus tribuerent divitiis, bonae valitudini, ceteris rebus generis ejusdem, quam Stoici: cum ea, re, non verbis ponderarentur; [81] causam esse dissidendi negabat. Quare hunc locum ceterarum disciplinarum philosophi quemadmodum obtinere possint, ipse viderint. Mihi tamen gratum est, quod de sapientum perpetua bene vivendi facultate dignum quiddam philosophorum voce profitentur.

Sed quoniam mane est eundum, has quinque dierum disputationes memoria comprehendamus. Equidem me etiam conscripturum arbitror. ubi enim

[80] *ut ab his corporis et externa observent*] alii scr. et edd. *observentur*, e quo Bentlejus et Davisius fecere *obscurentur*: bene. adjuvant Mss. qui habent *obscurent*. Lambinus et Manutius, Junta, etc. jam edidere *obscurentur*: nec dubitavi id revocare.

[81] *causam desiderandi.*] Mss. plures *dissidendi*, quod merito in textum recipitur.

melius uti possumus hoc, cuicuimodi est, otio? ad Brutumque nostrum hos libros alteros quinque mittemus: a quo non modo impulsi sumus [82] ad philosophicas scriptiones, verum etiam lacessiti. In quo quantum ceteris [83] profuturi simus, non facile dixerimus: nostris quidem acerbissimis doloribus, variisque, et undique circumfusis molestiis alia nulla potuit inveniri levatio.

[82] *ad philosophicas scriptiones.*] Sic Mss. plures et edd. vett. pro eo in recentioribus datum *philosophas.*

[83] *profuturi simus*] male vulgo *sumus.*

M. TULLII CICERONIS

DE NATURA DEORUM,

AD M. BRUTUM

LIBER PRIMUS.

ARGUMENTUM.

In his libris C. Vellejus, Lucilius Balbus et C. Cotta inducuntur disputantes de natura Deorum, audiente Cicerone. Vellejus Epicuream rationem explicat, Balbus Stoicam, et contra utramque disserit Academicus Cotta, sub cujus persona, quamquam dissimulat, et Stoici se rationem probare simulat, tamen latet Cicero. Quis enim credat v. c. Ciceronem praedictionibus, apparitionibus Deorum, ostentis aliquid tribuisse? In primo ergo libro Vellejus et Cotta disputant. Initium disputandi facit Vellejus, et quidem a reprehensione Platonicae ac Stoicae rationis; quarum illa mundum a Deo tamquam opifice atque aedificatore profectum pugnabat, altera πρόνοιαν, providentiam inducebat, a qua mundus effectus esset et administraretur, utraque autem mundum animo et sensibus praeditum, rotundum, ardentem volubilemque faciebat. c. 8 10. Reliquorum deinde omnium philosophorum, inde a Thalete, de Deo sententias breviter commemoratis et reprehensis, c. 10-15. ad ipsam Epicuream de Diis rationem explicandam accedit, quam unam veram existimat. Solus Epicurus vidit, primum esse Deos, quod in omnium animis eorum notionem impressit natura, et sine doctrina anticipationem quandam Deorum, quam appellat πρόληψιν Epicurus, sine qua nec intelligi quicquam, nec quaeri, nec disputari potest. id ex eo intelligitur; quod omnium hominum in eo est mira consensio, ut Deos esse statuant. Sed etiam hanc anticipationem habemus sive praenotionem Deorum, ut beatos, immortales, putemus. Ex quo consequitur, ut nihil negotii nec ipsi habeant,

nec aliis exhibeant, neque ira neque gratia teneantur, quod, quae talia sunt, imbecilla sunt omnia. Id si ita est, pie colendi sunt Dii propter praestantem naturam, nullo autem modo timendi; quo uno omnis superstitio evertitur. c. 16. 17. Sed ad hanc opinionem confirmandam anquirit animus formam, vitam et actionem mentis atque agitationem in Deo. Et figura quidem nulla alia esse nisi humana potest: primum, quod natura speciem aliam Deorum non habemus; deinde, quod humana forma est pulcherrima; tertio, quod nulla in alia figura domicilium mentis esse potest. Neque tamen ea species corpus est, sed quasi corpus; eaque non sensu, sed mente cernitur, nec soliditate quadam, nec ad numerum, sed imaginibus, similitudine ac transitione perceptis. Vita autem Deorum est beatissima, et omnibus bonis affluens. Nihil enim agunt, sua virtute et sapientia gaudent, et habent exploratum, fore se semper in maximis voluptatibus. c. 18-20. His expositis contra disputat Cotta: non ut aliquid ipse decernat, sed ut Epicurea dissolvat; neque quod neget, esse Deos, sed, quod rationem, quae adferatur, firmam non putet. Nam argumentum, quod ab omnium hominum consensu petatur, cum leve per se, tum etiam falsum esse, c. 23 Sed, Deos esse, concedi posse. Illud doceri se velle, unde sint, ubi sint, quales sint: ad quae omnia atomis abutantur Epicurei; quae primo nullae sint, quod nullus sit corporibus vacuus locus; deinde si sint, effici, ut aeterni Dii non sint, et interire possint; quo constituto, beatitudo Deorum tollatur. Ad hanc reprehensionem effugiendam quasi corpus et quasi sanguinem excogitatum esse, quod quid sit, nemo intelligere possit. c. 24-26. Quibus autem rationibus humana forma Diis adseratur, eas nullam vim habere. Nam quod omnes fere homines, praeter Aegyptios, et paucas forte alias gentes, eam Diis cogitatione affingant; id non a natura esse, sed consilio humano, aut superstitioni, a pictoribus, poëtis, artificibus, confirmatae, deberi. Neque ex eo, quod hominibus nil homine pulchrius videatur, consequi, nihil esse eo pulchrius. Non enim dubium esse, quin et bovi nihil bove, cani nil cane pulchrius videatur. Denique incertum illud esse, quod nusquam, nisi in figura humana, ratio, virtus, atque adeo beatitudo, locum habere videatur. Neque enim, quod in nulla alia figura rationem vidimus, propterea in nulla esse potest. Quod sensus non docet, ratio docebit. Nam, si nullum Diis negotium, quod membra corporis humani requirat, nil membris opus erit. c. 27-37. Jam in ceteris etiam quaestionibus, de domicilio, de vita et beatitudine

Deorum laborare Epicuream rationem. Nullam in diis soliditatem esse, nec ad numerum permanere dicunt; sed imaginum similitudine ac transitione percipi. Jam si nulla Deorum est soliditas et eminentia, nihil interest, utrum de Deo, an de hippocentauro disputetur, meritoque Dii ad eas conformationes animi referuntur, quos motus inanes appellant. Quod si imaginibus Deorum pulsantur animi; quamquam tota res nugatoria est: tamen species duntaxat objiciuntur animis, non autem cur eae beatae sint, aut aeternae, etsi vel maxime continenter ferantur. Nam illam ἰσονομίαν h. e. aequilibritatem Epicuri, qua, quia natura mortalis sit, ut etiam immortalis sit, effici putat, perabsurda est, quod ea sumta, eodem modo colligi potest, quia homines in terra nascuntur, etiam in aqua nasci, et hujusmodi absurda plura. Beatus autem cum sine virtute nemo esse possit, nulla autem sine actione virtus; nec otiosi illi dii esse possunt beati. Neque vero voluptate corporea uti possunt, in qua summum bonum Epicurus ponit; neque una doloris vacuitas aut assidua felicitatis suae cogitatio beatos eos efficere potest. Et cum semper pulsentur incursione atomorum, et imagines ex ipsis semper effluant, non possunt non interitum timere, quod beatitudini plane repugnat. c. 37-41. Quoniam vero otiosos Deos introducunt Epicurei, nullam rerum humanarum curam habentes, nihil homines juvantes; omnem sanctitatem et adversus Deos pietatem, quamquam verbis ponunt, tamen re tollunt. c. 42. sqq.

Cum multae res in philosophia nequaquam satis 1
adhuc explicatae [1] sint, tum perdifficilis, Brute, (quod tu minime ignoras,) et perobscura quaestio est de natura deorum: quae [2] et ad agnitionem animi

[1] *sint.*] Ms. Guelf. ed. Ald. *sunt*, hoc quoque rectum et forte h. l. melius. Sed illud pluribus libris firmatur, etiam Ms. marginis Lambin.

[2] *et ad agnitionem animi pulcerrima*] quidam libri *cognitionem* quod et Lamb. praefert. Sed et agnitio pro cognitione dicitur, ut *agnosco* pro cognosco et intelligo. v. Clav. Sed verbis *ad agnitionem animi* non exprimitur finis, ut nempe illa res prosit ad naturam animi nostri cognoscendam: quamquam verum est, cognitionem naturae divinae prodesse ad animi humani cognitionem v. Tusc. V, 25. sed est e consuetudine Ciceronis, pro, ejus cognitio est pulcerrima: ut pro hoc, est fructuosum animo, dicit, hoc est ad fructum animi uberrimum: pro, hoc est jucundissimum, valde delectat, dicit: hoc est

pulcerrima est, et ad moderandam religionem necessaria. De qua tam variae sunt doctissimorum hominum, tamque discrepantes sententiae; [3] ut magno argumento esse debeat, [4] causam, id est, principium philosophiae, esse inscientiam, prudenterque Academicos [5] a rebus incertis assensionem cohibuisse. quid est enim [6] temeritate turpius? aut quid tam temerarium, tamque indignum sapientis gravitate, atque constantia, quam aut falsum sentire, aut, quod non satis explorate perceptum sit, et cognitum, sine ulla dubitatione defendere? Velut in hac quaestione, plerique (quod maxime verisimile est, et [7] quo omnes

ad delectationem suavissimum. atque hac forma Cicero hic etiam usus est ad similitudinem orationis: quia sequitur *ad mod. rel. necessaria:* quod tamen a Ms. afuit.

[3] *ut magna arg. esse debeat*] haeserunt hic quidam viri docti, item et librarii, qui inde et in textu aliquid mutavere. intelligendum est, *id*, (*ea res*) nisi etiam excidit.

[4] *causam, id est principium philosophiae*] ut decerni possit, utrum *scientiam* legendum sit, an *inscientiam* quod habet Ms. Eliensis, ediditque Davisius, mihique verum videtur intelligendum est, quid sit *causa* i. e. *principium philosophiae*, quod ipsum non satis recte explicatum est. Igitur *principium* est, quae Graecis philosophis ἀρχή. ἀρχὰς autem philosophi Graeci dicunt propositiones evidentes, necessario veras disciplinarum, e quibus aliae pendent, e quibus aliae judicantur, etc. quod ergo deinde addit de Academica suspensione assensionis, id indicat, intelligi h. l. illud Academicorum enunciatum: *nihil esse perceptum ac certum:* eamque ob causam nihil esse affirmandum ut prorsus certum. Sed illud principium non exprimitur verbo *scientiae*, quam Academici non agnoscunt, sed *inscientia:* quod quia librarii non intelligebant, et *causam principiumque* ad finem referebant, quasi philosophia disceretur, ut scientiam rerum consequeremur; deleverunt *in*, et dedere *scientiam*. v. plura in Clave in v. *Inscientia*. Non dubitavi igitur cum Davisio edere *inscientiam*.

[5] *a rebus incertis*] hoc quoque non vulgariter dixit, quasi ab iis rebus quae incertae essent, assensio cohibenda esset: quis enim hoc non credit? sed sic: assensionem cohibuisse ab rebus omnibus, quia incertae essent: quia nihil perceptum esset, aut percipi posset.

[6] *temeritate turpius*] non dubitavi cum Davisio edere *turpius* pro *fortius*, quod est plane alienum. et illud in Mss. quibusdam repertum est, a me etiam in Guelf.

[7] *quo omnes duce natura vehimur*] alias in hac sententia dicitur *ferimur*. Mss. discrepant. Ms. Guelf. habet, *quod omnes natura*

duce natura vehimur,) deos esse dixerunt; dubitare
se Protagoras: nullos esse omnino Diagoras Melius et
Theodorus Cyrenaicus putaverunt. Qui vero deos
esse dixerunt, tanta sunt in varietate ac dissensione,
ut eorum molestum sit dinumerare sententias. Nam et
de figuris deorum, et de locis atque sedibus et actione
vitae multa dicuntur; deque his summa philosophorum
dissensione certatur: quod vero maxime rem
causamque continet, utrum nihil agant, nihil moliantur,
[8] omni curatione et administratione rerum vacent,
an contra ab his et a principio omnia facta et constituta
sint, et ad infinitum tempus regantur, atque
moveantur, [9] imprimisque magna dissensio est: eaque
nisi dijudicetur, in summo errore necesse est homines,
atque in maximarum rerum ignoratione versari.
Sunt enim philosophi, et fuerunt, qui omnino nullam 2
habere censerent humanarum rerum procurationem
deos. Quorum si vera sententia est, quae potest
esse pietas? quae sanctitas? quae religio? haec
enim omnia, pure, ac caste tribuenda deorum numini
ita sunt, si animadvertuntur ab his, et si est aliquid a
diis immortalibus hominum generi tributum. Sin autem
dii neque possunt nos juvare, neque volunt; nec

duce novimus. sed *novimus* non bene convenit verbo *duce:* quamquam nec *vehimur* convenit. Itaque perplacet lectio Ms. in m. L. *venimus.*

[8] *omni curatione et a. r. vacent.*] Sic edidi e Ms. Guelf. et ed. Med. cum vulgo habent libri edd. *vacant:* Davisius dedit *ac ab a. - - vacent:* sed *ac ab* non est Ciceronianum ac bene latinum. Sed quia tamen multi libri habent *vacant* et carent copula ante *omni:* puto Ciceronem scripsisse *vacantes.*

[9] *imprimisque m. dissensio est: eaque nisi,* etc.] Haec non bene se habent. facillimum sit delere *que* et scribere *imprimis.* possis etiam *inprimisque magna dissensio est ea, quae nisi,* etc. Sed illud melius est, aut cum Davisio e. Mss. quibusdam in *primis quoque.* non ausus sum decernere.

omnino curant; nec, quid agamus, animadvertunt; nec est, quod ab his ad hominum vitam permanare possit: quid est, quod ullos diis immortalibus cultus, honores, preces adhibeamus? In specie autem fictae simulationis, sicut reliquae virtutes, ita pietas inesse non potest, cum qua simul et sanctitatem, et religionem tolli necesse est; quibus sublatis, perturbatio vitae sequitur, et magna confusio. Atque haud scio, an pietate adversus deos sublata, fides etiam, et societas generis humani et una excellentissima virtus, justitia, tollatur. Sunt autem alii philosophi, et hi quidem magni, atque nobiles, qui deorum mente atque ratione omnem mundum administrari et regi censeant: neque vero id solum, sed etiam ab iisdem vitae hominum consuli et provideri. nam et fruges, et reliqua, quae terra pariat, et tempestates, ac temporum varietates, caelique mutationes, quibus omnia, quae terra gignat, maturata pubescant, a diis immortalibus tribui generi humano putant: multaque, quae dicentur in his libris, colligunt: quae [10] talia sunt, ut ea ipsa dii immortales ad usum hominum fabricati paene videantur. Contra quos Carneades ita multa disseruit, ut excitaret homines non socordes ad veri investigandi cupiditatem. Res enim nulla est, de qua tantopere non solum indocti, sed etiam docti dissentiant. quorum opiniones cum tam variae sint, tamque inter se dissidentes: alterum fieri profecto potest, ut earum nulla; alterum certe non potest, ut plus una vera sit.
3 Qua quidem in causa et benevolos objurgatores pla-

[10] *talia sunt, ut ea ipsa dii*, etc.] *ipsa* friget valde. Sed puto legendum *ipsi:* i. e. tantum in iis artificium est, ut in corpore humano, ut non modo ei providisse Dii, sed suis veluti manibus ipsi fabricati paene esse videantur Conjectura nostra etiam Buherio in mentem venerat: nobis ante, quam Buherium cognovissemus.

care, et invidos vituperatores confutare possumus, ut
alteros reprehendisse poeniteat, alteri didicisse se
gaudeant. Nam qui admonent amice, docendi sunt:
qui inimice insectantur, repellendi. Multum autem
fluxisse video de libris nostris, quos complures brevi
tempore edidimus, variumque sermonem, partim ad-
mirantium, unde hoc philosophandi nobis subito stu-
dium exstitisset: partim, quid quaque de re certi
haberemus, scire cupientium. Multis etiam sensi
mirabile videri, eam nobis potissimum probatam esse
philosophiam, quae lucem eriperet, et quasi noctem
quandam rebus offunderet, desertaeque disciplinae, et
jam pridem relictae, patrocinium nec opinatum a no-
bis esse susceptum. Nos autem nec subito coepi-
mus philosophari: nec mediocrem a primo tempore
aetatis in eo studio operam curamque consumsimus:
et, cum minime videbamur, tum maxime philosopha-
bamur. quod et orationes declarant, refertae philoso-
phorum sententiis, et doctissimorum hominum fami-
liaritates, [11] quibus semper domus nostra floruit: et
principes illi, Diodotus, Philo, Antiochus, Posidonius,
a quibus instituti sumus. Et, si omnia philosophiae
praecepta referuntur ad vitam, arbitramur nos et
publicis, et privatis in rebus ea praestitisse, quae ra-
tio et doctrina praescripserit. Sin autem quis requi- 4
rit, quae causa nos impulerit, ut haec tam sero litteris
mandaremus, nihil est, quod expedire tam facile pos-
simus. Nam cum otio langueremus, et is esset
reipublicae status, [12] ut eam unius consilio, atque cura

[11] *quibus semper domus nostra floruit.*] Verbum *floruit* me saepe offendit: quia gloriabundi hominis videtur.

[12] *ut e. unius consilio - - g. n. e.*] intelligit Julium Caesarem. necessitas erat ex dissensionibus, quae componi non possent, nisi unus summam potestatem haberet.

gubernari necesse esset: primum ipsius reipublicae causa philosophiam nostris hominibus explicandam putavi, magni existimans interesse ad decus et ad laudem civitatis, res tam graves, tamque praeclaras Latinis etiam litteris contineri. Eoque me minus instituti mei poenitet. quod facile sentio, quam multorum non modo discendi, sed etiam scribendi studia commoverim. complures enim Graecis institutionibus eruditi, ea, quae didicerant, cum civibus suis communicare non poterant, quod illa, quae a Graecis accepissent, Latine dici posse diffiderent. que in genere tantum profecisse videmur, ut a Graecis ne verborum quidem copia vinceremur. Hortata etiam est, ut me ad haec conferrem, animi aegritudo, fortunae magna, et gravi commota injuria. cujus si majorem aliquam levationem reperire potuissem, non ad hanc potissimum confugissem. Ea vero ipsa nulla ratione melius frui potui, quam si me non modo ad legendos libros, sed etiam ad totam philosophiam pertractandam dedissem. Omnes autem ejus partes, atque omnia membra tum facillime noscuntur, cum totae quaestiones scribendo explicantur. est enim admirabilis quaedam continuatio, seriesque rerum, ut [13] alia ex alia nexa, et omnes inter se aptae, colligataeque videantur. Qui autem requirunt, quid quaeque de re ipsi sentiamus, curiosius id faciunt, quam necesse est. [14] non enim tam auctoritatis in disputando, quam rationis mo-

[13] *alia ex alia nexa*] libri quidam *aliae ex aliis nexae*, etiam Guelf. idque recepit Davisius. sed τῷ *omnes* in sequente melius convenit singularis

[14] *non enim tam auctoritatis*] recepi et ipse *auctoritatis*, pro *auctores*, quia est elegantius, non quia id *quaerenda sunt* requirit, ut putat Davisius. nam ex hoc intelligi potest *quaerendi sunt*: ejusque generis exempla multa occurrunt.

menta quaerenda sunt. quin etiam obest plerumque iis, qui discere volunt, auctoritas eorum, qui se docere profitentur. desinunt enim suum judicium adhibere: id habent ratum, quod ab eo, quem probant, judicatum vident. Nec vero probare soleo id, quod de Pythagoreis accepimus: quos ferunt, si quid affirmarent in disputando, cum ex iis quaereretur, quare ita esset, respondere solitos, [15] *ipse dixit.* ipse autem, erat Pythagoras. tantum opinio prejudicata poterat, ut etiam sine ratione valeret auctoritas. Qui autem mirantur, nos hanc potissimum disciplinam secutos, his quattuor Academicis libris satis responsum videtur. Nec vero desertarum, relictarumque rerum patrocinium suscepimus. non enim hominum interitu sententiae quoque occidunt: sed lucem auctoris fortasse desiderant: ut haec in philosophia ratio contra omnia disserendi, nullamque rem aperte judicandi, profecta a Socrate, repetita ab Arcesila, confirmata a Carneade, usque ad nostram viguit aetatem; quam nunc propemodum orbam esse in ipsa Graecia intelligo. quod non Academiae vitio, sed tarditate hominum arbitror contigisse. Nam si singulas disciplinas percipere, magnum est: quanto majus omnes? quod facere iis necesse est, quibus propositum est, veri reperiendi causa, et contra omnes philosophos, et pro omnibus dicere. Cujus rei tantae tamque difficilis facultatem consecutum esse me non profiteor; secutum esse prae me fero. Nec tamen fieri potest, ut, qui hac ratione philoso-

[15] *ipse dixit.*] Vulgo *το ipse* trahunt ad auctoritatis et reverentiae, ut et Davisio videtur, significationem. non recte. *ipse* est pro magister, e more graeco. sic cum *corpus* nominatum est, *ipse* significat animum: cum milites, *imperatorem*: cum nautae, *ipse* est navis, etc. Ergo cum discipulus loquitur, *ipse* est magister sine emphasi.

phentur, ii nihil habeant, quod sequantur. Dictum est omnino hac de re [16] alio loco diligentius: sed quia nimis indociles quidam, tardique sunt, admonendi videntur saepius. non enim sumus ii, quibus nihil verum esse videatur, sed ii, qui omnibus veris falsa quaedam adjuncta esse dicamus, tanta similitudine, ut in iis nulla insit certa judicandi, et assentiendi nota. ex quo exsistit et illud, multa esse probabilia: quae quamquam non perciperentur, tamen, [17] quia visum haberent quendam insignem et illustrem, his sapientis vita regeretur.

6 Sed jam, ut omni me invidia liberem, ponam in medio sententias philosophorum de natura deorum. quo quidem loco convocandi omnes videntur, [18] qui, quae sit earum vera, judicent. Tum demum mihi procax Academia videbitur, si aut consenserint omnes, [19] aut erit inventus aliquis, qui, quid verum sit, invenerit. Itaque mihi libet exclamare, [20] ut ille in Synephebis:

> Pro deûm, popularium omnium, [21] omnium adolescentium
> Clamo, postulo, obsecro, oro, ploro, atque imploro fidem.

[16] *alio loco.*] Acad. IV, 31. s.

[17] *quia visum haberent q insignem.*] Buberius corrigit *usum*, quia *visum* nunquam significet speciem veri: quod miror dici posse ab eo, qui Academica legerit, ubi hoc saepe occurrit, ut monuit etiam Davisius ad h. l. in ed. 3.

[18] *qui judicent*] i. e. qui judicare velint, vel audeant.

[19] *aut erit inventus.*] Davisius malit *fuerit.* non est necesse. nam *inventus erit* est futurum conjunctivi, quod est futuro praeteritum.

[20] *ut Statius in Synephebis.*] *Statius* abest a Mss. quibusdam, etiam Guelf. delevitque Davisius. et alii libri habent Plautus, alii Terentius: quod ostendit, nomen esse a glossatore. Ceterum Statius sane scripsit fabulam hoc nomine e Menandro ductum. quia tamen sic hiat oratio, addidi e Ms. Urs. *ille.* et non Statius ista suo nomine dixit.

[21] *omnium adolesc.*] repetii *omnium* cum Davisio, ut placuit etiam Mss. et Gulielmio ad explendum versum.

non levissima de re, ut queritur ille,

Fieri in civitate facinora capitalia:
Ab amico amante argentum accipere meretrix non vult:

sed ut adsint, cognoscant, animadvertant, quid de religione, pietate, sanctitate, caeremoniis, fide, jurejurando, quid de templis, delubris sacrificiisque sollemnibus, quid de ipsis auspiciis, quibus nos praesumus, existimandum sit. haec enim omnia ad hanc de diis immortalibus quaestionem referenda sunt. Profecto eos ipsos, qui se aliquid certi habere arbitrantur, addubitare coget doctissimorum hominum de maxima re tanta dissensio. Quod cum saepe alias, tum maxime animadverti, [22] cum apud C. Cottam familiarem meum accurate sane, et diligentur de iis immortalibus disputatum sit. Nam, cum feriis Latinis ad eum, ipsius rogatu arcessituque venissem, offendi eum sedentem in exhedra, et cum C. Velleio senatore disputantem: ad quem tum Epicurei primas ex nostris hominibus deferebant. Aderat etiam Q. Lucilius Balbus; qui tantos progressus habebat in Stoicis, ut cum excellentibus in eo genere Graecis compararetur. Tum, ut me Cotta vidit, Peropportune, inquit, venis. oritur enim mihi magna de re altercatio cum Velleio: cui, pro tuo studio, non est alienum te interesse. Atqui mihi quoque videor, inquam, venisse, ut dicis, opportune, tres enim trium disciplinarum principes convenistis. [23] M. Piso si

[22] *cum disputatum sit*] *cum* est h. l. temporis; itaque ei *sit* non convenit. Sensit Gulielmius, qui corrigebat *fuit*. non male. ego tamen malim *esset*.

[23] *M. Piso si a.*] delevi *enim* cum Davisio et Alemanno: quod sua sponte patet esse alienum, et abest Mss. pluribus: de Pisone v. Clav.

adesset, nullius philosophiae, earum quidem, quae in honore sunt, vacaret locus. Tum Cotta, Si, inquit, liber Antiochi nostri, qui ab eo nuper ad hunc Balbum missus est, vera loquitur; nihil est, quod Pisonem, familiarem tuum, desideres. Antiocho enim Stoici cum Peripateticis re concinere videntur, verbis discrepare: quo de libro velim scire, Balbe, quid sentias. Egone? inquit ille. miror, Antiochum, hominem in primis acutum, non vidisse, interesse plurimum inter Stoicos, qui honesta a commodis non nomine, sed genere toto disjungerent: et Peripateticos; qui honesta commiscerent cum commodis, ut ea inter se magnitudine, et quasi gradibus, non genere differrent. haec enim est non verborum parva, sed rerum permagna dissensio. Verum haec alias: nunc quod coepimus, si videtur. Mihi vero, inquit Cotta, videtur. Sed ut hic, qui intervenit, [24] me intuens, ne ignoret, quae res agatur, de natura agebamus deorum. quae cum mihi videretur perobscura, ut semper videri solet; Epicuri [25] ex Velleio sciscitabar sententiam. quamobrem, inquit, Vellei, nisi molestum est, repete quae coeperas. Repetam vero. quamquam non mihi, sed tibi hic venit adjutor. ambo enim, inquit arridens, ab eodem Philone nihil scire didicistis. Tum ego, Quid didicerimus, Cotta viderit: [26] tu autem nolo existimes, me adjutorem huic venisse, sed auditorem, et quidem aequum, libero judicio, nulla ejusmodi adstrictum necessitate, ut

[24] *me intuens*] int. inquit.

[25] *ex Vell. sciscitabar*] hoc ante non dictum est: itaque intelligendum de sermone eo, qui fuit ante, quam Cicero intervenisset.

[26] *tu autem nolo existimes.*] Davisius melius fore putat *tu autem nolo existimes, non me adj. volo* erat in Ms. Cantabrig. sed ipse agnoscit, non esse necessarium.

mihi, velim, nolim, sit certa quaedam tuenda sententia.

Tum Vellejus, fidenter sane, ut solent isti, nihil 8
tam verens, quam ne dubitare aliqua de re videretur: tamquam modo ex deorum concilio, et ex Epicuri intermundiis descendisset: Audite, inquit, non futiles commenticiasque sententias, non opificem aedificatoremque mundi, Platonis de Timaeo deum: nec anum fatidicam Stoicorum προνοιαν, quam Latine licet providentiam dicere: neque vero mundum ipsum, animo et sensibus praeditum, rotundum, ardentem, volubilem deum, portenta et miracula non disserentium philosophorum, sed somniantium. Quibus enim oculis animi intueri potuit vester Plato fabricam illam tanti operis, qua construi a deo, atque aedificari mundum facit? quae molitio? quae ferramenta? qui vectes? quae machinae? qui ministri tanti muneris fuerunt quemadmodum autem obedire et parere voluntati architecti aër, ignis, aqua, terra potuerunt? Unde vero ortae [27] illae quinque formae, ex quibus reliqua formantur, apte cadentes ad animum efficiendum pariendosque sensus? [28] longum est omnia. quae talia sunt, ut [29] optata magis, quam inventa videantur. [30] Sed illa palmaris quidem, quod, qui non

[27] *illae quinque formae.*] Platonis scil. sunt. *ουσια, ταυτον, ἑτερον, στασις, κινησις.*

[28] *longum est omnia*] int. enarrare. Vulgati olim addunt *ad*, nam edd. pr. habebant *iter ad omnia*, dein *iter* deletum est, quia Mss. fere aberat, et servatum *ad*, quod servavit et Davisius, intelligitque, respondere. sed hic tantum narrantur sententiae philosophorum, nominatim Platonis.

[29] *optata magis quam inventa*] alibi *το optare* opponitur *τῳ docere*: unde patet, *inventa* h. l. esse, quae recte excogitata sint, et rationibus adeo idoneis firmari possit.

[30] *Sed illa palmaris quidem*] *quidem* abest Ms. Guelf. et aliis apud

modo natum mundum introduxerit, sed etiam manu paene factum, is eum dixerit fore sempiternum. Hunc censes primis, ut dicitur, labris gustasse physiologiam, qui quidquam, quod ortum sit, putet aeternum esse posse? quae est enim coagmentatio non dissolubilis? aut quid est, cujus principium aliquod sit, nihil sit extremum? Pronoea vero [31] si vestra est, Lucili, eadem; requiro, quae paullo ante, ministros, machinas, omnem totius operis designationem, atque apparatum: sin alia est, cur mortalem fecerit mundum, non quemadmodum Platonicus deus, sempiternum. [32] Ab utroque autem sciscitor, cur mundi aedificatores
repente exstiterint: [33] innumerabilia saecula dormie-
9 rint. Non enim si mundus nullus erat, saecula non
erant. Saecula nunc dico, non ea, quae dierum, noctiumque numero annuis cursibus conficiuntur. nam fateor, ea sine mundi conversione effici non potuisse. Sed fuit quaedam ab infinito tempore aeternitas, quam nulla temporum circumscriptio metiebatur, spatio tamen, qualis ea fuerit, intelligi potest: quod ne in cogitationem quidem cadit, ut fuerit tempus aliquod, nullum cum tempus esset. Isto igitur tam immenso spatio quaero, Balbe, cur Pronoea vestra cessaverit. Laboremne fugiebat? At iste nec attingit deum, nec erat ullus, cum omnes naturae numini divino, caelum, ignes, terrae, maria

Davisium. sed nihil est, quo *palmaris* referatur, unde Davisius corrigebat *illud palmare quidem.* Locus vitiosus videtur: quomodo corrigendus sit, nescio.

[31] *si vestra est L. eadem*] sc. cum Deo Platonis: quod sequentia indicant. nam illa quaesierat de hoc: et opponitur huic deinde *sin alia est;* ubi et Platonicus Deus diserte memoratur.

[32] *Ab utroque.*] Platonico et Stoico.

[33] *innumerabilia ante saecula dormierint.*] Delevi *ante*, quod et a Mss. abest, apud Davisium et a Guelf. et in marg. Lamb.

parerent. Quid autem erat, quod concupisceret deus mundum [34] signis et luminibus, tamquam aedilis, ornare? [35] si, ut [deus] ipse melius habitaret; antea videlicet tempore infinito in tenebris, tamquam in gurgustio, habitaverat. post autem varietatene eum delectari putamus, qua caelum et terras exornatas videmus? quae ista potest esse oblectatio deo? quae si esset, non ea tamdiu carere potuisset. An haec, ut fere dicitis, hominum causa a deo constituta sunt? Sapientumne? propter paucos ergo tanta est facta rerum molitio. An stultorum? at primum causa non fuit, cur de improbis bene mereretur. deinde quid est assecutus, cum omnes stulti sint sine dubio miserrimi; maxime quod stulti sunt: miserius enim stultitia quid possumus dicere? deinde, [36] quod ita multa sunt incommoda in vita, ut ea sapientes commodorum compensatione leniant, stulti nec vitare venientia possunt, nec ferre praesentia. Qui vero mundum 10
ipsum animantem sapientemque esse dixerunt, [37] nullo

[34] *signis et l. tamquam aedilis*] est elegans lusus, qui tamen in lingua latina tantum locum habet, ex ambiguitate verbi *signa* quae de sideribus dicuntur in coelo, et de statuis, quibus aediles solebant in ludis ornare forum et vias, per quas pompa Circensis duceretur: unde et *forum ornatum* dicitur. male igitur vertit Olivetus: *orner l' univers de flumbeaux lumineux, comme féroit un Edile.* malim vero *et luminibus* abesse, quod corrumpit lusum.

[35] *si ut Deus ipse melius hab.*] *Deus* videtur delendum, additum a glossatore, ut ante verbo *Deus* additum est *ipse* in Ms. Guelf.

[36] *quod ita multa sunt inc. in vita, ut*, etc.] nexus requirit, *deinde etsi multa sunt - - tamen ea sap.* sed pro eo exquisitius dixit *ita multa sunt, ut ea:* i. e. hoc modo, hac quasi lege. sed *τὸ quod* molestum est: malimque abesse, aut cum Davisio corrigere *quam.* tum post pro *possint* recte Davisius edidit *possunt* e Mss. quibus et Guelf. consentit, et edd. vett.

[37] *n. modo v. a. naturam, intelligentes*] hic aliquid vitii est; nam sensus commodus non efficitur consentiens latinitati. Davisius volebat, *non intelligentes:* quod non placet satis. Venit mihi in mentem: *nullo modo viderunt, animi natura intelligentis in quam figuram cadere posset.*

modo viderunt animi naturam, intelligentes in quam figuram cadere posset: de quo dicam equidem paullo post. Nunc autem hactenus admirabor eorum tarditatem, qui animantem, immortalem, et eundem beatum, rotundum esse velint, quod ea forma ullam neget esse pulcriorem Plato. At mihi vel cylindri, vel quadrati, vel coni, vel pyramidis videtur esse formosior. Quae vero tribuitur vita isti rotundo deo? nempe ut ea celeritate contorqueatur, cui par nulla ne cogitari quidem possit. In qua non video, ubinam mens constans, et vita beata possit insistere. quodque in nostro corpore si minima ex parte significetur, molestum sit: cur hoc idem non habeatur molestum in deo? terra enim profecto, quoniam pars mundi est, pars est etiam dei. Atqui terrae maximas regiones, inhabitabiles, atque incultas videmus, quod pars earum appulsu solis exarserit, pars obriguerit nive, pruinaque, longinquo solis abscessu. quae, si mundus est deus, quoniam partes mundi sunt, dei membra partim ardentia, partim refrigerata [38] dicenda sunt.

Atque haec quidem vestra, Lucili. [39] qualia vero sint, ab ultimo repetam superiorum. Thales enim Milesius, qui primus de talibus rebus quaesivit, aquam dixit esse initium rerum, deum autem, eam mentem, [40] quae ex aqua cuncta fingeret. [41] Si dii

[38] *dicenda sunt.*] Ms. in ed. L. *ducenda sunt.*

[39] *qualia vero sint*] hoc non convenit sensu: nam in seqq. non dijudicantur superiora, sed aliorum sententiae afferuntur, unde non male e libris quibusdam scriptis Davisius dedit, probante et sequente Buherio: *qualia vero alia sint:* ut et Ms. in marg. ed. L. habet, pro quo malim *alia vero qualia sint.*

[40] *quae ex a. c. fingeret*] an *finxeret?* ed. M ed. *gigneret.*

[41] *Si dii possunt esse - - vacans corpore.*] In hoc loco valde labora-

possunt esse [42] sine sensu et motu, cur aquae adjunxit, si ipsa mens constare potest vacans corpore? Anaximandri autem opinio est, nativos esse deos, longis intervallis orientes, occidentesque, eosque innumerabiles esse mundos. Sed nos deum, nisi sempiternum, intelligere quî possumus? Post Anaximenes aëra deum statuit, eumque gigni, esseque immensum, et infinitum, et semper in motu: quasi aut aër sine ulla forma deus esse possit, cum praesertim deum non modo aliqua, sed pulcerrima specie esse deceat: aut non omne, [43] quod ortum sit, mortalitas consequatur.
Inde Anaxagoras, qui accepit ab Anaximene disci- 11
plinam, primus [44] omnium rerum descriptionem, et

runt viri docti, vitiosum locum judicantes, ut et Buherius, qui sine libris scriptis corrigi posse negavit. Causa fuit in ignorato modo loquendi Ciceroniano, in nectendis conditionibus. Locus sanus est, praeter quam in uno verbo. Nempe Cicero, cum duobus antecedentibus, ut in scholis loquuntur, utitur, consequens interdum inter ea medium ponit. ut h. l. cum esse debebat, *si Dii possunt esse sine sensu ac motu et ipsa mens constare potest vacans corpore; cur aquae adjunxit?* sc. Thales. Similia loca sunt pro Milone c. 25. *Si Milonem times - - armata est.* Tusc. V, 9. *Nam cum statuisset, verbera tormenta - - magnam vim habere - - non est ausus elate et ample loqui, cum humiliter demisseque sentiret.*

[42] *sine sensu ac motu*] *motu* edidi pro vulgato *mente;* ut et in mentem venit Buherio, qui tamen non probat. *Epicurei* Deos, mentesque humanas ex materia constare dicebat, et sensum esse ex motu: unde *sensiferi motus* apud Lucretium III, 240. itaque et a Vellejo *sensus et motus* junguntur. et infra c. 11. *motus sensui junctus et continens* dicitur. In reprehensione autem Platonis, diserte, sublato corpore, tolli sensus dicit, c. 13. Sententia igitur loci hujus est haec: Male facit Thales, cum menti divinae, eique incorporeae aquam adjungit: quam illa sentire non potest, quia est sine motu, qui in solum corpus cadit. *mente* autem plane alienum esse hinc apparet, quod nec Thales, nec quisquam statuit, Deos esse sine mente. sine corpore esse quidam dicebant, ut Thales, non sine mente.

[43] *quod ortum sit, mortalitas consequatur*] in eo quod ortum est, natura inest causa mortis, quae adeo necessario consequitur: ut id aeternum esse non possit.

[44] *omnium rerum descriptionem et modum.*] Sic libri omnes. idque intelligi potest de eo, quod ille dixit, ut est ap. Xenoph. in Mem. Socr. I. 4. Deum eo ordine ac modo fecisse mundum, ut melior non posset cogitari. Atque in eo ipso intelligi potest motus

modum, mentis infinitae vi ac ratione designari, et confici voluit: in quo non vidit, neque motum sensui junctum et continentem, in infinito ullum esse posse: neque [45] sensum omnino, quo non ipsa natura pulsa sentiret. Deinde si mentem istam quasi animal aliquod esse voluit, erit [46] aliquid interius, ex quo illud animal nominetur. quid autem interius mente? cingatur igitur corpore externo. Quod quoniam non placet, [47] aperta simplexque mens, nulla re adjuncta, quae sentire possit, fugere intelligentiae nostrae vim et notionem videtur. Crotoniates autem Alcmaeo, qui soli, et lunae, reliquisque sideribus, animoque praeterea divinitatem dedit, non sensit, sese mortalibus rebus immortalitatem dare. Nam Pythagoras, qui censuit, animum esse per naturam rerum omnem intentum, et commeantem, ex quo nostri animi carperentur, non vidit, distractione humanorum animorum discerpi et lacerari deum: et cum miseri animi essent, quod plerisque contingeret, tum dei partem esse miseram: quod fieri non potest. Cur autem quidquam ignoraret animus hominis, si esset deus? quomodo porro deus iste, si nihil esset nisi animus, aut infixus, aut infusus esset in mundo? Tum Xenophanes, qui mente adjuncta, omne praeterea, quod esset infinitum, deum voluit esse, de ipsa mente item reprehenditur, ut ceteri: de infinitate autem vehe-

divinitus impressus corporibus et is quidem certus ac definitus, ut siderum. Itaque non puto necessarium, corrigi *motum*, ut viris doctis placuit: nec tamen absurdum sit, ita legere pro *modum*.

[45] *sensum, quo non ipsa natura pulsa sentiret*] i. e. sensum, qui non e motu ipsius naturae sentientis, oriatur.

[46] *aliquid interius*] *interius* opponitur exteriori i. e. corpori.

[47] *aperta simplexque mens*] *aperta* quae non recta sit corpore: *simplex* in qua nihil sit concreti, mixti, compositi.

mentius, in qua nihil neque sentiens, neque conjunctum potest esse. Nam Parmenides commenticium quiddam [48] coronae similitudine efficit: Stephanen appellat, continentem ardore lucis orbem, [49] qui cingit caelum; quem appellat deum. in quo neque figuram divinam, neque sensum quisquam suspicari potest. multa ejusdem monstra; quippe [50] qui bellum, qui discordiam, qui cupiditatem, ceteraque generis ejusdem ad deum revocat: quae vel morbo, vel somno, vel oblivione, vel vetustate delentur. eademque de sideribus; [51] quae reprehensa jam in alio loco in hoc omittantur. Empedocles autem multa alia pec- 12
cans, in deorum opinione turpissime labitur. [52] quattuor enim naturas, ex quibus omnia constare vult, divinas esse censet, quas et nasci, et exstingui perspicuum est, et sensu omni carere. Nec vero Protagoras, qui sese negat omnino de diis [53] habere, quod liqueat, sint, non sint, qualesve sint, quidquam videtur de natura deorum suspicari. Quid Democritus, qui tum imagines, earumque circuitus in deorum numero refert, tum illam naturam, quae imagines fundat, ac mittat, tum scientiam intelligentiamque [54] nostram, nonne in maximo errore versatur? cum idem omnino, quia nihil semper suo statu maneat, neget

[48] *coronae similitudine.*] Mss. quidam ap. Davisium et Guelf. *similem* et recepit Davisius: Ms. in m. ed. L. *simile*: sed vulgatum eundem sensum efficit, estque elegantius.

[49] *qui cingit caelum*] melius foret *cingat.*

[50] *qui bellum, q. discordiam*] idem tradit Plut. de plac. Phil. I, 3.

[51] *quae reprehensa jam in alio loco, in hoc omittantur*] *loco* addidi hic e Ms. Guelf. Davisius addidit post *hoc* ubi et ed. Victorii habet.

[52] *quattuor e. naturas*] sc. ignem, aquam, aërem, terram.

[53] *habere, quod liqueat.*] Mss. quidam, etiam Guelf. *quod liqueat, scire*: quod et recepit Davisius. Vulgatum melius puto.

[54] *nostram*] delet Walkerus: probat Buherius.

esse quidquam sempiternum: nonne deum omnino ita tollit, ut nullam opinionem ejus reliquam faciat? Quid aër, quo Diogenes Apolloniates utitur deo, quem sensum habere potest, aut quam formam dei? [55] Jam de Platonis inconstantia longum est dicere; qui in Timaeo, partem hujus mundi nominari neget posse: in legum autem libris, quid sit omnino deus, anquiri oportere non censeat. Quod vero sine corpore ullo deum vult esse, ut Graeci dicunt, ἀσώματον; id quale esse possit, intelligi non potest. careat enim sensu, necesse est, careat etiam prudentia, careat voluptate: [56] quae omnia una cum deorum notione comprehendimus. Idem et in Timaeo dicit, et in legibus, et mundum deum esse, et caelum, et astra, et terram, et animos, et eos, [57] quos majorum institutis accepimus: quae et per se sunt falsa perspicue, et inter sese vehementer repugnantia. Atque etiam Xenophon paucioribus verbis eadem fere peccat. facit enim in iis, quae a Socrate dicta retulit, Socratem disputantem, formam dei quaeri non oportere: eundemque et solem, et animum deum dicere: et modo unum, tum autem plures deos. quae sunt iisdem in erratis fere, quibus ea, [58] quae de Pla-
13 tone dicimus. Atque etiam Antisthenes in eo libro, qui physicus inscribitur, populares deos multos, naturalem unum esse dicens, tollit vim, et naturam deo-

[55] *Jam de Platonis.*] Mss. duo apud Davisium *Nam*, quod ille et recepit. nil interest. nam et *jam* transitioni servit.

[56] *quae omnia una cum Deorum notione compr.*] *cum* non placet nec Cicero in hac phrasi solet addere. tum *una* adjectivi capiendum *una notione*

[57] *quos - - accepimus*] forte *acceperimus*. mox pro *repugnantia* legerim *pugnantia* propter *τὸ inter se.*

[58] *quae de Platone dicimus*] an *diximus*? Sic et Davisio placet.

rum. Nec multo secus Speusippus, Platonem avunculum subsequens, ei vim quandam dicens, qua omnia regantur, eamque animalem, evellere ex animis conatur cognitionem deorum. Aristoteles quoque [59] in tertio de philosophia libro multa turbat, a magistro Platone uno dissentiens. modo enim menti tribuit omnem divinitatem: modo mundum ipsum deum dicit esse: modo quendam alium praeficit mundo, eique eas partes tribuit, ut replicatione quadam mundi motum regat, atque tueatur: tum caeli ardorem deum dicit esse, non intelligens, caelum mundi esse partem, quem alio loco ipse designarit deum. Quomodo autem caeli divinus ille sensus in celeritate tanta conservari potest? [60] ubi deinde illi tot dii, si numeramus etiam caelum deum? Cum autem sine corpore idem vult esse deum, omni illum sensu privat, etiam prudentia. [61] Quo porro modo mundum movere carens corpore; aut quomodo semper se movens, esse quietus et beatus potest? Nec vero ejus condiscipulus Xenocrates in hoc genere prudentior: in cujus libris, qui sunt de natura deorum, nulla species divina describitur. deos enim octo esse dicit:

59 *in tertio de philosophia libro*] libros Aristotelis de philosophia commemorat etiam Diogenes Laërt. et tres esse dicit. Petitus Observ. Misc. IV. p. 45. putat, intelligi Metaph. L. XII. XIII. et XIV. qua ratione hic XIV. intelligi debeat: ut sc. etiam Ciceronis Academici in Mss. quibusdam inscribuntur *de philosophia*. idem Petitus mox pro *uno* legit *una*: quod non displicet; nam *uno* non commodum est. Sed Davisius edidit *non*: quod si verum est, ad inconstantiam pertinet, quam ante Platoni exprobravit. *uno* quidem sine dubio vitiosum est.

60 *ubi deinde illi tot Dii*] at Aristoteles non statuit multos Deos. an ad superiores sententias pertinet?

61 *Q. p. mundus moveri carens corpore.*] An Aristoteles *mundum* dixit carere corpore? nequaquam. Legendum est *mundum movere* sc. deus. *Potest* e. Mss. addidit etiam Davisius, sed id in seqq. est et huc trahi potest.

quinque eos, qui in stellis vagis nominantur: unum, qui ex omnibus sideribus, quae infixa caelo sunt, ex dispersis quasi membris simplex sit putandus deus: septimum, Solem adjungit: octavamque, Lunam: qui quo sensu beati esse possint, intelligi non potest. Ex eadem Platonis schola Ponticus Heraclides puerilibus fabulis refersit libros: et tamen modo mundum, tum mentem divinam esse putat: errantibus etiam stellis divinitatem tribuit, sensuque deum privat, et ejus formam, mutabilem esse vult: eodemque in libro rursus terram, et caelum refert in deos. Nec vero Theophrasti inconstantia ferenda est. modo enim menti divinum tribuit principatum; modo caelo: tum autem signis, sideribusque caelestibus. Nec audiendus ejus auditor Strato, is qui physicus appellatur: qui omnem vim divinam in natura sitam esse censet, quae causas gignendi, augendi, minuendi ha-
14 beat: sed careat omni sensu, et figura. Zeno autem (ut jam ad vestros, Balbe, veniam) naturalem legem, divinam esse censet, eamque vim obtinere recta imperantem, prohibentemque contraria. quam legem quomodo efficiat animantem, intelligere non possumus. Deum autem animantem certe volumus esse. Atque hic idem alio loco aethera [62] deum dicit, si intelligi potest nihil sentiens deus, qui numquam nobis occurrit neque in precibus, neque in optatis, neque in votis. Aliis autem libris [63] rationem quandam, per omnem naturam rerum pertinentem. [64] ut

[62] *deum dicit.*] Vulgg. addunt *esse*, quod cum Davisio delevi, abest et a Ms. Guelf.

[63] *rationem qu.*] i. e. mentem, spiritum, ut nos dicimus. tum dedi *omnem naturam rerum*, pro *omnium*, ut Davisius, quia semper sic Cicero, sic tamen et Lamb. in Ms. reperit atque edidit.

[64] *ut divinam esse affectam*] hoc nullum sensum habere videtur.

divinam esse affectam putat. [65] Idem astris hoc idem tribuit, tum annis, mensibus, annorumque mutationibus. Cum vero Hesiodi theogoniam interpretatur, tollit omnino [66] usitatas perceptasque cognitiones deorum. neque enim Jovem, neque Junonem, neque Vestam, neque quemquam, [67] qui ita appelletur, in deorum habet numero: sed rebus inanimis atque mutis, [68] per quandam significationem haec docet tributa nomina. Cujus discipuli Aristonis non minus magno in errore sententia est: qui neque formam dei intelligi posse censeat, neque in diis sensum esse dicat, dubitetque omnino, deus animans, necne sit. Cleanthes autem, qui Zenonem audivit una cum eo, quem proxime nominavi, tum ipsum mundum, deum dicit esse, tum totius naturae menti atque animo tribuit hoc nomen: tum ultimum, et altissimum, atque undique circumfusum, et extremum omnia cingentem atque complexum ardorem, qui aether nominetur, certissimum deum judicat. Idemque, quasi delirans, in iis libris, quos scripsit contra voluptatem, tum fingit formam quandam et speciem deorum, tum divi-

P. Manutius corrigebat *vi divina*, quam conjecturam recepit Davisius, item Buherius. Sic c. sq. *vis divina in ratione posita*: ego non ausus sum, nullo libro vetere adstipulante.

[65] *Idem astris hoc idem tr.*] non placet repetitio τοῦ *idem*. Forte scripsit *Item astris h. i. tr.*

[66] *usitatas perceptasque c. d.*] *perceptas* nullo modo verum est. aut *receptas* est legendum, aut melius *praeceptas*, quod et edidit Davisius, itemque *insitas* pro *usitatas*, ut Lambinus voluit. Haereo ex eo, quod quae in theogonia Hesiodi sunt, de Jove, Junone, etc. non sunt ex insita cognitione: sed sunt usitatae et receptae opiniones.

[67] *qui ita appelletur.*] Ms. Guelf. *appellentur*, quod non valde repudiem. nam de pluribus sermo est, et intelligendum est *eorum* post *quemquam*.

[68] *per quandam significationem*] i. e. symbolice, ut haberent alicujus rei figuram et significationem, ut Vesta terrae.

nitatem omnem tribuit astris, tum nihil ratione censet esse divinius. Ita fit, ut deus ille, quem mente noscimus, atque in animi notione, [69] tamquam in vestigio, volumus reponere, nusquam prorsus appareat. At Persaeus, ejusdem Zenonis auditor, eos dicit esse habitos deos, a quibus magna utilitas ad vitae cultum esset inventa: ipsasque res utiles, et salutares, deorum esse vocabulis nuncupatas: ut ne hoc quidem diceret, illa inventa esse deorum, sed ipsa divina. Quo quid absurdius, quam aut res sordidas atque deformes deorum honore afficere, aut homines jam morte deletos, reponere in deos, quorum omnis cultus esset futurus in luctu? Jam vero Chrysippus, qui Stoicorum somniorum vaferrimus habetur interpres, magnam turbam congregat ignotorum deorum, atque ita ignotorum, ut eos ne conjectura quidem informare possimus, cum mens nostra quidvis videatur cogitatione posse depingere. ait enim, vim divinam in ratione esse positam et universae naturae animo atque mente: ipsumque mundum, deum dicit esse, et ejus animi fusionem universam: tum ejus ipsius principatum, qui in mente et ratione versetur, communemque rerum naturam [70] universam atque omnia continentem: tum [71] fatalem vim, et necessitatem rerum futu-

[69] *tamquam in vestigio v. r.*] in vestigio, sc. ab ipso numine divino impresso in animo nostro. Sensus est: volumus deum habere, qui respondeat notioni Dei in animis nostris ab ipso impressae: sc. per similitudinem naturae.

[70] *universa atque omnia*] nuspiam haec verba sic conjuncta reperi. itaque mihi dubia semper haec lectio fuit. Ms. Guelf. habet *universam*, ut et alter in marg. ed. L. conjungitque cum *naturam*: quod non displicet: estque et in aliis Mss probante Buherio. nam Davisii correctio *immensam* non placet, nec est e libris.

[71] *fatalem vim*] haud dubitanter recepi cum Davisio et Buherio e Ms. Eliensi *vim* pro *umbram*, quod nihili est.

rarum: ignem praeterea, et eum, quem antea dixi, aethera: tum ea, quae natura fluerent atque manarent, ut et aquam, et terram, et aëra; solem, lunam, sidera, universitatemque rerum, qua omnia continerentur; atque homines etiam eos, qui immortalitatem essent consècuti. Idemque disputat, aethera esse eum, quem homines Jovem appellarent: quique aër per maria manaret, eum esse Neptunum: terramque eam esse, quae Ceres diceretur. similique ratione persequitur vocabula reliquorum deorum. Idemque etiam legis perpetuae et aeternae vim, quae quasi dux vitae et magistra officiorum sit, Jovem dicit esse, eandemque fatalem necessitatem appellat, sempiternam rerum futurarum veritatem: quorum nihil tale est, ut in eo vis divina inesse videatur. Et haec quidem in primo libro de natura deorum: in secundo autem vult Orphei, Musaei, Hesiodi, Homerique fabellas accommodare [72] ad ea, quae ipse primo libro de diis immortalibus dixerit: ut etiam veterrimi poëtae, qui haec ne suspicati quidem sint, Stoici fuisse videantur. Quem Diogenes Babylonius consequens in eo libro, qui inscribitur de Minerva, partum Jovis, ortumque virginis ad physiologiam traducens, [73] dijungit a fabula.

Exposui fere non philosophorum judicia, sed deli- 16
rantium somnia. nec enim multo absurdiora sunt ea, quae poëtarum vocibus fusa, ipsa suavitate nocuerunt: qui et ira inflammatos, et libidine furentes

[72] *ad ea, quae ipse primo libro - - dixerit.*] Puto Ciceronem scripsisse *dixerat.* tum post *sunt*, non *sint.*

[73] *dijungit a fabula*] edd. superiores *dejungit* quod et e Ms. m. L. notatum est. alii dedere *disjungit.* Edidi *dijungit*, quod saepe in *dejungit* et *disjungit* mutatum est.

induxerunt deos: feceruntque, ut eorum bella, pugnas, proelia, vulnera videremus; odia praeterea, dissidia, discordias, ortus, interitus, querelas, lamentationes, effusas in omni intemperantia libidines, adulteria, vincula, cum humano genere concubitus, mortalesque ex immortali procreatos. Cum poëtarum autem errore conjungere licet portenta magorum, Aegyptiorumque in eodem genere dementiam: tum etiam vulgi opiniones, quae in maxima inconstantia, veritatis ignoratione versantur. Ea qui consideret, quam inconsulte ac temere dicantur, [74] venerari Epicurum, et in eorum ipsorum numero, de quibus haec quaestio est, habere debeat. solus enim vidit, primum esse deos, quod in omnium animis eorum notionem impressisset ipsa natura. Quae est enim gens, aut quod genus hominum, quod non habeat sine doctrina anticipationem quandam deorum? quam appellat πρόληψιν Epicurus, id est, anteceptam animo rei quandam informationem, sine qua nec intelligi quidquam, nec quaeri, nec disputari potest. Cujus rationis vim atque utilitatem ex illo caelesti Epicuri,
17 de regula et judicio, volumine accepimus. Quod igitur fundamentum hujus quaestionis est, id praeclare jactum videtis. Cum enim non instituto aliquo, aut more, aut lege sit opinio constituta, maneatque ad unum omnium firma consensio: intelligi necesse est, esse deos, quoniam insitas eorum, vel potius innatas cognitiones habemus. De quo autem omnium natura consentit, id verum esse necesse esse. Esse igitur deos confitendum est. Quod quoniam fere constat inter

[74] *venerari Ep.* - -] τὸ *venerari* explicant sequentia; male Ms. Guelf. *vulnerare*: sed in margine pro var. lect. est *venerari*.

omnes non philosophos solum, sed etiam indoctos: fateamur, constare illud etiam, hanc nos habere sive anticipationem, ut ante dixi, sive praenotionem deorum. sunt enim rebus novis nova ponenda nomina, ut Epicurus ipse πρόληψιν appellavit, quam antea nemo eo verbo nominarat. Hanc igitur habemus, ut deos beatos et immortales putemus. Quae enim nobis natura informationem deorum ipsorum dedit, eadem insculpsit in mentibus, ut eos aeternos et beatos haberemus. Quod si ita est, vere exposita illa sententia est ab Epicuro, Quod aeternum, beatumque sit, id nec habere ipsum negotii quidquam, nec exhibere alteri. itaque neque ira, neque gratia teneri, quod, quae talia essent, imbecilla essent omnia. Si nihil aliud quaereremus, nisi ut deos pie coleremus, et ut [75] superstitione liberaremur, satis erat dictum. nam et praestans deorum natura, hominum pietate coleretur, cum et aeterna esset, et beatissima. habet enim venerationem justam, quidquid excellit: et metus omnis a vi atque ira deorum pulsus esset. intelligitur enim, a beata, immortalique natura et iram, et gratiam segregari: quibus remotis, nullos a superis [76] impendere metus. Sed ad hanc confirmandam opinionem anquirit animus et formam, et vitam, et actionem mentis, atque agitationem in deo.

Ac de forma quidem partim natura nos admonet, 18
partim ratio docet. nam a natura habemus omnes omnium gentium speciem nullam aliam, nisi humanam, deorum. quae enim alia forma occurrit umquam aut vigilanti cuiquam, aut dormienti? Sed ne omnia

[75] *superstitione*] i. e. inani metu deorum, ut patet e sqq.
[76] *impendere*] pendet ab *intelligitur*.

revocentur ad primas notiones, ratio hoc idem ipsa declarat. Nam cum praestantissimam naturam, vel quia beata est, vel quia sempiterna, convenire videatur eandem esse pulcerrimam, quae compositio membrorum, quae conformatio lineamentorum, quae figura, quae species, humana potest esse pulcrior? vos quidem, Lucili, soletis (nam Cotta meus modo hoc, modo illud) cum artificium effingitis, fabricamque divinam, quam sint omnia in hominis figura non modo ad usum, verum etiam ad venustatem apta, describere. Quod si omnium animantium formam vincit hominis figura, deus autem animans est: ea figura profecto est, quae pulcerrima sit omnium: quoniamque deos beatissimos esse constat, beatus autem esse sine virtute nemo potest, nec virtus sine ratione constare, nec ratio usquam inesse, nisi in hominis figura: hominis esse specie deos confitendum est. Nec tamen ea species corpus est, sed quasi corpus: nec habet sanguinem, sed quasi sanguinem. Haec quamquam et inventa sunt acutius, et dicta subtilius ab Epicuro, quam ut quivis ea possit agnoscere: tamen fretus intelligentia vestra dissero brevius, quam causa desiderat. Epicurus autem, qui res occultas et penitus abditas non modo [77] viderat animo, sed etiam sic tractat, ut manu, docet eam esse vim et naturam deorum, ut primum non sensu, sed mente cernatur: nec soliditate quadam, nec ad numerum, ut ea, quae ille propter firmitatem στερέμνια appellat, sed imaginibus, similitudine, et [78] transitione percep-

[77] *viderat animo.*] Sic Ms. Guelf. non *viderit*, ut vulgg. sic et e Mss. Davisius: idemque post *tractat*, denique *docet*, hoc e conjectura P. Manutii.

[78] *transitione*] v. Clav.

tis: cum infinita simillimarum imaginum species ex 19
innumerabilibus individuis existat, et ad deos affluat, cum maximis voluptatibus in eas imagines mentem intentam, infixamque nostram intelligentiam, capere quae sit et beata natura, et aeterna. Summa vero vis infinitatis, et magna, ac diligenti contemplatione dignissima est: in qua intelligi necesse est, eam esse naturam, ut omnia omnibus [79] paribus paria respondeant. hanc ἰσονομίαν appellat Epicurus, id est, aequabilem tributionem. Ex hac igitur illud efficitur, si mortalium tanta multitudo sit, esse immortalium non minorem: et, si, quae interimant, innumerabilia sint, etiam ea, quae conservent, infinita esse debere. Et quaerere a nobis, Balbe, soletis, quae vita deorum sit, quaeque ab iis degatur aetas. Ea videlicet, qua nihil beatius, nihil omnibus bonis affluentius cogitari potest. [80] nihil enim agit: nullis occupationibus est implicatus: nulla opera molitur: sua sapientia, et virtute gaudet: habet exploratum, fore se semper cum in maximis, tum in aeternis voluptatibus. Hunc 20
deum rite beatum dixerimus; vestrum vero laboriosissimum. sive enim ipse mundus, deus est, quid potest esse minus quietum, quam nullo puncto temporis intermisso, versari circum axem caeli admirabili celeritate? nisi quietum autem, nihil beatum est. sive in ipso mundo deus inest aliquis, qui regat, qui gubernet, qui cursus astrorum, mutationes temporum, rerum vicissitudines ordinesque conservet, terras et

[79] *paribus paria respondeant*] hoc ex ἰσονομία intelligitur, quid sit. v. Ind. Graec. in ἰσονομία.

[80] *nihil enim agit*] sc. Deus, quod e *deorum* repetendum est, aut *quisque eorum*.

maria contemplans, hominum commoda vitasque tueatur: nae ille est implicatus molestis negotiis, et operosis. Nos autem beatam vitam in animi securitate, et in omnium vacatione munerum ponimus. docuit enim nos [81] idem, qui cetera, natura effectum esse mundum: nihil opus fuisse fabrica; tamque eam rem esse facilem, quam vos effici negetis sine divina posse sollertia, ut innumerabiles natura mundos effectura sit, efficiat, effecerit. Quod quia quemadmodum natura efficere sine aliqua mente possit, non videtis: ut tragici poëtae, cum explicare argumenti exitum [82] non potestis, confugitis ad deum: cujus operam profecto non desideraretis, si immensam et interminatam in omnes partes magnitudinem regionum videretis: in quam se injiciens animus et intendens, ita late longeque peregrinatur, ut nullam tamen oram ultimi videat, in qua possit insistere. In hac igitur immensitate latitudinum, longitudinum, altitudinum, infinita vis innumerabilium volitat atomorum: quae, interjecto inani, cohaerescunt tamen inter se, et aliae alias apprehendentes continuantur: ex quo efficiuntur hae rerum formae atque figurae: quas vos effici posse sine follibus et incudibus non putatis. Itaque imposuistis in cervicibus nostris sempiternum dominum, quem dies, et noctes timeremus. Quis enim non timeat omnia providentem, et cogitantem, et animadvertentem, et omnia ad se pertinere putantem, curiosum, et plenum negotii deum? Hinc vobis exstitit primum illa fatalis

[81] *idem, qui cetera.*] Epicurus.

[82] *non potestis*] valde inclino eo, ut *possint* legendum putem. nam ad *vos* durius referatur.

necessitas, quam εἱμαρμένην dicitis: ut, quidquid accidat, id ex aeterna veritate, causarumque continuatione fluxisse dicatis. Quanti autem haec philosophia aestimanda est, cui, tamquam aniculis, et iis quidem indoctis, fato fieri videantur omnia? Sequitur μαντικὴ vestra, quae Latine divinatio dicitur: qua tanta imbueremur superstitione, si vos audire vellemus, ut haruspices, augures, harioli, vates et conjectores nobis essent colendi. His terroribus ab Epicuro soluti, et in libertatem vindicati, nec metuimus eos, quos intelligimus, nec sibi fingere ullam molestiam, nec alteri quaerere: et pie sancteque colimus naturam excellentem atque praestantem. Sed elatus studio, vereor, ne longior fuerim. Erat autem difficile, rem tantam, tamque praeclaram, inchoatam relinquere. quamquam non tam dicendi ratio mihi habenda fuit, quam audiendi.

Tum Cotta, comiter, ut solebat, Atqui, inquit, 21
Vellei, nisi tu aliquid dixisses, nihil sane ex me quidem audire potuisses. mihi enim non tam facile in mentem venire solet, quare verum sit aliquid, quam quare falsum. Idque cum saepe, tum, cum te audirem [83] paullo ante, contigit. Roges me, qualem deorum naturam [84] esse dicam: nihil fortasse respondeam. Quaeras, putemne talem esse, qualis modo a te sit exposita: nihil dicam mihi videri minus. sed antequam aggrediar ad ea, quae a te disputata sunt, de te ipso dicam quid sentiam. Saepe enim de L. Crasso, familiare illo tuo, videor audisse, cum te

[83] *paullo ante, contigit*] male vulgo *contingit*, Mss. plures et edd. vett. habent *contigit*, ut Ald.

[84] *esse ducam.*] Ms. Guelf. *dicam*. bene. vulgato *esse* non convenit.

togatis omnibus sine dubio anteferret, et paucos tecum Epicureos e Graecia compararet. sed, quod ab eo te mirifice diligi intelligebam, arbitrabar illum propter benivolentiam id uberius dicere. Ego autem, etsi vereor laudare praesentem, judico tamen, de re obscura [85] atque difficillima a te dictum esse dilucide: neque sententiis solum copiose, sed verbis etiam ornatius, quam solent vestri. Zenonem, quem Philo noster coryphaeum appellare Epicureorum solebat, cum Athenis essem, audiebam frequenter, et quidem ipso auctore Philone: credo, ut facilius judicarem, quam illa bene refellerentur, cum a principe Epicureorum accepissem, quemadmodum dicerentur. Non igitur ille, ut plerique, sed isto modo, ut tu, distincte, graviter, ornate. Sed quod in illo mihi usu saepe venit, idem modo, cum te audirem, [86] accidebat, ut moleste ferrem, tantum ingenium (bona venia me audies) in tam leves, ne dicam in tam ineptas, sententias incidisse. Nec ego nunc ipse aliquid afferam melius. ut enim modo dixi, omnibus fere in rebus, et maxime in physicis, quid non
22 sit, citius, quam quid sit, dixerim. Roges me, quid, aut quale sit deus; auctore utar Simonide: de quo cum quaesivisset hoc idem tyrannus Hiero, [87] deliberandi sibi unum diem postulavit. cum idem ex eo postridie quaereret, biduum petivit. cum saepius duplicaret numerum dierum, admiransque Hiero requi-

[85] *atque difficillima.*] Sic Ms. Guelf. et alii ap. Davis. pro vulgato *difficili.*

[86] *accidebat*] Sic Ms. in marg. ed. Lamb. quod non dubitavi vulgato *acciderat*, praeferre.

[87] *deliberandi causa sibi unum diem post.*] *causa* delevi cum Davisio, qui in pluribus Mss. non reperit: abest et a Guelf. et in hac forma alibi non additur.

sereret, cur ita faceret: Quia, quanto, inquit, diutius considero, [88] tanto mihi res videtur obscurior. Sed Simonidem arbitror (non enim poëta solum suavis, [89] verum etiam cetera quam doctus sapiensque traditur) quia multa venirent in mentem acuta, atque subtilia, dubitantem, quid eorum esset verissimum, desperasse omnem veritatem. Epicurus vero tuus (nam cum illo malo disserere, quam tecum) quid dicit, quod non modo philosophia [90] dignum sit, sed mediocri prudentia?

Quaeritur primum in ea questione, quae est de natura deorum, sintne dii, necne sint. Difficile est negare. credo, si in concione quaeratur; sed [91] in hujusmodi sermone, et in consessu, facillimum. Itaque ego ipse pontifex, qui caeremonias religionesque publicas sanctissime tuendas arbitror, is hoc, quod primum est, esse deos persuaderi mihi non opinione solum, sed etiam ad veritatem plane velim. multa enim occurrunt, quae conturbent, ut interdum nulli esse videantur. Sed vide, quam tecum agam liberaliter. quae communia sunt vobis cum ceteris philosophis, non attingam, ut hoc ipsum: placet enim omnibus fere, mihique ipsi in primis, deos esse. itaque non pugno. rationem tamen eam, quae a te affertur, non

[88] *tanto mihi res videtur obscurior.*] Dedi *res* e Mss. tum Davis. tum Guelf. pro vulgato *spes*. ita et edd. vett. ut Ald. Lamb. etc.

[89] *verum etiam ceteroqui doctus*] *ceteroqui* non convenit huic formae ac sententiae. Davisius edidit *cetera quoque* e Mss. suis, ut habet etiam ed. Ald. sed nec hoc placet nisi deleatur *etiam* Ms. Guelf. *cetera qua:* quod esset pro *alia qua*. Camerarius ex Venet. exemplaribus affert *cetera quam doctus*, idque probat: idque interea secutus sum.

[90] *dignum sit.*] Vulgo *esset:* quod latinitas non patitur, ut et alii sensere. *sit* fuit in M. Ursini. *non modo* est pro, *non dicam*.

[91] *in hujusmodi sermone*] sic Mss. vulgo *ejusmodi*.

23 satis firmam puto. Quod enim omnium gentium generumque hominibus ita videretur, id satis magnum esse argumentum dixisti, cur esse deos confiteremur. quod cum leve per se, tum etiam falsum est. primum enim unde notae tibi sunt opiniones nationum? equidem arbitror, multas esse gentes sic immanitate efferatas, ut apud eas nulla suspicio deorum sit. Quid? Diagoras, atheos qui dictus est, posteaque Theodorus, nonne aperte deorum naturam sustulerunt? nam Abderites quidem Protagoras, cujus a te modo mentio facta est, sophistes temporibus illis vel maximus, cum [92] in principio libri sui sic posuisset, *De divis neque ut sint, neque ut non sint, habeo dicere,* Atheniensium jussu urbe, atque agro est exterminatus, librique ejus in concione combusti. Ex quo equidem existimo, tardiores ad hanc sententiam profitendam multos esse factos, quippe cum poenam ne dubitatio quidem effugere potuisset. Quid de sacrilegis, quid de impiis, perjurisque dicemus?

—— Tubulus si Lucius umquam,
Si Lupus, aut Carbo, aut Neptuni filius, ——

ut ait Lucilius, putasset esse deos, tam perjurus, aut tam impurus fuisset? Non est igitur tam explorata ista ratio ad id, quod vultis, confirmandum, quam videtur. Sed quia commune est hoc argumentum aliorum etiam philosophorum, omittam hoc tempore: ad vestra propria venire malo.

Concedo esse deos, doce me igitur, unde sint, ubi sint, quales sint corpore, animo, vita. Haec enim

[92] *in principio libri.*] Davisius e Mss. addidit *sui*, bene. Sic et Lamb. edidit.

scire desidero. Abuteris ad omnia [93] atomorum regno et licentia. hinc, quodcunque in solum venit, ut dicitur, effingis, atque efficis. [94] quae primum nullae sunt. nihil est enim, quod vacet corpore: corporibus autem omnis obsidetur locus: ita nullum inane, nihil esse individuum potest. Haec ego nunc 24
physicorum oracula fundo. vera, an falsa, nescio: Sed veri tamen similiora, quam vestra. [95] ista enim flagitia Democriti, sive etiam ante Leucippi, esse corpuscula quaedam laevia, alia aspera, rotunda alia, partim autem angulata, curvata quaedam, et quasi adunca; ex his effectum esse caelum atque terram, nulla cogente natura, sed concursu quodam fortuito. Hanc tu opinionem, C. Vellei, usque ad hanc aetatem perduxisti, priusque te quis de omni vitae statu, quam de ista auctoritate dejecerit. ante enim judicasti, Epicureum te esse oportere, quam ista cognovisti. Ita necesse fuit, aut haec flagitia concipere animo, aut susceptae philosophiae nomen amittere. Quid enim mereas, ut Epicureus esse desinas? Nihil equidem, inquis, ut rationem vitae beatae, veritatemque deseram. Ista igitur est veritas? Nam de vita

[93] *atomorum regno et licentia*] lepide jocatur in id, quod atomi in vacuo moventur ita, ut sine causa declinare a recta linea, et concursu fortuito quidlibet efficere, dicantur.

[94] *quae p. nullae sunt. nihil e. e. q. vacet corpore*, etc.] Hunc locum mutilum esse putarunt quidam, in his Lambinus, qui et supplere tentavit sic, *nihil enim est minimum, deinde non est inane.* nec reperi, qui nexum orationis planum fecerit: Si *vacare corpore* intelligimus incorporeum esse, non habere corpus; omnia cohaerent. quia nihil est sine corpore, et omnia plena sunt corporibus; sequitur. nullum esse inane, in quo sc. atomi moveantur, nec individuum quid, quod id esset sine corpore.

[95] *ista enim*] nonnulli delent *enim*, et conjungunt *ista flagitia* cum *vestra*: quod ferri non potest. Ego intelligo *sunt*. i. e. opinio Democriti est turpissima. adeo nihil verisimile habet, sed absurditatis plena est.

beata nihil repugno: quam tu ne in deo quidem esse censes, nisi plane otio langueat. Sed ubi est veritas? In mundis, credo, innumerabilibus, omnibus minimis temporum punctis, aliis nascentibus, aliis cadentibus: an in individuis corpusculis, tam praeclara opera, nulla moderante natura, nulla ratione fingentibus? Sed oblitus liberalitatis meae, qua tecum paullo ante uti coeperam, [96] plura complector. Concedam igitur, ex individuis constare omnia. Quid ad rem? deorum enim natura quaeritur. Sint sane ex atomis. [97] non igitur aeterni. [98] quia enim ex atomis sit, id natum aliquando sit. Si natum, nulli dii ante, quam nati. et si ortus est deorum, interitus sit, necesse est, ut tu paullo ante de Platonis mundo disputabas. Ubi igitur illud vestrum beatum et aeternum? quibus duobus verbis significatis deum: quod cum efficere vultis, [99] in dumeta correpitis. ita enim dicebas, non corpus esse in deo, sed quasi corpus; nec sanguinem,
25 sed quasi sanguinem. Hoc persaepe facitis, ut cum aliquid non verisimile dicatis, et effugere reprehensionem velitis, [100] afferatis aliquid, quod omnino ne fieri quidem possit: ut satius fuerit illud ipsum, de quo ambigebatur, concedere, quam tam impudenter resistere: velut Epicurus, cum videret, si atomi ferrentur in locum inferiorem suopte pondere, nihil

[96] *plura complector*] plura vestra rejicio.

[97] *non igitur aeterni*] sc. Dii illi vestri.

[98] *quia enim ex atomis sit*] hoc verum esse non potest. puto scribendum *quod enim ex atomis sit*, ut est in ed. Lamb. vel *quidquid ex a. fit*.

[99] *in dumeta correptitis*] ad obscuras et inanes distinctiones confugitis.

[100] *afferatis aliquid.*] Sic Mss. plures, etiam Guelf. et edd. vett. quaedam. vulgo editum est *efferatis*.

fore in nostra potestate, quod esset earum motus certus et necessarius; invenit, quo modo necessitatem effugeret, quod videlicet Democritum fugerat. ait atomum, cum pondere et gravitate [1] directo deorsum feratur, declinare paullulum. Hoc dicere turpius est, quam illud, quod vult, non posse defendere. Idem facit contra dialecticos: a quibus cum traditum sit, [2] in omnibus disjunctionibus, in quibus, *aut etiam, aut non*, poneretur, alterutrum verum esse: pertimuit, ne, si concessum esset hujusmodi aliquid, Aut vivet cras, aut non vivet Epicurus, alterutrum fieret necessarium: totam hoc, aut etiam aut non, negavit esse necessarium. Quo quid dici potest obtusius? Urgebat Arcesilas Zenonem, cum ipse falsa omnia diceret, quae sensibus viderentur: Zeno autem, nonnulla visa esse falsa, non omnia. Timuit Epicurus, ne, si unum visum esset falsum, nullum esset verum; omnes sensus veri nuntios dixit esse. [3] nihil horum, nisi callide. graviorem enim plagam accipiebat, ut leviorem repelleret. Idem facit in natura deorum. dum individuorum corporum concretionem fugit, ne interitus, et dissipatio consequatur, negat esse corpus deorum, sed tamquam corpus; nec sanguinem, sed tamquam sanguinem. Mirabile videtur, quod non 26
rideat haruspex, cum haruspicem viderit. hoc mirabilius, quod vos inter vos risum tenere possitis. non

[1] *directo deorsum.*] Davisius edidit *directa deorsus* e Mss. quibus consentit Guelf. Vulgatum aeque bonum, et *directo* est Ciceroni usitatum.

[2] *in ominibus disjunctionibus.*] Ms. Guelf. *dijunctionibus*, usitato in libris scriptis vitio.

[3] *nihil horum, nisi callide*] *nisi callide* vitiosum esse, res docet. nihil enim callidi est in eo, quo majus incommodum subimus. Libri scr. et edd. vett. *valde:* quod pariter vitiosum est. nec melius Davisianum *calide:* malim: *nihil horum callide.*

est corpus, sed quasi corpus. hoc intelligerem, quale esset, si id [4] in ceris fingeretur, aut fictilibus figuris. in deo quid sit quasi corpus, aut quasi sanguis, intelligere non possum. ne tu quidem, Vellei: sed non vis fateri. Ista enim a vobis quasi dictata redduntur, quae Epicurus oscitans halucinatus est, cum quidem gloriaretur, ut videmus in scriptis, se magistrum habuisse nullum. quod et non praedicanti, tamen facile quidem crederem: sicut mali aedificii domino glorianti, se architectum non habuisse. [5] nihil enim olet ex Academia, nihil ex Lyceo, nihil ne e puerilibus quidem disciplinis. Xenocratem audire potuit: quem virum? dii immortales! et sunt, qui putent audivisse: ipse non vult. credo plus nemini. Pamphilum quendam, Platonis auditorem, ait a se Sami auditum. ibi enim adolescens habitabat cum patre et fratribus, quod in eam pater ejus Neocles [6] agripeta venerat. Sed, cum agellus eum non satis aleret, ut opinor, ludimagister fuit. Sed hunc Platonicum mirifice contemnit Epicurus: ita metuit, ne quid umquam didicisse videatur. In Nausiphane Democriteo tenetur: quem cum a se non neget auditum, vexat tamen omnibus contumeliis. Atqui si haec Democritea non audisset, quid audierat? quid est in physicis Epicuri non a

[4] *in ceris f. aut fictilibus figuris.*] Davisius ex ed. Ald. edidit *cereis:* idque probat Buherius. non male. Sed *cerae* pro imaginibus cereis dicuntur. Mss. omnes in *ceris* consentiunt. itaque nihil mutandum puto.

[5] *nihil e. olet.*] Mss. quidam Dav. et Guelf. *floret:* quod ille et recepit. firmat e Partit. Or. 40. ubi est, quae *e* media Academia *floruerunt:* sed ibi est pro nasci, et efflorescere: quod huic nostro loco non convenit, ubi est, quod alias dicit *sapit:* quo sensu *florere* non dicitur.

[6] *agripeta venerat*] ad agrum sibi vindicandum vel comparandum. sic est ad Att. XV, 29.

Democrito? nam etsi quaedam commutavit, ut, quod paullo ante de inclinatione atomorum dixi: tamen pleraque dicit eadem; atomos, inane, imagines, infinitatem locorum, innumerabilitatemque mundorum, eorum ortus, interitus, omnia fere, quibus naturae ratio continetur. Nunc istud quasi corpus, et quasi sanguinem, quid intelligis? Ego enim scire te ista melius, quam me, non fateor solum, sed etiam facile patior. Cum quidem semel dicta sunt, quid est, quod Velleius intelligere possit, Cotta non possit? Itaque corpus quid sit, sanguis quid sit, intelligo: quasi corpus, et quasi sanguis, quid sit, nullo prorsus modo intelligo. Neque tu me celas, ut Pythagoras solebat alienos: nec consulto dicis occulte, tamquam Heraclitus: sed, (quod inter nos liceat) ne tu quidem intelligis. Illud video pugnare te, species ut quae- 27
dam sit deorum, quae nihil concreti habeat, nihil solidi, nihil expressi, nihil eminentis, sitque pura, levis, perlucida. Dicemus ergo idem, quod in Venere Coa: corpus illud non est, sed simile corpori: nec ille fusus, et candore mixtus rubor, sanguis est, sed quaedam sanguinis similitudo: sic in Epicureo deo non res, sed similitudines rerum esse.

Fac, id, quod ne intelligi quidem potest, mihi esse persuasum. cedo mihi istorum adumbratorum deorum lineamenta, atque formas. Non deest hoc loco copia rationum, quibus docere velitis, humanas esse formas deorum: primum, quod ita sit informatum anticipatumque mentibus nostris, ut homini, cum de deo cogitet, forma occurrat humana: deinde, ut, quoniam rebus omnibus excellat natura divina, forma quoque esse pulcerrima debeat: nec esse humana ullam

pulcriorem. Tertiam rationem affertis, quod nulla in alia figura domicilium mentis esse possit. Primum igitur, quidque, considerEmus, quale sit. arripere enim mihi videmini, quasi vestro jure, rem [7] nullo modo probabilem omnium. Quis tam caecus in contemplandis rebus umquam fuit, ut non videret, species istas hominum collatas in deos, aut consilio quodam sapientum, quo facilius animos imperitorum ad deorum cultum a vitae pravitate converterent: aut superstitione, ut essent simulacra, quae venerantes, deos ipsos se adire crederent? Auxerunt autem haec eadem poëtae, pictores, opifices. Erat enim non facile, agentes aliquid, et molientes deos, in aliarum formarum imitatione servare. Accessit etiam ista opinio fortasse, quod homini homine nihil pulcrius videatur. Sed tu hoc, physice, non vides, quam blanda conciliatrix, et quasi sui sit lena natura? An putas ullam esse terra marique beluam, quae non sui generis belua maxime delectetur? quod ni ita esset, cur non gestiret taurus equae contrectatione, equus vaccae? An tu aquilam, aut leonem, aut delphinum ullam anteferre censes figuram suae? quid igitur mirum, si hoc eodem modo homini natura praescripsit, ut nihil pulcrius, quam hominem putaret, eam esse causam, cur deos hominum similes putare-
28 mus? Quid censes, si ratio esset in beluis? non suo quasque generi plurimum tributuras fuisse? At mehercule ego (dicam enim, ut sentio) quamvis amem ipse me, tamen non audeo dicere, pulcriorem esse

[7] *nullo modo prob. omnium*] rarior forma pro *omnium minime probabilem.* nam *nullo modo* par est τῷ *minime.* itaque non opus erat correctione Davisii: *n. m. probabilem omnino quis,* etc. In Ms. Guelf. est *Omnium quis tam caecus.* male.

me, quam ille fuerit taurus, qui vexit Europam. Non enim hoc loco de ingeniis, aut de orationibus nostris, sed de specie, figuraque quaeritur. Quod si fingere nobis, et jungere formas velimus: qualis ille maritimus Triton pingitur, natantibus [8] invehens beluis, adjunctis humano corpori; nolis esse? Difficili in loco versor. Est enim vis tanta naturae, ut homo nemo velit nisi hominis similis esse. Et quidem formica formicae. Sed tamen cujus hominis? quotus enim quisque formosus est? Athenis cum essem, e gregibus ephebortum vix singuli reperiebantur. Video, quid arriseris. sed tamen ita res se habet. Deinde nobis, qui concedentibus philosophis antiquis, adolescentulis delectamur, etiam vitia saepe jucunda sunt. Naevus in articulo pueri [9] delectabat Alcaeum. at est corporis macula, naevus. illi tamen hoc lumen videbatur. Q. Catulus, hujus collegae, et familiaris nostri pater, dilexit municipem tuum Roscium: in quem etiam illud est ejus:

> Constiteram, exorientem auroram forte salutans,
>   Cum subito a laeva Roscius exoritur.
> Pace mihi liceat, caelestes, dicere vestra,
>   Mortalis visus pulcrior esse deo.

Huic, deo pulcrior. at erat, sicut hodie est, perversissimis oculis. Quid refert? si hoc ipsum falsum illi
et venustum videbatur. Redeo ad deos, ecquos si 29
non tam strabones, at paetulos esse arbitramur? ecquos naevum habere? ecquos silos, flaccos, frontones, capitones, quae sunt in nobis? an omnia emendata in illis? detur id vobis. Num etiam est una omni-

[8] *invehens beluis*] v. Clav. in *invehere*.
[9] *delectat Alcaeum.*] Leg. *delectabat*. nam et mox est *videbatur*.

um facies? nam si plures: aliam esse alia pulcriorem necesse est. Igitur aliquis non pulcerrimus deus. Si una omnium facies est, florere in caelo Academiam necesse est. Si enim nihil inter deum, et deum differt; nulla est apud deos cognitio, nulla perceptio. Quid, si etiam, Vellei, falsum illud omnino est, nullam aliam nobis de deo cogitantibus speciem, nisi hominis occurrere? tamenne ista tam absurda defendes? nobis fortasse si occurrit, ut dicis: Jovem, Junonem, Minervam, Neptunum, Vulcanum, Apollinem, reliquos deos, ea facie novimus, qua pictores fictoresque voluerunt: neque solum facie, sed etiam ornatu, aetate, atque vestitu. at non Aegyptii, nec Syri, nec fere cuncta barbaria. firmiores enim videas apud eos opiniones esse de bestiis quibusdam, quam apud nos de sanctissimis templis et simulacris deorum. Etenim fana multa exspoliata, et simulacra deorum de locis sanctissimis ablata videmus a nostris. at vero ne fando quidem auditum est, crocodilum, aut ibim aut felem violatum ab Aegyptio. Quid igitur censes? Apim illum, sanctum Aegyptiorum bovem, nonne deum videri Aegyptiis? tam hercle, quam tibi illam nostram Sospitam, quam tu numquam ne in somnis quidem vides, nisi cum pelle caprina, cum hasta, cum scutulo, cum calceolis repandis. At [10] non est talis Argia, nec Romana Juno. Ergo alia species Junonis Argivis, alia Lanuvinis. Et quidem alia nobis Capitolini, alia Afris
30 Ammonis Jovis. Non pudet igitur physicum, id est, speculatorem venatoremque naturae, ab animis con-

[10] *non est talis Argia.*] Sic pro *Argiva* Davisius e Mss. sic et Guelf. habet.

suetudine imbutis, petere testimonium veritatis? isto enim modo dicere licebit, Jovem semper barbatum, Apollinem semper imberbem, caesios oculos Minervae, caeruleos esse Neptuni. Et quidem Athenis laudamus Vulcanum eum, quem fecit Alcamenes: in quo stante, atque vestito, leviter apparet claudicatio non deformis. Claudum igitur habebimus deum, quoniam de Vulcano sic accepimus. [11] Age et his vocabulis deos esse faciamus, quibus a nobis nominantur. At primum quot hominum linguae, tot nomina deorum. Non enim ut tu Velleius, quocumque veneris, sic idem in Italia Vulcanus, idem in Africa, idem in Hispania. Deinde nominum non magnus numerus, ne in pontificiis quidem nostris: deorum autem innumerabilis. An sine nominibus sunt? istud quidem ita vobis dicere necesse est. quid enim attinet, cum una facies sit, plura esse nomina? quam bellum erat, Vellei, confiteri potius, nescire, quod nescires, quam ista effutientem nauseare, atque [12] ipsum tibi displicere? At tu mei similem putas esse, aut tui deum? profecto non putas. Quid ergo? solem dicam, aut lunam, aut caelum, deum? ergo etiam beatum? quibus fruentem voluptatibus? et sapientem? Quî potest esse [13] in ejusmodi trunco sapientia? Haec vestra sunt. Si igitur nec humano visu, quod docui; nec tali aliquo, quod tibi persuasum est: quid dubitas negare, deos esse? Non audes.

[11] *Age et his v. deos esse facimus.*] Valkenarius ad Herodot. p. 591. b. corrigit *faciamus*. bene, opinor. sic et Manutio et Lamb. visum est.

[12] *ipsum tibi displicere*] bene Davisius pro *sibi* dedit *tibi*: nam est sermo de Velleio, non de hominibus im genere.

[13] *in ejusmodi trunco*] v. Clav.

sapienter id quidem. etsi hoc loco non populum metuis, sed ipsos deos. novi ego Epicureos omnia sigilla numerantes: quamquam video nonnullis videri, Epicurum, ne in offensionem Atheniensium caderet, verbis reliquisse deos, re sustulisse. Itaque in illis selectis ejus brevibusque sententiis, quas appellatis κυρίας δόξας, haec ut opinor, prima sententia est: Quod beatum et immortale est, id nec habet, nec
31 exhibet cuiquam negotium. In hac ita exposita sententia, sunt qui existiment, quod ille inscitia plane loquendi fecerit, fecisse consulto. de homine minime vafro male existimant. Dubium est enim, utrum dicat aliquid iste beatum et immortale, an, si quod sit, id esse immortale. Non animadvertunt, hic eum ambigue locutum esse: sed multis aliis locis, et illum, et Metrodorum tam aperte, quam paullo ante te. ille vero deos esse putat: nec quemquam vidi, qui magis ea, quae timenda esse negaret, timeret, mortem dico, et deos; quibus mediocres homines non ita valde moventur. his ille clamat, omnium mortalium mentes esse perterritas. Tot millia latrocinantur, morte proposita. Alii omnia, quae possunt, fana compilant. Credo, aut illos mortis timor terret, aut hos religionis.

Sed, quoniam non audes (jam enim cum ipso Epicuro loquar) negare, esse deos: quid est, quod te impediat, aut solem, aut lunam, aut mundum, aut mentem aliquam sempiternam in deorum natura ponere? Numquam vidi, inquit, animam rationis, consiliique participem in ulla alia, nisi humana figura. Quid? solis numquidnam, aut lunae, aut quinque errantium siderum simile vidisti? sol duabus unius

orbis ultimis partibus definiens motum, cursus annuos
conficit. Hujus [14] hanc lustrationem ejusdem incen-
sa radiis menstruo spatio luna complet. Quinque
autem stellae eundem orbem tenentes, aliae propius
a terris, aliae remotius, ab iisdem principiis, dispari-
bus temporibus eadem spatia conficiunt. Numquid
tale, Epicure, vidisti? Ne sit igitur sol, ne luna,
ne stellae: quoniam nihil esse potest, nisi quod atti-
gimus, aut vidimus. Quid? deum ipsum numne vi-
disti? cur igitur credis esse? tollamus ergo omnia,
quae aut historia nobis, aut ratio nova affert. [15] Ita
fit, ut mediterranei mare esse non credant. Quae
sunt tantae animi angustiae, ut, si Seriphi natus es-
ses, nec umquam egressus ex insula, in qua lepuscu-
los, vulpeculasque saepe vidisses, non crederes leo-
nes, et pantheras esse, cum tibi, quales essent, dice-
retur? si vero de elephanto quis diceret, etiam rideri
te putares? Et tu quidem, Vellei, non vestro more, 32
sed dialecticorum [16] (quem funditus gens vestra non
novit) argumenti sententiam conclusisti: Beatos
esse deos sumsisti. Concedimus. Beatum autem sine
virtute neminem esse posse. Id quoque damus, et
libenter quidem. Virtutem autem sine ratione con-
stare non posse. Conveniat id quoque necesse est.
Adjungis, Nec rationem esse, nisi in hominis figura.
Quem tibi hoc daturum putas? si enim ita esset,
quid opus erat te gradatim istuc pervenire? [17] [quid

[14] *hanc lustrationem.*] Sic recte e. Mss. dedit Davisius pro vulgato *illustrationem*, ut placuit et Lambino.

[15] *Ita fit.*] Sic Ms. Guelf. pro vulgato *sit.* et alius in marg. ed. Lamb. ut duo Davisii. Clericus malebat *fiet.*

[16] *quem funditus*] recepi conjecturam Manutii, et aliis probatum, *quem* pro *quae.*

[17] *quid autem est istuc gradatim.*] hoc est spurium, e margine ex-

autem est istuc gradatim?] sumsisses tuo jure. Nam a beatis ad virtutem, a virtute ad rationem video te venisse gradibus. A ratione ad humanam figuram quo modo accedis? praecipitare istuc quidem est, non descendere. Nec vero intelligo, cur maluerit Epicurus deos hominum similes dicere, quam homines deorum. Quaeres, quid intersit. Si enim hoc illi simile sit, esse illud huic video. Sed hoc dico, non ab hominibus formae figuram venisse ad deos. dii enim semper fuerunt, et nati numquam sunt, si quidem aeterni sunt futuri. at homines nati. ante igitur humana forma, quam homines, [13] ea, qua erant [forma] dii immortales. Non ergo illorum, humana forma, sed nostra, divina dicenda est. Verum hoc quidem, ut voletis: illud quaero, quae fuerit tanta fortuna. nihil enim in rerum natura ratione factum esse vultis. Sed tamen quis iste tantus casus? unde tam felix concursus atomorum, ut repente homines deorum forma nascerentur? semina deorum decidisse de caelo in terras putamus, et sic homines patrum similes exstitisse? vellem diceretis: deorum cognationem agnoscerem non invitus. Nihil tale dicitis: sed casu esse factum, ut deorum similes essemus. Et nunc argumenta quaerenda sunt, quibus hoc refellatur? utinam tam facile vera invenire possim, quam
33 falsa convincere. Etenim enumerasti memoriter, et copiose (ut mihi quidem admirari liberet, in homine esse Romano tantam scientiam) usque a Thale Milesio de natura deorum philosophorum sententias.

empli, in quo id indoctus dominus scripserat. uncis inclusi. Facciolatus in Acroasi de Sorite verba *sumsisses tuo jure* ponit ante haec *quid autem*, etc.

[13] *ea, qua erant forma d. i.*] *forma* delendum puto.

Omnesne tibi illi delirare visi sunt, qui sine manibus, et pedibus constare deum posse decreverunt? ne hoc quidem vos movet, considerantes, quae sit utilitas, quaeque opportunitas in homine membrorum, ut judicetis, membris humanis deos non egere? quid enim pedibus opus est sine ingressu? quid manibus, si nihil comprehendendum? quid reliqua descriptione omnium corporis partium, in qua nihil inane, nihil sine causa, nihil supervacaneum est? Itaque nulla ars imitari sollertiam naturae potest. Habebit igitur linguam deus, et non loquetur. dentes, palatum, fauces nullum ad usum: quaeque procreationis causa natura [19] corpori affixit, ea frustra habebit deus: nec externa magis, quam interiora. Cor, pulmones, jecur, cetera: quae, detracta, utilitate, quid habent venustatis? quandoquidem haec esse in deo propter pulcritudinem vultis. Istisne fidentes somniis non modo Epicurus, et Metrodorus, et Hermachus contra Pythagoram, Platonem, Empedoclemque dixerunt, sed meretricula etiam Leontium contra Theophrastum scribere ausa sit? scito illa quidem sermone et Attico, [20] sed tamen. Tantum Epicuri hortus habuit licentiae. et soletis queri: Zeno quidem etiam litigabat. quid dicam Albutium? nam Phaedro nihil elegantius, nihil humanius. sed stomachabatur senex, si quid asperius dixeram? cum Epicurus contumeliosissime Aristotelem vexaverit: Phaedoni Socratico turpissime maledixerit: Metrodori, sodalis sui, fratrem, Timocratem, quia nescio quid in philosophia

[19] *corpori affixit.*] Sic Mss. tres apud Davisium, sic et Guelf. pro vulgato *affinxit*. Sic et edd. vett. ut Ald.

[20] *sed tamen*] int. scripsit contra, s. ausa est. Valde se in h. l. torsere frustra viri docti.

dissentiret, totis voluminibus conciderit: in Democritum ipsum, quem secutus est, fuerit ingratus: Nausiphanem, magistrum suum, [21] a quo nihil didicerat,
34 tam male acceperit. Zeno quidem non eos solum, qui tum erant, [22] Apollodorum, Syllum, ceteros figebat maledictis; sed Socratem ipsum, parentem philosophiae, Latino verbo utens, [23] scurram Atticum [fuisse] dicebat: Chrysippum numquam nisi Chesippum vocabat. tu ipse paullo ante, cum tamquam senatum philosophorum recitares, summos viros desipere, delirare, dementes esse dicebas. Quorum si nemo [24] verum vidit de natura deorum, verendum est, ne nulla sit omnino. Nam ista, quae vos dicitis, sunt tota commenticia, [25] vix digna lucubratione anicularum. non enim sentitis, quam multa vobis suscipienda sint, si impetraritis, ut concedamus, eandem esse hominum, et deorum figuram. Omnis cultus, et curatio corporis erit eadem adhibenda deo, quae adhibetur homini: ingressus, cursus, accubitio, inclinatio, sessio, comprehensio; ad extremum etiam sermo, et oratio. Nam quod et mares deos, et faeminas esse dicitis, quid sequatur videtis. Equidem mirari satis non possum, unde ad istas opiniones vester ille princeps venerit. Sed clamare non desinitis, reti-

[21] *a quo nihil didicerat.*] Davisius refert ad id, quod Epicurus se αὐτοδίδακτον dixerat. Pearcius conjecit *nonnihil:* quod non displicet: nam vulgata commodum sensum non habet. nam in his verbis debet esse causa, quare male fecerit Epicurus, cum magistrum male tractaret.

[22] *Apollodorum, Syllum*] v. Clav. in *Syllus.*

[23] *scurram Att. fuisse dicebat*] haud dubie *fuisse* delendum est.

[24] *verum vidit.*] Sic Ms. Guelf. et alii apud Davisium, qui et sic edidit, ut olim Lamb. Vulgo *videt.* sermo est de mortuis.

[25] *vix digna lucubratione anicularum*] lucubratio haec mihi nunquam placuit: nec est sermo de libris. *approbatione* aut simile quid, melius conveniret: nisi *lucubratio* etiam de lectione nocturna dicitur.

nendum hoc esse, deus ut beatus immortalisque sit. Quid autem obstat, quo minus sit beatus, si non sit bipes? aut ista, sive beatitas, sive beatitudo dicenda est, (utrumque omnino durum, sed usu mollienda nobis verba sunt) verum eo, quaecumque est, cur aut in solem illum, aut in hunc mundum, aut in aliquam mentem aeternam, figura membrisque corporis vacuam, cadere non potest? Nihil aliud dicis, nisi, numquam vidi solem aut mundum beatum. Quid? mundum, praeter hunc, umquamne vidisti? negabis. Cur igitur non sexcenta millia esse mundorum, sed innumerabilia ausus es dicere? Ratio docuit. Ergo hoc te ratio non docebit, cum praestantissima natura quaeratur, eaque beata et aeterna, quae sola divina natura sunt, ut immortalitate vincamur ab ea natura, sic animi praestantia vinci: atque ut animi, item corporis? cur igitur, cum ceteris rebus inferiores simus, forma pares sumus? ad similitudinem enim deo propius accedebat humana virtus, quam figura. An quidquam tam puerile dici potest (ut eundem locum diutius urgeam) quam si ea genera beluarum, quae in rubro mari, Indiave gignantur, nulla esse dicamus? Atqui ne curiosissimi quidem homines exquirendo audire tam multa possunt, quam sunt multa, quae terra, mari, paludibus, fluminibus exsistunt: quae negemus esse, quia numquam vidimus. Ipsa vero quam nihil ad rem pertinet, quae vos delectat maxime, similitudo? Quid? canis nonne similis lupo? atque, ut Ennius,

Simia quam similis, turpissima bestia, nobis?

at mores in utroque dispares. Elephanto beluarum

nulla prudentior. at figura quae vastior? De bestiis loquor. Quid? inter ipsos homines nonne et simillimis formis dispares mores, [23] et moribus simillimis figura dissimilis? etenim si semel, Vellei, suscipimus genus hoc argumenti, attende quo serpat. tu enim sumebas, nisi in hominis figura rationem inesse non posse. sumet alius, nisi in terrestri; nisi in eo, qui natus sit: nisi in eo, qui adoleverit: nisi in eo, qui didicerit: nisi in eo, qui ex animo constet, et corpore caduco, et infirmo: postremo nisi in homine, atque mortali. Quod si in omnibus his rebus obsistis, quid est, quod te una forma conturbet? his enim omnibus, quae proposui, adjunctis, in homine rationem esse, et mentem videbas. Quibus detractis, deum tamen nosse te dicis, modo lineamenta maneant. Hoc est non considerare, sed quasi sortiri, quid loquare. Nisi forte ne hoc quidem attendis, non modo in homine, sed etiam in arbore, quidquid supervacaneum sit, aut usum non habeat, obstare. Quam molestum est, uno digito plus habere? quid ita? quia nec speciem, nec usum alium quinque desiderant. Tuus autem deus non digito uno redundat, sed capite, collo, cervicibus, lateribus, alvo, tergo, poplitibus, manibus, pedibus, feminibus, cruribus. Si ut immortalis sit, quid haec ad vitam membra pertinent? quid ipsa facies? magis illa, cerebrum, cor, pulmones, jecur. haec enim sunt domicilia vitae. Oris quidem habitus ad vitae firmitatem nihil pertinet.
36 At eos vituperabas, qui ex operibus magnificis, atque praeclaris, cum ipsum

[23] *et moribus simillimis fig. diss.*] *simillimis* additum e re et Ms. Eliensi. nam antitheseos ratio postulat id addi. *simillimis formis dispares mores*, respondet *moribus simillimis figura dissimilis.*

mundum, cum ejus membra, caelum, terras, maria, cumque horum insignia, solem, lunam, stellasque vidissent, cumque temporum maturitates, mutationes, vicissitudinesque cognovissent, suspicati essent, aliquam excellentem esse, praestantemque naturam, quae haec fecisset, moveret, regeret, gubernaret. Qui, [27] etiam si aberrant conjectura, video tamen quid sequantur. Tu quod opus tandem magnum et egregium habes, quod effectum divina mente videatur, ex quo, esse deos, suspicêre? Habebam, inquis, in animo insitam informationem quandam dei; et barbati quidem Jovis, galeatae Minervae. Num igitur esse tales putas? Quanto melius haec vulgus imperitorum? qui non membra solum hominis deo tribuunt, sed usum etiam membrorum. dant enim arcum, sagittas, hastam, clypeum, fuscinam, fulmen: et, si, actiones quae sint deorum, non vident, nihil agentem tamen deum non queunt cogitare. Ipsi, qui irridentur, Aegyptii, nullam beluam, nisi ob aliquam utilitatem, quam ex ea caperent, consecraverunt. Velut ibes, maximam vim serpentium conficiunt, cum sint aves excelsae, cruribus rigidis, corneo, proceroque rostro: avertunt pestem ab Aegypto, cum volucres angues ex vastitate Libyae vento Africo invectas interficiunt, atque consumunt. ex quo fit, ut illae, nec morsu vivae noceant, nec odore mortuae. Possum de ichneumonum utilitate, de crocodilorum, de felium dicere: sed nolo esse longus. ita concludam, tamen beluas a barbaris propter beneficium consecratas: vestrorum deorum non modo benefi-

[27] *etiam si aberrant a conjectura*] non aberratur a conjectura, sed conjectura aberrat sc. a vero. itaque a sine dubio delendum est.

cium nullum exstare, sed ne factum quidem omnino. Nihil habet, inquit. negotii. Profecto Epicurus, quasi pueri delisati, nihil cessatione melius existimat.
37 At ipsi tamen pueri, etiam cum cessant, exercitatione aliqua ludicra delectantur: deum sic feriatum volumus cessatione torpere, ut, si se commoverit, vereamur ne beatus esse non possit. Haec oratio non modo deos spoliat motu, et actione divina, sed etiam homines inertes efficit; si quidem agens aliquid, ne deus quidem, esse beatus potest.

Verum sit sane, ut vultis, deus, effigies hominis, et imago. quod ejus est domicilium? quae sedes? qui locus? quae deinde actio vitae? quibus rebus; in quod vultis, beatus est? utatur enim suis bonis oportet, et fruatur, qui beatus futurus est. nam locus quidem iis etiam naturis, quae sine animis sunt, suus est cuique proprius, ut terra infimum teneat, hanc inundet aqua; [28] superior aetheri; ignibus altissima ora reddatur. Bestiarum autem terrenae sunt aliae, partim aquatiles, aliae quasi ancipites, in utraque sede viventes: sunt quaedam etiam, quae igne nasci putentur, appareantque in ardentibus fornacibus saepe volitantes. Quaero igitur, vester deus primum ubi habitet: deinde quae causa eum loco moveat; si modo movetur aliquando: postremo, cum hoc proprium sit animantium, ut aliquid appetant, quod sit naturae accommodatum; deus quid appetat: ad quam denique rem motu mentis, ac rationis utatur. postremo, quo modo beatus sit, quo modo aeternus. quidquid

[28] *superior aether*] *superior* jungendum cum *ora reddatur:* unde fit, ut legendum sit *aetheri*, quod respondeat *ignibus* in altero: atque id est in Ms. in m. ed. Lamb. quamquam a m. s. *aether* autem est aër, pro quo graecis et latinis dicitur. *Aetheri* edidit et Davisius et ex eo Buherius.

enim horum attigeris, ulcus est. ita male instituta ratio exitum reperire non potest. Sic enim dicebas, speciem dei percipi cogitatione, non sensu: nec esse in ea ullam soliditatem, neque eandem [29] ad numerum permanere, [30] eamque esse ejus visionem, ut similitudine [31] et transitione cernatur, neque deficiat umquam ex infinitis corporibus similium accessio: ex eoque fieri, ut in haec intenta mens nostra, beatam illam naturam, et sempiternam putet. Hoc, per ipsos 38
deos, de quibus loquimur! quale tandem est? nam si tantummodo ad cogitationem valent, nec ullam habent soliditatem nec eminentiam: quid interest, utrum de hippocentauro, an de deo cogitemus? omnem enim talem conformationem animi ceteri philosophi motum inanem vocant: vos autem adventum in animos, et introitum imaginum dicitis. Ut igitur, [32] Ti. Gracchum cum videor concionantem in Capitolio videre, de M. Octavio deferentem sitellam, tum eum motum animi dico esse inanem: tu autem et Gracchi, et Octavii imagines remanere, quae, [33] in Capitolium cum pervenerim, tum ad animum meum referantur: hoc idem fieri in deo, cujus crebra facie pellantur animi; ex quo [34] esse beati atque aeterni intelligantur. Fac imagines esse, quibus

[29] *ad numerum permanere*] i. e. ad certum annorum tempus, qui numerari possint. Gr. *κατ' αριθμον* ap. Diog. L. X, 139.

[30] *eamque esse ejus visionem*] i. e. notionem, ideam in animis nostris.

[31] *et transitione*, etc.] v. Clavis in h. v.

[32] *Ti. Gracchum*] historiam vid. ap. Plutarch. in Gracchis p. 829.

[33] *in Cap. cum pervenerint.*] Legendum *pervenerim*, et mox *deferantur*.

[34] *esse beati - - intelligantur*] refertur ad *deo*, unde videatur legendum *beatus*. sed a singulari ad pluralem lapsus est, ut alibi.

pulsentur animi, species duntaxat objicitur quaedam, num etiam cur ea beata sit? cur aeterna? Quae autem istae imagines vestrae, aut unde? a Democrito omnino haec licentia. Sed et ille reprehensus a multis est, nec vos exitum reperitis: totaque res vacillat, et claudicat. Nam quid est, quod minus probari possit, quam omnium in me incidere imagines, Homeri, Archilochi, Romuli, Numae, Pythagorae, Platonis, nec [35] ex forma, qua illi fuerunt? quomodo ergo illi? et quorum imagines? Orpheum poëtam docet Arisoteles numquam fuisse, et hoc Orphicum carmen Pythagorei ferunt cujusdam fuisse Cercopis. At Orpheus, id est, imago ejus, ut vos vultis, in animum meum saepe incurrit. Quid, quod ejusdem, hominis in meum aliae, aliae in tuum? quid, quod earum rerum, quae numquam omnino fuerunt, neque esse potuerunt, ut Scyllae, ut Chimaerae? quid, quod hominum, locorum, urbium earum, quas numquam vidimus? quid, quod; simulac mihi collibitum est, praesto est imago? quid, quod etiam ad dor-
39 mientem veniunt invocatae? Tota res, Vellei, nugatoria est. vos autem non modo oculis imagines, sed etiam animis inculcatis. tanta est impunitas garriendi. At quam licenter? Fluentium frequenter transitio fit visionum, ut e multis una videatur. Puderet me dicere non intelligere, si vos ipsi intelligeretis, qui ista defenditis. Quo modo enim probas, continenter imagines ferri? aut, si continenter, quo modo aeternae? Innumerabilitas, inquis, suppeditat atomorum. Num eadem ergo ista facient, ut sint omnia sempiter-

[35] *ex forma.*] Lambinus et Davisius corrigunt *ea forma.* bene, opinor.

na? confugis ad aequilibritatem: sic enim ἰσονομίαν, si placet, appellemus: et ais, quoniam sit natura mortalis, immortalem etiam esse oportere. Isto modo, quoniam homines mortales sunt, sint aliqui immortales: et quoniam nascuntur in terra, nascantur et in aqua: et quia sunt, quae interimant, sint, quae conservent. Sint sane: sed ea quae conservent, quae sunt. Deos istos esse non sentio. Omnis tamen ista rerum effigies ex individuis quo modo corporibus oritur? quae etiam si essent, quae nulla sunt; pellere se ipsa et agitari inter se concursu fortasse possent: formare, figurare, colorare, animare non possent. Nullo igitur modo immortalem deum efficitis. Videamus nunc de beato. 40
Sine virtute certe nullo modo. virtus autem actuosa: et deus vester nihil agens: expers virtutis igitur: ita, ne beatus quidem. Quae ergo vita? Suppeditatio, inquis, bonorum, nullo malorum interventu. Quorum tandem bonorum? voluptatum. credo: nempe ad corpus pertinentium. nullam enim novistis, nisi profectam a corpore, et redeuntem ad corpus, animi voluptatem. Non arbitror te, Vellei, similem esse Epicureorum reliquorum: quos pudeat earum Epicuri vocum, quibus ille testatur, se ne intelligere quidem ullum bonum, quod sit sejunctum a delicatis et obscoenis voluptatibus: quas quidem non erubescens, persequitur omnes nominatim. Quem cibum igitur, aut quas potiones, aut quas vocum, aut colorum varietates, aut quos tactus, quos odores adhibebis ad deos, ut eos perfundas voluptatibus? [38] Ac poëtae quidem, nectar, ambrosiam, epulas comparant,

[38] *At poëtae quidem.*] Scribendum *Ac*

et aut Juventatem, aut Ganymedem pocula ministrantem: tu autem, Epicure, quid facies? neque enim, unde habeat ista deus tuus, video: nec, quomodo utatur. Locupletior igitur hominum natura ad beate vivendum est, quam deorum, quod pluribus generibus fruitur voluptatum. At has leviores ducis voluptates, quibus quasi titillatio (Epicuri enim hoc verbum est) sensibus adhibetur. Quousque ludis? nam Philo etiam noster ferre non poterat, aspernari Epicureos, molles, et delicatas voluptates. summa enim memoria pronuntiabat plurimas Epicuri sententias, his ipsis verbis, quibus erant scriptae. Metrodori vero, qui est Epicuri collega sapientiae, multa impudentiora recitabat. accusat enim Timocratem, fratrem suum, Metrodorus, quod dubitet omnia, quae ad beatam vitam pertineant, ventre metiri: neque id semel dicit: sed saepius. Annuere te video. nota enim tibi sunt. Proferrem libros, si negares. Neque nunc reprehendo, quod ad voluptatem omnia referantur: alia est ea quaestio: sed doceo, deos vestros esse voluptatis expertes: ita vestro judicio
41 ne beatos quidem. At dolore vacant. Satin' est id [37]ad illam abundantem bonis vitam beatissimam? Cogitat, inquiunt, assidue beatum esse se. habet enim nihil aliud, quod agitet in mente. Comprehende igitur animo, et propone ante oculos, deum nihil aliud in omni aeternitate, nisi, Mihi pulchre est: et, Ego beatus sum, cogitantem. Nec tamen video, quo modo non vereatur iste deus beatus, ne intereat, cum sine ulla intermissione pulsetur agiteturque incur-

[37] *ad illam abundantem - - vitam.*] Sic Ms. Guelf. recte pro vulgato *etiam*. sed et aliae edd. vett. habent *illam*.

sione atomorum sempiterne, cumque ex ipso imagines [28] semper affluant. Ita nec beatus est vester deus, nec aeternus.

At etiam de sanctitate, de pietate adversus deos, libros scripsit Epicurus. At quo modo in his loquitur? ut Coruncanium, aut Scaevolam, pontifices maximos, te audire dicas: non eum, qui sustulerit omnem funditus religionem: nec manibus, ut Xerxes; sed rationibus, deorum immortalium templa, et aras everterit. Quid est enim, cur deos ab hominibus colendos dicas, cum dii non modo homines non colant, sed omnino nihil curent, nihil agant? At est eorum eximia quaedam, praestansque natura, ut ea debeat ipsa per se ad se colendam elicere sapientem. An quidquam eximium potest esse in ea natura, quae sua voluptate laetans, nihil nec actura sit umquam, neque agat, neque egerit? Quae porro pietas ei debetur, a quo nihil acceperis? aut quid omnino, cujus nullum meritum sit, ei deberi potest? est enim pietas, justitia adversum deos: cum quibus quid potest nobis esse juris, cum homini nulla cum deo sit communitas? sanctitas autem, est scientia colendorum deorum: qui quamobrem colendi sunt, non intelligo, nullo nec accepto ab iis, nec sperato
bono. Quid est autem, quod deos veneremur propter 42
admirationem ejus naturae, in qua egregium nihil videmus? Nam superstitione, quod gloriari soletis, facile est liberari, cum sustuleris omnem vim deorum. Nisi forte Diagoram, aut Theodorum, qui omnino deos esse negabant, censes superstitiosos esse potuisse. Ego ne Protagoram quidem: cui neutrum

[28] *semper affluant*] sc. ad nos, quod addi volebat Lambinus.

liquerit, nec esse deos, nec non esse. Horum enim sententiae omnium, non modo superstitionem tollunt, in qua inest timor inanis deorum; sed etiam religionem, quae deorum cultu pio continetur. Quid? ii, qui dixerunt, totam de diis immortalibus opinionem fictam esse ab hominibus sapientibus reipublicae causa, ut, quos ratio non posset, eos ad officium religio duceret, nonne omnem religionem funditus sustulerunt? Quid? [39] Prodicus Ceus? qui ea, quae prodessent hominum vitae, deorum in numero habita esse dixit, quam tandem religionem reliquit? Quid? qui aut fortes, aut claros, aut potentes viros tradunt post mortem ad deos pervenisse, eosque esse ipsos, quos nos colere, precari, venerarique soleamus, nonne expertes sunt religionum omnium? quae ratio maxime tractata ab Euhemero est: quem noster et interpretatus, et secutus est, praeter ceteros, Ennius. Ab Euhemero autem et mortes, et sepulturae demonstrantur deorum. Utrum igitur hic confirmasse religionem videtur, an penitus totam sustulisse? omitto Eleusina, sanctam illam et augustam,

Ubi initiantur gentes orarum ultimae:

Praetereo Samothraciam, eaque,

—— Quae Lemni
Nocturno aditu occulta coluntur
Silvestribus saepibus densa

Quibus explicatis, ad rationemque revocatis, rerum
43 magis natura cognoscitur, quam deorum. Mihi qui-

[39] *Prodicus Ceus*] Vulgo in libris scribitur *Chius* usitato errore. Davisius correxit *Ceus.* v. Clav. in *Prodicus.*

dem etiam Democritus, vir magnus in primis, cujus
fontibus Epicurus hortulos suos irrigavit, nutare
videtur in natura deorum. Tum enim censet ima-
gines divinitate praeditas inesse universitati rerum:
[40] tum principia mentis, quae sunt in eodem universo,
deos esse dicit: tum animantes imagines, quae vel
prodesse nobis solent, vel nocere: tum ingentes
quasdam imagines, tantasque, ut universum mundum
complectantur extrinsecus. Quae quidem omnia
sunt patria Democriti, quam Democrito digniora.
Quis enim istas imagines comprehendere animo po-
test? quis admirari? quis aut cultu, aut religione
dignas judicare? Epicurus vero ex animis hominum
extraxit radicitus religionem, [41] cum diis immortali-
bus et opem et gratiam sustulit. cum enim optimam
et praestantissimam naturam dei dicat esse, negat
idem esse in deo gratiam. tollit id, quod maxime
proprium est optimae praestantissimaeque naturae.
quid enim est melius, aut quid praestantius bonitate
et beneficentia? qua cum carere deum vultis, nemi-
nem deo nec deum, nec hominem carum: neminem
ab eo amari, neminem diligi vultis. Ita fit, ut non
modo homines a diis, sed ipsi dii inter se ab aliis
alii negligantur. Quanto Stoici melius, qui a vobis 44
reprehenduntur? Censent autem, sapientes sapien-
tibus etiam ignotis esse amicos. nihil est enim virtute
amabilius. quam qui adeptus erit, ubicumque erit
gentium, a nobis diligetur. Vos autem quid mali

[40] *tum principia mentis.*] Sic ex Augustino restituit Buherius, probant Davisius et Alemannus. Vulgo *mentesque.* illud et Ms. in marg. Lamb.

[41] *cum diis imm. - - sustulit*] an *cum a Diis*, etc.?

datis, [42] cum in imbecillitate, gratificationem et benivolentiam ponitis? Ut enim omittam vim, et naturam deorum: ne homines quidem censetis, nisi imbecilli essent, futuros beneficos, et benignos fuisse? Nulla est caritas naturalis inter bonos? carum ipsum, verbum est amoris; ex quo amicitiae nomen est ductum: quam si ad fructum nostrum referemus, non ad illius commoda, quem diligimus; non erit ista amicitia, sed mercatura quaedam utilitatum suarum. Prata, et arva, et pecudum greges diliguntur isto modo, quod fructus ex eis capiuntur. Hominum caritas, et amicitia, gratuita est. Quanto igitur magis deorum? qui nulla re egentes, et inter se diligunt, et hominibus consulunt. Quod ni ita sit, quid veneramur, quid precamur deos? cur sacris pontifices, cur auspiciis augures praesunt? quid optamus a diis immortalibus? quid vovemus? At etiam liber est Epicuri, de sanctitate. Ludimur ab homine non tam faceto, quam ad scribendi licentiam libero. Quae enim potest esse sanctitas, si dii humana non curant? quae autem animans natura, nihil curans? verius est igitur nimirum illud, quod familiaris omnium nostrûm Posidonius disseruit in libro quinto de natura deorum, nullos esse deos, Epicuro videri: quaeque is de diis immortalibus dixerit, invidiae detestandae gratia dixisse. neque enim tam desipiens fuisset, ut [43] homunculi similem

[42] *cum in imbecillitate gr. - - ponitis*] recepi correctionem virorum doctorum. Vulgati *cum imbecillitatem*. Sensus est, cum putatis, *gratificationem et beniv.* oriri ab imbecillitate ejusque sensu, per quem aliena ope nos indigere videmus. cf. libri hujus finem.

[43] *homunculi similem.*] Sic Davisius in Mss. suis reperit, nos in Guelf. vulgo *homunculis*. illud melius convenit singulari *deum*.

deum fingeret, lineamentis duntaxat extremis, non habitu solido, membris hominis praeditum omnibus, usu membrorum ne minimo quidem, exilem quendam atque perlucidum, nihil cuiquam tribuentem, nihil gratificantem, omnino nihil curantem, nihil agentem. quae natura primum nulla esse potest: idque videns Epicurus, re tollit, oratione relinquit deos. Deinde, si maxime talis est deus, ut nulla gratia, nulla hominum caritate teneatur; valeat. quid enim dicam, propitius sit? esse enim propitius potest nemini, quoniam, ut dicitis, omnis in imbecillitate est et gratia et caritas.

M. TULLII CICERONIS

DE NATURA DEORUM,

AD M. BRUTUM

LIBER SECUNDUS.

ARGUMENTUM.

Hic liber continet Balbi disputationem de natura Deorum, ex mente Stoicorum; qui totam istam quaestionem in partes quattuor dividebant. Primum enim docebant, esse Deos: deinde, quales essent: tum, mundum ab his administrari: postremo, consulere eos rebus humanis. Hic igitur quattuor tamquam capitibus tota Balbi disputatio continetur. Et prima quidem pars, quamquam ne egere quidem oratione videri poterat, tamen argumentis confirmatur. Nam primo, quod omnium consentiens est de Diis opinio, natura evidens sit necesse est: deinde, Dii ipsi praesentia sua et apparitione eam rem confirmarunt: praedictiones item et praesensiones rerum futurarum, Deos esse, clamant; omnium maxime autem mira totius mundi varietas, pulchritudo, ordo, rerumque omnium ad utilitatem humanam conspiratio. Quin ex ipsa hominum sollertia colligi potest, esse aliquam divinam mentem. Nam si cetera, quae in corpore sunt, sumsimus aliunde, aliud a terra, aliud ab humore, aliud ab aëre, aliud ab igni; rationem etiam aliunde habeamus necesse est: et cum cetera omnia mundus habeat, quod est omnium optimum, id quoque cur non habeat, nulla est ratio. Omnes porro concedunt, nil non modo esse mundo melius, sed ne cogitari quidem posse: quare, cum ratione nil melius, ea quoque mundo insit necesse est; qui profecto non posset ita omnibus partibus consentire, nisi uno divino et continuato spiritu conti-

neretur. c. 2-8. His rationibus subjiciuntur demonstrationes physicae. Prima hujusmodi est. omnia quae aluntur et crescunt, ea temperatione caloris oriuntur et augentur, omnesque partes mundi calore fultae sustinentur; itaque et mundus simili parique natura servatur. Est igitur natura, quae omnem mundum continet eumque tuetur; quae quoniam mundi principatum, (ἡγεμονικόν,) ut in homine mens, obtinet, et est adeo omnium optima, sensus quoque et ratio huic naturae insint necesse est, quae in partibus mundi sunt, et multo quidem acriora atque majora; ex quo mundum Deum esse concluditur. Est praeterea animans mundus; quod motu suo cietur, qui, vel Platone auctore, tantum in animos cadit. c. 9-12. Altera ratio sic procedit: In omni rerum institutione est aliquid extremum atque perfectum, nisi quaedam vis obsistat. Igitur in omni natura s. universo, ac multo etiam magis, necesse est absolvi aliquid ac perfici; quod nil, ut in ceteris naturis, obsistere potest. ergo cum in his, quae gignuntur ex terra, nil sit praeter nutritionem; bestiae praeterea sensum et motum habent et appetitum: homini addita etiam est ratio, qua appetitus regantur. Ex quo efficitur, esse etiam quartum et altissimum gradum eorum, qui natura boni sapientesque gignantur, quibus ab initio insit recta constansque ratio, quae Deo tribuenda sit, hoc est mundo. Eodem fere modo efficitur, esse in mundo summam virtutem et sapientiam. c. 12-14. Sed mundi divinitate perspecta, astris etiam divinitas est tribuenda. Gignuntur enim ex mobilissima et purissima aetheris parte, nulla alia admixta natura, totaque sunt calida et pellucida. Absurdum autem esset, si res aëre ortae rationem haberent, quae in multo puriore aethere nascuntur, sensu aut ratione carerent, quae ibi multa acriora sint necesse est, et vel ordine eorum et constantia, motuque voluntario declarantur. c. 15. s. Sed maxime astrorum sensum et intelligentiam divinitatemque declarat mirabilis ordo eorum et constantia, quae neque naturam significat, quod est plena rationis, neque fortunam, quae constantiam respuit. In quo Epicurus ridicule errat, qui humanam figuram Diis attribuit, negatque rotundum et volubilem Deum cogitari posse. c. 16. seq. Sed multae aliae naturae Deorum ex magnis eorum beneficiis constitutae sunt. Nam primo quod est a Deo natum, id nomine ipsius Dei nuncupatur; deinde res ipsa, in qua est vis major aliqua, sic appellatur; beneficiis porro excellentes viri in coelum fama ac voluntate sublati sunt; ac denique ex physica ratione multi fluxerunt poëtici Dii. c. 23. seq. Conti-

tutis duobus his, Deos esse, et qualis eorum natura sit, sequitur disputatio de providentia Deorum. Ea tribus argumentis asseritur, de Stoicorum more. Primum ab eo ipso, quod Dii sunt, ducitur; c. 30. 31. s. alterum inde, quod omnes, res subjectae sunt naturae sentienti, ab eaque omnia pulcherrime geruntur; c. 32. tertium autem ex admiratione rerum coelestium et terrestrium arcessitur, qui locus copiose admirabiliterque explicatur. Tertiae huic disputationis parti subjicitur tandem ea, quae istam tantam rerum molitionem hominis causa factam esse, demonstrat, hominumque commodis mirifice esse a Deo provisum: quod quidem quattuor argumentis fit; quorum primum ductum est a corporis humani structura; alterum a perfectionibus animi; tertium ab utilitate, quam res cum coelestes tum terrestres hominibus adferunt; quartum denique ab exemplis hominum illustrium, quibus Dii consuluerunt.

Quae cum Cotta dixisset, tum Vellejus, Nae ego, 1
inquit, incautus, qui cum Academico, et eodem rhetore, congredi conatus sum. Nam neque indisertum Academicum pertimuissem, nec sine ista philosophia rhetorem, quamvis eloquentem. neque enim flumine conturbor inanium verborum, nec subtilitate sententiarum, si orationis est siccitas. Tu autem, Cotta, utraque re valuisti. [1] corona tibi et judices defuerunt. Sed ad ista alias, nunc Lucilium, si ipsi commodum est audiamus. Tum Balbus, Eundem equidem mallem audire Cottam, dum, qua eloquentia falsos deos sustulit, eadem veros inducat. est enim et philosophi, et pontificis, et Cottae, de diis immortalibus habere non errantem et vagam, ut Academici, sed, [2] ut nostri, stabilem certamque sententiam. nam contra

[1] *corona tibi et judices def.*] auditorum copia, qualis circumstare judicium in foro solebat - - *defuere*, quo minus vehementius et copiosius diceres.

[2] *ut nostri.*] Stoici, qui existentiam Deorum a se certis argumentis demonstrari dicebant, nulla dubitatione relicta.

Epicurum satis superque dictum est. Sed aveo audire, tu ipse, Cotta, quid sentias. An, inquit, oblitus es, quod initio dixerim, facilius me, talibus praesertim de rebus, quid non sentirem, quam quid sentirem, posse dicere? Quod si haberem aliquid, quod liqueret: tamen te vicissim audire vellem, cum ipse tam multa dixissem. Tum Balbus, Geram tibi morem, et agam quam brevissime potero. etenim convictis Epicuri erroribus, longa de mea disputatione detracta oratio est. Omnino dividunt nostri totam istam de diis immortalibus quaestionem in partes quattuor. Primum docent, esse deos; deinde, quales sint: tum, mundum ab his administrari: postremo, consulere eos rebus humanis. Nos autem hoc sermone, quae priora duo sunt, sumamus: tertium, et quartum, quia majora sunt, puto esse in aliud tempus differenda. Minime vero, inquit Cotta: nam et otiosi sumus, et iis de rebus agimus, quae sunt etiam negotiis anteponendae.

2 Tum Lucilius, Ne egere quidem videtur, inquit, oratione prima pars. quid enim potest esse tam apertum, tamque perspicuum, cum caelum suspeximus, caelestiaque contemplati sumus, quam, esse aliquod numen praestantissimae mentis, quo haec regantur? quod ni ita esset, quî potuisset assensu omnium dicere Ennius?

Adspice hoc sublime candens, quem invocant omnes Jovem;

illum vero et Jovem, et dominatorem rerum, et omnia nutu regentem, et, ut idem Ennius,

—— patrem divûmque, hominumque,

et praesentem ac praepotentem deum. Quod qui

dubitet, haud sane intelligo; cur non idem, sol sit, an nullus sit, dubitare possit. Quid enim est hoc illo evidentius? quod nisi cognitum comprehensumque animis haberemus, non tam stabilis opinio permaneret, nec confirmaretur diuturnitate temporis, nec una saeculis aetatibusque hominum inveterare potuisset. Etenim videmus, ceteras opiniones fictas atque vanas diuturnitate extabuisse. Quis enim hippocentaurum fuisse, aut chimaeram putat? quaeve anus tam excors inveniri potest, quae illa, quae quondam credebantur apud inferos portenta, extimescat? opinionum enim commenta delet dies: naturae judicia confirmat. Itaque et in nostro populo, et in ceteris, deorum cultus religionumque sanctitates exsistunt in dies majores atque meliores. Idque evenit non temere, nec casu, sed quod praesentiam saepe divi suam declarant: ut et apud Regillum bello Latinorum, cum A. Postumius dictator cum Octavio Mamilio Tusculano proelio dimicaret, in nostra acie Castor et Pollux ex equis pugnare visi sunt: et recentiore memoria iidem Tyndaridae Persen victum nuntiaverunt. [3] P. enim Vatienus, avus hujus adolescentis, cum e praefectura Reatina Romam venienti noctu duo juvenes cum equis albis dixissent, Regem Persen illo die captum, senatui nuntiavit, et primo, quasi temere de republica locutus, in carcerem conjectus est: post, a Paullo litteris allatis, cum idem dies constitisset; et agro a senatu, et vacatione donatus est. Atque etiam cum ad fluvium Sagram Crotoniatas Locri maximo proelio devicissent, eo ipso die auditam esse eam pugnam

[3] *P. Vatienus avus hujus adolesc.*] v. Clavis.

ludis Olympiae, memoriae proditum est. Saepe Faunorum voces exauditae, saepe visae formae deorum, quemvis non aut hebetem, aut impium, deos
3 praesentes esse confiteri coëgerunt. Praedictiones vero, et praesensiones rerum futurarum quid aliud declarant, nisi hominibus [4] ea, quae sint, ostendi, monstrari, portendi, praedici? ex quo illa ostenta, monstra, portenta, prodigia dicuntur. Quod si ea ficta credimus licentia fabularum, [5] Mopsum, Tiresiam, Amphiaraum, Calchantem, Helenum; quos tamen augures ne ipsae quidem fabulae ascivissent, si res omnino repudiarent: ne domesticis quidem exemplis [6] docti, numen deorum comprobabimus? nihil nos P. Claudii, bello Punico primo, temeritas movebit, qui etiam per jocum deos irridens, cum cavea liberati pulli non pascerentur, [7] mergi eos in aquam jussit, ut biberent, quoniam esse nollent. qui risus, classe devicta, multás ipsi lacrimas, magnam populo Romano cladem attulit. Quid? collega ejus Junius eodem bello nonne tempestate classem amisit, cum auspiciis non paruisset? Itaque [8] Claudius a populo condemnatus est; Junius necem sibi ipse

[4] *ea, quae sint*] quoties hoc legi, venit in mentem excidisse *futura*, nisi malimus e praecedentibus *rerum futurarum* intelligere; quod tamen durius est.

[5] *Mopsum, Tiresiam*, etc.] hi accusativi e *ficta credimus* pendent: si fictum credimus Mopsum, etc. mox pro *repudiarent* malim *repudiassent.*

[6] *docti*] sc. esse tales praedictiones: frustra hic haesit et laboravit vir doctus Buherius.

[7] *mergi eos in aquam.*] Sic libri omnes, atque inde hanc constructionem firmat Burmannus Sec. V. C. Anthol. T. 1. p. 394. ceterum saepe mihi haec verba *in aquam* de glossa suspecta fuere: nec metuo, ne falso.

[8] *Claudius*] delevi cum Davisio praenomen P. quod in nullo Ms reperit: abest et Guelf. et in marg. ed. Lamb.

conscivit. C. Flaminium [9] Caelius religione neglecta cecidisse apud Thrasimenum scribit cum magno reipublicae vulnere. Quorum exitio intelligi potest, eorum imperiis rempublicam amplificatam, qui religionibus paruissent. Et, si conferre volumus nostra cum externis, ceteris rebus aut pares, aut etiam inferiores reperiemur: religione, id est, cultu deorum, multo superiores. An Attii Navii lituus ille, quo [10] ad investigandum suem regiones vineae terminavit, contemnendus est? crederem, nisi ejus augurio rex [11] Hostilius maxima bella gessisset. Sed negligentia nobilitatis, augurii disciplina omissa, veritas auspiciorum spreta est, species tantum retenta. Itaque maximae reipublicae partes, in his bella, quibus reipublicae salus continetur, nullis auspiciis administrantur; nulla peremnia servantur, nulla ex acuminibus; [12] nulli viri vocantur, ex quo in procinctu testamenta perierunt. Tum enim bella gerere nostri duces incipiunt, [13] cum auspicia posuerunt.

[9] *Caelius*] historicus cognomine *Antipater*, de quo v. Clav. in C. et Antipater.

[10] *ap. investigandum suem*] haec verba cum Buherio delenda judicavit Pearcius. nam non *suem* sed *uvam* quaerebant: v. de Divin. I, 17. unde et sic legi quidam volunt, *ad investigandam uvam maximam;* ut Davisius, probante Buherio; non bene.

[11] *Hostilius.*] *Tarquinius* rex fuit, non *Hostilius*. itaque aut Ciceronem memoria lapsum, aut nomen Hostilii delendum putant. hoc melius videtur. nam res nota fuit Ciceroni, qui l. c. verum nomen habet. Buherius etiam conjecit *posterius*.

[12] *nulli viri vocantur, ex quo*, etc.] pertinet ad omina militaria, quod cum in delectu *primi* vocandi esset, item in principio praeliorum, vocabant eos qui nomen haberent sensus laeti, ut Salvius, Valerius et similia, boni ominis causa. Hoc cum testamentis in procinctu sic cohaeret, quod ea fieri solebant, cum viri militares in aciem vocabantur, ut est ap Gellium Noct. Att. XV, 27. in quo idem fieri solebat, ut talibus nominibus quosdam nominatim vocarent.

[13] *cum auspicia posuerunt*] i. e. cum non amplius habent jus auspicandi, nempe magistratibus, ut consulatu, depositis.

At vero apud majores tanta religionis vis fuit, ut quidam imperatores etiam seipsos diis immortalibus capite velato [14] verbis certis pro reipublica devoverent. Multa ex Sibyllinis vaticinationibus, multa ex haruspicum responsis [15] commemorare possum, quibus ea confirmentur, quae dubia nemini debent esse.
4 Atqui et nostrorum augurum, [16] et Etruscorum haruspicum disciplinam P. Scipione, C. Figulo consulibus, res ipsa probavit: quos cum [17] Ti. Gracchus, consul iterum, recrearet, [18] primus rogatorum, [19] ut eos retulit, ibidem est repente mortuus. Gracchus cum comitia nihilominus peregisset, remque illam in religionem populo venisse sentiret, ad senatum retulit. senatus, quos ad soleret, referendum censuit. haruspices introducti, responderunt, non fuisse justum comitiorum rogatorem. Tum Gracchus, ut e patre audiebam, incensus ira, Itane vero? ego non justus, qui et consul rogavi, et augur, et auspicato? an vos Tusci, ac barbari, auspiciorum populi Romani jus tenetis, et interpretes esse comitiorum potestis? itaque tum illos exire jussit. Post autem ex provincia litteras ad collegium misit, se, [20] cum legeret libros, recorda-

[14] *verbis ceteris*] formula certa, quod devotionis carmen dicitur.

[15] *commemorare possum*] *possum* habet Ms. Guelf. et alii apud Davisium, qui et sic edidit pro vulgato *possumus*.

[16] *et Etruscorum aruspicum.*] Vulgo est, *et aruspicum*. bene delevit *et* Davisius.

[17] *Ti. Gr. consul iterum recrearet*] *iterum* pertinet ad *consul*. pro *recrearet* Davisius vult *crearat*, bene. nam primum tum illi consules creati sunt.

[18] *primus rogatorum*] pro *primus rogator*. ut corrigit Davisius. Sed et vulgatum bene habet · fuerunt enim plures, estque intelligendus rogator centuriae praerogativae. v: Clav. in h. v.

[19] *ut eos retulit*] in tabulas: nam suffragia rogator punctis notabat in tabula: vel ad Consulem, qui comitiis praeerat, Gracchum, qui erat et post dicitur *rogator comitiorum*.

[20] *cum legeret libros*] augurales.

tum esse, vitio sibi tabernaculum captum fuisse, [21] in hortis Scipionis, quod, cum pomoerium postea intrasset, habendi senatus causa, in redeundo, cum idem pomoerium transiret, auspicari esset oblitus: itaque vitio creatos consules esse. Augures rem ad senatum: senatus, [22] ut abdicarent consules; abdicaverunt. Quae quaerimus exempla majora? vir sapientissimus, atque haud scio an omnium praestantissimus, peccatum suum, quod celari posset, confiteri maluit, quam haerere in republica religionem: consules summum imperium statim deponere, quam id tenere punctum temporis contra religionem. Magna augurum auctoritas. Quid? haruspicum ars nonne divina? haec innumerabilia ex eodem genere qui videat, nonne cogatur confiteri deos esse? quorum enim interpretes sunt, eos ipsos esse certe necesse est. Deorum autem interpretes sunt: deos igitur esse fateamur. At fortasse non omnia eveniunt, quae praedicta sunt. Ne aegri quidem quia non omnes convalescunt, idcirco ars nulla medicina est. Signa ostenduntur a diis rerum futurarum. In his si qui erraverunt, non deorum natura, sed hominum conjectura peccavit. Itaque [23] inter omnes omnium gentium sententia constat, omnibus enim innatum est, et in animo quasi insculptum, esse deos. Quales 5
sint, varium est: esse, nemo negat. Cleanthes qui-

[21] *in hortos Scipionis.*] Legendum *in hortis Scip.* ubi nempe auspicari voluerat.

[22] *ut abdicarent consules; abd.*] Sic interpungitur in Ms. Guelf. et marg. ed L. sic et ed. Victorii. vulgo post *abdicarent*.

[23] *inter o. o. gentium sententia constat.*] Davisius e Mss. edidit hic *summa*, pro *sententia*: secutus est Buherius. sic et Ms. Guelf. utinam explicassent. Si adderetur *consensione*, ut alibi in hac re, placeret. Lambinus conjecit *inter omnes o. g. homines constat.*

dem noster quattuor de causis dixit in animis hominum informatas deorum esse notiones. Primam posuit eam, de qua modo dixi, quae orta esset ex praesensione rerum futurarum: alteram, quam ceperimus ex magnitudine commodorum, quae percipiuntur caeli temperatione, faecunditate terrarum, aliarumque commoditatum complurium copia: tertiam, quae terreret animos fulminibus, tempestatibus, nimbis nivibus, grandinibus, vastitate, pestilentia, terrae motibus, et saepe fremitibus. lapideisque imbribus, et guttis imbrium quasi cruentis: tum lapidibus, aut repentinis terrarum hiatibus: tum, praeter naturam, hominum pecudumque portentis: tum facibus visis caelestibus: tum stellis iis, quas Graeci cometas, [24] nostri crinitas vocant: quae nuper bello Octaviano magnarum fuerunt calamitatum praenuntiae: tum sole geminato, quod, ut e patre audivi, Tuditano et Aquillio consulibus evenerat: quo quidem anno P. Africanus sol alter exstinctus est. quibus exterriti homines vim quandam esse caelestem divinam suspicati sunt. Quartam causam esse, eamque vel maximam, aequabilitatem motus, [25] conversionem caeli: solis, lunae, siderumque omnium distinctionem, [26] varietatem, pulcritudinem, ordinem: quarum rerum adspectus ipse satis indicaret, non esse ea fortuita. Ut si quis in domum aliquam, aut in gym-

[24] *nostri crinitas.*] Ms. Guelf. *crinitas*, sic et alii et edd. vett. Vulgo recentiores *cincinnatas*. Etiam alii veteres *crinitas* interpretantur.

[25] *conversionem caeli*] hoc sic absolute positum nihil habet admirationis. itaque Davisius corrigit *in conversione*, ut cum antecedente cohaereat. malim *conversionumque*.

[26] *utilitatem.*] Sic libri consensu. at P. Manutius corrigebat *varietatem*, quod bene consentit *pulcritudini*. de utilitate ante dictum. probavit et cum Buherio Davisius. nec dubitavi ipse recipere. sic et c. 6. est.

nasium, aut in forum venerit: cum videat omnium
rerum rationem, modum, disciplinam, non possit ea
sine causa fieri judicare, sed esse aliquem intelligat,
qui praesit, et cui pareatur: multo magis in tantis
motionibus, tantisque vicissitudinibus, tam multarum
rerum atque tantarum ordinibus, in quibus [27] nihil
umquam immensa et infinita vetustas mentita sit,
statuat necesse est, ab aliqua mente tantos naturae
motus gubernari. Chrysippus quidem, quamquam 6
est acerrimo ingenio, tamen ea dicit, ut ab ipsa
natura didicisse, non ut ipse reperisse videatur. *Si*
enim, inquit, *est aliquid in rerum natura, quod hominis*
mens, quod ratio, quod vis, quod potestas humana
efficere non possit; est certe id, quod illud efficit,
homine melius. Atqui res caelestes, omnesque eae,
quarum est ordo sempiternus, ab homine confici non
possunt. est igitur id, quo illa conficiuntur, homine
melius. Id autem quid potius dixeris, quam deum?
etenim si dii non sunt, quid esse potest in rerum natura
homine melius? in eo enim solo ratio est, qua nihil
potest esse praestantius. Esse autem hominem, qui
nihil in omni mundo melius esse, quam se putet, desi-
pientis arrogantiae est. Ergo est aliquid melius. Est
igitur profecto deus. An vero, si domum magnam
pulcramque videris, non possis adduci, ut, etiam si
dominum non videas, muribus illam et mustelis aedi-
ficatam putes: tantum vero ornatum mundi, tantam
varietatem pulcritudinemque rerum caelestium, tan-
tam vim et magnitudinem maris atque terrarum, si
tuum, ac non deorum immortalium domicilium putes,

[27] *nihil umquam - - vetustas mentita sit.*] Walkerus conjecit *mutaverit*: sensu percommodo. nam vulgatum sane non intelligo. etsi Buherius dicit idem esse, quod *mutaverit*.

nonne plane desipere videare? An ne hoc quidem intelligimus, omnia supera esse meliora? terram autem esse infimam, quam crassissimus circumfundat aër? ut ob eam ipsam causam, quod etiam quibusdam regionibus, atque urbibus contingere videmus, hebetiora ut sint hominum ingenia propter caeli pleniorem naturam, hoc idem generi humano evenerit, quod in terra, hoc est, in crassissima regione mundi collocati sint. Et tamen ex ipsa hominum sollertia esse aliquam mentem, et eam quidem acriorem et divinam, existimare debemus. *Unde enim hanc homo arripuit?* ut ait apud Xenophontem Socrates. Quin et humorem, et calorem, qui est fusus in corpore, et terrenam ipsam viscerum soliditatem, animum denique illum spirabilem, si quis quaerat, [28] unde habeamus, apparet: quod aliud a terra sumsimus, aliud ab humore, aliud ab igne, aliud ab aëre eo, quem spiritu duci-
7 mus: [29] illud autem, quod vincit haec omnia, rationem dico, et, si placet pluribus verbis, mentem, consilium, cogitationem, prudentiam, ubi invenimus? unde sustulimus? an cetera mundus habebit omnia, hoc unum, quod plurimi est, non habebit? atqui certe nihil omnium rerum melius est mundo, nihil praestabilius, nihil pulcrius: nec solum nihil est, sed ne cogitari quidem quidquam melius potest. Et, si ratione et sapientia nihil est melius, necesse est haec inesse in eo, quod optimum esse concedimus. Quid

[28] *unde habeamus.*] Vulgo *habemus*. male. tum sequens *quod* suspectum mihi est, natumque videtur ab librario, qui ita sqq. cum *apparet* conjungenda putabat.

[29] *illud autem*] cohaeret hoc cum superioribus, maleque hic novum caput factum. Dixerat, apparet, unde visibilia, humorem, etc. habeamus. respondet huic: at rationem unde acceperimus, non apparet.

vero? tanta rerum consentiens, conspirans, continuata cognatio, quem non coget ea, quae dicuntur a me, comprobare? possetne [30] uno tempore florere, deinde vicissim horrere terra? aut, tot rebus ipsis se immutantibus, solis accessus, discessusque solstitiis brumisque cognosci; aut aestus maritimi, fretorumque angustiae ortu aut obitu lunae commoveri? aut una totius caeli conversione cursus astrorum dispares conservari? Haec ita fieri omnibus inter se concinentibus mundi partibus profecto non possent, nisi ea uno divino [31] et continuato spiritu continerentur. Atque haec cum uberius disputantur, et fusius, ut mihi est in animo facere, facilius effugiunt Academicorum calumniam. cum autem, ut Zeno solebat, brevius, angustiusque concluduntur: tum [32] apertiora sunt ad reprehendendum. Nam ut profluens amnis, aut vix, aut nullo modo; conclusa autem aqua, facile corrumpitur: sic orationis flumine [33] reprehensoris vitia diluuntur; angustia autem conclusae orationis non facile seipsa tutatur, haec enim, quae dilatantur a nobis, Zeno sic premebat: *Quod ratione utitur, id* 8
melius est, quam id, quod ratione non utitur. Nihil autem mundo melius. ratione igitur mundus utitur. Similiter effici potest, sapientem esse mundum: similiter, beatum: similiter, aeternum. Omnia enim haec meliora sunt, quam ea, quae sunt his carentia: nec mundo

[30] *uno tempore.*] Buherius legit *verno tempore.* non est opus. *uno* respondet *vicissim*, quod est alio tempore.

[31] *et continuato*] i. e. per totum mundum pertinente. *uno* est eodem.

[32] *apertiora sunt ad repr.*] v. Clav. in *apertus.*

[33] *reprehensoris vitia*] i. e. quae reprehensor objicit. non igitur opus cum Davisio corrigere *convicia*, quod et gravius est, quam pro re. nam durius sit, reprehensiones philosophicas vocare *convicia*

quidquam melius: ex quo efficitur, esse mundum deum. Idemque hoc modo: *Nullius sensu carentis pars aliqua potest esse sentiens. Mundi autem partes sentientes sunt. non igitur caret sensu mundus.* Pergit idem, et urget angustius: *Nihil*, inquit, *quod animi, quodque rationis est expers, id generare ex se potest animantem compotemque rationis. Mundus autem generat animantes, compotesque rationis. animans est igitur mundus composque rationis.* Idemque similitudine, ut saepe solet, rationem conclusit hoc modo: *Si ex oliva modulate canentes tibiae nascerentur: num dubitares, quin inesset in oliva tibicinis quaedam scientia? Quid, si platani fidiculas ferrent numerose sonantes? idem scilicet censeres, in platanis inesse musicam. Cur igitur mundus non animans, sapiensque judicetur, cum ex se procreet animantes atque sapientes?*

9 Sed quoniam coepi secus agere, atque initio dixeram: negaram enim hanc primam partem egere oratione, quod esset omnibus perspicuum, deos esse: tamen id ipsum rationibus physicis [34] confirmare volo. sic enim res se habet, ut omnia, quae alantur, et crescant, contineant in se vim caloris: sine qua neque ali possent, neque crescere. Nam omne, quod est calidum et igneum, cietur et agitur motu suo. quod autem alitur et crescit, motu quodam utitur certo et aequabili: qui quamdiu remanet in nobis, tamdiu sensus et vita remanet; refrigerato autem et exstincto calore, occidimus ipsi et exstinguimur. [35] Quod quidem Cleanthes his etiam argumentis

[34] *confirmare volo.*] Sic bene e Ms. dedit Davisius pro *confirmari*, quod et sine tali auctoritate corrigendum sic erat. Cicero dicit, non quid fieri, sed quid facere velit.

[35] *Quod quidem Cleanthes*, etc.] non bene cohaerens est oratio,

docet, quanta vis insit caloris in omni corpore. negat enim ullum esse cibum tam gravem, quin is die et nocte concoquatur: cujus etiam in reliquiis inest calor iis, quas natura respuerit. Jam vero venae et arteriae micare non desinunt, quasi quodam igneo motu: animadversumque saepe est, cum cor animantis alicujus evulsum ita mobiliter palpitaret, ut imitaretur igneam celeritatem. Omne igitur, quod vivit, sive animal, sive terra editum, id vivit propter inclusum in eo calorem. Ex quo intelligi debet, eam caloris naturam vim habere in se vitalem per omnem mundum pertinentem. Atque id facilius cernemus, toto genere hoc igneo, [36] quod tranat omnia, subtilius explicato. Omnes igitur partes mundi (tangam autem maximas) calore fultae sustinentur. quod primum in terrena natura perspici potest. Nam et lapidum conflictu atque tritu elici ignem videmus: et recenti fossione,

—— terram fumare calentem;

atque etiam ex puteis jugibus aquam calidam trahi, et id maxime hibernis fieri temporibus, quod magna [37] vis caloris terrae cavernis contineatur: eaque hieme sit densior: ob eamque causam, calorem [38] insitum in terris contineat arctius. Longa est oratio, 10

ut facile quivis sentiat. Sed in ea lectione omnes libri consentiunt. Si est sic a Cicerone, *Quod* erit pro, qua in re, aut simile quid. v. Clav. in *quod*.

[36] *quod tranat omnia.*] Mss. quidam *trahat*, ut est et in ed. Ven. 1494. male. est pro transit, permeat, quo modo et aliis dictum est, ut docet Davisius.

[37] *vis caloris*] in Vulgg. nimis *caloris*: distractum est a *vis*: cum eo conjungunt Mss. quidam apud Davisium.

[38] *insitum in terris.*] Davisius *in terris* delendum censet. Buherius corrigit *interius*. non male.

multaeque rationes, quibus doceri possit, omnia, quae terra concipiat, semina, quaeque ipsa ex se generata stirpibus infixa contineat, ea temperatione caloris et oriri, et augescere. Atque aquae etiam admistum esse calorem, primum ipse liquor, tum aquae declarat effusio: quae neque conglaciaret frigoribus, neque nive, pruinaque concresceret, nisi eadem se, admisto calore liquefacta, et dilapsa diffunderet. Itaque et aquilonibus, [39] reliquisque frigoribus adjectis durescit humor: et idem vicissim mollitur tepefactus, et tabescit calore. Atque etiam maria agitata ventis ita tepescunt, ut intelligi facile possit, in tantis illis humoribus inclusum esse calorem. nec enim ille externus et adventicius habendus est tepor, sed ex intimis maris partibus agitatione excitatus: quod nostris quoque corporibus contingit, cum motu, atque exercitatione recalescunt. Ipse vero aër, qui natura est maxime frigidus, minime est expers caloris. [40] Ille vero et multo quidem calore admistus est. ipse enim oritur ex respiratione aquarum. earum enim quasi vapor quidam aër habendus est. Is autem exsistit motu ejus caloris, qui aquis continetur. Quam similitudinem cernere possumus in iis aquis, quae effervescunt [41] subditis ignibus. Jam vero reliqua quarta pars mundi, ea et ipsa tota natura fervida est, et ceteris naturis omnibus salutarem impertit et vitalem calorem. Ex quo concluditur, cum omnes mundi partes sustineantur calore,

[39] *reliquisque frigoribus adjectis*] cum alia frigora accessere. Sed id durius ita exprimitur. Itaque probo Mss. qui *adjectis* omittunt: quod utique redundat.

[40] *Ille vero et multo quidem calore*] non hoc placet. quomodo corrigam, nondum venit in mentem. Buherius delet *ille vero*.

[41] *subditis ignibus*.] Sic et Mss. et edd. vett. Bonon. et Ven. 1494. Ald. Victorius primus vulgatum *subitis* edidit.

mundum etiam ipsum simili parique natura in tanta
diuturnitate servari: eoque magis, quod intelligi
debet, calidum illud atque igneum ita in omni fusum
esse natura, ut in eo insit procreandi vis, et causa
gignendi, a quo et animantia omnia, et ea, quorum
stirpes terra continentur, et nasci sit necesse, et
augescere. Natura est igitur, quae contineat mun- 11
dum omnem, eumque tueatur, et ea quidem non sine
sensu atque ratione. omnem enim naturam necesse
est, quae non solitaria sit, neque simplex, sed cum alio
juncta atque connexa, habere aliquem in se princi-
patum, ut in homine mentem, in belua quiddam simile
mentis, unde oriantur rerum appetitus. In arborum
autem, et earum rerum, quae gignuntur e terra radi-
cibus inesse principatus putatur. Principatum autem
id dico, quod Graeci ἡγεμονικὸν vocant: quo nihil in
quoque genere nec potest, nec debet esse praestan-
tius. Itaque necesse est, illud etiam, in quo sit totius
naturae principatus, esse omnium optimum, omnium-
que rerum potestate dominatuque dignissimum.

Videmus autem, in partibus mundi (nihil est enim in omni mundo, quod non pars universi sit) inesse sensum et rationem. In ea parte igitur, in qua mundi inest principatus, haec inesse necesse est, et acriora quidem atque majora. Quocirca sapientem esse mundum necesse est: naturamque eam, quae res omnes complexa teneat, perfectione rationis excellere, eoque deum esse mundum, omnemque vim mundi natura divina contineri. [42] Atque etiam mundi ille fervor, purior, perlucidior, mobiliorque multo, ob easque causas aptior ad sensus commovendos, quam

[42] *Atque etiam*, etc.] in his excidisse *est*, putat Buherius.

hic noster calor, quo haec, quae nota nobis sunt, retinentur et vigent. Absurdum igitur est dicere, cum homines bestiaeque hoc calore teneantur, et propterea moveantur ac sentiant, mundum esse sine sensu; qui integro, et puro, et libero, eodemque acerrimo, et mobilissimo ardore teneatur: praesertim cum is ardor, [43] qui est mundi, non agitatus ab alio, neque externo pulsu, sed per se ipse, ac sua sponte moveatur. Nam quid potest esse mundo valentius, quod pellat atque moveat colorem eum, quo ille teneatur?
12 Audiamus enim Platonem, quasi quendam deum philosophorum: cui duo placet esse motus, unum suum, alterum externum: esse autem divinius, quod ipsum ex se sua sponte moveatur, quam quod pulsu agitetur alieno. Hunc autem motum in solis animis [44] esse ponit, ab hisque principium motus esse ductum putat. Quapropter quoniam ex mundi ardore motus omnis oritur, is autem ardor non alieno impulsu, sed sua sponte movetur: animus sit necesse est. Ex quo efficitur animantem esse mundum. Atque ex hoc quoque intelligi poterit, in eo inesse intelligentiam, quod certe est mundus melior, quam ulla natura. Ut enim nulla pars corporis nostri est, [45] quae non sit minoris, quam nosmetipsi sumus: sic mundum universum pluris esse necesse est, quam partem aliquam universi. Quod si ita est, sapiens sit mundus necesse est. nam ni ita esset, hominem, qui est mundi pars, quoniam rationis est particeps, pluris esse quam mundum omnem, oporteret.

[43] *qui est mundi*] hoc glossam sapit, ut et Buherius vidit.

[44] *esse ponit*] puto *esse* delendum.

[45] *quae non sit minoris.*] Sic e Mss. Davisius pro vulgato *minor* edidit, imitante Buherio. recte. ei post opponitur *pluris esse*.

Atque etiam si a primis inchoatisque naturis ad
ultimas perfectasque volumus procedere, ad deorum
naturam perveniamus necesse est. Primo enim
animadvertimus, a natura sustineri ea, [46] quae gig-
nantur e terra, quibus natura nihil tribuit amplius,
quam ut ea alendo atque augendo tueretur. Bestiis
autem sensum et motum dedit, et cum quodam appe-
titu accessum ad res salutares, a pestiferis recessum:
homini hoc amplius, quod addidit rationem, qua
regerentur animi appetitus, qui [47] tum remitterentur,
tum continerentur. Quartus autem gradus, et altis- 13
simus [48] est eorum, qui natura boni sapientesque gig-
nuntur: quibus a principio innascitur ratio recta
constansque, quae supra hominem [49] putanda est,
deoque tribuenda, id est, mundo: in quo necesse
est perfectam illam atque absolutam inesse rationem.
Neque enim dici potest, in ulla rerum institutione
non esse aliquid extremum atque perfectum. Ut
enim in vite, ut in pecude (nisi quae vis obstitit)
videmus, naturam suo quodam itinere ad ultimum
pervenire; atque ut pictura, et fabrica, ceteraeque
artes habent quendam absoluti operis effectum: sic
in omni natura, ac multo etiam magis, necesse est
absolvi aliquid, ac perfici. Etenim ceteris naturis
multa externa, quo minus perficiantur, possunt ob-

[46] *quae gignantur e terra.*] Sic edd. vett. et Mss. Vulgo *gignuntur*.

[47] *tum remitterentur tum continerentur*] i. e. modo impellerentur, modo reprimerentur. metaphorae ductae sunt ab equis, qui remittuntur, cum eos currere sinimus, laxatis frenis, et retinentur, adductis frenis.

[48] *est eorum*] *est* e Mss. addidit Davisius. bene.

[49] *putanda est.*] Suspicatus sum interdum *ponenda est*, quod τὸ *supra h.* videtur requirere.

sistere: universam autem naturam nulla res potest impedire; propterea quod omnes naturas ipsa cohibet et continet. Quocirca necesse est esse quartum illum, et altissimum gradum, quo nulla vis possit accedere. Is autem est gradus, in quo rerum omnium natura ponitur; quae quoniam talis est, ut praesit omnibus, et eam nulla res possit impedire, necesse est, intelligentem esse mundum, et quidem etiam sapientem. Quid autem est inscitius, quam eam naturam, quae omnes res sit complexa, non optimam dici: aut, cum sit optima, non primum animantem esse, deinde rationis et consilii compotem, postremo sapientem? qui enim potest aliter esse optima? neque enim, si stirpium similis sit, aut etiam bestiarum optima putanda sit potius, quam deterrima: nec vero, si rationis particeps sit, nec sit tamen a principio sapiens, non sit deterior mundi potius, quam humana conditio. homo enim sapiens fieri potest: mundus autem, si in aeterno praeteriti temporis spatio fuit insipiens, numquam profecto sapientiam consequetur. ita erit homine deterior. Quod quoniam absurdum est, et sapiens a principio mundus, et deus habendus est. Neque enim est quidquam aliud praeter mundum, cui nihil absit, quodque undique aptum atque perfectum expletumque sit omnibus suis numeris et
14 partibus. Scite enim Chrysippus, ut clypei causa, involucrum; vaginam autem, gladii: sic, praeter mundum, cetera omnia aliorum causa esse generata, ut eas fruges atque fructus, quos terra gignit, animantium causa; animantes autem, hominum; ut equum, vehendi causa; arandi, bovem; venandi, et custodiendi, canem. Ipse autem homo ortus est ad mundum

contemplandum et imitandum, nullo modo perfectus, sed est quaedam particula perfecti. Sed mundus, quoniam omnia complexus est, nec est quidquam, quod non insit in eo, perfectus undique est. Quid igitur potest ei deesse, quod est optimum? nihil autem est mente et ratione melius. ergo haec mundo deese non possunt. Bene igitur idem Chrysippus, qui similitudines adjungens, omnia in perfectis et maturis docet esse meliora, ut in equo, quam [50] in equulo, in cane, quam in catulo; in viro, quam in puero: item, quod in omni mundo optimum sit, id in perfecto aliquo atque absoluto esse debere. Est autem nihil mundo perfectius: nihil virtute melius. igitur mundi est propria virtus. Nec vero hominis natura perfecta est: et efficitur tamen in homine virtus. quanto igitur in mundo facilius? est ergo in eo virtus. sapiens est igitur; et propterea deus.

Atque hac mundi [51] divinitate perspecta, tribuenda 15
est sideribus eadem divinitas: quae ex mobilissima purissimaque aetheris parte gignuntur; neque ulla praeterea sunt admista natura, totaque sunt calida atque perlucida: ut ea quoque rectissime et animantia esse, et sentire atque intelligere dicantur. Atque ea quidem tota esse ignea, duorum sensuum testimonio confirmari Cleanthes putat, tactus, et oculorum. Nam solis candor [52] illustrior est, quam ullius ignis, quippe qui immenso mundo tam longe lateque colluceat: et is

[50] *in equulo.*] Davisius dedit e quibusdam Mss. *equuleo.* Dicitur *equula:* ergo etiam *equulus* rectum est.

[51] *div. perspecta.*] Sic edd. vett. item Mss. plures. male recentiores edd. *perfecta.*

[52] *illustrior est*] addidi *est* cum Davisio ex edd. vett. et Mss. tum dedi *ullius* e Ms. in marg. ed. Lamb.

ejus tactus est, non ut tepefaciat solum, sed etiam saepe comburat. Quorum neutrum faceret, nisi esset igneus. Ergo, inquit, cum sol igneus sit, Oceanique alatur humoribus, quia nullus ignis sine pastu aliquo possit permanere: necesse est, aut ei similis sit igni, quem adhibemus ad usum atque ad victum; aut ei, qui corporibus animantium continetur. Atque hic noster ignis, quem usus vitae requirit, confector est et consumtor omnium, idemque, quocumque invasit, cuncta disturbat ac dissipat. Contra ille corporeus, vitalis et salutaris, omnia conservat, alit, auget, sustinet, sensuque afficit. Negat ergo esse dubium, horum ignium sol utri similis sit, cum is quoque efficiat, ut omnia floreant, et in suo quaeque genere pubescant. Quare cum solis ignis similis eorum ignium sit, qui sunt in corporibus animantium: solem quoque animantem esse oportet, et quidem reliqua astra, quae oriantur in ardore caelesti, qui aether, vel caelum nominatur. Cum igitur aliorum animantium ortus in terra sit, aliorum in aqua, in aëre aliorum: absurdum esse Aristoteli videtur, in ea parte, quae sit ad gignenda animalia aptissima, animal gigni nullum putare. Sidera autem aethereum locum obtinent: qui quoniam tenuissimus est, et semper agitatur, et viget: necesse est, quod animal in eo gignatur, id et sensu acerrimo, et mobilitate celerrima esse. Quare cum in aethere astra gignantur, consentaneum est, in iis sensum inesse, et intelligentiam. ex quo efficitur,
16 in deorum numero astra esse ducenda. Etenim licet videre acutiora ingenia, et ad intelligendum aptiora eorum, qui terras incolant eas, in quibus aër sit purus ac tenuis, quam illorum, qui utantur crasso caelo at-

que concreto. Quinetiam, cibo quo utare, interesse aliquid ad mentis aciem putant. Probabile est igitur, praestantem intelligentiam in sideribus esse, quae et aethercam mundi partem incolant, et marinis, terrenisque humoribus longo intervallo extenuatis, alantur. Sensum autem astrorum atque intelligentiam maxime declarat ordo eorum, atque constantia. nihil est enim, quod ratione, et numero moveri possit sine consilio: in quo nihil est temerarium, nihil varium, nihil fortuitum. Ordo autem siderum, et in omni aeternitate constantia, neque naturam significat; est enim plena rationis: neque fortunam, quae amica varietati constantiam respuit. Sequitur ergo, ut ipsa sua sponte, suo sensu ac divinitate moveantur. Nec vero Aristoteles non laudandus in eo, quod omnia, quae moventur, aut natura moveri censuit, aut vi, aut voluntate: moveri autem solem, et lunam, et sidera omnia: quae autem natura moverentur, haec aut pondere deorsum, aut levitate in sublime ferri: [53] quorum neutrum astris contingere, propterea quod eorum motus [54] in orbem circumferretur. Nec vero dici potest vi quadam majore fieri, ut contra naturam astra moveantur. quae enim potest major esse? restat igitur, ut motus astrorum sit voluntarius. quae qui videat, non indocte solum, verum etiam impie faciat, si deos esse neget. Nec sane multum interest, utrum id neget, an eos omni procuratione atque actione privet. mihi enim, qui nihil agit, esse omnino non videtur. Esse igitur deos ita perspicuum est,

[53] *quorum neutrum astris contingeret*] sine dubio legendum *contingere*.

[54] *in orbem circumferretur.*] Sic edd. vett. non *circumque*, ut edd. recentiores.

ut, id qui neget, vix eum sanae mentis existimem.
17 Restat, ut, qualis eorum natura sit, consideremus. in quo nihil est difficilius, quam a consuetudine oculorum aciem mentis abducere. ea difficultas induxit, et vulgo imperitos, et similes philosophos imperitorum, ut, nisi figuris hominum constitutis, nihil possent de diis immortalibus cogitare. Cujus opinionis levitas confutata a Cotta non desiderat orationem meam. Sed cum talem esse deum certa notione animi praesentiamus, primum, ut sit animans, deinde, ut in omni natura nihil eo sit praestantius: ad hanc praesensionem notionemque nostram, nihil video, [55] quod potius accommodem, quam ut primum hunc ipsum mundum, quo nihil fieri excellentius potest, animantem esse, et deum judicem. Hîc quam volet Epicurus jocetur, homo non aptissimus ad jocandum, [56] minimeque respiciens patriam; et dicat, se non posse intelligere, qualis sit volubilis et rotundus deus: tamen ex hoc, quod ipse etiam probat, numquam me movebit. Placet enim illi esse deos, quia necesse sit praestantem esse aliquam naturam, qua nihil sit melius. Mundo autem certe nihil est melius. Nec dubium, quin, quod animans sit, habeatque sensum, et rationem, et mentem, id sit [57] melius, quam id, quod his careat. Ita efficitur, animantem, sensus, mentis, rationis mundum esse compotem. qua

[55] *quod potius accommodem*] inde colligam, quod cum eo magis conjunctum putem.

[56] *minimeque respiciens patriam.*] Si lectio sana est, sensus erit, non consulens patriae suae dignitati et gloriae, qui tam inepte jocatur, cum Atticorum joci laudentur et celebrentur: sed praetulerim et ipse lectionem Ms. Ursiniani: *resipiens*, quam et conjectura reperere viri quidam docti apud Davisium.

[57] *melius, quam id quod his careat*] malim *id* abesse.

ratione, deum esse mundum, concluditur. Sed haec paullo post facilius cognoscentur ex iis rebus ipsis, quas mundus efficit. Interea, Vellei, noli, 18
quaeso, prae te ferre, [58] vos plane expertes esse doctrinae. Conum tibi ais, et cylindrum, et pyramidem pulcriorem, quam sphaeram, videri. Novum etiam oculorum judicium habetis. Sed sint ista pulcriora, duntaxat aspectu: quod mihi tamen ipsum non videtur: quid enim pulcrius ea figura, quae sola omnes alias figuras complexa continet, quaeque nihil asperitatis habere, nihil offensiones potest, nihil incisum angulis, nihil anfractibus, nihil eminens, nihil lacunosum? cumque duae formae praestantes sint, ex solidis, globus, (sic enim σφαῖραν interpretari placet;) ex planis autem circulus, aut orbis, qui κύκλος Graece dicitur: his duabus formis contingit solis, ut omnes earum partes sint inter se simillimae, a medioque tantum absit extremum, [59] quantum idem a summo: quo nihil fieri potest aptius. Sed si haec non videtis, quia numquam eruditum illum pulverem attigistis: [60] ne hoc quidem physici intelligere potuistis, hanc aequalitatem motus, constantiamque ordinum in alia

[58] *vos plane e. e. d.*] edd. habent *nos*. quod natum est e male intellectis verbis *prae te ferre*, quod accepere pro dicere palam, cum sit, ita agere ac loqui, tanquam sitis indocti homines, qui de schola Epicuri sitis.

[59] *quantum idem a summo*] *idem* vitiosum visum est Davisio, quod ex eo ambigua aut falsa oritur sententia. nam extremum circuli non tantum abest ab summo, quantum ab ipso medium. Sed *medium* aeque abest ab extremo et ab summo. igitur aut *idem* ad medium referendum est, quod est durum: debuissetque esse *quantum ab eodem summum*. aut, ut Davisio placuit. *medium* legendum, vel *ipsum* saltem.

[60] *ne hoc quidem physici int. pot.*] *physici* per ironiam additum est; nam in physicis admodum rudes fuisse Epicureos passim dicit Cicero, ut Tusc. I, 29. ubi eos *plumbeos in physicis* dicit.

figura non potuisse servari? Itaque nihil potest esse indoctus, quam quod a vobis affirmari solet. Nec enim hunc ipsum mundum pro certo rotundum esse dicitis, nam posse fieri, ut sit alia figura: innumerabilesque mundos, alios aliarum esse formarum. Quae, si bis bina quot essent, didicisset Epicurus, certe non diceret. Sed dum palato, quid sit optimum, judicat,
19 caeli palatum, (ut ait Ennius) non suspexit. Nam, cum duo sint genera siderum: quorum alterum spatiis immutabilibus ab ortu ad occasum commeans, nullum umquam cursus sui vestigium inflectat: [61] alterum autem continuas conversiones duas iisdem spatiis cursibusque conficiat: ex utraque re et mundi volubilitas, quae nisi in globosa forma esse non posset, et stellarum rotundi ambitus cognoscuntur: primusque sol, qui astrorum obtinet principatum, ita movetur, ut cum terras larga luce compleverit, easdem modo his, modo illis ex partibus opacet. ipsa enim umbra terrae soli officiens, noctem efficit: nocturnorum autem spatiorum eadem est aequabilitas, quae diurnorum: ejusdemque solis tum accessus modici, tum recessus, et frigoris, et caloris modum temperant: circuitus enim [62] solis orbium v et LX et CCC, quarta fere diei parte addita, conversionem conficiunt annuam: inflectens autem sol cursum tum ad septemtriones, tum ad meridiem, aestates et hiemes efficit, et ea duo tempora, quarum [63] alterum hiemi

[61] *alterum a. continuas conversiones duas i. sp. c. c.*] intelligit planetas, quorum duplex est motus, alter ab ortu ad occasum, alter ab occasu in ortum.

[62] *solis orbium* v *et* LX *et* ccc.] Edd. post v. addunt *defectibus*, quod et sensum nullum habet et abest Mss. plurimis, idque delendum viderat Cujacius, delevitque Davisius et Buherius.

[63] *alterum hiemi* q. - - *alterum aestati*] i. e. ver et autumnus.

senescenti adjunctum est, alterum aestati. Ita ex quattuor temporum mutationibus, omnium, quae terra marique gignuntur, initia causaeque ducuntur. Jam solis annuos cursus spatiis menstruis luna consequitur: cujus tenuissimum lumen facit proximus accessus ad solem, digressus autem longissimus quisque plenissimum. Neque solum ejus species ac forma mutatur tum crescendo, tum defectibus in initia recurrendo, sed etiam regio, quae [64] tum est aquilonaris, tum australis. In lunae quoque cursu est et brumae quaedam et solstitii similitudo: multaque ab ea manant et fluunt, quibus et animantes alantur augescantque; et pubescant, maturitatemque assequantur, quae oriuntur e terra. Maxime vero sunt 20
admirabiles motus earum quinque stellarum, quae falso vocantur errantes. nihil enim errat, quod in omni aeternitate conservat progressus et regressus, reliquosque motus constantes, et ratos. Quod eo est admirabilius in his stellis, quas dicimus, quia tum occultantur, tum rursus aperiuntur, [65] tum adeunt, tum recedunt, tum antecedunt, tum subsequuntur, tum celerius moventur, tum tardius, tum omnino ne moventur quidem, sed [66] ad quoddam tempus insistunt. Quarum ex disparibus motionibus magnum annum mathematici nominaverunt, qui tum efficitur, cum solis, et lunae, et quinque errantium ad eandem inter se comparatio-

[64] *tum est aquilonaris, tum australis*] *aquilonaris* vel *aquilonalis* omnes edd. vett. itemque Mss. quidam. idque restitui. J. Gronovius ex Mss. Gruteri recepit *aquilenta*, quod australi non commode opponitur.

[65] *tum adeunt, tum recedunt*] male vulgo est *abeunt*. illud in Ms. reperit Ursinus.

[66] *ad quoddam tempus insistunt*] non re vera, sed quod adspectu eos diversis temporibus ad eundem coeli locum referimus, in eo constitisse et permansisse videntur.

nem confectis omnium spatiis est facta conversio. [67] Quae quam longa sit, magna quaestio est: esse vero certam, et definitam, necesse est. Nam ea, quae Saturni stella dicitur, Φαίνωνque a Graecis nominatur, quae a terra abest plurimum, xxx fere annis cursum suum conficit. in quo cursu multa mirabiliter efficiens, tum antecedendo, tum retardando, tum vespertinis temporibus delitescendo, tum matutinis rursum se aperiendo, nihil immutat sempiternis saeculorum aetatibus, quin eadem iisdem temporibus efficiat. Infra autem hanc propius a terra Jovis stella fertur, quae Φαέθων dicitur: eaque eundem xii signorum orbem annis xii conficit, easdemque, quas Saturni stella, efficit in cursu varietates. Huic autem [68] proxime inferiorem orbem tenet πυρόεις, quae stella Martis appellatur: eaque iiii et xx mensibus, vi, ut opinor, diebus minus, eundem lustrat orbem, quem duae superiores. infra hanc autem stella Mercurii est. ea στίλβων appellatur a Graecis: quae anno fere vertente signiferum lustrat orbem, neque a sole longius umquam unius signi intervallo discedit, tum antevertens, tum subsequens. Infima est quinque errantium, terraeque proxima, stella Veneris, φωσφόρος Graece, Lucifer Latine dicitur, cum antegreditur solem: cum subsequitur autem, Hesperos. Ea cursum anno conficit, et latitudinem lustrans signiferi orbis, et longitudinem: quod idem faciunt stellae superiores: neque umquam ab sole duorum signorum

[67] *Quae quam longa sit.*] Debebat esse *qui quam longus sit*, etc. quia pertinet ad annum magnum: atque ita videbatur corrigendum Davisio. sed Cicero retulit ad *conversionem*.

[68] *proxime inferiorem.*] Hic quoque in vulgatis *proxime* mutatum fuit in *proximum*, atque illud restituendum ex latinitate recte vidit Walkerus.

intervallo longius discedit, tum antecedens, tum subsequens. Hanc igitur in stellis constantiam, hanc 21
tantam tam variis cursibus in omni aeternitate convenientiam temporum, non possum intelligere sine mente, ratione, consilio. Quae cum in sideribus inesse videamus, non possumus ea ipsa non in deorum numero reponere. Nec vero stellae eae, quae inerrantes vocantur, non significant eandem mentem atque prudentiam; quarum est quotidiana, conveniens, constansque conversio: nec habent aethereos cursus, neque caelo inhaerentes, ut plerique dicunt physicae rationis ignari. non est enim aetheris ea natura, ut vi sua stellas complexa contorqueat. nam tenuis ac perlucens, et aequabili calore suffusus aether, non satis aptus ad stellas continendas videtur. Habent igitur suam sphaeram stellae inerrantes, ab aetherea conjunctione secretam, et liberam. Earum autem perennes cursus, atque perpetui, cum admirabili incredibilique constantia, declarant in his vim et mentem esse divinam: ut, haec ipsa qui non sentiat deorum vim habere, is nihil omnino sensurus esse videatur. Nulla igitur in caelo nec fortuna, nec temeritas, [69] nec erratio, nec varietas inest: contraque omnis ordo, veritas, ratio, constantia. quaeque his vacant, ementita et falsa, plenaque erroris eunt circum terras, infra lunam; quae omnium ultima est, in terrisque [70] versantur. Coelestium ergo admirabilem ordinem, incredibilemque constan-

[69] *nec erratio, nec varietas inest*] edidi *varietas* pro vulg. *vanitas*, ut jam e Ms. Eliensi correxit Davisius.

[70] *versantur.*] Sic est legendum, non, ut vulgo est, *versatur*. refertur enim ad *quaeque his vacant*, etc. et sic fuit in Ms. marg. Lamb. a. m. pr. mox pro *coelestem* malui *coelestium*, ut et placuit Davisio. *coelestium ordo* occurrit et de Senect. c. 21.

tiam, ex qua conservatio, et salus omnium omnis
oritur, qui vacare mente putat, is ipse mentis expers
habendus est. Haud ergo, ut opinor, erravero, si a
principe investigandae veritatis, hujus disputationis
22 principium duxero. Zeno igitur ita naturam definit,
ut eam dicat ignem esse artificiosum ad gignendum
progredientem via. censet enim artis maxime pro-
prium esse, creare, et gignere; quodque in operibus
nostrarum artium manus efficiat, id multo artificiosius
naturam efficere, id est, ut dixi, ignem artificiosum,
magistrum artium reliquarum. Atque hac quidem
ratione omnis natura artificiosa est, quod habet quasi
viam quandam et sectam, quam sequatur. Ipsius
vero mundi, qui omnia complexu suo coërcet et
continet, natura non artificiosa solum, sed plane
artifex ab eodem Zenone dicitur, consultrix, et pro-
vida utilitatum opportunitatumque omnium. Atque
ut ceterae naturae suis seminibus quaeque gignuntur,
augescunt, continentur: sic natura mundi omnes
motus habet voluntarios, conatusque, et appetitiones,
quas ὁρμὰς Graeci vocant, et his consentaneas ac-
tiones sic adhibet, ut nosmetipsi qui animis movemur,
et sensibus. Talis igitur mens mundi cum sit, ob
eamque causam vel prudentia, vel providentia appel-
lari recte possit, (Graece enim πρόνοια dicitur) haec
potissimum providet, et in his maxime est occupata,
primum ut mundus quam aptissimus sit ad perma-
nendum, deinde ut nulla re egeat, maxime autem ut
in eo eximia pulcritudo sit, atque omnis ornatus.
23 Dictum est de universo mundo: dictum est etiam
de sideribus: ut jam propemodum appareat mul-
titudo nec cessantium deorum, nec ea, quae agant,
molientium cum labore operoso ac molesto. Non

enim venis, et nervis, et ossibus continentur, nec iis escis aut potionibus vescuntur, ut aut nimis acres, aut nimis concretos humores colligant: nec iis corporibus sunt, ut aut casus, aut ictus extimescant, aut morbos metuant ex defatigatione membrorum. Quae verens Epicurus monogrammos deos et nihil agentes commentus est. Illi autem pulcerrima forma praediti, purissimaque in regione caeli collocati, ita feruntur, moderanturque cursus, ut ad omnia conservanda et tuenda consensisse videantur.

Multae autem aliae naturae deorum ex magnis beneficiis eorum non sine causa, et [71] a Graeciae sapientissimis, et a majoribus nostris constitutae, nominataeque sunt. Quidquid enim magnam utilitatem generi afferret humano, id non sine divina bonitate erga homines fieri arbitrabantur. Itaque tum illud, quod erat a deo natum, nomine ipsius dei nuncupabant: ut cum fruges Cererem appellamus, vinum autem Liberum; ex quo illud Terentii.

Sine Cerere et Libero friget Venus.

Tum autem res ipsa, in qua vis inest major aliqua, sic appellatur, ut ea ipsa vis nominetur deus, ut Fides, ut Mens: quas in Capitolio dedicatas videmus proxime a M. Aemilio Scauro; ante autem ab Atilio Calatino erat Fides consecrata. Vides Virtutis templum, [72] vides Honoris a M. Marcello renovatum: quod [73] multis ante annis erat bello Ligu-

[71] *a Graeciae sapientissimis.*] Sic Mss. et edd. vett. quaedam pro *sapientibus.*

[72] *vides Honoris a M. Marcello renovatum,* etc.] Hic Cicero a Livio dissentire videtur. de quo v. Wesselingius Obs. II, 5. p. 157. s.

[73] *multis ante annis.*] Sed fuere tantum viginti. at verbum *multi*

stico a Q. Maximo dedicatum. Quid Opis? quid Salutis? quid Concordiae? Libertatis? Victoriae? quarum omnium rerum quia vis erat tanta, ut sine deo regi non posset, ipsa res deorum nomen obtinuit. Quo ex genere Cupidinis et Voluptatis, et Lubentinae Veneris vocabula consecrata sunt, vitiosarum rerum, neque naturalium: quamquam Vellejus aliter existimat: sed tamen ea ipsa vitia naturam vehementius saepe pulsant. Utilitatum igitur magnitudine constituti sunt ii dii, qui utilitates quasque gignebant. Atque his quidem nominibus, quae paullo ante dicta sunt a me, quae vis sit, in quoque declaratur deo.
24 Suscepit autem vita hominum, consuetudoque communis, ut beneficiis excellentes viros in coelum fama ac voluntate tollerent. Hinc Hercules, hinc Castor, et Pollux, hinc Aesculapius, hinc Liber etiam: hunc dico Liberum Semele natum, non eum, quem nostri majores auguste, sancteque Liberum cum Cerere et Libera consecraverunt: quod quale sit, ex mysteriis intelligi potest. Sed quod ex nobis natos liberos appellamus, idcirco Cerere nati, nominati sunt Liber, et Libera: quod in Libera servant, in Libero non item. Hinc etiam Romulus, quem quidem eundem esse Quirinum putant: quorum cum remanerent animi, atque aeternitate fruerentur, dii rite sunt habiti; cum et optimi essent, et aeterni.

Alia quoque ex ratione, et quidem physica, magna fluxit multitudo deorum: qui induti specie humana fabulas poëtis suppeditaverunt, hominum tamen vitam superstitione omni referserunt. Atque hic

est σχετικόν, diciturque etiam de annis, qui alio respectu pauci dicantur: ut contra *nuper*, de longo tempore, de seculis, instra c. 50. v. Clav. in *nuper*.

locus a Zenone tractatus, post a Cleanthe, et Chry-
sippo, pluribus verbis explicatus est. Nam vetus
haec opinio Graeciam opplevit, exsectum Coelum
a filio Saturno, vinctum autem Saturnum ipsum a
filio Jove. Physica ratio non inelegans inclusa est
in impias fabulas. coelestem enim, altissimam aethe-
reamque naturam, id est, igneam, quae per sese
omnia gigneret, vacare voluerunt ea parte corporis,
quae conjunctione alterius egeret ad procreandum.
Saturnum autem, eum esse voluerunt, qui cursum, et 25
conversionem spatiorum, ac temporum contineret,
qui deus Graece id ipsum nomen habet. Κρόνος enim
dicitur; qui est idem χρόνος, id est, spatium temporis.
Saturnus autem est appellatus, quod saturetur annis.
ex se enim natos comesse fingitur solitus, quia
consumit aetas temporum spatia, annisque praeteritis
insaturabiliter expletur. Vinctus est autem a Jove,
ne immoderatos cursus haberet, atque ut eum siderum
vinclis alligaret. Sed ipse Jupiter, id est, *juvans
pater*, quem [74] conversis casibus appellamus a juvan-
do Jovem, a poëtis pater divûmque hominumque di-
citur: a majoribus autem nostris optimus maximus;
et quidem ante optimus, id est, beneficentissimus,
quam maximus, quia majus est, certeque gratius, pro-
desse omnibus, quam opes magnas habere. Hunc
igitur Ennius, ut supra dixi, nuncupat ita dicens,

Adspice hoc sublime candens, quem invocant omnes Jovem.

Planiusque alio loco idem,

[74] *conversis casibus*] iis, quas nos vulgo obliquos dicimus, Genit. Dativ. etc.

[75] Cui, quod in me est, exsecrabor hoc, quod lucet, quidquid est.

hunc etiam augures nostri, cum dicunt, *Jove fulgente, tonante*: dicunt enim, *coelo fulgente, tonante*. Euripides autem, ut multa praeclare, sic hoc breviter,

Vides sublime fusum, [76] immoderatum aethera,
Qui tenero terram circumjectu amplectitur:
Hunc summum habeto divum: hunc perhibeto Jovem.

26 Aër autem, ut Stoici disputant, interjectus inter mare et coelum, Junonis nomine consecratur; quae est soror, et conjux Jovis, [77] quod ei similitudo est aetheris, et cum eo summa conjunctio. Effoeminarunt autem eum, Junonique tribuerunt, quod nihil est eo mollius. Sed Junonem a *juvando* credo nominatam. Aqua restabat, et terra, ut essent ex fabulis tria regna divisa. Datum est igitur Neptuno, altero Jovis ut volunt, fratri, maritimum omne regnum: nomenque productum, ut Portunus a portu, sic Neptunus a *nando*, paullum primis litteris immutatis. Terrena autem vis omnis, atque natura, Diti patri dedicata est: qui *Dives*, ut apud Graecos Πλούτων, quia et recidant omnia in terras, et oriantur e terris. Is rapuit Proserpinam, quod Graecorum nomen est: ea enim est, quae Περσεφόνη Graece nominatur quam frugum semen esse volunt, absconditamque quaeri a matre fingunt. Mater autem est a gerendis frugibus Ceres, tamquam *Geres*: casuque prima littera itidem immutata, ut a

[75] *Cui, quod i. m. est.*] *Cui* parum aptum est. Mss. quidam habent *Cur*, quod placebat Davisio.

[76] *immoderatum aethera*] i. e. immensum, infinitum.

[77] *quod ei similitudo est aetheris*] *ei* dedi pro *et*, ut e Probo correxit Hadr. Junius Animadv. IV, 20. Sic et Davisius. olim conjeceram, *quod et similitudo est utriusque.*

Graecis. nam ab illis quoque Δημητηρ, quasi Γημητηρ, nominata est. Jam qui *magna verteret*, Mavors: Minerva autem, quae vel *minueret*, vel *minaretur*. Cumque in omnibus rebus vim haberent maximam 27
prima, et extrema, principem in sacrificando Janum esse voluerunt: quod ab *eundo* nomen est ductum; ex quo transitiones perviae, Jani: foresque in liminibus profanarum aedium, januae nominantur. Nam Vestae nomen a Graecis est: ea est enim, quae ab illis Ἑστία dicitur. vis autem ejus ad aras et focos pertinet. itaque in ea dea, quae est rerum custos intimarum, omnis et precatio, et sacrificatio extrema est. Nec longe absunt ab hac vi Dii Penates, sive a *penu* ducto nomine, (est enim omne, quo vescuntur homines, penus) sive ab eo, quod *penitus* insident: ex quo etiam penetrales a poëtis vocantur. Jam Apollinis nomen, est Graecum; quem solem esse volunt: Dianam autem, et Lunam, eandem esse putant: cum sol dictus sit, vel quia *solus* ex omnibus sideribus est tantus, vel quia, cum est exortus, obscuratis omnibus *solus* apparet: Luna a *lucendo* nominata sit. eadem est enim Lucina. itaque, ut apud Graecos Dianam, eamque Luciferam, sic apud nostros Junonem Lucinam in pariendo invocant: quae eadem Diana [78] omnivaga dicitur, [79] non a *venando*, sed quod in septem numeratur [80] tamquam *vagantibus*. Diana dicta, quia noctu quasi diem efficeret. Adhibetur autem ad par-

[78] *omnivaga.*] Sic edd. vett. omnes usque ad Lambinum, qui *annivaga* e Probo recepit, auctore Junio l. c. sequente Grutero. *omnivaga* omnes Mss.

[79] *non a venando*] quasi venandi caussa ubique vagaretur.

[80] *tamquam vagantibus*] stellis, non proprie errantibus, sed quae videntur errare, unde et *planetae* dicuntur.

tus, quod ii maturescunt aut septem nonnumquam, [81] aut, ut plerumque novem lunae cursibus: qui quia mensa spatia conficiunt, *menses* nominantur. Concinneque, ut multa, Timaeus: qui cum in historia dixisset, qua nocte natus Alexander esset, eadem Dianae Ephesiae templum deflagravisse, adjunxit, minime id esse mirandum, quod Diana, cum in partu Olympiadis adesse voluisset, abfuisset domo. Quae autem dea ad res omnes *veniret*, Venerem nostri nominaverunt, atque ex ea potius venustas, quam
28 Venus ex venustate. Videtisne igitur, ut a physicis rebus, bene atque utiliter inventis, tracta ratio sit ad commenticios et fictos deos? quae res genuit falsas opiniones, erroresque turbulentos, et superstitiones paene aniles. et formae enim nobis deorum, et aetates, et vestitus, ornatusque noti sunt; genera praeterea, conjugia, cognationes, omniaque traducta ad similitudinem imbecillitatis humanae, nam et perturbatis animis inducuntur: accipimus enim deorum cupiditates, aegritudines, iracundias: nec vero, ut fabulae ferunt, dii bellis proeliisque caruerunt: nec solum, ut apud Homerum, cum duo exercitus contrarios alii dii ex alia parte defenderent, sed etiam, ut [82] cum Titanis, ut cum Gigantibus, sua propria bella gesserunt. Haec et dicuntur, et creduntur stultissime, et plena sunt [83] futilitatis, summaeque levitatis. Sed tamen, his fabulis spretis ac repudiatis, deus pertinens per naturam cujusque rei, per terras Ceres, per

[81] *aut ut plerumque*] addidi cum Davisio *ut* ex edd. vett. et Mss.

[82] *cum Titanis*] malim *Titanibus*, nam *Titanes* sunt non *Titani*, a Graeco Τιτᾶνες.

[83] *futilitatis.*] Ms. Ursini et Augustinus Civ. D. IV, 30. habent *vanitatis*. placet.

maria Neptunus, alii per alia, poterunt intelligi [84] qui, qualesque sint, quoque eos nomine consuetudo nuncupaverit, [85] hos deos et venerari et colere debemus. Cultus autem deorum, est optimus, idemque castissimus atque sanctissimus plenissimusque pietatis, ut eos semper pura, integra, incorrupta et mente, et voce veneremur. non enim philosophi solum, verum etiam majores nostri superstitionem a religione separaverunt. Nam qui totos dies precabantur, et immolabant, ut sui sibi liberi superstites essent, superstitiosi sunt appellati: quod nomen postea latius patuit. Qui autem omnia, quae ad cultum deorum pertinerent, diligenter retractarent, et tamquam relegerent, sunt dicti religiosi, ex relegendo, ut elegantes ex eligendo, [86] tamquam a diligendo diligentes, ex intelligendo intelligentes, his enim in verbis omnibus inest vis legendi eadem, quae in religioso. Ita factum est [87] in superstitioso et religioso, alterum vitii nomen, alterum laudis. Ac mihi videor satis, et esse deos, et quales essent, ostendisse.

Proximum est, ut doceam, deorum providentia 29
mundum administrari. Magnus sane locus, et a vestris, Cotta, vexatus: ac nimirum vobiscum omne certamen est. Nam vobis, Vellei, minus notum est, quemadmodum quidque dicatur. Vestra enim solum legitis, vestra amatis: ceteros causa incognita con-

[84] *qui, qualesque sint*] vulgo est *sunt*, male. nam et post est *nuncupaverit*.

[85] *hos deos.*] Sic Mss. plures et edd. veteres quaedam, ut Bonon. Ven 1494. etc. Vulgg. *quos*.

[86] *tamquam a dil.*] *tamquam* delendum puto.

[87] *in superstitioso et religioso*] ab ed. 1494. abest alterum *in rel.* puto utrumque delendum. nam et supervacuum est, et constructio non bona: *factum est in sup. et rel.*

demnatis. Velut a te ipso, hesterno die, dictum est, anum fatidicam πρόνοιαν a Stoicis induci, [88] [id est, providentiam.] Quod eo errore dixisti, quia existimas ab his providentiam fingi quasi quándam deam singularem, quae mundum omnem gubernet, et regat: sed id praecise dicitur. Ut, si quis dicat, Atheniensium rempublicam consilio regi, desit illud, Areopagi: sic, cum dicimus, providentia mundum administrari, deesse arbitrator, deorum. Plene autem et perfecte sic dici existimato, providentia deorum mundum administrari. Ita salem istum, quo caret vestra natio, in irridendis nobis nolitote consumere: et mehercle, si me audiatis, ne experiamini quidem. Non decet: non datum est: non potestis. [89] Nec vero hoc in te unum convenit, moribus domesticis ac nostrorum hominum urbanitate limatum: sed cum in reliquos vestros, tum in eum maxime, qui ista peperit, hominem sine arte, sine litteris, insultantem in omnes, sine acumine ullo, sine auctoritate, sine lepore.

30 Dico igitur providentia deorum mundum, et omnes mundi partes et initio constitutas esse, et omni tempore administrari: eamque disputationem tres in partes nostri fere dividunt; [90] quarum pars prima est, quae ducitur ab ea ratione, quae docet esse deos: quo concesso, confitendum est, eorum consilio mundum administrari. Secunda est autem, quae docet, omnes

[88] *id est providentiam*] sapit Glossam: et supra jam dictum est: abfuitque libro scr. Ursini. delevit et Davisius

[89] *Nec v. hoc in te uno convenit.*] Latinitas postulat *in te unum* et post *limatum*. eadem constructio est ap. Sueton. Aug. 25. sed ibi vitiosam judicant viri docti, Burmannus, Oudendorpius, qui et hic vitiosam esse judicat. quia et hic sequitur. *et cum in reliquos vestros, tum in eum maxime;* non dubitavi corrigere.

[90] *quarum pars prima est*] aut *pars* delenda, aut *partium* legendum.

res subjectas esse naturae sentienti, [91] ab eaque [omnia] pulcerrime geri. quo constituto, sequitur ab animantibus principiis [92] eas esse generatas. Tertius locus est, qui ducitur ex admiratione rerum coelestium, atque terrestrium.

Primum igitur aut negandum est deos esse, [93] quod et Democritus simulacra, et Epicurus imagines inducens, quodam pacto negat: aut, qui deos esse concedant, iis fatendum, est eos aliquid agere, idque praeclarum. nihil est autem praeclarius mundi administratione. deorum igitur consilio administratur. Quod si aliter est, aliquid profecto sit necesse est melius, et majore vi praeditum, [94] quam deus, quale id cumque est, sive inanima natura, sive necessitas vi magna incitata, haec pulcerrima opera efficiens, quae videmus. Non est igitur natura deorum praepotens, neque excellens, siquidem ea subjecta est ei vel necessitati, vel naturae, qua caelum, maria, terraeque regantur. Nihil autem est praestantius deo. ab eo igitur necesse est mundum regi. Nulli igitur est naturae obediens, aut subjectus deus. Omnem

[91] *ab eaque omnia p. geri*] *omnia* displicuit viris doctis, quod esse deberet *omnes*, quia refertur ad *res*. Sed nihil impedit, quo minus post *res omnes* dicatur *omnia*. Suntque et alia exempla similia. Ego malim deleri, ut glossam. ita et Pearcio videbatur.

[92] *eam esse generatam*] sc. naturam illam sentientem. sed illam naturam statuebant aeternam, itaque ei non bene hoc convenit. si *omnia* est a Cicerone, corrigendum sit *eaque - - generata*. nunc malim *eas e. generatas*, sc. *res omnes*, quae subjectae sunt naturae sentienti.

[93] *quod et Democr. simulacra, et Epic. - - quodam pacto negat.*] Placet mihi Ursini sententia *Epicurus* delentis e Ms. suo nam *simulacra et imagines* nil differunt et per se intelligitur res de Epicuro, quia Democritum sequebatur in tota hac re. Negat autem uterque quodam pacto, deum esse vel deos, quia eas facit mera simulacra, et omnino tales, ut ponat eos nomine, tollat re.

[94] *quam Deus*] Libri vulgati omnes *deos*: sed id pro *Deus* scriptum est. nam requiritur hic nominativus. et in seqq. quoque est singularis: *nihil a. est praestantius Deo.*

ergo regit ipse naturam. etenim si concedimus, intelligentes esse deos, concedimus etiam providentes, et rerum quidem maximarum. Ergo utrum ignorant, quae res maximae sint, quoque hae modo tractandae, et tuendae; an vim non habent, qua tantas res sustineant et gerant? at et ignoratio rerum aliena naturae deorum est; et sustinendi muneris propter imbecillitatem difficultas, minime cadit in majestatem deorum. Ex quo efficitur id, quod volumus, deorum providen-
31 tia mundum administrari. Atqui necesse est, cum sint dii, si modo sint, ut profecto sunt, animantes esse, nec solum animantes, sed etiam rationis compotes, inter seque quasi civili conciliatione, et societate conjunctos, unum mundum, ut communem rempublicam, atque urbem aliquam regentes. Sequitur, ut eadem sit in his, quae in genere humano, ratio, eadem veritas utrobique sit, eademque lex: quae est recti praeceptio pravique depulsio. Ex quo intelligitur, prudentiam quoque, et mentem a diis ad homines pervenisse: ob eamque causam majorum institutis mens, fides, virtus, concordia, consecratae, et publice dedicatae sunt. Quae qui convenit penes deos esse negare, cum eorum augusta, et sancta simulacra veneremur? quod si inest in hominum genere mens, fides, virtus, concordia: unde haec in terras, nisi a superis, defluere potuerunt? [95] cumque sint in nobis consilium, ratio, prudentia; necesse est, deos haec ipsa habere majora, nec habere solum, sed etiam his uti in maximis, et optimis rebus. Nihil autem est nec majus, nec melius mundo. necesse est

95 *cumque sint in nobis*] *sint* edidi cum Davisio pro *sit*: quia et in libris vett. sic est, et quia post etiam est pluralis, *Deos haec ipsa habere majora*.

ergo, eum deorum consilio, et providentia administrari. Postremo cum satis docuerimus, hos esse deos, quorum insignem vim, et illustrem faciem videremus, solem dico, et lunam, et vagas stellas, et inerrantes, et caelum, et mundum ipsum, et earum rerum vim, quae inessent in omni mundo, cum magno usu, et commoditate generis humani: efficitur omnia regi divina mente atque providentia. Ac de prima quidem parte satis dictum est.

Sequitur, ut doceam, omnia subjecta esse naturae, 32
eaque ab ea pulcerrime regi. Sed quid sit ipsa natura, explicandum est ante breviter, quo facilius id, quod docere volumus, intelligi possit. Namque alii naturam censent esse vim quandam sine ratione, cientem motus in corporibus necessarios: alii autem, vim participem rationis, atque ordinis; tamquam via progredientem, declarantemque, quid cujusque rei causa efficiat, quid sequatur, cujus sollertiam nulla ars, nulla manus, nemo opifex consequi possit imitando. seminis enim vim esse tantam, ut id, quamquam sit perexiguum, tamen si inciderit in concipientem, comprehendentemque naturam, nactumque sit materiam, qua ali, augerique possit, ita fingat et efficiat in suo quidque genere; partim ut tantummodo per stirpes alantur suas, partim ut moveri etiam, et sentire, et appetere possint, et ex sese similia sui gignere. Sunt autem, qui omnia naturae nomine appellent, ut Epicurus, qui ita dividit, omnium, quae sint, naturam, esse corpora, et inane, quaeque his accidant. Sed nos cum dicimus, Natura constare, administrarique mundum; non ita dicimus, ut glebam, aut fragmentum lapidis, aut aliquid ejusmodi,

[96] nulla cohaerendi natura; sed ut arborem, ut animal, in quibus nulla temeritas, sed ordo apparet, et artis
33 quaedam similitudo. Quod si ea, quae a terra stirpibus continentur, arte naturae vivunt, et vigent: profecto ipsa terra eadem vi continetur, et arte naturae, quippe quae gravidata seminibus, omnia pariat, et fundat ex sese, stirpes amplexa alat et augeat, ipsaque alatur vicissim a superis, externisque naturis. Ejusdemque exspirationibus aër alitur, et aether, et omnia supera. Ita, si terra natura tenetur et viget, eadem ratio in reliquo mundo est. stirpes enim terrae inhaerent. animantes autem adspiratione aëris sustinentur: ipseque aër nobiscum videt, nobiscum audit, nobiscum sonat. nihil enim eorum sine eo fieri potest. Quin etiam movetur nobiscum. quacumque enim imus, quacumque movemur, videtur quasi locum dare, et cedere. Quaeque in medium locum mundi, qui est infimus. et quae a medio in superum, quaeque conversione rotunda circum medium feruntur, ea continentem mundi efficiunt unamque naturam. Et cum quattuor sint genera corporum, vicissitudine eorum mundi continuata natura est. Nam ex terra, aqua; ex aqua, oritur aër: ex aëre, aether: deinde retrorsum vicissim ex aethere, aër; ex aëre, aqua; ex aqua, terra infima. Sic naturis his, ex quibus omnia constant, sursum, deorsum, ultro, citroque commeantibus, mundi partium conjunctio continetur. Quae aut sempiterna sit necesse est, hoc eodem ornatu, quem videmus: aut certe perdiuturna, perma-

96 *nulla cohaerendi natura.*] Haesere in hoc viri docti, fassi, se non intelligere, atque inde ad conjecturas confugere. Ego intelligo, non tali natura, ut opera alia partibus apte structis et nexis, et absolutionem habentia. v. Clav. in *cohaerere.* patet e sqq.

nens ad longinquum, et immensum paene tempus.
[97] Quorum utrumvis sit, sequitur, natura mundum
administrari. Quae enim classium navigatio, aut
quae instructio exercitus, aut rursus (ut ea, quae na-
tura efficit, conferamus) quae procreatio vitis, aut
arboris, quae porro animantis figura, conformatioque
membrorum, tantam naturae sollertiam significat,
quantam ipse mundus? aut igitur nihil est, quod sen-
tiente natura regatur: aut mundum regi confitendum
est. Etenim qui reliquas naturas omnes, earumque
semina contineat, qui potest ipse non natura admi-
nistrari? ut, siqui dentes, et pubertatem natura dicat
exsistere; ipsum autem hominem, cui ea exsistunt,
non constare natura: non intelligat, ea, quae efferant
aliquid ex sese, perfectiores habere naturas, quam ea,
quae ex iis efferantur. Omnium autem rerum, quae 34
natura administrantur, seminator et sator et parens,
ut ita dicam, atque educator, et altor est mundus:
omniaque, sicut membra et partes suas, nutricatur, et
continet. Quod si mundi partes natura administran-
tur, necesse est mundum ipsum natura administrari:
cujus quidem administratio nihil habet in se, quod
reprehendi possit. ex iis enim naturis, quae erant, quod
effici potuit optimum, effectum est. Doceat ergo ali-
quis potuisse melius. Sed nemo umquam docebit: et,
si quis corrigere aliquid volet, aut deterius faciet, aut
id, quod fieri non potuit, desiderabit. Quod si omnes
mundi partes ita constitutae sunt, ut neque ad usum
meliores potuerint esse, neque ad speciem pulcriores:

97 *Quorum utrumvis ut sit*] *ut* delevit Davisius. non repertum in Ms. Regio, et supervacuum. non sum imitatus quia potest esse pro *fac.* est autem breviloquentia, pro fac esse alterutrum, et quidem utrumlibet: sed tamen magis placet deleri.

videamus, utrum ea fortuita sint, an eo statu, quo cohaerere nullo modo potuerint, nisi sensu moderante, divinaque providentia. Si ergo meliora sunt ea, quae natura, quam illa quae arte perfecta sunt: nec ars efficit quidquam sine ratione: ne natura quidem rationis expers est habenda. Qui igitur convenit, signum aut tabulam pictam cum adspexeris, scire adhibitam esse artem: cumque procul cursum navigii videris, non dubitare, quin id ratione atque arte moveatur: aut cum solarium vel descriptum, aut ex aqua, contemplere, intelligere declarari horas arte, non casu: mundum autem, qui et has ipsas artes, et earum artifices, et cuncta complectatur, consilii et rationis esse expertem putare? Quod si in Scythiam, aut in Britanniam, sphaeram aliquis tulerit hanc, quam nuper familiaris noster effecit Posidonius, cujus singulae conversiones idem efficiunt in sole, et in luna, et in quinque stellis errantibus, quod efficitur in caelo singulis diebus et noctibus: quis in illa barbarie dubitet, quin ea sphaera sit perfecta ratione?

35 Hi autem dubitant de mundo, ex quo et oriuntur et fiunt omnia, casune ipse sit effectus, aut necessitate aliqua, an ratione ac mente divina: et Archimedem arbitrantur plus valuisse in imitandis sphaerae conversionibus, quam naturam in efficiendis, praesertim cum multis partibus sint illa perfecta, quam haec simulata, sollertius. Atqui ille apud Attium pastor, qui navem numquam ante vidisset, ut procul divinum et novum vehiculum Argonautarum e monte conspexit, primo admirans et perterritus, hoc modo loquitur:

—— [98] tanta moles labitur
Fremebunda ex alto, ingenti sonitu, et spiritu:
Prae se undas volvit: vortices vi suscitat,
Ruit prolapsa: pelagus respergit: [99] profluit.
Ita dum interruptum credas nimbum volvier,
Dum quod sublime ventis expulsum rapi
Saxum, aut procellis, vel globosos turbines
Exsistere ictos undis concursantibus:
Nisi quas terrestres Pontus strages conciet:
Aut forte Triton fuscina evertens specus,
Subter radices penitus undanti in freto
Molem ex profundo saxeam [100] ad coelum eruit.

Dubitat primo, quae sit ea natura, quam cernit ignotam: idemque, juvenibus visis, auditoque nautico cantu,

[1] Sicut inciti, atque alacres rostris perfremunt
Delphini. ——.

item alia multa.

—— Silvani melo
Consimilem ad aures cantum, et auditum refert.

Ergo ut hic primo adspectu inanimum quiddam, sensuque vacuum, se putat cernere; post autem signis certioribus, quale sit id, de quo dubitaverat, incipit suspicari: sic philosophi debuerunt, si forte eos

[98] *tanta moles.*] Hos versus hinc repetit Priscianus de metris comicis apud Putsch. p. 1325. cum varietate quadam.

[99] *profluit.*] Priscianus habet *reflat*, quod praeferunt Lambinus, Davisius; quia metrum vocem dissyllabam requirit. mox pro *dum - - dum* Buherius *tum - - tum*: nam *dum* quidem non bene convenit sententiae. idem mox pro *ictos* legi vult *actos*: placet.

[100] *ad caelum eruit.*] Priscianus habet *vomit*: *quae est glossa*.

[1] *Sicut inciti.*] Quia metrum laborat, correxit P. Manutius *sicut citi*: Davisius *ut citi*: quod praetulerim.

primus adspectus mundi conturbaverat, postea, cum vidissent motus ejus finitos, et aequabiles, omniaque ratis ordinibus moderata, immutabilique constantia, intelligere inesse aliquem non solum habitatorem in hac coelesti ac divina domo, sed etiam rectorem, et moderatorem, et tamquam architectum tanti operis,
36 tantique muneris. Nunc autem mihi videntur ne suspicari quidem, quanta sit admirabilitas coelestium rerum, atque terrestrium.

Principio enim terra sita in media parte mundi, circumfusa undique est hac [2] animabili spirabilique natura, cui nomen est aër, Graecum illud quidem, sed perceptum jam tamen usu a nostris: tritum est enim pro Latino. Hunc rursus amplectitur immensus aether, qui constat ex altissimis ignibus. Mutuemur hoc quoque verbum, dicaturque tam aether Latine, quam dicitur aër: etsi interpretatur Pacuvius;

Hoc, quod memoro, nostri coelum, Graji perhibent aethera.

[3] Quasi vero non Grajus hoc dicat. At Latino loquitur. Siquidem nos non quasi Graece loquentem [4] audiamus. Docet idem alio loco:

[5] Grajugena de isto aperit ipsa oratio.

Sed ad majora redeamus. Ex aethere igitur innu-

[2] *animabili sp. natura.*] Probus Grammaticus apud Putsch. habet *animali.* bene.

[3] *Quasi vero non Grajus*] hoc ad Pacuvium non pertinet, qui fuit Latinus, sed ad personam, quae in fabula loquens inducebatur: ea erat Graeca.

[4] *audiamus.*] Conjeci *audimus.*

[5] *Grajugena de isto.*] Grotius correxit, *Grajugenam te esse a. ipsa oratio:* quod superiori, *quasi v. non Grajus hoc dicat,* optime consentit. placuit et Vossio.

merabiles flammae siderum exsistunt: quorum est
princeps sol, omnia clarissima luce collustrans, multis
partibus major, atque amplior, quam terra universa:
deinde reliqua sidera magnitudinibus immensis.
Atque hi tanti ignes, tamque multi, non modo nihil
nocent terris, rebusque terrestribus, sed ita prosunt,
ut [6] si mota loco sint, conflagrare terras necesse sit
a tantis ardoribus, moderatione, et temperatione
sublata. Hic ego non mirer esse quemquam, qui 37
sibi persuadeat, corpora quaedam solida, atque indi-
vidua vi et gravitate ferri, mundumque effici orna-
tissimum, et pulcerrimum ex eorum corporum con-
cursione fortuita? Hoc qui existimat fieri potuisse,
non intelligo, cur non idem putet, si innumerabiles
unius et viginti formae litterarum vel aureae, vel
quales libet, aliquo conjiciantur, posse ex his in
terram excussis annales Ennii, ut deinceps legi pos-
sint, effici: quod nescio an ne in uno quidem versu
possit tantum valere fortuna. Isti autem quemad-
modum asseverant, ex corpusculis non colore, non
qualitate aliqua, quam ποιότητα Graeci vocant, non
sensu praeditis, sed concurrentibus temere atque casu
mundum esse perfectum? vel innumerabiles potius in
omni puncto temporis alios interire? Quod si mun-
dum efficere potest concursus atomorum, cur porti-
cum, cur templum, cur domum, cur urbem non
potest? quae sunt minus operosa, et multo quidem
faciliora. Certe ita temere de mundo effutiunt, ut
mihi quidem numquam hunc admirabilem caeli
ornatum, qui locus est proximus, suspexisse videan-
tur. Praeclare ergo Aristoteles, *si essent*, inquit, *qui*

[6] *si motu loco sint*] sc. ut vicina magis terrae fiant.

sub terra semper habitavissent, bonis et illustribus domiciliis, quae essent ornata signis, atque picturis, instructaque rebus iis omnibus, quibus abundant ii, qui beati putantur, nec tamen exissent unquam supra terram: accepissent autem fama, et auditione, esse quoddam numen, et vim deorum: deinde aliquo tempore, patefactis terrae faucibus, ex illis abditis sedibus evadere in haec loca, quae nos incolimus, atque exire potuissent: cum repente terram, et maria, caelumque vidissent; nubium magnitudinem, ventorumque vim cognovissent, adspexissentque solem, ejusque tum magnitudinem, pulcritudinemque, tum etiam efficientiam cognovissent, quod is diem efficeret, toto caelo luce diffusa: cum autem terras nox opacasset, tum caelum totum cernerent astris distinctum, et ornatum, lunaeque luminum varietatem tum crescentis, tum senescentis, eorumque omnium ortus, et occasus, atque in omni aeternitate ratos immutabilesque cursus: [7] *haec cum viderent, profecto et esse deos, et haec tanta opera*
38 *deorum esse arbitrarentur.* Atque haec quidem ille. Nos autem tenebras cogitemus tantas, quantae quondam eruptione Aetnaeorum ignium finitimas regiones obscuravisse dicuntur, ut per biduum nemo hominem homo agnosceret: cum autem tertio die sol illuxisset, tum ut revixisse sibi viderentur. Quod si hoc idem ex aeternis tenebris contingeret, ut subito lucem adspiceremus: quaenam species caeli videretur? Sed assiduitate quotidiana et consuetudine oculorum assuescunt animi: neque admirantur, neque requirunt rationes earum rerum, quas semper vident: proinde

[7] *haec cum viderent*] int. inquam: est enim resumtio initii post longam parenthesin, orationem longius tractam: quamquam Mss. quidam habent: *quae cum viderent.* ut ed. Ven. 1494. et aliae.

quasi novitas nos magis, quam magnitudo rerum debeat ad exquirendas causas excitare. Quis enim hunc hominem dixerit, qui cum tam certos caeli motus, tam ratos astrorum ordines, tamque omnia inter se connexa et apta viderit, neget in his ullam inesse rationem, eaque casu fieri dicat, quae quanto consilio gerantur, nullo consilio assequi possumus? An cum machinatione quadam moveri aliquid videmus, ut sphaeram, [8] ut horas, ut alia permulta; non dubitamus, quin illa opera sint rationis: cum autem impetum caeli admirabili cum celeritate moveri, vertique videamus, constantissime conficientem vicissitudines anniversarias, cum summa salute et conservatione rerum omnium: dubitamus, quin ea non solum ratione fiant, sed etiam excellenti quadam, divinaque ratione? Licet enim jam, remota subtilitate disputandi, oculis quodammodo contemplari pulcritudinem rerum earum, quas divina providentia dicimus constitutas.

Ac principio terra universa cernatur, locata in 39
media mundi sede, solida, et globosa, et undique ipsa in sese nutibus suis conglobata, vestita floribus, herbis, arboribus, frugibus. quorum omnium incredibilis multitudo, insatiabili varietate distinguitur. Adde huc fontium gelidas peremnitates, liquores perlucidos amnium, riparum vestitus viridissimos, speluncarum concavas altitudines, saxorum asperi tates, impendentium montium altitudines, immensi tatesque camporum: adde etiam reconditas auri, argentique venas, infinitamque vim marmoris. Quae

[8] *ut horas*] hic necessario horologium intelligi debet. v. Clav.

vero, et quam varia genera bestiarum vel cicurum, vel ferarum? qui volucrum lapsus, atque cantus? qui pecudum pastus? quae vita silvestrium? Quid jam de hominum genere dicam? qui quasi cultores terrae constituti, non patiuntur, eam nec immanitate beluarum efferari, nec stirpium asperitate vastari: quorumque operibus agri, insulae, litoraque collucent, distincta tectis, et urbibus. Quae si, ut animis, sic oculis videre possemus, nemo cunctam intuens terram, de divina ratione dubitaret. At vero quanta maris est pulcritudo? quae species universi? quae multitudo et varietas insularum? quae amoenitates orarum et litorum? quot genera, quamque disparia partim submersarum, partim fluitantium et innantium beluarum, partim ad saxa nativis testis inhaerentium? Ipsum autem mare [9] sic terram appetens litoribus eludit, ut una ex duabus naturis conflata videatur. Exinde mari finitimus aër, [10] die et nocte distinguitur: isque tum fusus, et extenuatus sublime fertur; tum autem concretus in nubes cogitur, humoremque colligens terram auget imbribus: tum effluens huc et illuc, ventos efficit. Idem annuas frigorum et calorum facit varietates: idemque et volatus alitum sustinet, et
40 spiritu ductus alit et sustentat animantes. Restat ultimus, et a domiciliis nostris altissimus, omnia cingens et coërcens caeli complexus, qui idem aether vocatur, extrema ora et determinatio mundi: in quo,

[9] *sic terram appetens litoribus eludit.*] Edd. vett. habent *cludit*, ut Ven. 1494. pro *claudit*. Mss. fere *eludit*, ut Guelf. pro quo Davisius reposuit *alludit*, quod certe facilius est. et ita in hac re est et Topic. 7. ubi tamen etiam libri quidam *elu deret* habent. mihi placet *cludit*, i. e. ambit, circumdat. nam id sequentibus *ut una e duabus naturis conflata videatur* melius convenit, quam *eludit* et *alludit*.

[10] *die et nocte distinguitur*] nempe specie, die clarus, nocte obscurus.

eum admirabilitate maxima, igneae formae cursus ordinatos definiunt. E quibus sol, cujus magnitudine multis partibus terra superatur, circum eam ipsam volvitur. isque oriens et occidens, diem noctemque conficit, et modo accedens, tum autem recedens, binas in singulis annis reversiones ab extremo contrarias facit: [11] quarum intervallo tum quasi tristitia quaedam contrahit terram, tum vicissim laetificat, ut cum caelo hilarata videatur. Luna autem, quae est, ut ostendunt mathematici, major, quam dimidia pars terrae, iisdem spatiis vagatur, quibus sol: sed tum congrediens cum sole, tum digrediens, et eam lucem, quam a sole accepit, mittit in terras, et varias ipsa mutationes lucis habet: atque etiam tum subjecta atque opposita soli, radios ejus, et lumen obscurat, tum ipsa incidens in umbram terrae, cum est e regione solis, interpositu interjectuque terrae, repente deficit. iisdemque spatiis hae stellae, quas vagas dicimus, circum terram feruntur, eodemque modo oriuntur et occidunt: quarum motus tum incitantur, tum retardantur, saepe etiam insistunt. Quo spectaculo nihil potest admirabilius esse, nihil pulcrius. Sequitur stellarum inerrantium maxima multitudo: [12] quarum ita descripta distinctio est, ut ex nota figurarum similitudine nomina invenerint. Atque hoc loco me 41
intuens, Utar, inquit, carminibus Arati, eis, quae a

[11] *quarum intervallo tum - - contrahit, tum laetificat*] haeret hic frustra Davisius. Sensus est, sol cum ad alterum terminum, brumam, recedit, terram contrahit, frigore ejus adspectum tristem efficiens, tum recedens versus solstitium eam laetiorem efficit, viriditate arborum, etc.

[12] *quarum ita descripta distinctio est*] quae ita collocatae sunt et dispositae, figuras efficiant, similes animantibus, etc. unde nomina acceperunt. Pro *notarum* Mss. quidam etiam Gu. et edd. vett. *nota*: quod non displicet.

te admodum adolescentulo conversa, ita me delectant, quia Latina sunt, ut multa ex iis memoria teneam. Ergo, ut oculis [13] assidue videmus sine ulla mutatione, aut varietate,

Cetera labuntur celeri coelestia motu,
Cum coeloque simul noctesque diesque feruntur,

quorum contemplatione nullius expleri potest animus, naturae constantiam videre cupientis.

Extremusque adeo duplici de cardine vertex
Dicitur esse polus.

Hunc circum ἄρκτοι duae feruntur, numquam occidentes.

Ex his altera apud Graios Cynosura vocatur,
Altera dicitur esse Helice;

cujus quidem clarissimas stellas totis noctibus cernimus,

Quas nostri septem soliti vocitare Triones.

Paribusque stellis similiter distinctis eundem caeli verticem lustrat parva Cynosura.

Hac fidunt duce nocturna Phoenices in alto.
Sed prior illa magis stellis distincta refulget,
Et late prima confestim a nocte videtur.
Haec vero parva est: sed nautis usus in hac est.
Nam cursu interiore brevi convertitur orbe.

42 Et quo sit earum stellarum admirabilior adspectus,

[13] *assidue videmus*] sc. stellas fixas: puto verbum aliquod excidisse, e. c. *illas*.

Has inter, veluti rapido cum gurgite flumen,
Torvu' Draco serpit, subter supraque revolvens
Sese, conficiensque sinus e corpore flexos.

[14] Ejus cum totius est praeclara species, in primis suspicienda est figura capitis atque ardor oculorum.

Huic non una modo caput ornans stella relucet,
Verum tempora sunt duplici fulgore notata,
E trucibusque oculis duo fervida lumina flagrant,
Atque uno mentum radianti sidere lucet:
Obstipum caput, et tereti cervice reflexum
Obtutum in cauda majoris figere dicas.

Et reliquum quidem corpus draconis totis noctibus cernimus;

Hoc caput hîc paullum sese, subitoque recondit,
Ortus ubi atque obitus [15] parte admiscentur in una.

Id autem caput,

Attingens defessa velut moerentis imago.
Vertitur;

quam quidem Graeci

Engonasin vocitant, genibus quia nixa feratur.
Hic illa eximio posita est fulgore Corona.

Atque haec quidem a tergo: propter caput autem Anguitenens:

Quem claro perhibent Ophiuchum nomine Graji.
Hic pressu duplici palmarum continet anguem,

[14] *Ejus cum totius e. p. species, in primis.*] Puto ante *in primis* addendum esse *tum*, quod respondeat τῷ *cum*.

[15] *parte admiscentur in una*] i. e. ubi oriens et occidens conjunguntur. de plagis coeli sermo est.

Ejus et ipse manet religatus corpore toto:
Namque virum medium serpens [16] sub pectora cingit.
Ille tamen nitens graviter vestigia ponit,
Atque oculos urget pedibus, pectusque Nepai.

Septem autem triones sequitur

Arctophylax, vulgo qui dicitur esse Boötes:
Quod quasi temone adjunctam prae se quatit Arctum.

Dein quae sequuntur. Huic enim Boöti

—— Subter praecordia fixa videtur
Stella micans radiis Arcturus nomine claro;

cui subjecta fertur,

Spicum illustre tenens splendenti corpore Virgo.

43 Atque ita demetata signa sunt, ut in tantis descriptionibus divina sollertia appareat.

Et natos Geminos invises sub caput Arcti.
Subjectus media est cancer, pedibusque tenetur
Magnu' Leo, tremulam quatiens e corpore flammam.

Auriga

Sub laeva Geminorum obductus parte feretur.
Adversum caput huic Helice truculenta tuetur.
At Capra laevum humerum clara obtinet.

Tum quae sequuntur,

Verum haec est magno atque illustri praedita signo.
Contra Haedi exiguum jaciunt mortalibus ignem.

[16] *sub pectora.*] Puto *pectore*; nisi *sub* et *cingit* distincte dicuntur pro *succingit.*

Cujus sub pedibus

Corniger est valido connexus corpore Taurus.

Ejus caput stellis conspersum est frequentibus

Has Graeci stellas, Hyadas vocitare suerunt:

a pluendo; ὕειν enim est pluere. Nostri imperite suculas: [17] quasi a subus essent, non ab imbribus nominatae. Minorem autem Septentrionem Cepheus passis palmis [18] terga subsequitur.

Namque ipsum ad tergum Cynosurae vertitur Arcti.

Hunc antecedit

Obscura specie stellarum Cassiopea.
Hanc autem illustri versatur corpore propter
Andromeda, aufugiens adspectum moesta parentis,
Huic Equus ille jubam quatiens fulgore micanti,
Summum contingit caput alvo: stellaque jungens
Una, tenet duplices communi lumine formas,
Aeternum ex astris cupiens connectere nodum.
Exin contortis Aries cum cornibus haeret.

Quem propter

Pisces, quorum alter paullum praelabitur ante,
Et magis horriferis aquilonis tangitur auris.

Ad pedes Andromedae Perseus describitur, 44

Quem summa ab regione aquilonis flamina pulsant.
At [19] propter laevum genus omni ex parte locatas—

[17] *quasi a subus essent.*] Sic Ms. Guelf. sic et in Mss. reperit Davisius. Vulgo est *suibus.*

[18] *terga subsequitur.*] Davisius e Ms. dedit *a tergo.* bene.

[19] *propter laevum genus*] *genu* cum aliis Mss. apud Davisium habet

Parvas Vergilias tenui cum luce videbis.
Inde [20] Fides leviter posita, et convexa videtur.
Inde est ales avis lato sub tegmine caeli.

Capiti autem Equi proximat Aquarii dextra, totusque deinceps Aquarius.

Tum gelidum valido de pectore frigus anhelans,
[21] Corpore semifero magno Capricornus in orbe.
Quem cum perpetuo vestivit lumine Titan,
Brumali flectens contorquet tempore currum.

Hinc autem adspicitur,

Ut sese ostendens emergit Scorpius alte
Posteriore trahens flexum vi corporis arcum,
Quem propter nitens pennis convolvitur ales.
At propter se Aquila ardenti cum corpore portat.

Deinde Delphinus.

Exinde Orion obliquo corpore nitens.

Quem subsequens,

Fervidus ille Canis stellarum luce refulget.

Post Lepus subsequitur,

Curriculum numquam defesso corpore sedans.
At Canis ad caudam serpens prolabitur Argo.
Hanc Aries tegit, et squamoso corpore Pisces,
Fluminis illustri tangentem corpore ripas.

Guelf. at edd. *genus*, quod pro *genu* olim dictum docent Grammatici et hic ad evitandum hiatum a Cicerone positum videtur.

[20] *Fides - - et convexa*] int. Citharam. *Convexa* habent plures Mss. etiam Guelf. item editiones veteres quaedam Ven. 1494. Mediol. Ascens. Sensus esse videtur, leniter acclinata ad pedes Andromedae.

[21] *Corpore semifero*] quia ex capro et pisce compositus est, *semiferum* dixit, ob setosam partem alteram, nisi forte legendum *setigero*.

[22] Quem longe serpentem et manantem

—— adspicies, proceraque Vincla videbis,
Quae retinent Pisces caudarum a parte locata.
Inde Nepae cernes propter fulgentis acumen,
Aram, quam flatu permulcet spiritus austri.

Propter quae Centaurus

Cedit, Equi partes properans [23] submergere chelis.
Hic dextram porgens, quadrupes qua vasta tenetur,
Tendit, et illustrem truculentus [24] cedit ad aram,
Hic sese [25] infernis de partibus erigit Hydra:

cujus longe corpus est fusum;

In medioque sinu fulgens Cratera relucet.
Extremam nitens plumato corpore Corvus
Rostro tundit: et hic Geminis est ille sub ipsis
Ante-Canem, Grajo Procyon qui nomine fertur.

Haec omnis descriptio siderum, atque hic tantus coeli ornatus, ex corporibus huc et illuc, casu et temere [26] concursantibus potuisse effici, cuiquam sano videri potest? aut vero alia quae natura, mentis et rationis expers, haec efficere potuit, quae non modo ut fierent,

[22] *Quem longe.*] Sic Mss. etiam Guelf. et edd. pr. recentiores *quam. quem* refertur ad *fluvius*, quod verbum latet in *flumen.* exempla plura hujusmodi sunt apud veteres Graecos et Latinos.

[23] *submergere chelis.*] Sic Ms. Guelf. et edd. recentiores, at vett. *cetis. chelae* sunt apud Aratum. Pro *submergere* Mss. quidam *subjungere*, quod recepit Davisius. Sensus est idem in vulgata lectione.

[24] *cedit ad aram*] reposui *cedit.* i. e. vadit, pro vulg. *caedit* e Ms. Guelf. sic legendum esse mihi semper visum est.

[25] *infernis de partibus*] *de.* pro *e* dedi cum Davisio. sic et Ms. Guelf. et edd. vett.

[26] *concursantibus.*] Davisius e Mss. quibusdam dedit *cursantibus*, quia non sermo sit de atomis concursantibus, ut supra. sed et *concursare* pro cursare dicitur. v. Clavis in *concursare.*

ratione eguerunt, sed intelligi qualia sint, sine summa ratione non possunt?

45 Nec vero haec solum admirabilia, sed nihil majus, quam quod ita stabilis est mundus, atque ita cohaeret ad permanendum, ut nihil ne excogitari quidem possit aptius. omnes enim partes ejus undique medium locum capessentes, nituntur aequaliter. maxime autem corpora inter se juncta permanent, cum quodam quasi vinculo circumdato colligantur: quod facit ea natura, quae per omnem mundum omnia mente, et ratione conficiens funditur, et ad medium rapit, et convertit extrema. Quocirca si mundus globosus est, ob eamque causam omnes ejus partes undique aequabiles, ipsae per se, atque inter se continentur: contingere idem terrae necesse est, ut, omnibus ejus partibus in medium vergentibus, (id autem medium, infimum in sphaera est) nihil interrumpat, quo labefactari possit tanta contentio gravitatis et ponderum. Eademque ratione mare, cum supra terram sit, medium tamen terrae locum expetens, conglobatur undique aequabiliter, neque redundat umquam, neque effunditur. Huic autem continens aër, [27] fertur ille quidem levitate sublimi, sed tamen in omnes partes se ipse fundit. itaque et mari continuatus, et junctus est, et natura fertur ad coelum: cujus tenuitate, et calore temperatus, vitalem, et salutarem spiritum praebet animantibus. Quem complexa summa pars coeli, [28] quae

[27] *fertur ille q. levitate sublimi*] sic omnes edd. quas vidi: nisi quod Davisius e var. lect. quorumdam Mss. in margine edidit *sublimis*. et potuit litera ultima absorberi prima sequentis verbi *sed*: putem tamen vulgatum defendi posse, si non accipitur pro epitheto levitatis, quod esset ineptum, sed absolute pro *in sublimi*. nam et alibi *sublime* ponitur pro in sublime vel in sublimi.

[28] *quae aethra dicitur.*] Sic Mss. quidam et edd. Bonon. Mediol.

aethra dicitur, et suum retinet ardorem tenuem, et
nulla admistione concretum, et cum aëris extremitate
conjungitur. In aethere autem astra volvuntur; 46
quae se et nixu suo conglobata continent: et forma
ipsa, figuraque, sua momenta sustentant. sunt enim
rotunda: quibus formis, ut ante dixisse videor, minime noceri potest. Sunt autem stellae natura flammeae. quocirca terrae, maris, aquarum vaporibus aluntur iis, qui a sole ex agris tepefactis, et ex aquis excitantur: quibus altae, renovataeque stellae, atque omnis aether, refundunt eadem, et rursum trahunt indidem, nihil ut fere intereat, aut admodum paullulum, quod astrorum ignis, et aetheris flamma consumat. Ex quo eventurum nostri putant id, de quo Panaetium addubitare dicebant, ut ad extremum omnis mundus ignesceret, cum, humore consumto, neque terra ali posset, neque remearet aër; cujus ortus, aqua omni exhausta, esse non posset: ita relinqui nihil praeter ignem; a quo rursum animante, ac deo renovatio mundi fieret, atque idem ornatus oriretur. Nolo in stellarum ratione multus vobis videri, maximeque earum, quae errare dicuntur. quarum tantus est concentus ex dissimillimis motibus, ut, cum summa Saturni refrigeret, media Martis incendat, his interjecta Jovis illustret, et temperet, infraque Martem duae Soli obediant, ipse Sol mundum omnem sua luce compleat, ab eoque Luna illuminata graviditates, et partus afferat, maturitatesque gignendi. Quae copulatio rerum, et quasi consentiens ad mundi

Ascens. et inde e Victorio aliae, pro eo, quod ante edebatur, *aethera*, ut est in Mss. quibusdam vel *aetherea*. Davisius edidit *aether* : et sic alibi in his libris dicit Cicero et statim post : *in aethere autem*. sed ita deberet esse, *qui aether dicitur*.

incolumitatem coagmentatio naturae, quem non movet; hunc horum nihil umquam reputavisse certo scio.

47 [29] Age, ut a coelestibus rebus ad terrestres veniamus; quid est in his, in quo non naturae ratio intelligentis appareat? Principio, eorum, quae gignuntur e terra, stirpes et stabilitatem dant iis, quae sustinent, et ex terra succum trahunt, quo alantur ea, quae radicibus continentur: obducunturque libro, aut cortice trunci, quo sint a frigoribus et caloribus tutiores. Jam vero vites sic claviculis adminicula, tamquam manibus, apprehendunt, atque se ita erigunt, ut animantes. Quin etiam [30] a caulibus brassicisque, si prope sati sint, ut a pestiferis, et nocentibus, refugere dicuntur, nec eos ulla ex parte contingere. Animantium vero quanta varietas est? quanta ad eam rem vis, ut in suo quaeque genere permaneant? quarum aliae coriis tectae sunt, aliae villis vestitae, aliae spinis hirsutae: pluma alias, alias squama videmus obductas: alias esse cornibus armatas, alias habere effugia pennarum. Pastum autem animantibus large, et copiose natura eum, qui cuique aptus erat, comparavit. Enumerare possum ad eum pastum capessendum, conficiendumque, quae sit in figuris animantium, et quam sollers, subtilisque descriptio partium, quamque admirabilis fabrica membrorum, omnia enim, quae quidem intus inclusa sunt, ita nata, atque ita locata sunt, ut nihil eorum supervacaneum sit, nihil

29 *Age ut a coelestibus.*] Semper mihi visum est, legendum esse *Atque.* nam *Age* non aptum h. l.

30 *a caulibus brassicisque*] *brassicis* pro glossa habet Davisius, quia a *caulibus* non differt. sed tamen et Plinius H. N. XVII, 24. odit vitis *et caulem et olus omne.*

ad vitam retinendam non necessarium. Dedit au-
tem eadem natura beluis et sensum, et appetitum;
ut altero conatum haberent ad naturales pastus ca-
pessendos, altero secernerent pestifera a salutaribus.
Jam vero alia animalia gradiendo, alia serpen-
do ad pastum accedunt, alia volando, alia nando:
cibumque partim oris hiatu, et dentibus ipsis capes-
sunt, partim unguium tenacitate arripiunt, partim
aduncitate rostrorum: alia sugunt, alia carpunt, alia
vorant, alia mandunt. Atque etiam aliorum ea est
humilitas, ut cibum terrestrem rostris facile contin-
gant. Quae autem altiora sunt, ut anseres, ut cygni,
ut grues, ut cameli; adjuvantur proceritate collorum.
Manus etiam data elephantis, quia propter magnitu-
dinem corporis difficiles [31] aditus habebant ad pastum.
At, quibus bestiis erat is cibus, ut aliis generis bestiis 48
vescerentur, aut vires natura dedit, aut celeritatem.
data est quibusdam etiam machinatio quaedam, atque
sollertia: ut in araneolis, aliae quasi rete texunt, ut,
si quid inhaeserit, conficiant: aliae autem [32] ex ino-
pinato observant, et si quid incidit, arripiunt, idque
consumunt. Pina vero, [33] (sic enim Graece dicitur)
duabus grandibus patula conchis, cum parva squilla
quasi societatem coit comparandi cibi. itaque cum
pisciculi parvi in concham hiantem innataverint, tum
[34] admonita squillae pina morsu, comprimit conchas.

[31] *aditus habebant ad pastum*] in Mss. et edd. vett. quibusdam est *habeant*, in Ms. Guelf. *habeat*.

[32] *ut ex inopinato*] *ut* bene delevit Davisius, abest et Ms. Guelf.

[33] *sic enim Graece dicitur*] hoc frigide redundat: videtur nota glossatoris esse.

[34] *admonita a squilla pina morsu.*] Mss. plures, ut et Guelf. habent

Sic dissimillimis bestiolis communiter cibus quaeritur. [35] In quo admirandum est, congressune aliquo inter se, an jam inde ab ortu naturae ipsae congregatae sint. Est etiam admiratio nonnulla in bestiis aquatilibus iis, quae gignuntur in terra: veluti crocodili, fluviatilesque testudines, quaedamque serpentes ortae extra aquam, simul ac primum niti possunt, aquam persequuntur. Quin etiam anatum ova gallinis saepe supponimus; e quibus pulli orti primum aluntur ab iis, ut a matribus, [36] a quibus exclusi, fotique sunt: deinde eas relinquunt, et effugiunt sequentes, cum primum aquam, quasi naturalem domum, videre potuerunt. Tantam ingenuit animanti-
49 bus conservandi sui natura custodiam. Legi etiam scriptum, esse avem quandam, quae Platalea nominaretur: eam sibi cibum quaerere advolantem ad eas aves, quae se in mari mergerent: quae cum emersissent, piscemque cepissent, usque eo premere earum capita mordicus, dum illae captum amitterent; id quod ipsa invaderet. Eademque haec avis scribitur conchis se solere complere, easque, cum stomachi calore concoxerit, evomere, atque ita eligere ex iis, [37] quae sunt esculenta. Ranae autem marinae dicuntur obruere sese arena solere, et moveri prope aquam: ad quas, quasi ad escam, pisces cum accesserint, confici a ranis, atque consumi. Milvo est quoddam

admonita squilla pinae morsu, unde scribendum *admonita squillae pina morsu*.

35 *In quo admirandum est*] i. e. videndum et quaerendum est ob admirabilitatem rei. sic et alibi *admirari* dicitur. v. Clav. mox *ipsae* est sua sponte, impetu naturali.

36 *a quibus exclusi fotique sunt*] est ἓν διὰ δυοῖν, a quibus fovendo exclusi sunt.

37 *quae sunt esculenta.*] Legendum *sint*.

bellum quasi naturale cum corvo. ergo alter alterius, ubicumque nactus est, ova frangit. Illud vero ab Aristotele animadversum, a quo pleraque, quis potest non mirari? Grues, cum loca calidiora petentes maria transmittant, trianguli efficere formam. ejus autem summo angulo aër ab iis adversus pellitur: deinde sensim ab utroque latere, tamquam remis, ita pennis cursus avium levatur. Basis autem trianguli, quam grues efficiunt, ea tamquam a puppi, ventis adjuvatur: haeque in tergo praevolantium colla et capita reponunt. quod quia ipse dux facere non potest, quia non habet ubi nitatur, revolat, ut ipse quoque quiescat. In ejus locum succedit ex iis, quae acquierunt: eaque vicissitudo in omni cursu conservatur. Multa ejusmodi proferre possum: sed genus ipsum videtis. Jam vero illa etiam notiora, quanto se opere custodiant bestiae, ut in pastu circumspectent, ut in cubilibus delitescant.
Atque illa mirabilia. Quid ea, quae nuper, id est 50
paucis ante saeculis, medicorum ingeniis reperta sunt? vomitione canes; purgatu autem [38] alvos ibes Aegyptiae curant. Auditum est, pantheras, quae in barbaria venenata carne caperentur, remedium quoddam habere; quo cum essent usae, non morerentur: capras autem in Creta feras, cum essent confixae venenatis sagittis, herbam quaerere, quae dictamnus vocaretur; quam cum gustavissent, sagittas excidere dicunt e corpore. Cervaeque paulo ante partum perpurgant se quadam herbula, quae Seselis dicitur.

[38] *alvos ibes Aegyptiae curant*] *alvos* commune est vomitioni et purgationi. forte et transponendum est post *Aegyptiae*. aut legendum *alvi*. ut vomitio et purgatio alvi sint duo diversa remedia curationis. mire in h. l. variant libri.

Jam illa cernimus, ut contra metum et vim suis [39] se armis quaeque defendat. Cornibus tauri, apri dentibus, morsu leones; aliae fuga se, aliae occultatione tutantur: atramenti effusione sepiae, torpore torpedines. multae etiam insectantes odoris intolerabili
51 foeditate depellunt. Ut vero perpetuus mundi esset ornatus, magna adhibita cura est a providentia deorum, ut semper essent et bestiarum genera, et arborum, omniumque rerum, [40] quae altae aut radicibus a terra, aut stirpibus continerentur. quae quidem omnia eam vim seminis habent in se, ut ex uno plura generentur: idque semen inclusum est in intima parte earum baccarum, quae ex quaque stirpe funduntur: iisdemque seminibus et homines affatim vescuntur, et terrae ejusdem generis stirpium renovatione complentur. Quid loquar, quanta ratio in bestiis ad perpetuam conservationem earum generis appareat? nam primum aliae mares, aliae foeminae sunt: quod perpetuitatis causa machinata natura est. Deinde partes corporis et ad procreandum, et ad concipiendum aptissimae: et in mare, et in foemina commiscendorum corporum mirae libidines. Cum autem in locis semen insedit, rapit omnem fere cibum ad sese, [41] eoque

[39] *se armis quaeque defendat.*] Davisius malit *defendant* quod placet. int. bestiae: et sequitur pluralis, tauri, apri, etc.

[40] *quae altae aut radicibus a terra,* etc.] Valde variant libri. Lenissimum remedium putem *a terra* adjungi verbo *altae:* quae *altae a terra,* cum adolevere terrae nutrientis succo, *aut r. a. st. c. radicibus* continentur plantae, olera et similia, *stirpibus* arbores, nisi pro *aut* malis *ac,* quod sequentia videntur suadere, in quibus tantum stirpium mentio.

[41] *eoque septum fingit animal.*] Gruterus conjecit *coeptum:* sed *septum* bene convenit seqq. *ex utero excidit:* nam *septum* animal refertur ad uterum, quo sepitur embryo ad maturitatem usque. et *coeptum* non bene convenit verbo *fingit.*

septum fingit animal: quod cum [42] ex utero elapsum excidit; in iis animantibus, quae lacte aluntur, omnis fere cibus matrum lactescere incipit: eaque, quae paullo ante nata sunt, sine magistro, duce natura, mammas appetunt, earumque ubertate saturantur. Atque, ut intelligamus, nihil horum esse fortuitum, et haec omnia esse opera providae sollertisque naturae; quae multiplices foetus procreant, ut sues, ut canes, his mammarum data est multitudo: quas easdem paucas habent eae bestiae, quae pauca gignunt. Quid dicam, quantus amor bestiarum sit in educandis custodiendisque iis, quae procreaverunt, usque ad eum finem, dum possint se ipsa defendere? etsi pisces, ut ajunt, ova cum genuerunt, relinquunt. facile enim illa aqua et sustinentur, et foetum fundunt. Testudines autem, et crocodilos 52
dicunt, cum in terra partum ediderint, obruere ova, deinde discedere. ita et nascuntur, et educantur ipsa per sese. Jam gallinae, avesque reliquae et quietum requirunt ad pariendum locum, et cubilia sibi nidosque construunt, eosque quam possunt mollissime substernunt, ut quam facillime ova serventur: ex quibus pullos cum excluserint, ita tuentur, ut et pennis foveant, ne frigore laedantur; et, si est calor a sole, se opponant. Cum autem pulli pennulis uti possunt, tum volatus eorum matres prosequuntur; reliqua cura liberantur. [43] Accedit ad nonnullorum animantium, et earum rerum, quas terra gignit, conservationem, et salutem, hominem etiam sollertia, et

[42] *ex utero elapsum excidit*] pleonasmus in *elapsum excidit* non placet. vereor ne in *excidit* sit vitium. an fuit *exiit* sc. in lucem.

[43] *Accidit etiam - - hominum etiam sollertia*] prius *etiam* delevi; utrumque abesse potest, nedum alterum debet.

diligentia. Nam multae et pecudes, et stirpes sunt, quae sine procuratione hominum salvae esse non possunt. Magnae etiam opportunitates ad cultum hominum, atque abundantiam, aliae aliis in locis reperiuntur. Aegyptum Nilus irrigat, et, cum tota aestate obrutam, oppletamque tenuit, tum recedit, mollitosque, et oblimatos agros ad serendum, relinquit. Mesopotamiam fertilem efficit Euphrates: in quam quotannis quasi novos agros invehit. Indus vero, qui est omnium fluminum maximus, non aqua solum agros laetificat, et mitigat, sed eos etiam conserit. magnam enim vim seminum secum frumenti similium dicitur deportare. Multaque alia in aliis locis commemorabilia proferre possum: multos fer-
53 tiles agros, alios aliorum fructuum. Sed illa quanta benignitas naturae, quod tam multa ad vescendum, tam varia, tamque jucunda gignit: neque ea uno tempore anni: ut semper et novitate delectemur, et copia? Quam tempestivos autem dedit, quam salutares non modo hominum, sed etiam pecudum generi, iis denique omnibus, quae oriuntur e terra, ventos Etesias? quorum flatu nimii temperantur calores. Ab iisdem etiam maritimi cursus celeres, et certi diriguntur. Multa praetereunda sunt: et tamen multa dicuntur. Enumerari enim non possunt fluminum opportunitates: aestus maritimi multum accedentes et recedentes: montes vestiti, atque silvestres: salinae ab ora maritima remotissimae: medicamentorum salutarium plenissimae terrae: artes denique innumerabiles, ad victum, et ad vitam necessariae. Jam diei, noctisque vicissitudo conservat animantes, tribuens aliud agendi tempus, aliud quies-

sendi. Sic undique omni ratione concluditur, mente consilioque divino, omnia in hoc mundo ad salutem omnium conservationemque admirabiliter administrari.

[44] Sin quaeret quispiam, cujusnam causa tantarum rerum molitio facta sit: arborumne et herbarum? quae quamquam sine sensu sunt, tamen a natura sustinentur. at id quidem absurdum est. An bestiarum? nihilo probabilius, deos mutarum, et nihil intelligentium causa tantum laborasse. Quorum igitur causa, quis dixerit, effectum esse mundum? Eorum scilicet animantium, quae ratione utuntur. hi sunt dii, et homines: quibus profecto nihil est melius. ratio est enim, quae praestat omnibus. ita fit credibile, deorum, et hominum causa factum esse mundum, quaeque in eo sint omnia. [45] Faciliusque intelligetur, 54
a diis immortalibus hominibus esse provisum, si erit tota hominis fabricatio perspecta, omnisque humanae naturae figura, atque profectio. Nam cum tribus rebus animantium vita teneatur, cibo, potione, spiritu: ad haec omnia percipienda os est aptissimum: quod adjunctis naribus spiritu augetur. Dentibus autem in ore constructis manditur, atque ab his extenuatur, et molitur cibus. eorum adversi acuti morsu dividunt escas, intimi autem conficiunt, qui genuini vocantur: quae confectio etiam a lingua

[44] *Sin quaerat quispiam*] *in quaerat* variant libri. plerique habent *quaeret*, Ms. Guelf. *quaereret*. mihi forma *Sin quaerat* non placet. nam non convenit consequenti *et id quidem absurdum est*. Ego putem *sin* delendum esse. ita bene membra sibi respondent. similiter post in altera parte est: *Quorum igitur causa quis dixerit effectum esse mundum.*

[45] *Fac. intelligetur.*] Sic edd. quaedam veteres. Mss. etiam Guelf. et edd. in primis recentiores, *intelligitur*, non bene. *intelligetur* etiam Davisius edidit.

adjuvari videtur. Linguam autem ad radices ejus haerens excipit stomachus: quo primum illabuntur ea, quae accepta sunt: oris utraque ex parte tonsillas attingens, palato extremo atque intimo terminatur. Atque is, agitatione et motibus linguae cum depulsum et quasi detrusum cibum accepit, [46] depellit. Ipsius autem partes eae, quae sunt infra id, quod devoratur, dilatantur: quae autem supra, contrahuntur. Sed cum aspera arteria, (sic enim a medicis appellatur) ostium habeat, adjunctum linguae radicibus, paullo supra, quam ad linguam stomachus annectitur, eaque ad pulmones usque pertineat, excipiatque animam eam, quae ducta sit spiritu, eandemque a pulmonibus respiret, et reddat: tegitur quodam quasi operculo: quod ob eam causam datum est, ne, siquid in eam cibi forte incidisset, spiritus impediretur. Sed cum alvi natura, subjecta stomacho, cibi et potionis sit receptaculum: pulmones autem, et cor extrinsecus spiritum adducant: in alvo multa sunt mirabiliter effecta, [47] quae constat fere e nervis. Est autem multiplex et tortuosa, arcetque et continet, sive illud aridum est, sive humidum, [48] quod recipit, ut id mutari et concoqui possit; eaque tum adstringitur, tum relaxatur, atque omne, quod accipit, cogit et confundit: ut facile et [49] calore, quem multum

[46] *depellit*] sc. in ventriculum s. alvum, si tamen vera est lectio: quod dubium videtur, cum praecedat *depulsum*. Davisius conjecit *deglutit*. sed *depulsum* illud pertinet ad partes deferentes cibum comminutum ad stomachum.

[47] *quae constat fere e nervis*] e Ms. Ursini Davisius recepit *constat* ut ad alvum referatur. bene. nam *mirabiliter effecta* non ad materiam alvi pertinent, sed ad alvum ipsam.

[48] *quod recipit*] melius videatur *recepit*: sed et mox, in simili structura est *accipit*.

[49] *calore, quem multum habet, exterendo cibo et p.*] Vulgo male

habet, exterendo cibo et praeterea spiritu omnia cocta atque confecta in reliquum corpus dividantur. In pulmonibus autem inest raritas quaedam, et assi- 55
milis spongiis mollitudo, ad hauriendum spiritum aptissima, qui tum se contrahunt adspirantes, tum respiritu dilatant, ut frequenter ducatur [50] cibus animalis, quo maxime aluntur animantes. Ex intestinis autem, et alvo secretus a reliquo cibo succus is, quo alimur, permanat ad jecur, per quasdam [51] a medio intestino usque ad portas jecoris, (sic enim appellant) ductas et directas vias, quae pertinent ad jecur, eique adhaerent. Atque [52] inde aliae pertinentes sunt, per quas [53] cadit cibus a jecore delapsus. Ab eo cibo cum est secreta bilis, iisque humores, qui ex renibus profunduntur: reliqua se in sanguinem vertunt, ad easdemque portas jecoris confluunt, ad quas omnes ejus viae pertinent: per quas lapsus cibus, in hoc ipso loco in eam venam, quae cava appellatur, confunditur, perque eam ad cor [54] confectus jam coctusque perlabitur: a corde autem in totum corpus distribuitur per venas admodum multas, in omnes partes corporis pertinentes. Quemadmodum

interpunxere post *cibo;* ut *ext. c.* pertineret ad calorem. nam *ext. c.* est alterum, quo cibus conficitur. nec calore conteritur cibus, tertium *spiritus.*

50 *cibus animalis*] eleganter sic aër dicitur.

51 *a medio intestino.*] Gr. *μεσεντερίῳ.*

52 *inde aliae pertinentes sunt*] *pertinentes* hic non concoquo. puto in eo verbo latere, quod corruptum sit: nisi plane est insititium. nam potest commode abesse.

53 *cadit cibus a jecore delapsus.*] Edidi cum Davisio *delapsus:* nam vulg. *dilapsus* prorsus est ab h. l. alienum. *Cibus* est is, quem Gr. *chylum* appellant: ante dicebatur *succus.*

54 *confectus jam coctusque*] *coctusque* pro vulgato *coactusque* edidi cum Ald. min. recepit et Davisius. sic et c. 54. in fine juncta sunt *confectus coctusque.*

autem reliquiae cibi depellantur tum adstringentibus se intestinis, tum relaxantibus, haud sane difficile dictu est: sed tamen praetereundum est, ne quid habeat injucunditatis oratio. [55] Illa potius explicetur incredibilis fabrica naturae. Nam quae spiritu, in pulmones anima ducitur, ea calescit primum [56] ab eo spiritu, deinde contagione pulmonum: ex eaque pars redditur respirando, pars concipitur cordis parte quadam, [57] quem ventriculum cordis appellant: cui similis alter adjunctus est, in quem, sanguis a jecore per venam illam cavam influit. Eoque modo ex his partibus et sanguis per venas in omne corpus diffunditur, et spiritus per arterias. Utraeque autem crebrae multaeque toto corpore intextae vim quandam incredibilem artificiosi operis divinique testantur. Quid dicam de ossibus? quae subjecta corpori, mirabiles commissuras habent, et ad stabilitatem aptas, et ad artus finiendos accommodatas, et ad motum, et ad omnem corporis actionem. Huc adde nervos, a quibus artus continentur; eorumque implicationem toto corpore pertinentem: qui, [58] sicut venae et arteriae, a corde tracti, et profecti, in corpus omne ducuntur.
56 Ad hanc providentiam naturae tam diligentem, tam-

[55] *Illa potius e. i. fabrica.*] *Illa*, cujus supra mentio facta in pulmonibus.

[56] *ab eo spiritu, deinde contagione pulmonum*] *a spiritu* sc. eo, quo ducitur in pulmones anima - *contagione p.* quia pulmones sunt calidi, et contractu suo animae calorem addunt. Igitur nil me hic offendit. sed Mss. etiam Guelf. et edd. vett. habent *coagitatione*, quod et Davisius revocavit. *Contagione* melius et Ciceroni usitatius est.

[57] *quam vent. c. app.*] semper putavi, rectius esse *quem*: denique sic reperi in ed. Mediol. itaque non dubitavi recipere.

[58] *sicut v. et arteriae, a corde tracti et profecti.*] Vulgo est *tractae et profectae.* sed haec praedicata aptiora sunt *nervis*: unde sic correxere Buherius et Davisius, ut nos edidimus. Veteres credebant nervos a corde duci.

que sollertem, adjungi multa possunt, e quibus intelligatur, quantae res hominibus a deo, quamque eximiae tributae sint: qui primum eos humo excitatos celsos et erectos constituit, ut deorum cognitionem, coelum intuentes, capere possent. Sunt enim [59] e terra homines non ut incolae atque habitatores, sed quasi spectatores superarum rerum atque caelestium, quarum spectaculum ad nullum aliud genus animantium pertinet. Sensus autem, interpretes ac nuntii rerum, in capite, tamquam in arce, mirifice ad usus necessarios et facti, et collocati sunt. Nam oculi, tamquam speculatores, altissimum locum obtinent: ex quo plurima conspicientes, fungantur suo munere. Et aures cum sonum percipere debeant, [60] qui natura sublime fertur; recte in altis corporum partibus collocatae sunt. Itemque nares, eo quod omnis odor [61] ad supera fertur, recte sursum sunt: et quod cibi et potionis judicium magnum earum est, non sine causa vicinitates oris secutae sunt. Jam gustatus, [62] qui sentire eorum, quibus vescimur, genera debet, habitat in ea parte oris, qua esculentis, [63] et potulentis iter natura patefecit. Tactus autem toto

[59] *e terra homines.*] Facile intelligitur vitium in *e terra*. Davisius correxit *in terra*: magis placet Pearcii sententia, haec verba loco mota putantis et ad superiora *coelum intuentes* transponentis, ut et edidit Alemannus.

[60] *qui natura in sublime fertur.*] Cicero in hac forma non solet addere *in*. quia et a nonnullis libris abest cum Davisio delevimus.

[61] *ad supera fertur.*] Mss. plures etiam Guelf. et edd. vett. *superiora*.

[62] *qui sentire - - debet.*] Sic edd. vett. Ven. 1494. Mediol. Ascens. Ald. etc. recte. Vulgo male *deberet*.

[63] *et potulentis.*] Sic Mss. plerique etiam Guelf. et edd. vett. nisi quod quaedam habent *poculentis*, ut Ven. et Bonon. 1494. Mediol. Ald. quod et apud alios auctores latinos reperitur, sed ita, ut Mss. varient, et alii pluresque *potulentum* habeant.

corpore aequabiliter fusus est, ut omnes ictus, omnesque nimios et frigoris, et caloris appulsus [64] sentire possemus. Atque, ut in aedificiis architecti avertunt ab oculis, et naribus dominorum ea, quae profluentia necessario taetri essent aliquid habitura: sic natura
57 res similes procul amandavit a sensibus. Quis vero opifex, praeter naturam, qua nihil potest esse callidius, tantam sollertiam persequi potuisset in sensibus? quae primum oculos membranis tenuissimis vestivit, et sepsit: quas primum perlucidas fecit, ut per eas cerni posset; firmas autem, ut continerentur. Sed lubricos oculos fecit, et mobiles, ut et declinarent, siquid noceret: et adspectum, quo vellent, facile converterent. aciesque ipsa, qua cernimus, quae pupula vocatur, ita parva est, ut ea, quae nocere possint, facile vitet: palpebraeque, quae sunt tegmenta oculorum, [65] mollissimae tactu, ne laederent aciem, aptissime factae et ad claudendas pupulas, ne quid incideret, et ad aperiendas: idque providit, ut identidem fieri posset cum maxima celeritate. Munitaeque sunt palpebrae tamquam vallo pilorum: quibus, et apertis oculis, [66] si quid incideret, repelleretur; et somno conniventibus, cum oculis ad cernendum non egeremus, [67] ut qui, tamquam involuti, quiescerent.

[64] *sentire possimus*] quia pendet a *fusus est*, legendum est *possemus*. sic supra: *eos erectos constituit, ut deorum cognitionem capere possent.* similiter peccatum est infra c. 60.

[65] *mollissimae tactu -- aptissime factae.*] Si vera est lectio, pendet a *palpebrae*. sed aptius referuntur haec ad vicinius *tegumenta*, unde legendum visum *mollissima* et *facta* Davisio.

[66] *si quid incideret, repelleretur*] malim *depelleretur*, item mox *a fronte defluentem depellunt* pro *repellunt*. nam ita Cicero et alibi et est aptius. v. in fine capitis: *humorem ad pulverem multaque alia depellenda non inutilem.*

[67] *ut qui*] hoc semper vitiosum putavi delendumque. nec tamen displicet Davisii conjectura *ut* delentis, et pro *qui* reponentis *hi* vel *ii*.

Latent praeterea utiliter, et excelsis undique partibus sepiuntur. Primum enim superiora, superciliis obducta, sudorem a capite, et a fronte defluentem repellunt. Genae deinde ab inferiore parte tutantur subjectae, leviterque eminentes. Nasus ita locatus est, ut quasi murus oculis interjectus esse videatur. Auditus autem semper patet. ejus enim sensu etiam dormientes egemus. a quo cum sonus est acceptus, etiam a somno excitamur. Flexuosum iter habet, ne quid intrare possit, si simplex, et directum pateret. provisum etiam, ut si qua minima bestiola conaretur irrumpere, in sordibus aurium, tamquam in visco, inhaeresceret. Extra autem eminent, quae appellantur aures, et tegendi causa factae, tutandique sensus, et ne adjectae voces laberentur, atque errarent, priusquam sensus ab his pulsus esset. Sed duros et quasi corneolos habent introitus, multisque cum flexibus; [68] quod his naturis relatus amplificatur sonus. Quocirca et [69] in fidibus testudine resonatur, aut cornu: et ex tortuosis locis, et inclusis [70] soni referuntur ampliores. Similiter nares, quae semper propter necessarias utilitates patent, contractiores habent introitus, ne quid in eas, quod noceat, possit pervadere: humoremque semper habent ad pulverem, multaque alia depellenda, non inutilem. Gustatus

[68] *quod his naturis relatus.*] Videtur addendum *ab*, *ab his naturis relatus sonus. ab his naturis*, i. e rebus quae sunt durae natura.

[69] *in fidibus testudine resonatur aut cornu*] i. e. in fidibus tegitur corpus instrumenti testudine aut cornu, ut sonus fidium augeatur a duriori materia repulsus et relatus.

[70] *referuntur ampliores*] sc. soni, quod e verbo *resonatur* intelligi potest: sed et addunt libri quidam, recepitque Davisius, quod melius puto.

praeclare septus est. ore enim continetur, et ad usum apte, et ad incolumitatis custodiam. Omnisque sensus hominum multo antecellit sensibus bestiarum.
58 Primum enim oculi in iis artibus, quarum judicium est oculorum, in pictis, fictis, caelatisque formis, in corporum etiam motione atque gestu multa cernunt subtilius. colorum etiam, et figurarum [71] tum venustatem atque ordinem, et, ut ita dicam, decentiam, oculi judicant: atque etiam alia majora. nam et virtutes, et vitia cognoscunt: iratum, propitium: laetantem, dolentem: fortem, ignavum: audacem, timidumque cognoscunt. Auriumque item est admirabile quoddam, [72] artificiosumque judicium, quo judicatur et in vocis, et in tibiarum nervorumque cantibus varietas sonorum, intervalla, distinctio, et vocis genera permulta: canorum, fuscum: laeve, asperum: grave, acutum: flexibile, durum: quae hominum solum auribus judicantur. Nariumque item, et [73] gustandi pariter et tangendi magna judicia sunt. Ad quos sensus capiendos et perfruendos, plures etiam, quam vellem, artes repertae sunt. Perspicuum est enim, quo compositiones unguentorum, quo ciborum con-
59 ditiones, quo corporum lenocinia processerint. Jam vero animum ipsum, mentemque hominis, rationem, consilium, prudentiam, qui non divina cura perfecta

[71] *tum venustatem*] *tum* suspectum est, quia ei nil respondet. Si est a Cicerone, ei respondet *et* ante *ut ita dicam*. Lambinus et Davisius delent.

[72] *artificiosum judicium, quo judicatur - - quae hominum s. auribus judicantur.*] Haec periodus non est ad Ciceronianam elegantiam structa. Deleverim initio quo *judicatur*, interpungam post *cantibus*. In fine legam *ea*, vel *quae* deleam.

[73] *gustandi pariter et tangendi.*] Sic bene e Ms. Aldus nepos, Lamb. et Davisius, sequente Buherio et Alemanno. Vulgò *arte*, vel *aperte*. lectionis *pariter* vestigium est in *parte*, ut libri quidam habent.

esse perspicit, is his ipsis rebus mihi videtur carere. [74] De quo dum disputem, tuam mihi dari velim, Cotta, eloquentiam. Quo enim tu illa modo diceres? quanta primum intelligentia, deinde consequentium rerum cum primis conjunctio et comprehensio esset in nobis: ex quo videlicet, quid ex quibusque rebus efficiatur, idque ratione, concludimus: singulasque res definimus circumscripteque complectimur: ex quo scientia intelligitur quam vim habeat, qualis sit: qua ne in deo quidem est res ulla praestantior. Quanta vero illa sunt, quae vos Academici infirmatis, et tollitis, quod et sensibus, et animo ea, quae extra sunt, percipimus, atque comprehendimus? Ex quibus collatis inter se, et comparatis, artes quoque efficimus, partim ad usum vitae, partim ad oblectationem necessarias. Jam vero domina rerum (ut vos soletis dicere) eloquendi vis, quam est praeclara, quamque divina? quae primum efficit, ut ea, quae ignoramus, discere, et ea, quae scimus, alios docere possimus. Deinde hac cohortamur, hac persuademus, hac consolamur afflictos, hac deducimus perterritos a timore, hac gestientes comprimimus, hac cupiditates iracundiasque restinguimus. haec nos juris, legum, urbium societate devinxit: haec a vita immani et fera segregavit. Ad usum autem orationis, incredibile est, nisi diligenter attenderis, quanta opera machinata natura sit. Primum enim a pulmonibus arteria usque ad os intimum pertinet, per quam [75] vox principium a

[74] *De quo dum disputarem*] hoc non consentit cum sequente *velim.* itaque vel *disputem* scribendum putabat Davisius vel *vellem*, prius melius est, idque recipere non dubitavi.

[75] *vox - - percipitur et f.*] *percipitur*, in quo haesere quidam, est capitur. arteria vocem complectitur a mente ortam et acceptam et deinde per os fundit. sic dicimur *cibos percipere* i. e. ore capere.

mente ducens, percipitur et funditur. Deinde in ore sita lingua est, finita dentibus. Ea vocem, immoderate profusam, [76] fingit et terminat: quae sonos vocis distinctos et pressos efficit, cum et ad dentes, et ad alias partes pellit oris. Itaque plectri similem linguam nostri solent dicere: chordarum dentes, nares cornibus iis, qui ad nervos resonant in

60 cantibus. Quam vero aptas, quamque multarum artium ministras manus natura homini dedit! digitorum enim contractio facilis, facilisque porrectio, propter molles commissuras et artus, nullo in motu laborat. Itaque ad pingendum, ad fingendum, ad scalpendum, ad nervorum eliciendos sonos, ac tibiarum, apta manus est, admotione digitorum. Atque haec oblectationis: illa necessitatis; cultus dico agrorum, exstructionesque tectorum, tegumenta corporum vel texta, vel suta, omnemque fabricam aeris et ferri: ex quo intelligitur, ad inventa animo, percepta sensibus, adhibitis opificum manibus omnia nos consecutos, ut tecti, ut vestiti, [77] ut salvi esse possemus; urbes, muros, domicilia, delubra haberemus. Jam vero operibus hominum, id est, manibus, cibi etiam varietas invenitur, et copia. Nam et agri multa ferunt manu quaesita, quae vel statim consumantur, vel mandentur condita vetustati. Et praeterea vescimur bestiis et terrenis, et aquatilibus, et volatilibus, partim capiendo, partim alendo. Efficimus etiam domitu nostro quadrupedum vectiones: quorum celeritas, atque vis,

[76] *fingit et terminat*] i. e. dat ei certam formam qua ab alia distinguatur, et certos terminos: nam alia vox, verbo expressa, est, ut verba ipsa, alia longior vel brevior.

[77] *ut salvi esse possemus*] male vulgo est in scr. et edd. *possimus*, et supra c. extr. nam et perfectum praecedit, et sequitur *haberemus*. visius recte correxit.

nobis ipsis affert vim et celeritatem. Nos onera
quibusdam bestiis, nos juga imponimus: nos elephan-
torum acutissimis sensibus, nos sagacitate canum ad
utilitatem nostram abutimur: nos e terrae cavernis
ferrum elicimus, rem ad colendos agros necessariam:
nos aeris, argenti, auri venas, penitus abditas, inve-
nimus, et ad usum aptas, et ad ornatum decoras: ar-
borum autem consectione, omnique materia, et culta,
et silvestri, partim ad calefaciendum corpus, igni ad-
hibito, et ad mitigandum cibum utimur, partim ad
aedificandum, ut tectis septi, frigora caloresque pella-
mus. Magnos vero usus affert ad navigia facienda,
quorum cursibus suppeditantur omnes undique ad
vitam copiae: quasque res violentissimas natura ge-
nuit, earum moderationem nos soli habemus; maris,
atque ventorum, propter nauticarum rerum scientiam;
plurimisque maritimis rebus fruimur atque utimur.
Terrenorum item commodorum omnis est in homine
dominatus. Nos campis, nos montibus fruimur:
nostri sunt amnes, nostri lacus: nos fruges serimus,
nos arbores: nos aquarum inductionibus terris foe-
cunditatem damus; nos flumina arcemus, dirigi-
mus, avertimus: nostris denique manibus in re-
rum natura quasi alteram naturam efficere conamur.
Quid vero? hominum ratio non in coelum usque 61
penetravit? Soli enim ex animantibus nos astrorum
ortus, obitus, cursusque cognovimus: ab hominum
genere finitus est dies, mensis, annus: defectiones
solis et lunae cognitae, praedictaeque in omne poste-
rum tempus, quae, quantae, quando futurae sint.
Quae contuens animus, [78] accipit ab his cognitionem

[78] *accipit ab his cognitionem Deorum.*] Sic Mss. plures etiam

deorum; ex qua oritur pietas: cui conjuncta justitia est, reliquaeque virtutes: e quibus vita beata exsistit par, et similis deorum: nulla re, nisi immortalitate, quae nihil ad bene vivendum pertinet, cedens coelestibus. Quibus rebus expositis, satis docuisse videor, hominis natura quanto omnes anteiret animantes. Ex quo debet intelligi, nec figuram situmque membrorum; nec ingenii, mentisque vim, talem effici potuisse fortuna.

Restat, ut doceam, atque aliquando perorem, omnia, quae sint in hoc mundo, quibus utantur homines, hominum causa facta esse et parata.
62 Principio ipse mundus, deorum hominumque causa factus est: [79] quaeque in eo sunt, ea parata ad fructum hominum et inventa sunt. Est enim mundus quasi communis deorum atque hominum domus, aut urbs utrorumque. Soli enim ratione utentes, jure ac lege vivunt. Ut igitur Athenas et Lacedaemonem, Atheniensium Lacedaemoniorumque causa putandum est conditas esse: omniaque, quae sint in his urbibus, eorum populorum recte esse dicuntur: sic, quaecumque sunt in omni mundo, deorum atque hominum putanda sunt. Jam vero circuitus solis et lunae, reliquorumque siderum, quamquam etiam [80] ad mundi cohaerentiam pertinent, tamen et spectaculum homi-

Guelf. edd. vett. Bonon. Ven. 1494. Mediol. Primus Victorius *accipit ad cogn.* ceterum malim utrumque delere, et legere *accipit cognitionem d.*

[79] *quaeque -- sunt, ea parata*] edd. vulgg. addunt post *sunt, omnia.* id e superioribus huc tractum est. abest a Mss. etiam Guelf. et edd. vett. pluribus.

[80] *ad mundi cohaerentiam pertinent*] propterea sunt, ut mundus permanere possit, nec collabatur.

nibus praebent: nulla est enim [61] insatiabilior species, nulla pulcrior, et ad rationem sollertiamque praestantior: eorum enim cursus dimetati, maturitates temporum, et varietates mutationesque cognovimus. quae si hominibus solis nota sunt, hominum facta esse causa judicanda sunt. Terrà vero foeta frugibus, et vario leguminum genere, quae cum maxima largitate fundit, ea ferarumne, an hominum causa gignere videtur? quid de vitibus olivetisque dicam? quarum uberrimi laetissimique fructus nihil omnino ad bestias pertinent. neque enim serendi, neque colendi, nec tempestive demetendi percipiendique fructus, neque condendi ac reponendi ulla pecudum scientia est : earumque omnium rerum, hominum est et usus, et cura. Ut fides igitur, et tibias eorum causa 63
factas dicendum est, qui illis uti possunt; sic ea, quae diximus, solis iis confitendum est esse parata, qui utuntur. nec si quae bestiae furantur aliquid ex his, aut rapiunt, illarum quoque causa ea nata esse dicemus. Neque enim homines murium aut formicarum causa frumentum condunt, sed conjugum et liberorum et familiarum suarum. itaque bestiae furtim, ut dixi, fruuntur: domini palam, et libere. Hominum igitur causa eas rerum copias comparatas, fatendum est: nisi forte tanta ubertas, et varietas pomorum, eorumque jucundus non gustatus solum, sed odoratus etiam et adspectus dubitationem affert, quin hominibus solis ea natura donaverit. tantumque abest, ut haec bestiarum etiam causa parata sint, ut ipsas bestias hominum gratia generatas esse videamus. Quid enim oves aliud afferunt, nisi ut earum villis confectis atque

[61] *insatiabilior species*] v. Clav. in *insatiabilis*.

contextis homines vestiantur? quae quidem neque ali, neque sustentari, neque ullum fructum edere ex se sine cultu hominum et curatione [32] potuissent. Canum vero tam fida custodia, tamque amans dominorum adulatio, tantumque odium in externos, et tam incredibilis ad investigandum sagacitas narium, tanta alacritas in venando, quid significat aliud, nisi se ad hominum commoditates esse generatos? Quid de bubus loquar? quorum ipsa terga declarant non esse se ad onus accipiendum figurata: cervices autem natae ad jugum: tum vires humerorum te latitudines, [33] ad aratra extrahenda. quibus cum terrae subigerentur fissione glebarum, ab illo aureo genere, ut poëtae loquuntur, vis numquam ulla afferebatur.

> [34] Ferrea tum vero proles exorta repente est,
> Ausaque funestum prima est fabricarier ensem,
> Et gustare [35] manu victum, domitumque juvencum.

Tanta putabatur utilitas percipi ex bubus, ut eorum
64 visceribus vesci scelus haberetur. Longum est mulorum persequi utilitates, et asinorum; quae certe ad hominum usum paratae sunt. Sus vero quid habet, praeter escam? cui quidem, ne putisceret, animam ipsam pro sale datam dicit esse Chrysippus. qua pecude, quod erat ad vescendum hominibus apta, nihil genuit natura foecundius. Quid multitudinem suavitatemque piscium dicam? quid avium? ex

[32] *potuissent.*] Corrige *possent.*

[33] *ad aratra extrahenda*] sc. e terra, cum impressus est vomis. nisi vero legendum est *trahenda.*

[34] *Ferrea tum*, atc.] haec sunt versa ex Arato v. 130. s.

[35] *manu victum d. j.*] Mss quidam *vinctum*. unde *junctum* legit Davisius, i. e. qui passus est jugum. editum magis placet. *manu victus* est subactus manu, si *vinctum* vel *junctum* esset verum, frigidum et alienum esset *manu.*

quibus tanta percipitur voluptas, ut interdum Pronoea nostra, Epicurea fuisse videatur. Atque hae ne caperentur quidem, nisi hominum ratione atque sollertia. quamquam aves quasdam, et alites, et oscines, ut nostri augures appellant, rerum augurandarum causa esse natas putamus. Jam vero immanes, et feras beluas nanciscimur venando, ut et vescamur iis, et exerceamur in venando ad similitudinem bellicae disciplinae, et utamur domitis et condocefactis, ut elephantis: multaque ex earum corporibus remedia morbis et vulneribus eligamus, sicut ex quibusdam stirpibus et herbis, quarum utilitates longinqui temporis usu et periclitatione [86] percepimus. Totam licet animis, tamquam oculis, lustrare terram, mariaque omnia? cernes jam spatia frugifera, atque immensa camporum, vestitusque densissimos montium, pecudum pastus, tum incredibili cursus maritimos celeritate. Nec vero supra terram, sed etiam in intimis ejus tenebris plurimarum rerum latet utilitas, quae ad usum hominum orta, ab hominibus solis invenitur.

Illud vero, quod uterque vestrum fortasse arripiet 65
ad reprehendendum: Cotta, quia Carneades libenter in Stoicos invehebatur: Vellejus, quia nihil tam irridet Epicurus, quam praedictionem rerum futurarum: mihi videtur vel maxime confirmare, deorum providentia consuli rebus humanis. Est enim profecto divinatio, quae multis locis, rebus, temporibus apparet, tum in privatis, tum maxime in publicis. Multa cernunt haruspices: [87] multa augures provi-

[86] *percepimus.*] Sic recte e Ms. edidit Davisius pro vulgato *percipimus:* est enim sermo de cognitione, non usu. Sic et edd. vett. Aldi.

[87] *multa augures provident*] hoc e Mss. addidit bene Davisius,

dent: multa oraculis declarantur, multa vaticinationibus, multa somniis, multa portentis: quibus cognitis,[88] multae saepe res hominum sententia atque utilitate partae, multa etiam pericula depulsa sunt. Haec igitur sive vis, sive ars, sive natura, ad scientiam rerum futurarum homini profecto est,[89] nec alicuiquam a diis immortalibus data. quae si singula vos forte non movent, universa certe tamen inter se connexa atque conjuncta movere debebunt.

Nec vero universo generi hominum solum, sed etiam singulis a diis immortalibus consuli, et provideri solet. Licet enim contrahere universitatem generis humani, eamque gradatim ad pauciores, postremo deducere ad singulos.
66 Nam si omnibus hominibus, qui ubique sunt, quacumque in ora ac parte terrarum, ab hujusce terrae, quam nos incolimus, continuatione distantium, deos consulere censemus ob eas causas, quas ante diximus: his quoque hominibus consulunt, qui has nobiscum terras ab oriente ad occidentem colunt. Sin autem his consulunt, qui quasi magnam quandam insulam incolunt, quam nos orbem terrae vocamus: etiam illis consulunt, qui partes ejus insulae tenent, Europam, Asiam,

habentque et edd. veteres, ut Mediol. Asc. Ald. etc. excidit in nonnullis culpa operarum.

[88] *multae saepe res hominum sententia,* etc.] haec sensum non habent, suntque sine dubio vitiosa. si addideris *ex* post *res*, ut placuit Lambino, sensus commodus erit.

[89] *nec alicuiquam a d. i. data.*] Haec lectio est a Jac. Gronovio, sed e Mss. edd. vett. habent, *nec ab alio aliquo, quam,* etc. vel *ab alio alicui, quam,* ut et Mss. habent. Sed hic non quaeritur unde homo acceperit, sed hominem solum accepisse. itaque credo legendum esse, *nec alicui ab d. i. d.* cetera esse a glossatoribus, qui saepe in verbo *aliquis* haesere, cum pro alius quis diceretur. *alicuiquam* factum videtur ex *alii cuiquam,* sed hoc quoque non est e consuetudine latina. ita commoda sententia existit, estque dictum pro nec alicui, id est, alii cuidam, vel cuiquam. v. Clavis in *aliquis.*

Africam. Ergo et earum partes diligunt, ut Romam, Athenas, Spartam, Rhodum: et earum urbium separatim ab universis, singulos diligunt, ut Pyrrhi bello Curium, Fabricium, Coruncanium; primo Punico Calatinum, Duillium, Metellum, Lutatium; secundo Maximum, Marcellum, Africanum; post hos, Paullum, Gracchum, Catonem, patrumve memoria Scipionem, Laelium: multosque praeterea, et nostra civitas, et Graecia tulit singulares viros; quorum neminem, nisi juvante deo, talem fuisse credendum est. Quae ratio poëtas, maximeque Homerum, impulit, ut principibus heroum, Ulyssi, Diomedi, Agamemnoni, Achilli, certos deos, discriminum, et periculorum comites, adjungeret. Praeterea ipsorum deorum saepe praesentiae, quales supra commemoravi, declarant, ab his et civitatibus, et singulis hominibus consuli. quod quidem intelligitur etiam significationibus rerum futurarum, quae tum dormientibus, tum vigilantibus portenduntur. multa praeterea ostentis, multa in extis admonemur, multisque rebus aliis: quas diuturnus usus ita notavit, ut artem divinationis efficeret. Nemo igitur vir magnus sine aliquo afflatu divino umquam fuit. Nec vero ita refellendum est, ut, si segetibus aut vinetis cujuspiam tempestas nocuerit, aut si quid e vitae commodis casus abstulerit, eum, cui quid horum acciderit, aut invisum deo, aut neglectum a deo judicemus. Magna dii curant, parva negligunt. Magnis autem viris [90] prospere semper eveniunt omnes res: si quidem

[90] *prospere semper eveniunt omnes res*] e Mss. *eveniunt* addidit Davisius. habent et edd. vett. Bonon. Mediol. Ald.

satis a nostris, et a principe philosophorum Socrate dictum est de ubertatibus virtutis et copiis.

67 Haec mihi fere in mentem veniebant, quae dicenda putarem de natura deorum. Tu autem Cotta, si me audias, eandem causam agas, teque et [91] principem civem, et pontificem esse cogites, et, quoniam in utramque partem vobis licet disputare, hanc potius sumas: eamque facultatem disserendi, quam tibi a rhetoricis exercitationibus acceptam amplificavit Academia, huc potius conferas. Mala enim et impia consuetudo est, contra deos disputandi, sive ex animo id fit, sive simulate.

[91] *principem civem*] in vulgatis additur *putes*, quod valde est ab re et contextu abhorrens: id quia in Mss. bonis non repertum est, delevi. Venit olim in mentem, Ciceronem scripsisse *principem civitatis*: inde vitiosam natam esse lectionem.

M. TULLII CICERONIS

DE NATURA DEORUM,

AD M. BRUTUM

LIBER TERTIUS.

ARGUMENTUM.

Hoc libro continetur Cottae Academici contra Stoicam de Diis rationem disputatio. Ea ut superior liber in quattuor partes distributa est. Nam primo respondet c. 3-7. ad ea, quibus Balbus docere voluerat, esse Deos, et primo quidem ita, ut ostendat, praeter rem argumentis eam partem rationis Stoicae confirmatam esse, si verum sit, quod Stoici dicant, non egere oratione eam rem, quod sit perspicua, et inter omnes constet; deinde vero ita, ut singula argumenta breviter reprehendat: quamquam ea pars non integra ad nos pervenit. Secunda parte c. 9-25. omnia ea impugnantur, quae de Diis ipsis, quales essent, disputata erant. Itaque primo non ea argumenta solum dissolvit, quibus mundo, soli, lunae, sideribusque divinitas asserta erat, sed etiam ea opinio, quam absurda sit, pluribus argumentis demonstrat: quorum facile princeps est id, quo Carneades uti solebat contra Stoicos, Nullum, neque corpus, neque animal, quod patibilem naturam habeat, immortale et aeternum esse posse; immortalitate autem et aeternitate sublata, ipsam divinitatem tolli. Deinde poëticos Deos, et quos plebs superstitiosa venerabatur σωρειτικαῖς ἐρωτήσεσι, quibus Carneades in hac disputatione uti solebat, aliisque argumentis tollit. Tertia pars autem disputationis cum partibus duabus quartae intercidit. Nam quarta disputationis Stoicae pars, quae, Deos providisse et consuluisse hominibus, contendebat, quattuor argumentis nitebatur (v. argum. L. II. in fine,) horum secundo et quarto quae respondisse Cotta fingitur, ea sola supersunt: c. 26-40.

Ostendit enim primo, quibus rebus hominibus consuluisse Dii dicantur, eorum pleraque, inprimis rationem, ad hominum perniciem converti; summosque homines et virtutis amantissimos plerumque mala fortuna usos esse.

1 QUAE cum Balbus dixisset, tum arridens Cotta, Sero, inquit, mihi, Balbe, praecipis, quid defendam. ego enim, te disputante, quid contra dicerem, mecum ipse meditabar, neque tam refellendi tui causa, quam ea, quae minus intelligebam, requirendi. Cum autem suo cuique judicio sit utendum, difficile factu est, me id sentire, quod tu velis. Hic Vellejus, Nescis, inquit, quanta cum expectatione, Cotta, sim te auditurus. jucundus enim Balbo nostro sermo tuus contra Epicurum fuit. praebebo igitur me tibi vicissim attentum contra Stoicos auditorem. spero enim, te, ut soles, bene paratum venire. Tum Cotta, [1] Sim mehercule, inquit, Vellei. neque enim mihi par ratio cum Lucilio est, ac tecum fuit. Quî tandem, inquit ille? Quia mihi videtur Epicurus vester de diis immortalibus non magnopere pugnare. tantummodo negare deos esse non audet, ne quid invidiae subeat, aut criminis. Cum vero deos nihil agere, nihil curare confirmat, membrisque humanis esse praeditos, sed eorum membrorum usum nullum habere: ludere videtur, satisque putare, si dixerit, esse quandam naturam, et aeternam. A Balbo autem animadvertisti, credo, quam multa dicta sint, quamque, etiam si minus vera, tamen apta inter se

[1] *Sim mehercule*] sc. bene paratus, ut sim, optem utique. Vulgg. *Si mehercule*, quod bene vidit Buherius corrigendum esse *sim*, quod et mihi olim in mentem venerat. absorpta est litera ultima a prima sequentis verbi, ut saepe factum esse constat in libris antiquis. Itaque non dubitavi id recipere. Mox, pro *par ratio*, Lambinus malebat *par certatio est*: sed non est necesse.

et cohaerentia. itaque cogito, ut dixi, non tam refellere ejus orationem, quam ea, quae minus intellexi, requirere. Quare, Balbe, tibi permitto, responderene mihi malis, de singulis rebus quaerenti ex te ea, quae parum accepi, an universam audire orationem meam. Tum Balbus: Ego vero, si quid explanari tibi voles, respondere malo. sin me interrogare, non tam intelligendi causa, quam refellendi; utrum voles, faciam: vel ad singula, quae requires, statim respondebo: vel, cum peroraris, ad omnia. Tum Cotta, Optime, inquit. quamobrem sic agamus, ut nos ipsa ducit oratio. Sed antequam de re, pauca de me. non 2
enim mediocriter moveor auctoritate tua, Balbe, orationeque ea, quae me in perorando cohortabatur, ut meminissem, me et Cottam esse, et pontificem. quod eo, credo, valebat, ut opiniones, quas a majoribus accepimus de diis immortalibus, sacra, caeremonias, religionesque defenderem. Ego vero eas defendam semper, semperque defendi: nec me ex ea opinione, quam a majoribus accepi de cultu deorum immortalium, ullius umquam oratio aut docti, aut indocti movebit. sed cum de religione agitur, Ti. Coruncanium, P. Scipionem, P. Scaevolam, pontifices maximos, non Zenonem, aut Cleanthem, aut Chrysippum sequor: habeoque C. Laelium augurem, eundemque sapientem; quem potius audiam de religione dicentem [2] in illa oratione nobili, quam quemquam principem Stoicorum. cumque omnis populi Romani religio, in sacra, et in auspicia divisa sit: tertium adjunctum sit; si quid praedictionis causa,

[2] *in illa oratione nobili*] de Collegiis, cujus orationis mentio est in Laelio c. 25. et in Bruto c. 21.

ex portentis et monstris, Sibyllae interpretes haruspicesve [3] monuerunt: harum ego religionem nullam umquam contemnendam putavi: mihique ita persuasi, Romulum auspiciis, Numam sacris constitutis, fundamenta jecisse nostrae civitatis: quae numquam profecto sine summa placatione deorum immortalium [4] tanta esse potuisset. Habes, Balbe, quid Cotta, quid pontifex sentiat. fac nunc ergo intelligam, tu quid sentias. a te enim philosopho [5] rationem accipere debeo religionis; majoribus autem nostris, etiam
3 nulla ratione reddita, credere. Tum Balbus, Quam igitur a me rationem, inquit, Cotta, desideras? Et ille, Quadripartita, inquit, fuit divisio tua: primum ut velles docere, deos esse: deinde, quales essent: tum, ab his mundum regi: postremo, consulere eos rebus humanis. Haec, si recte memini, partitio fuit. Rectissime, inquit Balbus: sed exspecto, quid requiras.

Tum Cotta, Primum quidque videamus, inquit? Et si id est primum, quod inter omnes, nisi admodum impios, convenit, mihi quidem [6] ex animo exuri non potest, esse deos. Id tamen ipsum, quod mihi persuasum est auctoritate majorum, cur ita sit, nihil tu me doces. Quid est, inquit Balbus, si tibi persuasum est, cur a me velis discere? Tum Cotta, Quia

[3] *monuerunt*] an *monuerint?*

[4] *tanta esse potuisset.*] Sic pro vulgato *potuissent* legendum. refertur enim ad *civitas*. et sic habent Mss. plures, etiam Guelf. et in m. Lamb. et edd. vett. Bonon. Ven. 1494. Mediol. Asc. Ald. *potuissent* primus edidit Victorius.

[5] *rationem accipere*] i. discere causam, quare religio sit, esse debeat, per argumenta.

[6] *ex animo exuri non potest*] durum est *exuri*. itaque alii *erui*, v. Clav. h. v. alii *exui*, alii *eximi* corrigendum putarunt: libri nil juvant. Ms. tamen Regius Paris. habet *exui* quod et recepit Alemannus. Cogitavi etiam *excuti*.

sic aggredior, inquit, ad hanc disputationem, quasi nihil umquam audierim de diis immortalibus, nihil cogitaverim, rudem me discipulum et integrum accipe, et ea, quae requiro, doce. Dic igitur, quid requiras. Egone? primum illud, [7] cur, quod [perspicuum in istam partem,] ne egere quidem oratione dixisses, quod esset perspicuum, et inter omnes constaret, de eo ipso tam multa dixeris. Quia te quoque, inquit, animadverti, Cotta, saepe, cum in foro diceres, quam plurimis posses, argumentis onerare judicem, si modo eam facultatem tibi daret causa. Atque hoc idem et philosophi faciunt, et ego, ut potui, feci. Tu autem, qui id quaeris, similiter facis, ac si me roges, cur te duobus contuear oculis, [8] et non altero tantum, cum idem uno assequi possim. Tum Cotta, Quam simile istud sit, inquit, tu videris. 4
Nam ego neque in causis, si quid est evidens, de quo inter omnes conveniat, argumentari soleo: perspicuitas enim argumentatione elevatur: nec, si id facerem in causis forensibus, idem facerem in hac subtilitate sermonis. Cur contuerere autem altero oculo, causa non esset; cum idem obtutus esset amborum, et cum rerum natura, quam tu sapientem esse vis, duo lumina ab animo ad oculos perforata nos habere voluisset. Sed quia non confidebas, tam esse id perspicuum, [9] quam tu velles; propterea

[7] *cur, quod persp. in istam partem ne egere*, etc.] verba *perspicuum i. i. partem* nullo modo cohaerent cum reliqua oratione, suntque sine dubio spuria, ut et alii judicavere. itaque uncis inclusi. pro *quod* et melius sit legere *quum*, quia statim etiam iterum est *quod*.

[8] *et non altero tantum.*] Mss. et edd. vett. pro *tantum* habent *contuear*, quod et Davisius revocavit. sed haec repetitio verbi non placet. itaque *tantum* servavi, quod edidit Aldus.

[9] *quam tu velles.*] Sic dedi pro vulgato *velis*, quod vitiosum esse, grammatica ratio docet.

multis argumentis deos esse docere voluisti. Mihi enim unum satis erat, ita nobis majores nostros tradidisse. Sed tu auctoritates contemnis, ratione pugnas. Patere igitur, rationem meam cum tua ratione contendere. Affers haec omnia argumenta, cur dii sint: remque, mea sententia minime dubiam, argumentando dubiam facis. mandavi enim memoriae non numerum solum, sed etiam ordinem argumentorum tuorum. primum fuit, Cum coelum suspexissemus, statim nos intelligere, esse aliquod numen, quo haec regantur. Ex hoc illud etiam,

Adspice hoc sublime candens, quem invocant omnes Jovem.

Quasi vero quisquam nostrûm, istum potius, quam Capitolinum, Jovem appellet: aut hoc perspicuum sit, constetque inter omnes, eos esse deos, quos tibi Vellejus, multique praeterea, ne animantes quidem esse concedant. Grave etiam argumentum tibi videbatur, Quod opinio de diis immortalibus et omnium esset, et quotidie cresceret. Placet igitur, tantas res opinione stultorum judicari, vobis praesertim, qui illos
5 insanos esse dicatis? At enim praesentes videmus deos, ut apud Regillum Postumius, in Salaria Vatienus: [10] nescio quid etiam de Locrorum apud Sagram proelio. Quos igitur tu Tyndaridas appellabas, id est, homines homine natos, et quos Homerus, qui recens ab illorum aetate fuit, sepultos esse dicit Lacedaemone: eos tu cantheriis albis, nullis calonibus, obviam Vatieno venisse existimas, et victoriam populi Romani Vatieno potius, homini rustico,

[10] *nescio quid etiam de L. a. S. praelio*] *nescio quid* dicitur in contemtum rei. intelligendum autem *dicebas*.

quam M. Catoni, qui tum erat princeps, nuntiavisse? Ergo et illud in silice, quod hodie apparet apud Regillum, tamquam vestigium ungulae, Castoris equi credis esse? Nonne mavis illud credere, quod probari potest, animos praeclarorum hominum, quales isti Tyndaridae fuerunt, divinos esse, et aeternos, quam eos, qui semel cremati essent, equitare, et in acie pugnare potuisse? aut si hoc fieri potuisse dicis, doceas oportet, quomodo, nec fabellas aniles proferas. Tum Lucilius, An tibi, inquit, fabellae videntur? nonne [11] ab A. Postumio aedem Castori et Polluci in foro dedicatam: nonne senatus consultum de Vatieno vides? nam de Sagra, Graecorum etiam est vulgare proverbium: qui, quae affirmant, certiora esse dicunt, quam illa, quae apud Sagram. His igitur auctoribus nonne debes moveri? Tum Cotta, Rumoribus, inquit, mecum pugnas, Balbe: ego autem a te rationes requiro.

* Desunt nonnulla. *

Sequuntur, quae futura sunt. Effugere enim nemo 6
id potest, quod futurum est. Saepe autem ne utile quidem est scire, quid futurum sit. miserum est enim, nihil proficientem angi, nec habere ne spei quidem extremum, et tamen commune solatium: praesertim cum vos iidem fato fieri dicatis omnia: quod autem semper ex omni aeternitate verum fuerit, id esse fatum. Quid igitur juvat, aut quid affert ad cavendum, scire aliquid futurum, cum id certe futurum sit? unde porro ista divinatio? quis invenit fissum jecoris?

[11] *ab A. Postumio*] addidi *ab* cum Davisio, quod et Ms. Guelf. et edd. vett. habent.

quis cornicis cantum notavit? quis sortes? quibus ego credo: nec possum Attii Navii, quem commemorabas, lituum contemnere. Sed, [12] quî ista intellecta sint, a philosophis debeo discere, praesertim [13] cum isti plurimis de rebus divini mentiantur. At medici quoque (ita enim dicebas) saepe falluntur. [14] Quid simile medicina, cujus ego rationem video, et divinatio? quae unde oriatur, non intelligo? Tu autem etiam Deciorum devotionibus placatos deos esse censes. Quae fuit eorum tanta iniquitas, ut placari populo Romano non possent, nisi viri tales occidissent? [15] consilium illud imperatorum fuit, quod Graeci στρατήγημα appellant, sed eorum imperatorum, qui patriae consulerent, vitae non parcerent. rebantur enim fore, ut exercitus imperatorem, equo incitato [16] se in hostes immittentem, persequeretur: id quod evenit. Nam Fauni vocem equidem numquam audivi. tibi, si audisse te dicis, credam. etsi, Faunus
7 omnino quid sit, nescio. Non igitur adhuc, quantum quidem in te, Balbe, est, intelligo deos esse: quos equidem credo esse, sed nihil docent Stoici. Nam Cleanthes, ut dicebas, quattuor modis formatas in animis hominum putat deorum esse notiones. Unus

[12] *quî ista intellecta sint*] quidam habent *sunt*, vitiose.

[13] *cum isti plurimis de rebus divini mentiantur.*] *Divini* sunt vates, haruspices, etc. *divini* autem edidi cum Davisio, Buherio, et Oliveto, e correctione Walkeri. Vulgo est *divinis*.

[14] *Quid simile*] int. habet vel habent, quod et addendum putat Buherius. formae hujus exempla plura, quamquam e scriptoribus ecclesiasticis, attulit Davisius.

[15] *consilium i. imperatorum.*] Vulgo est *imperatorium*, pro quo ego semper legendum credidi *imperatorum*, propter sequens. *sed eorum imperatorum.* Enimvero sic habent Ms. Guelf. edd. Ven. 1494. Mediol. Ascens. Aldi, etc. Victorius primus dedit *imperatorium.*

[16] *se in hostes imm.*] Vulgo est *hostem*: at *hostes* habent Mss. etiam Guelf. edd. pr. et sic suavius sonat oratio.

is modus est, de quo satis dixi, qui est susceptus ex praesensione rerum futurarum. Alter ex perturbationibus tempestatum, et reliquis motibus. Tertius ex commoditate rerum, [17] quas percipimus, et copia. Quartus ex astrorum ordine, caelique constantia. De praesensione diximus. De perturbationibus caelestibus, et maritimis, et terrenis, non possumus dicere, cum ea fiant, non esse multos, qui illa metuant, et a diis immortalibus fieri existiment. Sed non id quaeritur, sintne aliqui, qui deos esse putent: dii utrum [18] sint, necne, quaeritur. Nam reliquae causae, quas Cleanthes affert, quarum una est de commodorum, quae capimus, copia; altera de temporum ordine, caelique constantia: tum tractabuntur a nobis, cum disputabimus de providentia deorum; de qua plurima a te, Balbe, dicta sunt: eodemque illa etiam differemus, quod Chrysippum dicere ajebas, quoniam esset aliquid in rerum natura, quod ab homine effici non posset, esse homine aliquid melius: quaeque in domo pulcra cum pulcritudine mundi comparabas, et cum totius mundi convenientiam consensumque afferebas, Zenonisque breves, et acutulas conclusiones in eam partem sermonis, quam modo dixi, differemus: eodemque tempore illa omnia, quae a te physice dicta sunt de vi ignea, deque eo calore, ex quo omnia generari dicebas, loco suo quaerentur: omniaque, quae a te [19] nudiustertius dicta

[17] *quas percipimus.*] Sic Ms. Guelf. alii et edd. vett. *capimus*: Vulg. *percepimus.*

[18] *necne sint*] addidit *sint* e Mss. et edd. vett. Davisius. sed supra notavimus, id non esse Ciceronianum.

[19] *nudiustertius*] hoc verbum ab h. l. alienum est, cum tota haec disputatio continens et unius diei fuerit. Videtur esse a librario aut

sunt, cum docere velles, [deos esse,] quare et mundus universus, et sol, et luna, et stellae sensum ac mentem haberent, in idem tempus reservabo. A te autem idem illud etiam atque etiam quaeram, quibus
8 rationibus tibi persuadeas, deos esse. Tum Balbus, Equidem attulisse rationes mihi videor: sed eas tu ita refellis, ut, cum me interrogaturus esse videare, et ego me ad respondendum compararim, repente avertas orationem, nec des respondendi locum. Itaque maximae res tacitae praeterierunt, de divinatione, de fato: quibus de quaestionibus tu quidem strictim, nostri autem multa solent dicere; [20] sed ab hac quaestione, quae nunc in manibus est, separantur. Quare, si videtur, noli agere confuse: ut hoc explicemus hac disputatione, quod quaeritur.

Optime, inquit Cotta. Itaque quoniam quattuor in partes totam quaestionem divisisti, de primaque diximus; consideremus secundam. quae mihi talis videtur fuisse, ut, cum ostendere velles, quales dii essent, ostenderes nullos esse. a consuetudine enim oculorum animum abducere difficillimum dicebas: sed, cum deo nihil praestantius esset, non dubitabas, quin mundus esset deus, [21] quod nihil in rerum natura

glossatore, qui in aliis libris Ciceronis dies diversos disputationum meminerat, putabatque hanc esse tertiam tertii diei disputationem. Atque a simili causa natum esse puto, quod mox sequitur *deos esse*, alienum illud ab hoc loco et delendum. cum Davisio saltem uncis inclusi.

[20] *sed ab hac quaestione.*] Davisius e Mss. et ed. Bonon. 1494. addidit *ea*: *ab hac ea quaestione*: sic et Ms. Guelf. edd. Ven. 1494. pertinet sc. *ea* ad *multa*, quae dixerat a suis dici de illis quaestionibus. potest autem intelligi *ea*, etsi non diserte additum sit.

[21] *quo nihil - - melius esset*] ambiguum est. *quo* utrum ad mundum an ad Deum referendum sit. ad mundum referri debere planum est ex re. itaque melius fuerit, cum libris vett. legere, *quod*. Sic et Ms. Guelf.

melius esset; modo possemus eum animantem cogi-
tare, vel potius, ut cetera oculis, sic animo hoc
cernere. Sed cum mundo negas quidquam esse
melius, quid dicis melius? si pulcrius, assentior: si
aptius ad utilitates nostras, id quoque assentior: sin
autem id dicis, nihil esse mundo sapientius: nullo
modo prorsus assentior; non quod difficile sit men-
tem ab oculis sevocare: sed quo magis sevoco, eo
minus id, quod tu vis, possum mente comprehendere.
Nihil est mundo melius in rerum natura. Ne in 9
terris quidem urbe nostra. num igitur idcirco in urbe
esse rationem, cogitationem, mentem putas? aut,
quoniam non sit, num idcirco existimas, formicam
anteponendam esse huic pulcerrimae urbi, quod in
urbe sensus sit nullus, in formica non modo sensus,
sed etiam mens, ratio, memoria? Videre oportet,
Balbe, quid tibi concedatur, non te ipsum, quod
velis, sumere. Istum enim locum totum illa vetus
Zenonis [22] brevis, et, ut tibi videbatur, acuta con-
clusio dilatavit. Zeno enim ita concludit. *Quod
ratione utitur, melius est, quam id, quod ratione non
utitur. Nihil autem mundo melius. ratione igitur
mundus utitur.* Hoc si placet, jam efficies, ut mun-
dus optime librum legere videatur. Zenonis enim
vestigiis, hoc modo rationem poteris concludere.
Quod litteratum est, id est melius, quam quod non
est litteratum. nihil autem mundo melius. litteratus
igitur est mundus. Isto modo etiam disertus, et

[22] *b. et - - a. conclusio dilatavit*] in verbo *dilatavit* haesere multi viri docti, eamque vitiosam judicant. v. Wopkens. Lect. Tull. p. 210. Walkerus corr. *coarctavit*, Buherius, *declaravit*, Davisius *dilucidavit*. Sensus lectionis vulgatae, quam omnes libri habent, potest esse: Zenonis illam conclusionem occasionem dedisse, loci illius aperiendi disputationibus sectatorum.

quidem mathematicus, musicus, omni denique doctrina eruditus, postremo philosophus erit mundus. Saepe dixti, nihil fieri sine deo, nec ullam vim esse naturae, ut sui dissimilia posset effingere. Concedam non modo animantem, et sapientem esse mundum, sed fidicinem etiam, et tibicinem, quoniam earum quoque artium homines ex eo procreantur. Nihil igitur affert pater iste Stoicorum, quare mundum ratione uti putemus, [23] ne cur animantem quidem esse. Non est igitur mundus deus: et tamen nihil est eo melius. nihil est enim eo pulcrius, nihil nobis salutarius, nihil ornatius adspectu, motuque constantius. Quod si mundus universus, non est deus, ne stellae quidem, quas tu innumerabiles in deorum numero reponebas. quarum te cursus aequabiles, aeternique delectabant: nec mehercule injuria. sunt enim admirabili, incredibilique constantia. Sed non
10 omnia, Balbe, quae cursus certos, et constantes habent, ea deo potius tribuenda sunt, quam naturae. Quid [24] Chalcidico Euripo in motu identidem reciprocando putas fieri posse constantius: quid freto Siciliensi? quid Oceani fervore illis in locis,

Europam Libyamque rapax ubi dividit unda?

Quid? aestus maritimi, vel Hispanienses, vel Britan-

[23] *ne cur animantem quidem.*] Vulgati *nec;* sed ultima litera e sequente verbo adhaesit, non bene latinum est *nec quidem.* vidit et Lambinus.

[24] *Chalcidico Euripo - - constantius*] sc. traditum est, septies singulis diebus et noctibus reciprocari Euripum. Livius hoc negavit, et, temere ventis jactari, dixit L. 28, c. 6. sed v. Vossium ad Melam I, 74. p. m. 510. ed. Gronov. qui docet, eum bis singulis diebus et noctibus reciprocari, ut alia maria, sed et Austro et maxime Euro ut alia freta, ita agitari, ut diei spatio aliquando septies cursum mutet, numquam saepius. de freto Siciliensi v. idem Vossius l. c.

sici, eorumque certis temporibus vel accessus, vel recessus, sine deo [25] fieri nonne possunt? Vide, quaeso, si omnis motus, omniaque, quae certis temporibus ordinem suum conservant, divina [26] dicimus, ne tertianas quidem febres, et quartanas, divinas esse dicendum sit, quarum reversione et motu quid potest esse constantius? Sed omnium talium rerum ratio reddenda est. Quod vos cum facere non potestis, tamquam in aram, [27] confugitis ad deum.

Et Chrysippus tibi acute dicere videbatur, homo sine dubio versutus, et callidus: (versutos eos appello, quorum celeriter mens versatur: callidos autem, quorum, tamquam manus opere, sic animus usu concalluit:) Is igitur, si aliquid est, inquit, quod homo efficere non possit, qui id efficit, melior est homine. Homo autem haec, quae in mundo sunt, efficere non potest. qui potuit igitur, is praestat homini. Homini autem praestare quis possit, nisi deus? est igitur deus. Haec omnia in eodem, quo illa Zenonis, errore versantur. Quid enim sit melius, quid praestabilius, quid inter naturam et rationem intersit, [28] non distinguitur. Idemque si dei non sint, negat esse in omnia natura quidquam homine melius. id autem putare quemquam hominem, nihil homine esse melius, summae arrogantiae censet esse. Sit sane arrogan-

[25] *fieri nonne possunt?*] puto scribendum esse *non*.

[26] *dicimus, ne tertianas quidem f.*] *dicimus* habent Mss. apud Davisium, etiam Guelf. item edd. vett. plures, non ut vulgati nunc *ducimus*. Ms in m. ed. L. *dicemus*. tum pro *quidem* legendum esse *quoque* vel *item* sensus docet, et viri docti dudum viderunt, ediditque *quoque* Lambinus.

[27] *confugitis.*] Sic pro *confugistis* legendum esse, res ipsa docet. et sic edidit e Ms. Davisius.

[28] *non distinguitur*] forte melius legas *distinguit* sc. Zeno, ut mox est, *idem - - negat*.

tis, pluris se putare, quam mundum. At illud non modo non arrogantis, sed potius prudentis, intelligere, se habere sensum et rationem; haec eadem Orionem et Caniculam non habere. Et, si domus pulcra sit, intelligamus eam dominis, inquit, aedificatam esse, non muribus. sic igitur mundum deorum domum existimare debemus. Ita prorsus existimarem, si illum aedificatum, non, quemadmodum docebo, a natura conformatum putarem.

11 At enim quaerit apud Xenophontem Socrates, [29] unde animum arripuerimus, si nullus fuerit in mundo. Et ego quaero, unde orationem, unde numeros, unde cantus. Nisi vero loqui solem cum luna putamus, cum propius accesserit, aut ad harmoniam canere mundum, ut Pythagoras existimat. Naturae ista sunt, Balbe, naturae, non artificiose ambulantis, ut ait Zeno, quod quidem quale sit, jam videbimus, sed omnia cientis et agitantis motibus et mutationibus suis. Itaque illa mihi placebat oratio de convenientia, consensuque [30] naturae, quam quasi cognatione continuatam conspirare dicebas. Illud non probabam, quod negabas id accidere potuisse, [31] nisi ea uno divino spiritu contineretur. Illa vero cohaeret, et permanet naturae viribus, non deorum: estque in

[29] *unde animum - - si nullus.*] Sic legendum, non *animam - - nulla*, ut vulgati habent. illud fuit in Ms. Reg. Paris. sic et librarius in Ms. Guelf. dare voluit. nam ibi est quidem *animam*, sed *nullus*, ut in Ms. marg. Lamb. atque in loco Xenophontis, unde hoc est, scriptum est *συναρπασαι νουν*, non *ψυχην*.

[30] *naturae - - cognatione continuatam conspirare.*] Davisius malebat *continuata*, i. e. quae per totum mundum pertineret. placet.

[31] *nisi ea - - contineretur*] sic res postulat legi, non *continerentur* ut vulgati habent; nam *ea* pertinet ad naturam vel cognationem, quod et mox in *in ea* intelligitur: ot sic etiam in libris quibusdam veteribus reperit Davisius.

ea iste quasi consensus, quam συμπάθειαν Graeci vocant: sed ea, quo sua sponte major est, eo minus divina ratione fieri existimanda est.

Illa autem, quae Carneades afferebat, quemadmodum dissolvitis? Si nullum corpus immortale sit, nullum esse corpus sempiternum. corpus autem immortale nullum esse, ne individuum quidem, nec quod dirimi distrahive non possit. Cumque omne animal patibilem naturam habeat, nullum est eorum, quod effugiat accipiendi aliquid extrinsecus, id est, quasi ferendi et patiendi necessitatem. [32] [Et, si omne animal mortale est, immortale nullum est.] Ergo itidem si omne animal secari ac dividi potest, nullum est eorum individuum, nullum aeternum. Atqui omne animal ad accipiendam vim externam et ferendam paratum est. mortale igitur omne animal, et dissolubile, et dividuum sit necesse est. Ut enim, si omnis cera commutabilis esset, nihil esset cereum, quod commutari non posset: item [33] nihil argenteum, nihil aeneum, si commutabilis esset natura argenti et aeris. similiter igitur, si omnia, quae sunt, e quibus cuncta constant, mutabilia sunt: nullum corpus esse potest non mutabile. mutabilia autem sunt illa, ex quibus omnia constant, ut vobis videtur. omne igitur corpus mutabile est. At si esset corpus aliquod immortale, non esset omne mutabile. ita efficitur, ut omne corpus mortale sit. etenim omne corpus aut aqua, aut aër, aut ignis, aut terra est, aut id, quod est concretum ex his, aut ex 12

[32] *Et si omne animal mortale - - nullum est.*] Haec, post *necessitatem* in vulgatis addita, delenda sunt. nam et absunt a Mss. pluribus etiam Guelf. et impediunt seriem conclusionis. Uncis inclusi.

[33] *nihil argenteum, nihil aeneum*] repete intelligendo e superiori, *quod commutari non posset.*

aliqua parte earum. horum autem nihil est, quin intereat. Nam et terrenum omne dividitur, et humor ita mollis est, [34] ut facile comprimi collidique possit. ignis vero, et aër omni impulsu facillime pellitur, naturaque cedens est maxime, et dissipabilis. praeterea omnia haec tum intereunt, cum in naturam aliam convertuntur: quod fit, cum terra in aquam se vertit, et cum ex aqua oritur aër, et cum ex aëre aether, cumque eadem vicissim retro commeant. Quod si ea intereant, ex quibus constet omne animal, nullum est
13 animal sempiternum. Et, ut haec omittamus, tamen animal nullum inveniri potest, quod neque natum umquam sit, et semper sit futurum. omne enim animal sensus habet. sentit igitur et calida, et frigida, et dulcia, et amara, nec potest ullo sensu jucunda accipere, et non accipere contraria. si igitur voluptatis sensum capit, doloris etiam capit. quod autem dolorem accipit, id accipiat etiam interitum necesse est. omne igitur animal, confitendum est, esse mortale. Praeterea, si quid est, quod nec voluptatem sentiat, nec dolorem, id animal esse non potest. sin autem quod animal est, id illa necesse est sentiat: et quod ea sentiat, non potest esse aeternum: [35] et omne animal sentit: nullum igitur animal est aeternum. Praeterea nullum potest esse animal, in quo non et appetitio sit, et declinatio naturalis. appetuntur autem, quae secundum naturam sunt, declinantur contraria: et omne animal appetit quaedam, et fugit a

[34] *ut facile comprimi.*] Sic Mss. etiam Guelf. et edd. vett. Gruterus male *facilis* edidit.

[35] *et omne animal sentit.*] Videri possit legendum esse *sed* vel *at.* sed et sic minor propositio connectitur cum majori. Sic in fine capitis: *nec ullum animal est sine sensu.*

quibusdam. Quod autem refugit, id contra naturam est: et quod est contra naturam, id habet vim interimendi. omne ergo animal intereat necesse est. Innumerabilia sunt, ex quibus effici cogique possit, nihil esse, quod sensum habeat, quin id intereat. etenim ea ipsa, quae sentiuntur, ut frigus et calor, ut voluptas et dolor, ut cetera, cum amplificata sunt, interimunt. nec ullum animal est sine sensu. nullum igitur animal est aeternum. Etenim aut simplex est 14
natura animantis, ut vel terrena sit, vel ignea, vel [36] animalis, vel humida: quod quale sit, ne intelligi quidem potest: [37] aut concreta ex pluribus naturis, quarum suum quaeque locum habeat, [38] quo naturae vi feratur: alia infimum, alia summum, alia medium. Haec ad quoddam tempus cohaerere possunt: semper autem nullo modo possunt. necesse est enim, suum quaeque in locum natura rapiatur. nullum igitur animal est sempiternum.

Sed omnia vestri, Balbe, solent ad igneam vim referre, Heraclitum, ut opinor, sequentes: quem ipsum non omnes interpretantur uno modo. [39] qui quoniam, quid diceret, intelligi noluit, omittamus. vos autem ita dicitis, omnem vim esse ignem. itaque et

[36] *animalis*] i. e. aëria. v. Clav.

[37] *aut concreta.*] Sic Davisius correxit vulgatam lectionem, quae et in plerisque Mss. est, ex edd. quibusdam veteribus: et res postulat sic corrigi: refertur enim ad verba, *natura animantis est simplex.*

[38] *quo naturae vi efferatur.*] Sine dubio scribendum cum Walkero *feratur*. nam non tantum de loco superiori sermo est, sed etiam medio et infimo; debetque verbum omnibus aptum esse: quod in solum *feratur* cadit: et saepe verbis incipientibus ab f. addita est illa syllaba *ef*. ab librariis. tum post est *rapiatur*, quod plane par est τῷ *feratur*.

[39] *qui quoniam.*] Davisius mallet *quem*, nisi omnes libri in *qui* consentirent. et id foret durum pariter ac vulgatum, quia *quem* mox praecessit.

animantes, cum calor defecerit, tum interire: et in omni natura rerum id vivere, id vigere, quod caleat. ego autem non intelligo, quo modo, calore exstincto, corpora intereant, non intereant, humore aut spiritu amisso, praesertim cum intereant etiam nimio calore. Quamobrem id quidem [40] commune est de calido: verumtamen videamus exitum. Ita vultis, opinor, [41] nihil esse animal extrinsecus in natura atque mundo, praeter ignem. qui magis, quam praeter animam, unde animantium quoque [42] constet animus, ex quo anima dicitur? quo modo autem hoc, quasi concedatur, sumitis, nihil esse animum, nisi ignem? probabilius enim videtur, tale quiddam esse animum, ut sit ex igne atque anima temperatum. quod si ignis ex sese ipse animal est, nulla se alia admiscente natura, quoniam is, cum inest in corporibus nostris, efficit, ut sentiamus: non potest ipse esse sine sensu. rursus eadem dici possunt. quidquid est enim, quod sensum habeat, id necesse est sentiat et voluptatem, et dolorem: ad quem autem dolor veniat, ad eundem etiam interitum venire. ita fit, ut ne ignem quidem efficere possitis aeternum. Quid

[40] *commune est de calido*] i. e. quod de calido dicitis, id ceteris, humido, aërio, etc. malim tamen *de* deleri. ita sensus est: non id proprium calido, sed commune cum aliis naturis primis, aëre, aqua, terra.

[41] *nihil esse animal extrinsecus in natura*, etc.] Locus obscurus et sine dubio vitiosus; placetque correctio Buherii *intrinsecus* legendum judicantis. ita sensus erit, nihil habere in se vim animalem, et nihil animal vel animale dici posse, praeter ignem. Huic respondet Cotta: se non videre, quare id igni potius tribuatur, quam *animae*, a qua animantes dicantur, i. e. aëri.

[42] *constet animus, ex quo anima dicitur.*] Hoc dubium est, quia Cicero alibi dicit animum dici ab anima, Tusc. 1, 9 unde Buherio placet Lescaloperii correctio: *ex quo animal dicitur.* Sed animal dicitur potius ab anima: unde et bestiae rationis expertes, quibus non tribuitur animus, dicuntur animalia. An *qui ex anima dicitur* vel *ducitur*?

enim? non eisdem vobis placet, omnem ignem pastus indigere? nec permanere ullo modo posse, nisi alatur: ali autem solem, lunam, reliqua astra, aquis, alia dulcibus, alia marinis? eamque causam Cleanthes affert, cur se sol referat, nec longius progrediatur solstitiali orbe, itemque brumali, ne longius discedat a cibo. hoc totum quale sit, mox. nunc autem concludatur illud, quod interire possit, id aeternum non esse natura: ignem autem interiturum esse, nisi alatur; non esse igitur natura ignem sempiternum.

Qualem autem deum intelligere nos possumus nulla 15
virtute praeditum? Quid enim? prudentiamne deo tribuemus? quae constat ex scientia rerum bonarum et malarum, et, nec bonarum, nec malarum. Cui mali nihil est, nec esse potest, quid huic opus est delectu bonorum et malorum? quid autem ratione? quid intelligentia? quibus utimur ad eam rem, ut apertis obscura assequamur. at obscurum deo nihil potest esse. nam justitia, quae suum cuique distribuit, quid pertinet ad deos? hominum enim societas, et communitas, ut vos dicitis, justitiam procreavit. temperantia autem constat ex praetermittendis voluptatibus corporis: cui si locus in coelo est, est etiam voluptatibus. Nam fortis deus intelligi quî potest? in dolore, an in labore, aut in periculo? quorum deum nihil attingit. Nec ratione igitur utentem, nec virtute ulla praeditum deum intelligere quî possumus?

Nec vero vulgi atque imperitorum inscitiam despicere possum, cum ea considero, quae dicuntur a Stoicis. sunt enim illa imperitorum. Piscem Syri venerantur. omne fere genus bestiarum Aegyptii consecraverunt. Jam vero in Graecia multos habent ex

**hominibus deos, [43] Alabandum Alabandi: Tenedii
Tenem: Leucotheam, quae fuit Ino, et ejus Palae-
monem filium, cuncta Graecia; Herculem, Aescula-
pium, Tyndaridas: Romulum nostri, aliosque com-
plures: quos quasi novos, et adscripticios cives in
16 coelum receptos putant. Haec igitur indocti. Quid
vos philosophi? quî meliora? omitto illa: sunt enim
praeclara. Sit sane deus ipse mundus. Hoc credo
illud esse.**

Sublime candens, quem invocant omnes Jovem.

quare igitur plures adjungimus deos? quanta autem est eorum multitudo? mihi quidem sane multi videntur. singulas enim stellas numeras deos, eosque aut beluarum nomine appellas, ut Capram, [44] ut Nepam, ut Taurum, ut Leonem: aut rerum inanimatarum, ut Argo, ut Aram, ut Coronam. Sed ut haec concedantur, reliqua quî tandem non modo concedi, sed omnino intelligi possunt? cum fruges, Cererem; vinum, Liberum dicimus, genere nos quidem sermonis utimur usitato: sed ecquem tam amentem esse putas, qui illud, quo vescatur, deum credat esse? Nam quos ab hominibus pervenisse dicis ad deos, [45] tu redde rationem, quemadmodum idem fieri potuerit, aut cur fieri desierit, et ego discam libenter. quomodo nunc quidem est, non video, quo pacto ille, cui

[43] *Alabandum Alabandi: Tenedi Tenem*] requiruntur nomina populorum, et post est *nostri* i. e. Romani. Itaque legendum *Tenedii* in membro secundo, et in primo *Alabandis*, s. *Alabandeis*, quod est in Ep. ad Div. XIII, 56. sic et Buherius.

[44] *ut Nepam.*] Sic pro *Lupam* edidi cum Davisio e Ms. Ursini. nam *Nepa* est sidus, *Lupa* non. mox *Argo*. dedi cum eodem pro *Argon*. nam sic et Ms. Guelf.

[45] *tu redde.*] Sic Mss. etiam Guelf. et edd. vett. recentiores *reddes*.

in monte Oetaeo illatae lampades fuerint, ut ait Accius, *in domum aeternam patris* ex illo ardore pervenerit. quem tamen Homerus conveniri apud inferos facit ab Ulysse, sicut ceteros, qui excesserant vita. Quamquam, quem potissimum Herculem colamus, scire sane velim. plures enim tradunt nobis ii, qui interiores scrutantur et reconditas litteras: antiquissimum, Jove natum, sed antiquissimo item Jove. nam Joves quoque plures in priscis Graecorum litteris invenimus. ex eo igitur et Lisyto est is Hercules, quem concertavisse cum Apolline de tripode accepimus. alter traditur Nilo natus, Aegyptius: quem ajunt [46] Phrygias litteras conscripsisse. Tertius est ex Idaeis Digitis: [47] cui inferias afferunt. Quartus est, Jovis et Asteriae, Latonae sororis, qui Tyri maxime colitur; cujus Karthaginem filiam ferunt. Quintus in India, qui Belus dicitur. Sextus hic ex Alcumena, quem Jupiter genuit, sed tertius Jupiter: quoniam, ut jam docebo, plures Joves etiam accepimus.

Quando enim me in hunc locum deduxit oratio, 17
docebo, meliora me didicisse de colendis diis immortalibus jure pontificio, et majorum more, [48] capedunculis, quas Numa nobis reliquit, de quibus [49] in illa aureola oratiuncula dicit Laelius, quam rationibus Stoicorum. Si enim vos sequar, dic, quid ei respon-

[46] *Phrygias literas conscripsisse.*] Verbum *conscripsisse* indicat, librum intelligi in *phrygiis literis*: φρυγια γραμματα memorantur apud Plutarch. de Iside et Osir. Fuit liber historicus.

[47] *cui inferias afferunt*] *afferre* de inferiis non dicitur, quod sciam, sed *ferre*, *mittere*, *dare*. puto primam syllabam e finali praecedentis verbi natam, legendumque *ferunt*.

[48] *capedunculis iis*] delevi *iis*, auctoribus Mss. etiam Guelf. et edd. vett

[49] *in illa aur. oratiuncula Laelius*] est eadem, de qua supra ad c. 2.

deam, qui me sic roget; Si dii sunt, suntne etiam Nymphae deae? si Nymphae, Panisci etiam, et Satyri? Hi autem non sunt: ne Nymphae quidem deae igitur. At earum templa sunt publice vota et dedicata. Quid igitur? ne ceteri quidem ergo dii, quorum templa sunt dedicata. Age porro, Jovem, et Neptunum deum numeras. ergo etiam Orcus, frater eorum, deus, et illi, qui fluere apud inferos dicuntur, Acheron, Cocytus, Pyriphlegethon, tum Charon, tum Cerberus, dii putandi. At id quidem repudiandum. Ne Orcus quidem igitur? Quid dicitis ergo de fratribus? haec [50] Carneades ajebat, non ut deos tolleret: quid enim philosopho minus conveniens? sed ut Stoicos nihil de diis explicare convinceret. Itaque insequebatur. Quid enim? ajebat, si ii fratres sunt in numero deorum, num de patre eorum Saturno negari potest? quem vulgo maxime ad Occidentem colunt. qui si est deus, patrem quoque ejus, Coelum, esse deum confitendum est. Quod si ita est, Coeli quoque parentes dii habendi sunt, Aether, et Dies, eorumque fratres, et sorores: qui [51] a genealogis antiquis sic nominantur, Amor, Dolor, Metus, Labor, Invidentia, Fatum, Senectus, Mors, Tenebrae, Miseria, Querela, Gratia, Fraus, Pertinacia, Parcae, Hesperides, Somnia: quos omnes Erebo et Nocte natos ferunt. Aut igitur haec monstra probanda
18 sunt, aut prima illa tollenda. Quid? Apollinem, Vul-

[50] *Carneades ajebat.*] Vulgati male *agebat*, quod et Ms. Guelf. habet: at plures Mss. *ajebat*, quod et sententia requirit.

[51] *a genealogis antiquis.*] Verbum *genealogis* mihi semper suspectum fuit: quia sic dictum, nempe de iis, qui deorum generationes, ut Hesiodus, exponerent, nuspiam reperi. Suspicatusque sum, legendum esse *theologis*, quo verbo Cicero aliis locis, in hoc ipso libro, de hac re usus est, et Graeci semper utuntur.

canum, Mercurium, ceteros, deos esse dices: de Hercule, Aesculapio, Libero, Castore, Polluce dubitabis? At hi quidem coluntur aeque, atque illi; apud quosdam etiam multo magis. Ergo hi, dii sunt habendi, mortalibus nati matribus? Quid? Aristaeus, qui olivae dicitur inventor, Apollinis filius: [52] Theseus, qui Neptuni: reliqui, quorum patres dii, non erunt in deorum numero? Quid, quorum matres? [53] opinor etiam magis. ut enim in jure civili, qui est matre libera, liber est: item jure naturae, qui dea matre est, deus sit necesse est. Itaque Achillem [54] Astypalaeenses insulani [55] sanctissime colunt. qui si deus est: et Orpheus, et Rhesus, dii sunt, Musa matre nati. nisi forte maritimae nuptiae terrenis anteponuntur. Si hi dii non sunt, quia nusquam coluntur: quo modo illi sunt? Vide igitur, ne virtutibus hominum isti honores habeantur, non immortalitatibus: quod tu quoque, Balbe, visus es dicere. Quo modo autem potes, si Latonam deam putas, Hecaten non putare, quae matre Asteria est, sorore Latonae? an haec quoque dea est? vidimus enim ejus aras delubraque in Graecia. sin haec dea est, cur non Eumenides? quae si deae sunt, quarum et Athenis [56] fanum

[52] *Theseus, qui Neptuni.*] Ms. Guelf. et alii apud Davisium ed. Ven. 1494. *Theseusque Neptuni*, alii *Theseus, Neptuni*, quod recepit Davisius.

[53] *opinor.*] Sic Ms. Guelf. et alii, item edd. vett. recentius vulgati *opiner*.

[54] *Astypalaeenses*] haec est vera scriptura et forma nominis ab Astypalaea, quod Davisius recte edidit. Vulgati male *Astypalenses*: quamquam fluctuant varie.

[55] *sanctissime colunt.*] Sic Ms. Guelf. ut jam edidit Lambinus. Vulgg. *sanctissimum*.

[56] *fanum est.*] Ms. Is. Vossii habuit *fanus*, quod Vossius defendit ad Melam II, 3. p. 453.

est, et apud nos, ut ego interpretor, lucus Furinae: Furiae deae sunt, speculatrices, credo, et vindices facinorum et sceleris. Quod si tales dii sunt, ut rebus humanis intersint: Natio quoque dea putanda est: cui, cum fana circuimus in agro Ardeati, rem divinam facere solemus. quae quia partus matronarum tueatur, a nascentibus Natio nominata est. Ea si dea est; dii omnes illi, qui commemorabantur a te, Honos, Fides, Mens, Concordia. ergo etiam Spes, Moneta, omniaque, quae cogitatione [57] nobismet ipsi possumus fingere. quod si verisimile non est: ne illud
19 quidem est, haec unde fluxerunt. Quid autem dicis? si dii sunt illi, quos colimus [58] et accipimus: cur non eodem in genere Serapim Isimque numeremus? quod si facimus, cur barbarorum deos repudiemus? boves igitur, et equos, ibes, accipitres, aspidas, crocodilos, pisces, canes, lupos, feles, multas praeterea beluas, in deorum numero reponemus. quae si rejiciamus, illa quoque unde haec nata sunt, rejiciemus. Quid deinde? Ino, dea dicetur, quae Leucothea a Graecis, a nobis Matuta dicitur, cum sit Cadmi filia? Circe autem, et Pasiphaë, [59] et Aee, e Perseide, Oceani filia, natae, patre Sole, in deorum numero non habebuntur? quamquam Circen quoque coloni nostri Circeienses religiose colunt. Ergo hanc deam dicis. Quid Medeae respondebis? quae duobus avis, Sole, et Oceano, Aeeta patre, matre Idyia pro-

[57] *nobismet ipsi.*] Sic legendum, non *nobismet ipsis*, idque in Mss. reperit Davisius.

[58] *et accipimus.*] Sic rectius Mss. Davisiani et Guelf. quam vulgo est *accepimus*.

[59] *et Aee*] hoc nomen sine dubio vitiosum est. Hesiodus Theog. 957. Circae et Pasiphaae addit *Aeetem*, unde hic legendum videtur et *Aeetes*, et post est Medea, avis Sole et Oceano et *Aeeta* patre nata.

creata est. Quid hujus Absyrto fratri, qui est apud Pacuvium Aegialeus? sed illud nomen veterum litteris usitatius. Qui si dii non sunt, vereor quid agat Ino. haec enim omnia ex eodem fonte fluxerunt. An Amphiaraus, deus erit, et Trophonius? nostri quidem publicani, cum essent agri in Boeotia deorum immortalium excepti lege censoria, negabant immortales esse ullos, qui aliquando homines fuissent. Sed si sunt hi dii; [60] est certe Erechtheus, cujus Athenis et delubrum vidimus, et sacerdotem. Quem si deum facimus, quid aut de Codro dubitare possumus, aut de ceteris, qui pugnantes pro patriae libertate ceciderunt? quod si probabile non est: ne illa quidem superiora, unde haec manant, probanda sunt. [61] Atqui in plerisque civitatibus intelligi potest, augendae virtutis gratia, quo libentius reipublicae causa periculum adiret optimus quisque, virorum fortium memoriam honore deorum immortalium consecratam. ob eam enim ipsam causam Erechtheus Athenis, filiaeque ejus in numero deorum sunt. Itemque Leonaticum est delubrum Athenis, quod Leocorion nominatur. Alabandenses quidem sanctius Alabandum colunt, a quo est urbs illa condita, quam quemquam nobilium deorum: apud quos non inurbane Stratonicus, ut multa, cum quidam ei molestus, Alabandum deum esse confirmaret, Herculem negaret: Ergo, inquit, mihi Alabandus, tibi Hercules sit iratus. Illa autem, Balbe, quae tu a coelo astrisque ducebas, quam longe serpant, non vides: Solem, deum esse, Lunamque, quorum alterum Apollinem Graeci, alteram

[60] *est certe Erechteus*] an addendum *et*, *est certe et Erecht.?*

[61] *Atqui.*] Sic Mss. apud Davisium bene pro vulgato *Atque.*

Dianam putant. Quod si Luna, dea est: ergo etiam Lucifer: ceteraeque errantes numerum deorum obtinebunt. igitur etiam inerrantes. Cur autem [62] Arci species non in deorum numero reponatur? est enim pulcer, et ob eam causam, quia [63] speciem habet admirabilem, [64] Thaumante dicitur esse natus. cujus si divina natura est, quid facies nubibus? arcus enim ipse ex nubibus efficitur [65] quodam modo coloratis. Quarum una etiam Centauros peperisse dicitur. Quod si nubes retuleris in deos, referendae certe erunt tempestates, quae [66] populi Romani ritibus consecratae sunt. Ergo imbres, nimbi, procellae, turbines, dii putandi. nostri quidem duces, mare ingredientes, immolare hostiam fluctibus consueverunt. Tum si est Ceres a gerendo (ita enim dicebas) terra ipsa dea est, et ita habetur: quae est enim alia Tellus? sin terra: mare etiam; quem Neptunum esse dicebas: ergo et flumina, et fontes. Itaque et Fontis delubrum Maso ex Corsica dedicavit; et in augurum precatione Tiberinum, Spinonem, [67] Almonem, Nodinum, alia propinquorum fluminum nomina videmus. Ergo hoc aut in immensum serpet, aut

[62] *Arci species.*] Sic habet Ms. Guelf. et alii apud Davisium. alii habent *Arcus*. vulgo edd. *Arqui* pro *Arci*, ut et habet Lucretius VI, 525. et citat hinc Priscianus. nihil admodum interest.

[63] *speciem habeat.*] Puto legendum *habet*: nec enim caussa est conjunctivi.

[64] *Thaumante dicitur nata*] *nata* si verum est, referendum ad Graecum nomen *Iris*. sed tamen libri quidam habent *natus*, quod et recepit Davisius.

[65] *quodam modo coloratis.*] Sic edidit Davisius, pro vulgato *coloratus*; atque sic res postulat. itaque secutus id exemplum sum.

[66] *p. R. ritibus cons. sunt.*] quibus sc. illis immolantur hostiae, ut apud Virgil. Aen. III, 120. V, 772.

[67] *Almonem*] sic viri doctissimi pro *Anemonem* scribendum judicavere, quorum judicium cum Buherio Davisioque secutus sum. Nam *Almo* est fluvius Romae vicinus, non *Anemone*.

nihil horum recipiemus, nec illa infinita ratio superstitionis probabitur. Nihil ergo horum probandum est.

Dicamus igitur, Balbe, oportet contra illos etiam, 21
qui hos deos ex hominum genere in coelum translatos, non re, sed opinione esse dicunt, quos auguste omnes sancteque veneramur. Principio Joves tres numerant ii, qui theologi nominantur: ex quibus primum et secundum natos in Arcadia: alterum patre Aethere, ex quo etiam Proserpinam natam ferunt, et Liberum: alterum patre Coelo, qui genuisse Minervam dicitur, quam principem, et inventricem belli ferunt: tertium Cretensem, Saturni filium: cujus in illa insula sepulcrum ostenditur. Διοσκουροι etiam apud Grajos multis modis nominantur. Primi tres, qui [68] appellantur Anaces, Athenis ex Jove, rege antiquissimo, et Proserpina nati, Tritopatreus, Eubuleus, [69] Dionysus: secundi, Jove tertio nati ex Leda, Castor et Pollux: tertii dicuntur a nonnullis [70] Alco, et Melampus, Emolus, Atrei filii, qui Pelope natus fuit. Jam Musae primae quattuor, natae Jove altero, Thelxiope, Aoede, Arche, Melete: secundae, Jove tertio et Mnemosyne, procreatae novem: tertiae, [71] [Jove tertio] Piero natae, et Antiopa, quas

[68] *app. Anaces Athenis, ex Jove.*] *Anaces* verum puto cum Victorio, etsi Mss. fere, ut et Guelf. *Anactes*, ex Graeco *ανακτες*. Sed Graeci etiam dixere *ανακες*, et quidem imprimis Attici, ut tradit Moeris. quia igitur addit Athenis sic dici, necesse est legamus *Anaces*. Hesychius item tradit, Athenis appellatos Dioscuros esse *ανακας*. v. et Piersonum V. C. ad Moerin in *ανακες*.

[69] *Dionysus*] est Bacchus: unde et sic scribendum fuit pro vulgato *Dionysius*, ut vidit jam Davisius.

[70] *Alco*] vulgo male *Aleo*. illud habent Mss. boni, v. c. Ms. in ed. L. etiam Guelf. ex quo, vitio librariorum, facile factum *Aleo*.

[71] *Jove tertio Piero*] *Jove tertio* vitiose additum est ex antecedentibus: estque adeo delendum. uncis cum Davisio inclusi. Tum *Piero*

Pieridas, et Pierias solent poëtae appellare, iisdem nominibus, eodem numero, quo proxime superiores. Cumque tu Solem, quia solus esset, appellatum esse dicas: Soles ipsi quam multi a theologis proferuntur? unus eorum Jove natus, nepos Aetheris: alter, Hyperione: tertius, Vulcano, Nili filio; cujus urbem Aegyptii volunt esse eam, quae Heliopolis appellatur: quartus is, quem heroicis temporibus Achanto Rhodi peperisse dicitur, [72] Jalysi, Camiri, et Lindi: quintus, qui
22 Colchis fertur Aeetam, et Circen procreavisse. Vulcani item complures: primus Coelo natus, ex quo et Minerva Apollinem eum, cujus in tutela Athenas antiqui historici esse voluerunt: secundus in Nilo natus, [73] Phthas, ut Aegyptii appellant, quem custodem esse Aegypti volunt: tertius ex tertio Jove, et Junone, qui Lemni fabricae traditur praefuisse: quartus Menalio natus, qui tenuit insulas propter Siciliam, quae [74] Vulcaniae nominantur. Mercurius unus Coelo patre, Die matre natus: cujus obscoenius excitata natura traditur, [75] quod adspectu Proserpinae

dedi pro *Pierio*, ut est in Ms. Guelf. et ed. Mediol. nam sic appellant veteres patrem Musarum, a quo ipsae Pieriae dicuntur, ut Ovidius Met. V, 302. docet mox dedi *proxime superiores* pro *proximas*, ut Davisius. sic latinitas postulat. in libris scriptis saepissime in hoc genere peccatur, ut in fine verbi *ae* et *e* permutentur.

[72] *Jalysi, Camiri*, etc.] intelligendum est *pater*, sive potius addendum, ut factum a Davisio. nam haec ellipsis non est in latino sermone usitata. Patrem Jalysi facit solem Arnobius cum aliis. edd. vett. quaedam habent *avum Jalysi*, etc. quae vox in exemplo meo ed. Ven. 1494. adscripta est.

[73] *Phthas, ut Aeg. app.*] Verum nomen esse *Phthas*, non *Opas*, ut habent libri fere omnes, dudum viri docti agnovere; igitur id cum Davisio reposui. v. et Clav. in *Opas*.

[74] *Vulcaniae nominantur.*] Sic habuit Ms. Lamb. et sic sine dubio legendum. non *nominabantur*, ut est in vulgatis.

[75] *quod - - commotus sit.*] Latinitas videtur postulare, *commotus esset*: pendet enim ab *excitata*.

commotus sit: alter [76] Valentis et Phoronidis filius, is, [77] qui sub terris habetur, idem Trophonius: tertius Jove tertio natus, et Maja, ex quo et Penelopa Pana natum ferunt: quartus Nilo patre, quem Aegyptii nefas habent nominare: quintus, quem colunt Pheneatae, qui et Argum dicitur interemisse, ob eamque causam [78] Aegyptum profugisse, atque Aegyptiis leges et litteras tradidisse. Hunc Aegyptii Thoth appellant: [79] eodemque nomine anni primus mensis apud eos vocatur. Aesculapiorum primus, Apollinis, quem Arcades colunt; qui specillum invenisse, primusque vulnus dicitur obligavisse: secundus, secundi Mercurii frater. is fulmine percussus, dicitur humatus esse [80] Cynosuris: tertius, Arsippi et Arsinoae; qui primus purgationem alvi, dentisque evulsionem, ut ferunt, invenit: cujus in Arcadia non longe a Lusio flumine sepulcrum et lucus ostenditur.
Apollinum antiquissimus is, quem paullo ante ex 23
Vulcano natum esse dixi, custodem Athenarum: alter Corybantis filius, natus in Creta; cujus de illa insula [81] cum Jove ipso certamen fuisse traditur:

76 *Valentis et Phoronidis.*] Valens exprimit Graecum nomen ισχυς. Pro *Phoronidis* legendum *Coronidis*, docet Davisius, ex quo factum *Foronidis*, ut habent fere Mss. etiam Guelf. inde *Phoronidis* in libris editis. Nempe hic Mercurius est Aesculapii alterius frater; ejus autem mater est *Coronis*, non *Phoronis*.

77 *qui sub terris habetur.*] Lambinus legit *habet* i. e. habitat, idque in Ms. reperit. *habetur* potest esse, sub terris est: et idem cum Trophonio putatur.

78 *Aegyptum profugisse*] etsi scio, interdum nomina regionum sine praepositione jungi verbis, ut nomina urbium; tamen credo hic *in* excidisse, per finalem in *causam*.

79 *eodemque*] *que* non fuit in Mss. Davisii, nec est in Guelf. aut in edd. pr.

80 *Cynosuris*] urbe Laconicae.

81 *cum Jove ipso.*] Mss. Gruteri *c. J. tertio*, quod praefert Davisius, quia Jupiter tertius in Creta natus traditur.

tertius Jove tertio natus et Latona: quem [82] ex Hyperboreis Delphos ferunt advenisse: quartus in Arcadia, quem Arcades [83] Nomionem appellant, quod ab eo se leges ferunt accepisse. Dianae item plures: prima Jovis et Proserpinae, quae pinnatum Cupidinem genuisse dicitur: secunda notior, quam Jove tertio et Latona natam accepimus: tertiae pater, Upis traditur, Glauce mater. eam [84] Graeci saepe Upim paterno nomine appellant. Dionysos multos habemus: primum e Jove et Proserpina natum: secundum Nilo, qui Nysam dicitur interemisse: [85] tertium, Caprio patre, eumque regem Asiae praefuisse dicunt; cui Sabazia sunt instituta: quartum Jove et Luna, cui sacra Orphica putantur confici: quintum Niso natum et Thyone, a quo Trieterides constitutae putantur. Venus prima Coelo, et Die nata; cujus Elide delubrum videmus: altera, spuma procreata, ex qua, et Mercurio Cupidinem secundum natum accepimus: tertia, Jove nata et Diona; quae nupsit Vulcano. Sed ex ea et Marte natus Anteros dicitur: quarta, Syria Tyroque concepta; quae Astarte vocatur; quam Adonidi nupsisse proditum est. Minerva prima, quam Apollinis matrem supra diximus: secunda orta Nilo, quam Aegyptii Saitae colunt: tertia illa, quam Jove generatam supra dixi-

[82] *ex Hyperboreis Delphos f. advenisse.*] Hujus rei nullum apud veteres vestigium me reperire memini. Venit aliquando in mentem suspicari, legendum esse *Delon* ex eo, quod Hyperboreos traditum est eduxisse in primis Apollinem, qui et apud ipsos fuerit, et Delum quotannis misisse primitias ad sacra solemnia, item apud eos Latonam natam, etc.

[83] *Nomionem*] placet Huetii sententia Demonstr. Ev. Prop. IV. c. 8, 3. legentis Νομιον. nam sic Graeci appellant, non Νομιωνα.

[84] *Graeci saepe Upim*] e. c. Callimachus H. in Dianam 204.

[85] *tertium Caprio patre.*] Ms. Guelf. habet *Capro*, ut alius apud Davisium. placet autem mihi Jac. Gronovii opinio, corrigentis *Cabiro*.

mus: quarta Jove nata et Coryphe, Oceani filia; quam Arcades [86] Coriam nominant, et quadrigarum inventricem ferunt: quinta Pallantis, quae patrem dicitur interemisse, virginitatem suam violare conantem: cui [87] pinnarum talaria affigunt. Cupido primus, Mercurio et Diana prima natus dicitur: secundus, Mercurio et Venere secunda: ertius quidem est Anteros, Marte et Venere tertia. Atque haec quidem ejusmodi ex vetere Graeciae fama collecta sunt: quibus intelligis resistendum esse, ne perturbentur religiones. Vestri autem non modo haec non refellunt, verum etiam confirmant, interpretando, quorsum quidque pertineat. Sed eo jam, unde huc digressi sumus, revertamur.

Num censes igitur subtiliore ratione opus esse ad 24
haec refellenda? nam mentem, fidem, spem, virtutem, honorem, victoriam, salutem, concordiam, ceteraque ejusmodi, rerum vim habere videmus, non deorum. Aut enim in nobismet insunt ipsis, ut mens, ut fides, [88] ut spes, ut virtus, ut concordia: aut optandae nobis sunt, ut honos, ut salus, ut victoria. quarum rerum utilitate video etiam consecrata simulacra. Quare autem in his vis deorum insit, [89] tum intelligam, cum cognovero. Quo in genere vel maxime est Fortuna numeranda: quam nemo ab inconstantia, et temeritate sejunget: quae digna certe non sunt deo. Jam vero quid vos illa delectat explicatio fabularum, et enodatio nominum? exsectum a filio Coelum, vinc-

[86] *Coriam.*] Ms. Guelf. *Corian*, forma Graeca, ut et edd. quaedam.

[87] *p. talaria affigunt*] edd. Vict. Ald. jun. *affingunt*. quod placet.

[88] *ut spes*] hoc abest a Mss. quibusdam, etiam Guelf. unde delent Walkerus et Davisius, etiam in primis quia c. 36. spes non numeratur in rebus, quae nobis insint, sed quae optentur a Diis. non satis grave hoc est.

[89] *tum intelligam, cum cognovero*] frigidum hoc videtur et obscu-

tum itidem a filio Saturnum. Haec, et alia generis ejusdem ita defenditis, ut ii qui ista finxerunt, non modo non insani, sed etiam fuisse sapientes videantur. In enodandis autem nominibus, quod miserandum sit, laboratis. Saturnus, quia se saturat annis: Mavors, quia magna vertit: Minerva, quia minuit, aut quia minatur: Venus, quia venit ad omnia: Ceres, a gerendo. Quam periculosa consuetudo? in multis enim nominibus haerebitis. Quid Veiovi facies? quid Vulcano? quamquam, quoniam Neptunum a nando appellatum putas, nullum erit nomen, quod non possis una littera explicare, unde ductum sit. In quo quidem magis tu mihi natare visus es, quam ipse Neptunus. Magnam molestiam suscepit, et minime necessariam primus Zeno, post Cleanthes, deinde Chrysippus, commenticiarum fabularum reddere rationem: vocabulorum, cur quique ita appellati sint, causas explicare. Quod cum facitis, illud profecto confitemini, longe aliter rem se habere, atque hominum opinio sit: eos enim, [90] qui dii appel-
25 lentur, rerum naturas esse, non figuras deorum. Qui tantus error fuit, ut perniciosis etiam rebus non modo nomen deorum tribueretur, sed etiam sacra constituerentur. Febris enim fanum in Palatio, et Orbonae ad aedem Larum, et aram malae Fortunae Esquiliis consecratam videmus. Omnis igitur talis a philosophia pellatur error, ut, cum de diis immortalibus disputemus, dicamus digna diis immortalibus: de quibus [91] habeo ipse, quod sentiam; non habeo

rum viris doctis. Walkerus corrigit *cum ex te cognovere*, quod probat Buherius. videtur locus vitiosus esse. ironice quidem locutum esse Cottam, facile intelligitur, i. e. id intelligi nullo modo potest.

[90] *qui dii appellantur*] immo *appellentur*.

[91] *habeo i. quid sentiam*.] Scribendum *quod*, item etiam mox, *quod tibi assentiar*.

autem, quod tibi assentiar. Neptunum esse dicis, animum cum intelligentia per mare pertinentem. idem de Cerere. Istam autem intelligentiam aut maris, aut terrae, non modo comprehendere animo, sed ne suspicione quidem possum attingere. Itaque aliunde mihi quaerendum est, ut et esse deos, et quales sint dii, discere possim; quam quales tu eos esse vis.

Videamus ea, quae sequuntur: primum, deorumne providentia mundus regatur: deinde, [92] consulantne rebus humanis. haec enim mihi ex tua partitione restant duo. de quibus si vobis videtur, accuratius disserendum puto. Mihi vero, inquit Vellejus, valde videtur: nam et majora exspecto; et his, quae dicta sunt, vehementer assentior. Tum Balbus, Interpellare te, inquit, Cotta, nolo. sed sumemus tempus aliud. efficiam profecto [93] ut fateare. Sed * * *

Multa desunt.

Nequaquam istuc istac ibit: magna inest certatio.
Nam ut ego illis supplicarem tanta blandiloquentia?

Niobe parumne ratiocinari videtur, et sibi ipsa nefari- 26
am pestem machinari? [94] Illud vero quam callida ratione?

[95] Qui volt esse, quod volt; ita dat se res, ut operam dabit.

Qui est versus omnium seminator malorum:

Ille transversa mente mihi hodie tradidit repagula:
Quibus ego iram omnem recludam, atque illi perniciem dabo:
Mihi maerores, illi luctum: exitium illi, exsilium mihi.

[92] *consulantne rebus humanis*] sc. Dii. Sed Ms. Guelf. habet *consulaturne rebus humanis*, quod mihi melius antecedenti convenire videtur.

[93] *ut fateare*] consuli hominibus a Dis, etc.

[94] *Illud vero*, etc.] sequentia ad Medeam pertinent.

[95] *Qui vult esse, quod vult*] addidi cum Davisio *esse*, quod ille in pluribus Mss. reperit.

Hanc videlicet rationem, quam vos divino beneficio homini solum tributam dicitis, bestiae non habent. Videsne igitur, quanto munere deorum simus affecti? atque eadem Medea patrem, patriamque fugiens:

— postquam pater
Appropinquat, jamque, paene ut comprehendatur, parat,
Puerum interea obtruncat, membraque articulatim dividit,
Perque agros passim dispergit corpus: id ea gratia,
Ut, dum nati dissipatos artus captaret parens,
Ipsa interea effugeret: illum ut moeror tardaret sequi;
Sibi salutem ut familiari pareret parricidio.

Huic ut scelus, sic ne ratio quidem defuit. Quid? ille funestas epulas fratri comparans, nonne versat huc et illuc cogitatione rationem?

Major mihi moles, majus miscendum est malum,
Qui illius acerbum cor contundam, et comprimam.

27 Nec tamen ille ipse est praetereundus, qui non sat habuit conjugem illexisse in stuprum: de quo recte, et verissime loquitur Atreus:

Quod re in summa summum esse arbitror
Periclum, matres coinquinari, regias;
Contaminari stirpem; admisceri genus.

At id ipsum quam callide, qui regnum adulterio quaereret?

Addo (*inquit*) huc, quod mihi portento caelestûm pater
Prodigium misit regni stabilimen mei,
Agnum inter pecudes aurea clarum coma
Quondam Thyestem clepere ausum esse, e regia:
Qua in re adjutricem conjugem cepit sibi.

Videturne summa improbitate usus non sine summa esse ratione? nec vero scena solum referta est his sceleribus, sed multo vita communis paene majoribus. Sentit domus unius cujusque, sentit forum, sentit curia, campus, socii, provinciae, ut, quemadmodum ratione recte fiat, sic ratione peccetur. alterumque et

a paucis, et raro; [96] alterum et saepe, et a plurimis: ut satius fuerit nullam omnino nobis a diis immortalibus datam esse rationem, quam tanta cum pernicie datam. Ut vinum aegrotis, quia prodest raro, nocet saepissime, melius est non adhibere omnino, quam spe dubiae salutis in apertam perniciem incurrere: sic haud scio, an melius fuerit, humano generi motum istum celerem cogitationis, acumen, sollertiam, quam rationem vocamus, quoniam pestifera sit multis, admodum paucis salutaris, non dari omnino, quam tam munifice et tam large dari. Quamobrem si mens voluntasque divina idcirco consuluit hominibus, quod iis largita est rationem: iis solis consuluit, quos bona ratione donavit: quos videmus, si modo ulli sunt, esse perpaucos. Non placet autem paucis a diis immortalibus esse consultum; [97] sequitur ergo, ut nemini consultum sit.

Huic loco sic soletis occurrere: non idcirco non 28
optime nobis a diis esse provisum, quod multi eorum beneficio perverse uterentur. etiam patrimoniis multos male uti: nec ob eam causam eos beneficium a patribus nullum habere. Quisquam istuc negat? aut [98] quae est in collatione ista similitudo? nec enim Herculi Deianira nocere voluit, cum ei tunicam, sanguine Centauri tinctam, dedit: nec prodesse Pheraeo Jasoni is, qui gladio vomicam ejus aperuit,

[96] *alterum et saepe et a plurimus*] *saepe* pro *semper* edidi cum Davisio, e Mss. et edd. vett. atque id et antitheseos ratio postulat. opponitur enim *raro* et *saepe*, ut *pauci* et *plurimi*.

[97] *sequitur ergo.*] Vulgo est *et seq. e.* at *et* abest Mss. etiam Guelf. et edd. pr.

[98] *q. e. in collatione ista similitudo.*] Lambinus delet *in collatione*: quod non imiter. Davisius uncis inclusit, ut glossam; dicit Cicero, illam collationem, patrimonii a patribus relicti et rationis a Diis datae hominibus probari non posse, quia similitudine nulla nitatur.

quam [99] sanare medici non poterant. Multi enim, etiam cum obesse vellent, profuerunt, et cum prodesse, obfuerunt. Ita non fit, ex eo, quod datur, ut voluntas ejus, qui dederit, appareat: nec, si is, qui accepit, bene utitur, idcirco is, qui dedit, amice dedit. Quae enim libido, quae avaritia, quod facinus aut suscipitur nisi consilio capto, aut sine animi motu, et cogitatione, id est, ratione, perficitur? nam omnis opinio, ratio est, et quidem bona ratio, si vera: mala autem, si falsa est opinio. Sed a deo tantum rationem habemus, si modo habemus: bonam autem rationem, aut non bonam, a nobis. non enim, ut patrimonium relinquitur, sic ratio homini est beneficio deorum data. Quid enim potius hominibus dedissent, si iis nocere voluissent? injustitiae autem, intemperantiae, timiditatis quae semina essent, si his
29 vitiis ratio non subesset? Medea modo, et Atreus commemorabantur a nobis, heroicae personae, inita subductaque ratione, nefaria scelera meditantes. Quid? levitates comicae, parumne semper in ratione versantur? parumne subtiliter disputat ille in Eunucho?

——'quid igitur faciam?
Exclusit, revocat: redeam? non, si me obsecret.'

Ille vero in Synephebis Academicorum more contra communem opinionem non dubitat pugnare ratione, qui *in amare summo, summaque inopia suave esse* dicit,

Parentem habere avarum, illepidum, in liberos
Difficilem, qui te nec amet, nec studeat tui.

Atque huic incredibili sententiae ratiunculas suggerit:

[99] *sanare m. n. poterant*] sic, non *potuerant* legendum, semper putavi. quia sic in Ms. Guelf. et edd. vett. reperi, recepi.

Aut tu illum fructu fallas: aut per litteras
Avertas aliquod nomen: aut per servolum
Percutias pavidum. postremo, a parco patre
Quod sumas, quanto dissipas libentius?

Idemque facilem et liberalem patrem, incommodum esse amanti filio disputat: quem

Neque quo pacto fallam, neque quid inde auferam,
Nec quem dolum ad eum, aut machinam commoliar,
Scio quidquam. ita omnes meos dolos, fallacias,
Praestigias [100] praestinxit commoditas patris.

Quid ergo isti doli? quid machinae? quid fallaciae, praestigiaeque? num sine ratione esse potuerunt? O praeclarum munus deorum! ut Phormio possit dicere,

Cedo senem. jam instructa mihi sunt in corde consilia omnia.

Sed exeamus e theatro: veniamus in forum. [1] sessum 30
it praetor. quid? ut judicetur, qui tabularium incenderit. Quod facinus occultius? At se Q. Sosius, splendidus eques Romanus ex agro Piceno, fecisse confessus est. [2] Qui transcripserit tabulas publicas? Id quoque L. Alenus fecit, cum chirographum Sexprimorum imitatus est. Quid hoc homine sollertius? Cognosce alias quaestiones, [3] auri Tolosani, conjurationis Jugurthinae. Repete superiora: Tubuli de pecunia capta ob rem judicandam: posteriora, de incestu

[100] *praestinxit.*] Vulgo male *praestrinxit.*

[1] *sessum it praetor.*] Sic e Ms. Memm. edidit Lambinus, bene. imitati sunt Buherius et Davisius. Cotta non ad judicandum vocat, sed ad audiendum, ut ante in theatro. Vulgo: *ite sessum precor.*

[2] *Qui transscripserit tabb. publicas*] i. e. falsarit, corruperit. nam transcriptio intelligenda est, quae fiat ad corrumpendum. Sic *transscriptum testamentum* dicitur pro Cluentio c. 24. Graeci etiam sic *μεταγράφειν*, unde latinum factum est.

[3] *auri Tolosani*] a Q. Caepione per furtum e templo Tolosano ablati: quo nomine reus factus est et damnatus a Norbano v. Orat. II, 47.

rogatione Peducaea: tum haec quotidiana, [4] sicae, veneni, peculatus, testamentorum etiam [5] lege nova quaestiones. Inde illa actio, OPE CONSILIOQUE TUO FURTUM AIO FACTUM ESSE: inde tot judicia de fide mala, tutelae, mandati, pro socio, fiduciae; reliqua, quae ex emto, aut vendito, aut conducto, aut locato contra fidem fiunt: inde judicium publicum rei privatae lege Laetoria: inde everriculum malitiarum omnium, judicium de dolo malo: quod C. Aquillius, familiaris noster, protulit; quem dolum idem Aquillius tum teneri putat, cum aliud sit simulatum, aliud actum. Hanc igitur tantam a diis immortalibus arbitramur malorum sementem esse factam? Si enim rationem hominibus dii dederunt, malitiam dederunt. est enim malitia, versuta et fallax nocendi ratio. [6] Iidem etiam dii fraudem dederunt, facinus, ceteraque, quorum nihil nec suscipi sine ratione, nec effici potest. Utinam igitur, ut illa anus optat,

> —— ne in nemore Pelio securibus
> Caesa cecidisset abiegna ad terram trabes:

sic istam calliditatem hominibus dii ne dedissent! qua perpauci bene utuntur; qui tamen ipsi saepe a male utentibus opprimuntur: innumerabiles autem improbe utuntur: ut donum hoc divinum rationis et consilii, ad fraudem hominibus, [7] non ad bonitatem impertitum esse videatur.

[4] *sicae - - testamentorum*] hi sunt meri genitivi. ergo et *veneni* esse debet, ut recte e Ms. Reg reposuit Davisius. Vulgo est *venena*.

[5] *lege nova*] pertinet ad testamenta sola · contra quorum corruptores, erat lex Cornelia testamentaria. Verr. I, 24.

[6] *Iidem etiam.*] Sic Mss. Guelf. et alii, et edd. vett. non ut vulgo *autem*.

[7] *non ad bonitatem*] i. ad fidem, nam opponitur *fraudi*. v. Clav.

Sed urgetis identidem, hominum esse istam culpam, non deorum: ut si medicus gravitatem morbi, gubernator vim tempestatis accuset. etsi hi quidem homunculi; sed tamen ridiculi. Quis enim te adhibuisset, dixerit quispiam, si ista non essent? [8] contra deum licet disputare liberius? In hominum vitiis, ais, esse culpam. Eam dedisses hominibus rationem, quae vitia culpamque excluderet. Ubi igitur locus fuit errori deorum? nam patrimonia spe bene tradendi relinquimus; qua possumus falli: deus falli quî potuit? an ut Sol, in currum cum Phaëthontem filium sustulit: aut Neptunus, cum Theseus Hippolytum perdidit, [9] cum ter optandi a Neptuno patre habuisset potestatem? Poëtarum ista sunt: nos autem philosophi esse volumus, rerum auctores, non fabularum. Atque ii tamen ipsi dii poëtici si scissent, perniciosa fore illa filiis, peccasse in beneficio putarentur. Et, si verum est, quod Aristo Chius dicere solebat, nocere audientibus philosophos iis, qui bene dicta male interpretarentur: posse enim asotos ex Aristippi, acerbos e Zenonis schola exire: prorsus, si, qui audierunt, vitiosi essent discessuri, quod perverse philosophorum disputationem interpretarentur: tacere praestaret philosophis, quam iis, qui se audissent, nocere. Sic, si homines rationem, bono consilio a diis immortalibus datam, in fraudem malitiamque convertunt: non dari illam, quam dari humano generi melius fuit. [10] Ut, si medicus sciat, 31

[8] *contra deum - - liberius*] interrogandi notam addidi. nam affirmantis oratio impia foret: nec convenit sequentibus.

[9] *cum ter optandi - - habuisset potestatem*] immo e tribus optandi potestatem habuit. an igitur legemus *cum e tribus optandi*, etc. immo, quia tria proposuit deinceps Neptunus, ter potestatem optandi fecit. nam poterat statim primum amplecti, quod propositum erat.

[10] *Ut, si medicus*] melius foret *Ut medicus, si sciat.*

eum aegrotum, qui jussus sit vinum sumere, meracius sumturum, statimque periturum; magna sit in culpa: sic vestra ista providentia reprehendenda. quae rationem dederit iis, quos scierit ea perverse, et improbe usuros. Nisi forte dicitis, eam nescisse. Utinam quidem! Sed non audebitis. non enim ignoro, [11] quanti ejus nomen putetis.

32 Sed hic quidem locus concludi jam potest. Nam si stultitia, consensu omnium philosophorum, majus est malum, quam si omnia mala et fortunae et corporis ex altera parte ponantur: sapientiam autem nemo assequitur: in summis malis omnes sumus, quibus vos optime consultum a diis immortalibus dicitis. Nam ut nihil interest, utrum nemo valeat, an nemo possit valere: sic non intelligo, quid intersit, utrum nemo sit sapiens, an nemo esse possit. Ac nos quidem nimis multa de re apertissima. Telamo autem uno versu locum totum conficit, cur dii homines negligant:

Nam si curent, bene bonis sit, male malis: quod nunc abest.

Debebant illi quidem omnes bonos efficere, si quidem hominum generi consulebant. Sin id minus: bonis quidem certe consulere debebant. Cur igitur duo Scipiones, fortissimos et optimos viros, in Hispania Poenus oppressit? Cur Maximus extulit filium consularem? Cur Marcellum Annibal interemit? Cur Paullum Cannae sustulerunt? Cur Poenorum crudelitati Reguli corpus est praebitum? Cur Africanum domestici parietes non texerunt? Sed haec vetera, et alia permulta. propiora videamus. Cur avunculus meus, vir innocentissimus, idemque doctissimus, P.

[11] *quanti ejus nomen putetis.*] Bene conjecit Davisius *numen*

Rutilius in exsilio est? cur sodalis meus interfectus
domi suae, Drusus? cur temperantiae prudentiaeque
specimen, ante simulacrum Vestae, pontifex maxi-
mus est Q. Scaevola trucidatus? cur ante etiam tot
civitatis principes a Cinna interemti? cur omnium
perfidiosissimus, C. Marius, Q. Catulum, praestantis-
sima dignitate virum, mori potuit jubere? Dies defi-
ciat, [12] si velim numerare, quibus bonis male evene-
rit: nec minus, si commemorem, quibus improbis op-
time. Cur enim Marius tam feliciter, septimum
consul, domi suae senex est mortuus? cur omnium
crudelissimus tam diu Cinna regnavit? At dedit poe- 33
nas. Prohiberi melius fuit, impedirique, ne tot sum-
mos viros interficeret, quam ipsum aliquando poenas
dare. Summo cruciatu supplicioque Q. Varius, ho-
mo importunissimus, periit: si, quia Drusum ferro,
Metellum veneno sustulerat; illos conservari melius
fuit, quam poenas sceleris Varium pendere. Duode-
quadraginta Dionysius tyrannus annos fuit opulen-
tissimae et beatissimae civitatis. Quam multos ante
hunc, in ipso Graeciae flore, Pisistratus? At Phala-
ris, at Apollodorus poenas sustulit. Multis quidem
ante cruciatis et necatis. Et praedones multi saepe
poenas dant: nec tamen possumus dicere, non plures
captivos acerbe, quam praedones necatos. Anaxar-
chum Democriteum a Cyprio tyranno excarnificatum
accepimus: Zenonem Eleae in tormentis necatum.
Quid dicam de Socrate? cujus morti illacrymari
soleo, Platonem legens. Videsne igitur, deorum ju-
dicio, si vident res humanas, discrimen esse subla-
tum? Diogenes quidem Cynicus dicere solebat,

[12] *si velim numerare*] an *enumerare?* mox est *commemorare*, quod τῷ *enumerare* respondet, non *numerare*.

Harpalum, qui temporibus illis praedo felix habebatur, contra deos testimonium dicere, quod in illa fortuna tam diu viveret. Dionysius, de quo ante dixi, cum fanum Proserpinae Locris expilavisset, navigabat Syracusas: isque cum secundissimo vento cursum teneret, ridens: Videtisne, inquit, amici, quam bona a diis immortalibus navigatio sacrilegis detur? [13] Atque homo acutus, cum bene planeque percepisset, in eadem sententia perseverabat: qui, cum ad Peloponnesum classem appulisset, et in fanum venisset Jovis Olympii; aureum ei detraxit amiculum, grandi pondere, quo Jovem ornarat ex manubiis Karthaginiensium tyrannus Gelo. atque in eo etiam cavillatus est, aestate grave esse aureum amiculum, hieme frigidum: eique laneum pallium injecit, cum id esse ad omne anni tempus diceret. idemque Aesculapii Epidauri barbam auream demi jussit. neque enim convenire, barbatum esse filium, cum in omnibus fanis pater imberbis esset. Jam mensas argenteas de omnibus delubris jussit auferri: in quibus quod more veteris Graeciae inscriptum esset, BONORUM DEORUM, uti se eorum bonitate velle dicebat. Idem Victoriolas aureas, et pateras, coronasque, quae simulacrorum porrectis manibus sustinebantur, sine dubitatione tollebat: eaque se accipere, non auferre, dicebat. esse enim stultitiam, a quibus bona precaremur, ab iis porrigentibus et dantibus nolle sumere. Eundemque ferunt haec, quae dixi, sublata de fanis in forum protulisse, et per praeconem vendidisse: exactaque pecunia edixisse, ut, quod quisque a sacris

13 *Atque homo acutus.*] Bene Lambinus corrigit *idque homo*, etc. *percipere* dixit more philosophorum de certa cognitione. Buherius malebat *processisset*: sed ei nec *plane* satis convenit, nec sequens *in sententia perseverabat*.

haberet, id ante diem certam [14] in suum quodque fanum referret. ita ad impietatem in deos, in hominis adjunxit injuriam. Hunc igitur nec Olympius Jupi- 35
ter fulmine percussit, nec Aesculapius misero, diuturnoque morbo tabescentem interemit: atque in suo lectulo mortuus, [15] in Tympanidis rogum illatus est: eamque potestatem, quam ipse per scelus erat nactus, quasi justam et legitimam, hereditatis loco filio tradidit. Invita in hoc loco versatur oratio. videtur enim auctoritatem afferre peccandi. recte videretur; nisi et virtutis, et vitiorum, sine ulla divina ratione, grave ipsius conscientiae pondus esset. qua sublata, jacent omnia. Ut enim nec domus, nec respublica ratione quadam et disciplina designata videatur, si in ea nec recte factis praemia exstent ulla, nec supplicia peccatis: [16] sic mundi divina in homines moderatio profecto nulla est, si in ea discrimen nullum est bonorum et malorum.

At enim minora dii negligunt, neque agellos singulorum, nec viticulas persequuntur: nec, si uredo, aut grando quippiam nocuit, id Jovi animadvertendum fuit. Ne in regnis quidem reges omnia minima curant. sic enim dicitis, quasi ego paullo ante de fundo

14 *in suum quodque fanum*] edidi *quodque* pro vulgato *quidque*, quod olim latinitatis rationem postulare credidi, post et in libris reperi, ut in ed. Ven 1494. Mediol. Ald.

15 *in Tympanidis rogum illatus est.*] *Tympanidis* nomen esse vitiosum, omnes consentiunt: in corrigendo valde fluctuant, nec sine libris melioribus quicquam certi inveniri potest. Conjecturas referre nihil attinet. Recentissima est Cl. Cannegieteri de Notis p. 317. *verum etiam impunitus*: quod simile est Trilleriano in Obs. p. 66. *vita impunitus*. cur non simpliciter *impunitus in ro. e. i.*

16 *sic mundi divina in homines moderatio.*] Davisius deleri vult *mundi*, Buherius *in homines*. malim illud, si tamen alterutrum delendum. sed potest vulgata sic accipi, ut primum universa moderatio divina intelligatur in mundum sc. universum, deinde separatim ejus pars, quae ad homines pertinet.

Formiano P. Rutilii sim questus, non de amissa sa-
36 lute. Atque hoc quidem omnes mortales sic habent, externas commoditates, vineta, segetes, oliveta, ubertatem frugum et fructuum; omnem denique commoditatem prosperitatemque vitae, a diis se habere: virtutem autem nemo umquam acceptam deo retulit. Nimirum recte. propter virtutem enim jure laudamur, et in virtute recte gloriamur. Quod non contingeret, si id donum a deo, non a nobis haberemus. At vero aut honoribus aucti, aut re familiari, aut si aliud quippiam nacti sumus fortuiti boni, aut depulimus mali, cum diis gratias agimus, tum nihil nostrae laudi assumtum arbitramur. Num quis, quod bonus vir esset, gratias diis egit umquam? At quod dives, quod honoratus, quod incolumis. Jovemque optimum, maximum, [17] ob eas res appellant, non quod nos justos, temperatos, sapientes efficiat, sed quod salvos, incolumes, opulentos, copiosos. Neque Herculi quisquam decumam vovit umquam, si sapiens factus esset. Quamquam Pythagoras, cum in geometria quiddam novi invenisset, Musis bovem immolasse dicitur. sed id quidem non credo, quoniam ille ne Apollini quidem Delio hostiam immolare voluit, [18] ne aram sanguine adspergeret. Ad rem autem ut redeam, judicium hoc omnium mortalium est, fortunam a deo petendam, a se ipso sumendam esse sapientiam. Quamvis licet Menti delubra, et Virtuti, et Fidei consecremus; tamen haec in nobis ipsis sita

[17] *ob eas res*] hoc mihi insititium videtur.

[18] *ne aram sanguine adspergeret.*] Davisius e Mss. duobus edidit *respergeret*, quod est sane in hac forma usitatius. Ceterum ad rem quod attinet, alii sic tradunt, eum aram Apollinis in Delo adorasse, quod in ea nullae victimae cruentae fierent: unde memoria lapsus dicitur Cicero.

videmus: Spei, Salutis, Opis, Victoriae facultas a diis expetenda est. Improborum igitur prosperitates secundaeque res redarguunt (ut Diogenes dicebat) vim omnem deorum ac potestatem. At nonnum- 37
quam bonos exitus habent boni. Eos quidem arripimus, attribuimusque sine ulla ratione diis immortalibus. At Diagoras, cum Samothraciam venisset, Atheos ille qui dicitur, atque ei quidam amicus, Tu, qui deos putas humana negligere, nonne animadvertis, ex tot tabulis pictis, quam multi votis vim tempestatis effugerint, in portumque salvi pervenerint? [19] Ita sit, inquit. illi enim nusquam picti sunt, qui naufragia fecerunt, in marique perierunt. Idemque, cum ei naviganti vectores, adversa tempestate timidi et perterriti, dicerent, non injuria sibi illud accidere, qui illum in eandem navem recepissent: ostendit eis in eodem cursu multas alias laborantes: quaesivitque num etiam in iis navibus Diagoram vehi crederent. Sic enim res se habet, ut ad prosperam, adversamve fortunam, qualis sis, aut quemadmodum vixeris, nihil intersit. Non animadvertunt, inquit, omnia dii: ne reges quidem. Quid est simile? Reges enim si scientes praetermittunt, magna culpa est. At deo ne excusatio quidem est inscientiae. Quem vos prae- 38
clare defenditis, cum dicitis, eam vim deorum esse, ut, etiam si quis morte poenas sceleris effugerit, expetantur eae poenae a liberis, a nepotibus, a posteris. O miram aequitatem deorum! Ferretne ulla civitas latorem istiusmodi legis, ut condemnaretur filius, aut nepos, si pater, aut avus deliquisset?

[19] *Ita sit, i. illi enim.*] Davisius malebat e Ms. Reg. *illi autem.* Vulgatum bene habet. Sensus est: Mos ita fert, ut salvi pingantur. itaque inde nil concludi potest. nam qui periere, non pinguntur.

[20] Quinam Tantalidarum internecioni modus
Paretur? aut quaenam umquam ob mortem Myrtili
Poenis luendis dabitur satias supplicii?

Utrum poëtae Stoicos depravarint, an Stoici poëtis dederint auctoritatem, non facile dixerim. portenta enim, et flagitia ab utrisque dicuntur. neque enim, quem Hipponactis iambus laeserat, aut qui erat Archilochi versu vulneratus, a deo immissum dolorem, non conceptum a se ipso, continebat: nec, cum Aegisthi libidinem, aut cum Paridis videmus, a deo caussam requirimus, cum culpae paene vocem audiamus: nec ego multorum aegrorum salutem non ab Hippocrate potius, quam ab Aesculapio datam judico: nec Lacedaemoniorum disciplinam dicam umquam ab Apolline potius Spartae, quam a Lycurgo datam. Critolaus, inquam, evertit Corinthum; Karthaginem Hasdrubal. Hi duo illos oculos orae maritimae effoderunt, [21] non iratus alicui, quem omnino irasci posse negatis, deus. At subvenire certe potuit, et conser-
39 vare urbes tantas atque tales. Vos enim ipsi dicere soletis, nihil esse quod deus efficere non possit, et quidem sine labore ullo. ut enim hominum membra nulla contentione, mente ipsa ac voluntate moveantur: sic numine deorum omnia fingi, moveri, mutarique posse. Neque id dicitis superstitiose atque aniliter, sed physica constantique ratione. materiam enim rerum, ex qua, et in qua omnia sint, totam esse flexibilem, et commutabilem, ut nihil sit, quod non

[20] *Quinam Tantalidarum*, etc.] Charisius Instit. Gramm. L. 1. p. 70. hos versus refert, tribuitque Attio.

[21] *non iratus alicui - deus.*] Vulgo editum est *deum*. referebant ad *quem negatis*. sed referendum est nomen hoc ad *iratus*. ideoque debet esse *deus*, ut jam Lambinus edidit.

[22] ex ea quamvis subito fingi convertique possit. ejus autem universae fictricem, et moderatricem divinam esse providentiam. hanc igitur, quocumque se moveat, efficere posse, quidquid velit. Itaque aut nescit, quid possit: aut negligit res humanas: aut, quid sit optimum, non potest judicare. Non curat singulos homines. Non mirum: ne civitates quidem. Non eas? ne nationes quidem et gentes. Quod si has etiam contemnet, quid mirum est, omne ab ea genus humanum esse contemtum? Sed, [23] quo modo iidem dicitis, non omnia deos persequi, iidem vultis, a diis immortalibus hominibus dispartiri ac dividi somnia? idcirco haec tecum, quia vestra est de somniorum veritate sententia. Atque iidem etiam vota suscipi dicitis oportere. Nempe singuli vovent: audit igitur mens divina etiam de singulis. Videtis ergo, eam non esse tam occupatam, quam putabatis? Fac esse distentam, coelum versantem, terram tuentem, maria moderantem: cur tam multos deos nihil agere, et cessare patitur? cur non rebus humanis aliquos otiosos deos praeficit? qui a te, Balbe, innumerabiles explicati sunt. Haec fere dicere habui de natura deorum, non ut eam tollerem, sed ut intelligeretis, quam esset obscura, et quam difficiles explicatus haberet.

Quae cum dixisset, Cotta finem. Lucilius autem, 40
Vehementius, inquit, Cotta, tu quidem, invectus es

[22] *ex ea - - fingi convertique possit*] non bene satis, ut opinor, *converti* convenit τῷ *ex ea* et *fingi*. Si est a Cicerone, est pro commutari regi, ut post junguntur *fictrix et moderatrix*, nec pendet ab *ex ea*. suspicatus olim sum *conficique*.

[23] *quo modo iidem dicitis - - iidem vultis*] olim hic editum est, *qui vultis*, et sic habet etiam Ms. Guelf. Puto, Ciceronem, de consuetudine sua struendae orationis, dedisse: *quo modo, qui dicitis - - iidem vultis*: deinde *qui* loco motum esse.

in eam Stoicorum rationem, quae de providentia deorum ab illis sanctissime, et providentissime constituta est. Sed quoniam advesperascit, dabis diem nobis aliquem, ut contra ista dicamus. est enim mihi tecum pro aris et focis certamen, et pro deorum templis atque delubris, proque urbis muris, quos vos, pontifices, sanctos esse dicitis, diligentiusque urbem religione, quam ipsis moenibus cingitis. quae deseri a me, dum quidem spirare potero, nefas judico. Tum Cotta, Ego vero et opto redargui me, Balbe: et ea, quae disputavi, disserere malui, quam judicare: et facile me a te vinci posse, certo scio. Quippe, inquit Vellejus, qui etiam somnia putet ad nos mitti ab Jove. Quae ipsa tamen tam levia non sunt, quam est Stoicorum de natura deorum oratio. Haec cum essent dicta, ita discessimus, ut Vellejo Cottae disputatio verior, mihi Balbi ad veritatis similitudinem videretur esse propensior.

FINIS: TOM: IV.

GL